cezar petrescu

Lucrări de cultură generală în „Biblioteca pentru toţi"

Venind în întîmpinarea sugestiilor unui mare număr de cititori şi a presei, „Biblioteca pentru toţi" inaugurează, începînd din toamna anului 1966, seria de „cultură generală". Vor fi cuprinse lucrări de critică şi istorie literară, de popularizare a artei (pictură, sculptură, muzică, cinematografie, teatru dans, etc.), de istorie şi filozofia culturii, scrieri din tezaurul filozofic mondial eseuri, monografii şi biografii, cărţi de călătorii celebre, sinteze de istorie etc., în tiraje de masă şi — în general — la acelaşi preţ ca şi scrierile beletristice. Vor vedea lumina tiparului din această serie — la început — cîte 4—6 titluri pe an, urmînd ca apariţiile să ajungă, într-o primă etapă, la 12 titluri anual. În acest fel în „Biblioteca pentru toţi" vor apărea pînă prin anul 1980, pe lîngă cele circa 1.200 de volume cuprinzînd cele mai valoroase scrieri beletristice din literatura mondială, încă circa 300 de volume din seria de „cultură generală". Primul volum din noua serie: *Ion Creangă, viaţa şi opera* de G. Călinescu a apărut de curînd. În lunile următoare vor apărea:

— T. Vianu — *Arta prozatorilor români*, 2 vol.
— V. Pârvan — *Pagini alese*
— G. Ibrăileanu — *Pagini de critică*, 2 vol.
— — *Călătoriile căpitanului Cook*, 2 vol

Sînt în pregătire:

— I. Burckhardt — *Cultura Renaşterii în Italia*, 2 vol.
— E. Faure — *Istoria artei*, 5 vol.
— F. Gundolf — *Goethe*, 2 vol.
— S. Radhakrishnan şi Ch. Moore — *Izvoarele culturii indiene*, 2 vol.
— Quintus Curtius Rufus — *Istoria lui Alexandru cel Mare*

Cumpăraţi cărţile „Bibliotecii pentru toţi" care poartă pe copertă menţiunea „cultură generală".

Vol. I şi II lei 10

editura pentru literatură

107

cezar petrescu

cezar petrescu

întunecare

★★

Ilustrația copertei : *Cristea Condacci*

cezar petrescu

întunecare

ROMAN

★ ★

1966

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

C A R T E A   A   D O U A

(CONTINUARE)

PE CER S-A ARĂTAT UN SEMN MARE

1

Locotenentul Ghenea vorbea întins cu faţa în sus, cu mîinile încrucişate sub cap.

Deasupra lui, sub bîrnele de stejar ale bordeiului subpămîntean o gazorniţă ofticoasă afuma lemnul şi adunase un roi de musculiţe nocturne.

— Ceea ce nu poţi să scoţi din năravul soldatului nostru e focul !... Cum îţi scapă din ochi, noaptea, îl vezi apărînd triumfal cu un braţ de vreascuri. Suflă în tăciune pînă îi plesneşte coşul pieptului şi cînd au început să joace flăcările, se chinceşte roată, cu cea mai mare fericire... Dacă sînt mai mulţi, stau la cislă !... Dacă e singur, scormoneşte cu un gătej în cenuşă, pînă îl apucă miezul nopţii... Neam de ciobani şi de cărăuşi ! Fără foc, i se pare că nu mai sfîrşeşte noaptea. Degeaba ameninţări, ordine, pedepse, şi degeaba-l iau la ţintă santinelele din tranşeele inamicului !... O zi-două, se astîmpără... Pe urmă iar începe !... Cel puţin acum s-au mai învăţat minte... Îl aprind la cîteva sute de metri, după un adăpost, înăbuşit. Uite, Comşa, pariez că o să găsim un foc la „Casa Neamţului" ! Ia-ţi casca şi să mergem. Nu pui pariu ?... Ştiu ! Eşti om sobru, fără nici un viciu... Dar tot să mergem !

Locotenentul Ghenea sări în picioare, îmbumbîndu-şi nasturii şi luîndu-şi casca. Îşi trecu pe sub bărbie cureluşa şi ieşi din bordei, plecîndu-se să nu atingă pragul de sus.

— Să le ducem şi puţină mahorcă băieţilor! se întoarse Comşa din uşă, alegînd de pe poliţă un pachet cubic, enorm, de tutun rusesc, din rezerva depozitată înadins pentru soldaţi.

— Vă pregătim un ceai pe cînd vă întoarceţi, domnu locotenent? întrebă Omir, petrecîndu-i din urmă cîţiva paşi. Vă mai încălziţi oleacă înainte de culcare...

— Pregăteşte! Dar să nu dea dracul să-mi fabrici iar o limonadă, c-o torn toată în capul Elegiei. Înţelesu-m-ai, Omir?

— Şi pentru mine, Omir. Două! comandă locotenentul Ghenea. Dacă mai ai rom, două!... Dacă n-ai, să scoţi din pămînt!...

Noaptea era luminată şi înstelată. Lumina şi stelele clipeau însă numai sus. Aici, brazii ţineau umbra nepătrunsă lîngă pămînt. Picurase rouă pe frunzele late.

O clipă se opriră s-asculte spre linia tranşeelor.

Nu se auzea nici o suflare.

S-ar fi spus că pădurea e pustie, fără picior de om, că toţi au părăsit şanţurile să lase codrul numai cu sunetele dintotdeauna, care şi ele fac parte din tăcere: clătinarea frunzelor, răsufletul apelor, chemări singuratice de sălbăticiuni.

Dar aproape de tot, dintr-un capăt în altul, prelungite pînă la marginea mărilor, de la cercul polar pînă la tropice, ştiai că sînt şanţurile cu ţăruşi şi cu sîrme, unde unii pe alţii se aşteaptă cu ochii încordaţi, şi gurile de foc au amuţit, numai ca să înceapă cu alte puteri odihnite.

— Mă gîndesc — spuse Ghenea ţinîndu-se de crengile joase de brad la coborîş — că peste munţii aceştia am mai trecut acum cinci ani, într-o excursie, cu liceul... Veneam de la Slănic spre Mănăstirea Caşin. Aici, unde mergem acum, la „Casa Neamţului", era o gospodărie în miniatură. O căsuţă albă, acoperită cu olane roşii. Cîţiva stupi. O grădinuţă cu flori... Un pădurar, pesemne neamţ de neamul lui, un om de treabă, ne-a desfăcut doi faguri şi o fetiţă bălană ne-a dat să bem apă rece într-un pahar brumat... Era un zumzet de albine ca într-o istorioară patriarhală!... Pe urmă am plecat mai departe. Acolo unde sînt *ei*, se află o stînă. Ne-a apucat o ploaie grozavă. Am ajuns leoarcă, dar eram cei mai fericiţi absolvenţi de liceu din cele cinci continente!... Făcusem un cor... De pe vîrf se vedea spre Ardeal, cînd s-a înseninat... Am dormit înveliţi cu pelerinele... Şi acum îmi stă mirosul de lînă şi de zăr în nări, cînd îmi aduc aminte... Parcă n-am mai trăit noi vreodată viaţa aceea!...

— N-am fost niciodată prin locurile acestea. Doar la Slănic, cîteva zile, acum doi ani...

Radu Comşa nu continuă.

Acum doi ani venise la Slănic cu automobilul lui Alexandru Vardaru, într-o excursie, cu el, cu Mihai şi cu Luminiţa. Atunci a cunoscut-o el mai bine. De atunci poate a început, fără să-şi lămurească bine, iubirea lor.

Astăzi vilele Slănicului sînt sub tunurile germane; figura Luminiţei nu şi-o mai poate aminti întreagă; apare numai şiragul dinţilor albi cînd hohoteşte, sau numai un gest; clătinarea părului tuns, mişcarea cînd se ridicase în vîrful picioarelor să-i ducă braţul după gît, la despărţire, în gara Iaşilor, murdară şi populată de o gloată lărmuitoare ca un azil de mizerie.

Iar el, cu mîinile sprijinite în scoarţa brazilor care-l lasă în palmă urme cleioase de răşină, coboară priporul repede, în noaptea luminată numai de scînteierea măruntă a stelelor.

— Păşim mai încet, să-i surprindem asupra faptului... şopti locotenentul Ghenea, oprindu-se şi mirosind cîteva frunze de mentă mototolite între degete.

Din „Casa Neamţului", crescută acolo pe vremea cînd pădurile acestor munţi hrăneau cherestelele din vale, mai rămăsese un perete pe jumătate surpat şi hogeagurile în picioare, după luptele de astă-iarnă. Gospodăria în miniatură era numai movile de moloz, cărămidă, ţiglă pisată şi cenuşa din gura sobelor.

Dar acolo unde a fost grădina cu flori, din rădăcinile şi seminţele scuturate de anul trecut, răsăriseră şi în vara aceasta flori pe jumătate sălbatice, iar straturile de legume îmburuienite durau încă. Soldaţii se adunau după ruina pereţilor cu spatele întors spre linia frontului : astfel lumina focului era apărată şi toţi păstrau iluzia că se află lîngă amintirea unui locaş omenesc.

Flacăra juca pe zidul alb ; umbrele se înălţau şi scădeau diforme.

Erau şase soldaţi în jurul focului, pe scăunaşe improvizate din pietre şi cărămizi.

Vorbea numai unul şi ceilalţi priveau în cărbuni.

— Era unul la noi, unu, moş Vasile Pohrib...

Cînd sunară paşii, toţi ochii se întoarseră cu tresărire, scormonind întunericul, în încruntarea cu care întotdeauna privirea orbită de lumină cearcă să pătrundă bezna.

— Care e acolo ?

Şi îndată, mai încet :

— Îs doi domni ofiteri...

Săriră cu toţii în picioare.

— Ce-i, Morarule ? făcu prietenos locotenentul Ghenea, înaintînd în bătaia luminii. Bună seara, băieţi !... Ei, ce-i cu moş Vasile Pohrib ?...

— Ia, nişte istorii de-ale noastre, domnu locotenent !... Povestea Mucenicu ista, despre un semn care i s-a arătat lui şi le spuneam şi eu că era în sat la noi, unu, moş Vasile Pohrib, un solomonar [1]...

— Ce ? Şi tu eşti aici, Mucenicule ?

— De, domnu locotenent... rosti moale soldatul.

— Atunci, după cum văd eu, e rost să visăm urît la noapte... Are să ne scoată Mucenicul aista din minţi cu arătările lui !... Ia să ne faceţi loc, băieţi, şi să ne spună întîi Mucenicu ce-i cu semnul care i s-a arătat lui ?... Pe urmă, om afla şi întîmplările lui moş Vasile Pohrib, solomonarul... Staţi jos, băieţi !

Soldaţii făcură roată la loc, în jurul focului, după ce se aşezară ofiţerii.

Unul răscoli cărbunii şi flacăra ţîşni împroşcînd scîntei şi aromînd mirosul de răşină arsă.

— Ei, Mucenicule ?

Soldatul Mucenicu urmărea cu ochii plecaţi băţul camaradului înviind jeraticul.

Avea un fel de surîs fricos şi trist, uitat pe faţa smeadă, cu umerii obrajilor osoşi luminaţi de jos în sus, de flacăra galbenă.

— Îi vine greu să povestească, domnu locotenent ! rosti soldatul cu băţul, aruncîndu-l în foc după ce-a isprăvit. Are şi dreptate... Cine să-l mai asculte dacă n-are *omu* o ţigară de tiutiun ?...

— Mă, Bocăneţ, mă ! Cu obrăznicia ta, numai cei de colo, de peste drum, au să-ţi vină de hac ! profeţi Ghenea.

— Eah ! domnu locotenent !... Obraznicu tot mai trage din cînd în cîte-un fum de tiutiun... Cu-

[1] Vrăjitor.

mintele n-are decît s-aştepte să-i deie *itindenţa*, pînă i s-or lungi urechile...

Radu Comşa scoase pachetul de tutun şi îl întinse soldatului Mucenicu.

— Să trăiţi, domnu locotenent, nu fumez...

— Nu fumează, domnule locotenent!... se grăbi Bocăneţ să întărească, rîzînd cu toată figura lui de tătar şi apucînd pachetul. Nu fumează, nu bea, nu suduie!... El numai se roagă pentru noi, păcătoşii, care fumăm, suduim şi bem, şi are să ne aştepte muncile iadului pînă în veacul vacului...

Vorbind, Bocăneţ desfăcu pachetul, mirosi tutunul dînd din cap în semn de aprobare, îl trecu din mînă în mînă.

Toţi răsuciră cu sfinţenie, apăsînd cu arătătorul să iasă ţigara groasă şi îndesată.

— Ei, Mucenicule? întrebă a doua oară Ghenea. Ce-i cu năzdrăvăniile tale?

Soldatul Mucenicu ridică ochii negri şi lucioşi, mistuiţi de arşiţă, şi vorbi cu blîndeţe:

— Domnule locotenent, eu nu spun nici o năzdrăvănie... Eu am văzut un semn mare şi urît şi-am înţeles că de-acum s-apropie capătul... Eu am mai tălmăcit semne de-aieste, dară mai slabe, în anu o mie nouă sute şapte, de eram atunci leat nou-nouţ. Le-am spus atunci unora şi altora, că ne-aşteaptă vărsare de sînge, şi vărsare de sînge a fost. Crezu-tu-m-a cineva? Ferit-a sfîntul! Au rîs şi m-au făcut de ocară, pînă ce semnele s-au adeverit. Aşa ş-acuma!... Aiştea stau şi rîd şi suduie şi beau tutun şi nici nu le pasă, fiindcă diavolul cînd vrea să-l piardă pe om, întîi minţile i le ia... Da eu pot zice că de-acuma-i capătul şi să ne pregătim dacă s-a arătat semnul despre care scrie şi-n carte...

— Bine, Mucenicule! îl îndemnă locotenentul Ghenea, trăgînd cu poftă din ţigară, ca unul care nu se

prea sinchisea de judecata viitoare şi de muncile iadului. Nouă nu ni se arată semne, tocmai fiindcă fumăm, bem şi suduim!... Dumnezeu şi-a întors faţa de la noi şi ne lasă în ticăloşiile noastre şi-n pierzare... Dar de aceea mai mult, Mucenicule, ai datoria să-i îndrepţi pe cei rătăciţi de pe drumul cel rău şi să ne tălmăceşti semnele, care nouă nu ni se arată, măcar că Dumnezeu ne-a dat ochi să vedem şi nu le vedem...

— Domnule locotenent, eu ştiu că dumneavoastră rîdeţi!... Sînteţi tînăr şi omului tînăr i se pare că se-ntinde viaţa înainte fără de sfîrşit, ca marea... Şi atunci, îşi uită el sufletul şi în sufletul lui năpădesc buruienile şi pălămida, ca în grădina neamţului istuia, săracu, rămasă de izbelişte.

Locotenentul Ghenea nu rîse, cu ochii îngînduraţi privind peste capete, în negrul pădurii.

Pe urmă făcu un semn cu mîna, alungînd un gînd supărător şi trase mai adînc din ţigară.

— Domnul locotenent Ghenea nu rîde. Vrea numai ca şi mine să afle! interveni Comşa.

Soldatul Mucenicu împinse cu talpa bocancului un cărbune sărit alături de foc.

Vorbi cu alt glas:

— Domnu locotenent Ghenea şi domnu locotenent Comşa, cele ce vorbesc eu oamenilor aistora sînt numai lucruri ieşite dintr-o minte proastă... Dumneavoastră aveţi învăţătură de şcoli-nalte şi n-aveţi ce afla de la un netrebnic ca mine... Eu nu m-am învrednicit să capăt altă învăţătură de carte decît atîta cît îi trebuie omului ca să afle învăţătura cea bună din sfintele cărţi... Dară şi sfinţii părinţi au spus că Dumnezeu, atunci cînd vrea să vorbească oamenilor, îşi alege mai deseori gura celui mai păcătos dintre toţi, fiindcă şi învăţăturile Domnului n-au fost scrise

pe table de piatră ci pe table de carne şi anume pe inimi... Eu nu ştiu dacă am înţeles bine semnul, dară ochii mei l-au văzut!... Şi de două zile şi de două nopţi, mă tot gîndesc eu şi carnea pe mine se crînceneazǎ, fiindcă văd că stă aproape sfîrşitul înfricoşat pe care l-au vestit cartea cu şapte peceţi, iară sufletul meu se bucură cu toate aistea, fiindcă am înţeles eu că se apropie domnia lui Dumnezeu şi a mielului...

— Bine, Mucenicule! vorbi cu nerăbdare locotenentul Ghenea, îndepărtîndu-şi genunchii dogoriţi. Acestea sînt tălmăcirile tale!... Ca să le înţelegem mai bine, spune-ne mai întîi cum a fost semnul...

— Domnu locotenent Ghenea şi domnu locotenent Comşa, să vă spun... Alaltăieri seara, cînd am intrat pe sector, am căzut de santinelă. Ştiţi dumneavoastră că ploua mărunt ca toamna... Stam eu şi-mi trudeam ochii să văd încolo, spre şanţurile lor. Şi-mi treceau fel de fel de gînduri prin mintea mea proastă... Că acasă a început al doilea prăşit de păpuşoi... Că n-or fi avut pe cine să pună la coasă fiindcă au rămas numai femeile şi moşnegii becisnici... Pe urmă mă gîndeam eu cum are să sfîrşească toată năprazna aiasta, să ne întoarcem odată pe la necazurile noastre. Şi mă uitam înainte în ploaie şi mi-a venit aşa un gînd ca un fel de jale pentru atîta lume care în loc să-şi caute de sărăcia ei şi să se roage pentru izbăvirea sufletului, s-a încontrat şi nu mai ştie de casă, nici de nevastă şi de copii şi nici de poruncile Domnului, numai stau în şanţuri şi pîndesc să se ucidă unul pe altul... Drept să vorbesc, parcă nici pentru nemţii aceia şi pe unguri nu mai simţeam cine ştie ce duşmănie, nici pentru dînşii, nici pe toate seminţiile care s-au ridicat cu gînd vrăjmaş împotriva legii noastre... N-au şi dînşii casele lor? N-au şi dînşii

neveste şi copii; n-au şi ei necazuri vai de mama lor?... N-au ieşit ei de voia lor la drum. I-au scos alţii şi altele... I-au adus aici poruncile şi i-au împins comandirii lor cei mari, stăpînii lor de acasă, care şi-au pus în minte să îngenunche şi să robească lumea. Ei ce-s de vină? Nişte bieţi soldaţi ca şi noi... Şi mă gîndeam eu la cei de ne cad prizonieri, că-s slabi şi jigăriţi ca mîţele-n post, şi dacă le dai o bucată de pîne nu le vine să creadă şi se uită cu nişte ochi, aşa, domnu locotenent Comşa şi domnu locotenent Ghenea, de te prinde un fel de milă, că-i tot om şi prizonierul... Şi mă gîndeam că poate şi la dînşii nu este cine să iasă la coasă şi mulţi au prunci pe care nu i-au văzut şi i-au uitat, aşa cum nu ni i-am mai văzut nici noi şi ne-au uitat şi pe noi copiii de-acasă... Şi atunci am simţit eu aşa o căldură şi am înţeles că se întîmplă o minune! Ci numai s-a deschis peste şanţurile lor o lumină mare şi în lumină a răsărit o pasăre cît trei biserici una peste alta, cu un cap de lăcustă şi cu gheare de fier şi aripile erau deschise ca la un hultan care se repede; dară pasărea nu se repezea, ci numai sta împietrită pe marginea şanţului şi ochii priveau de toate părţile, şi pe frunte stătea scris nume de hulă şi şapte coarne cumu-s coarnele culbecilor creşteau şi scădeau, şi în pliscul de oţel încîrjoiat spînzurau inimi de oameni şi mîini de copii nevinovaţi, şi curgea sîngele şi ieşeau fulgere şi fum negru de smoală... Iară mie-mi bătea inima să spargă coşul pieptului, că m-a ales înalt prea bunul să văd asemenea semn!... Şi lumina după un timp a început a se întuneca şi-au rămas numai ochii de foc şi pe urmă s-a stins şi aceea şi pasărea urîtă nu s-a mai văzut, dară am ştiut că nu s-a dus de acolo, că se uită cu ochii ei mulţi în toate părţile şi din cioc îi spînzură inimi de om şi mîini

de copil neprihănit şi nimica din ce facem noi nu-i scapă ochilor, ci numai stă să-i vie alte inimi de oameni şi alţi copii... Şi-am aşteptat eu din ceruri un glas tare ca să strige oamenilor adevărul cel cumplit şi chemarea la scaunul dreptului judecător, dar nici un glas n-a coborît şi pe cer era numai întuneric ca în cel din urmă iad şi numai ploaie ţîrîită de toamnă... Şi-am înţeles eu că ceasul încă n-a venit, fiindcă nesăţioasa pasăre mai cere sînge şi inimi, dară că ceasul acela se apropie şi n-are să mai treacă o vreme, vremi şi jumătatea unei vremi, pînă cînd adevărul şi judecata ziditorului are să răspundă în sămînţă copiilor noştri şi în toate făpturile vii... Şi atunci are să se verse cele şapte potire cu mînia ziditorului pentru fărădelegile noastre, şi răni mai grele ca cele de moarte au să lovească pe oameni, şi marea are să se facă putredă ca sîngele de mort, şi are să se verse un potir de mînie în soare şi soarele are să se facă negru cumu-i un ghem de lînă pîrlit, şi au să se bată munţii în capete şi să se usuce izvoarele şi peştii să se sfîrlogească pe uscat şi din gura prorocilor mincinoşi au să iasă duhurile necurate ca nişte broaşte... Şi ploaia de sus curgea mocnit şi m-a prins aşa o scîrbă, care mi-a fiert inima cînd m-am gîndit că atîta amar de lume merge la peire ca turma de miei la înjunghiere. Aceasta am văzut-o eu cu ochii mei şi am gîndit-o eu cu mintea mea cea proastă, domnu locotenent Ghenea şi domnu locotenent Comşa, alaltăieri noapte şi iacă acum stăm şi vorbim şi oamenii aiştea rîd, dară pasărea cea cu nume de hulă scris pe frunte stă acolo cu ghearele pe marginea şanţurilor şi ochii ei mulţi cată la noi şi ne văd şi noi n-o vedem şi dînsa ne-aşteaptă şi poate zice acum: Iacă, Mucenicu aista prea multe

spune vrute şi nevrute şi mîine am să-i fac şi lui capătul, că mult a fost păcătos în viaţă...

Soldatul Mucenicu tăcu, uitîndu-se în focul acum stins, numai cu cîteva scînteieri, ca în vis, sub spuza sură şi fărămiţată cum e părul de mort.

Ceilalţi tăceau şi ei, cu gîndul la arătarea de peste şanţuri, în care o clipă acum cu toţii credeau, fiindcă sufletele erau pregătite să creadă, iar de jur împrejur întunericul era negru, tainic şi plin de ameninţări.

Un vreasc cu dop de răşină trosni, împroşcînd cenuşa ca o castană coaptă.

Toţi au tresărit şi s-au scuturat de-un fior, fiindcă noaptea se făcuse rece şi umedă.

Apoi ochii se răsuciră la răsărit. O lumină albăstrie şi dulce cheamă privirile spre vîrful brazilor din marginea poienii. Nici unul nu spunea că se afla pregătit, fără mirare acum, să vadă semnul lui Mucenicu, urît şi cu nume de hulă scris pe frunte, dacă s-ar fi arătat aievea peste vîrfuri ca o dihanie apocaliptică, întoarsă din veacul dintîi.

Dar lumina creştea peste brazi, lină şi rece, fără nici un semn înfricoşat...

— Răsare luna! vorbi unul cu uşurare şi toţi se mişcară din loc cu neastîmpăr, parcă scăpaseră dintr-o primejdie.

— La noi, la cîmp trebuie să fi răsărit de-un ceas de vreme! rosti altul. Cînd eram băietani iaca la ceasu aista plecam noi la scăldat, pe lună...

Tăcu îndată, fiindcă îşi aminti că acolo, pe malul Siretului, acum e frontul; satul lui e sfărîmat de rafalele tunurilor şi nimeni nu mai ştie unde s-au risipit oamenii.

— Parcă nici nu-ţi vine să crezi, domnu locotenent, că tot luna asta răsare acolo unde-s nemţii!...

grăi soldatul Bocăneţ, a cărui gospodărie cu nevastă şi copii rămăsese dincolo, la inamic.

Şi altul, îndată, glăsui un gînd care-l muncea de mult :

— Spune că porunca stăpînirii e să ne deie pămînt la noi toţi care-am luptat... Mai cread-o alţii ! Tot păţitu-i priceput, aşa că să vedem hrisovu de împărţeală în palmă şi tot ne-am îndoi. Noi, de o pildă, sîntem în duşmănie cu primarele şi ne-o scris femeia epistolă că ne-a luat pînă şi giuncanii şi i-o dat o bucată de hîrtie galbenă pe dînşii ; on belet... Ci, mă-ntreb, domnu locotenent, cum are să mai fie el o dreptate odată în ţară, chiar dac-o poruncit stăpînirea aşa şi pe dincolo, să ne ungă ochii, iară mare şi tare-i în comună primarele, care ştie el numai de dreptatea lui ?... Pînă la Dumnezeu te mănîncă sfinţii !... Asta-i de cînd lumea...

— Dacă ne-om întoarce acasă, care ne-om mai întoarce, n-om mai lăsa el să fie aşa cum a fost ! hotărî soldatul Bocăneţ, trosnindu-şi degetele scurte şi privindu-şi pe urmă mîinile tari, ca pe nişte unelte de luptă sigure, cu care ştie că are să-şi facă dreptate singur, cînd va fi nevoie. Are şi răbdarea o margine ! Are şi dreptatea locul ei pe lume ! Nu-i numai o vorbă făţarnică în gura stăpînitorilor. Aşa, ca un fel de marfă care se vinde cui dă mai mult, cum au vîndut boierii grîul cînd nemţilor, cînd celorlalţi... Încît ce-o fost n-are să mai fie !

— Da ! N-are să mai fie ce-a fost şi cum a fost, băieţi !... întări locotenentul Ghenea. Cînd s-or sfîrşi toate, dacă se va arăta nevoie, noi, ofiţerii, o să fim cei dintîi lîngă voi... De asta să nu vă îndoiţi nici o clipă ! Nu vorbesc numai pentru mine... Ştiu ce gîndesc şi alţi camarazi...

— Şi noi zicem, domnu locotenent ! grăi soldatul cu juncanii rechiziţionaţi. Se cheamă că acuma la dumneavoastră ni-i toată nădejdea... Aţi îndurat cu noi toate năcazurile, ne ştiţi şi vă ştim. Adevăratu-i că ne mai suduie un don' ofiţer, mai răcneşte la noi, se mai burzuluieşte că aşa cere, se cheamă, sărviciul !... Pînă nu-l întăreşti oleacă, omu nu simte !... Da dumneavoastră, cîţiva, din oamenii de omenie, ştiţi că ne-am făcut datoria fiecare cum ne-o agiutat puterile şi capul, iară cum or pierit unii or pierit şi ceilalţi... De aceea şi noi zicem, cînd ne-om întoarce şi-om întîmpina iar prigoană şi scîrbă, la dumneavoastră să venim ca la un părinte, să ne luminaţi şi să ne scăpaţi, ca pe unii care ne-aţi văzut la treabă, cînd alţii au stat de şi-au păzit osul...

— Eah ! Măi Stîngaciule !... clătină cu neîncredere din capul mic şi rotund soldatul Bocăneţ. Aieste ni le spun domnii ofiţeri acuma, că-s lîngă noi şi îndură alăturea de noi... Le spun şi le cred, că multe gînduri bune pune omul la inimă în ceasul cel de cumpănă ! Nu tot asemeni, fost-a el şi în 1907, despre care pomenise mai adineauri Mucenicu, fiindcă am fost atuncea tot în companie cu el ? Ce nu ni s-o spus şi ce n-am crezut ? Pămînt, legi, dreptate !... Tufă ! Aşişderea ş-amu... Tufă ! Vorbim. Ascultăm. Credem... Pe urmă, ne-om risipi pe la casele noastre, fiecare, şi domnii ofiţeri pe la casele dumnealor... Şi-om uita cîte-or fost şi cîte-or îndurat fiecare şi domnii ofiţeri au să fie nişte *civili* pe la treburile lor, cu slujbele lor, şi noi, ia, nişte ţărani proşti pe la plugurile noastre, cum am mai fost... Tu, măi Stîngaciule, te-i întoarce iar la primarele tău. Şi dacă acel primar ori altul te-o prigoni iară, cum te-au mai prigonit, te întreb eu pe tine, Stîngaciule, să-mi spui tu acuma îndată,

unde ai să-l mai găseşti pe domnu locotenent Ghenea şi pe domnu locotenent Comşa ? Unde ai să-i afli cine ştie pe unde, pe la Bucureşti şi prin alte tîrguri mari, să-ţi ajuture dumnealor ca să-ţi cîştigi dreptate ?... Tufă ! Dreptatea, dacă nu eşti vrednic să ţi-o cauţi singur, slabă nădejde să vie şi să ţi-o deie alţii de-a gata !... Mie-n sat mi-i ieşit buhu că-s colţos şi obraznic. Bine, rămîi eu colţos şi obraznic !... Măcar de s-or înmulţi la număr colţoşii şi obraznicii ! Fiindcă dacă-s colţos, jandarmul şi primarele mă lasă în plata Domnului şi fiindcă-s obraznic, iaca, dacă am să îndrăznesc să cer lui domnu locotenent Comşa să mai scoată oleacă pacul cela de iarbă rusească, să mai duhănim o ţigară de tiutiun, domnu locotenent Comşa are să scoată frumos pacul din buzunaru dumisale şi ne-om înfrupta, chiar dacă în sinea sa îşi spune : „Mare obraznic îi Bocăneţ aista, are dreptate domnu locotenent Ghenea !..." Şi m-oi înfrupta nu numai eu, care-s obraznic, dar şi voi de pe de lături, care se cheamă că nu sîneţi obraznici şi trageţi numai folos de la obrăznicia altuia !... Aiasta scrie şi în cele patru Evanghelii ale lui Mucenicu : „Cere şi ţi se va da".

Bocăneţ o luă înainte cu rîsul şi rîseră şi ceilalţi cu mare înveselire întinzînd mîinile negre, bătătorite şi zgîriate, după pachetul cu tutun.

Pe urmă, fumară cu toată luarea-aminte încordată la nesaţiul fumului sorbit pînă în adîncul plămînilor, cu o gravitate religioasă.

— Oare nu s-aude nimica despre pace, cum se tot aude la ruşi ?... întrebă Bocăneţ. Să ne întoarcem şi noi pe la casele noastre...

— Ei au unde se întoarce ! răspunse Radu Comşa. Dar tu şi alţii, cu gospodăriile în teritoriul ocupat, cum să vă întoarceţi ? Crezi că au să te primească nemţii cu plăcinte ?

— Asta-i adevărat ! Unde-şi înfig gheara, n-o mai scot decît dacă le retezi laba.

Bocăneţ încuviinţase, trăgînd din ţigară pe gînduri. Dar se ghicea că-l mai rod alte întrebări.

— Cică la dînşii acasă, ruşii şi-or făcut revoluţia lor. Şi cică cer pămînt, iară cînd nu le-ascultă nimeni cererea, îşi iau singuri pămîntul la care au drept...

Toţi tăcură, aşteptînd.

Ofiţerii s-au ferit însă a intra în această dezbatere gingaşă. Radu Comşa îşi aminti de soldatul Breazu din istorisirile prietenului său Titel Iliescu şi de năzdrăvanele lui concepţii despre stat. Iar Bocăneţ, parcă adulmecîndu-i amintirile, spuse :

— Cică acolo, în Rusia, ş-or făcut plugarii şi muncitorii stat !

Din nou tăcură toţi, adînciţi în întrebările şi răspunsurile lor.

Doi ochi sclipiră verzi şi fosforescenţi, în întunericul tufelor de ferigă.

— Aiasta-i mîţa neamţului, săraca ! se bucură Bocăneţ. Pis-pis !... Na, pisica-pisica, pisss-pisss...

Pisica mieună slab şi se apropie cîţiva paşi, dar nu îndrăzni mai mult.

— Are şi pui acuma : patru... Nişte adevărate sălbăticiuni, domnule locotenent !... Mă întreb unde-o fi găsit lighioana motan, aici în pădurea asta !... se miră soldatul Stîngaciu.

— Aiasta să se-ntrebe Mucenicu, măi Stîngaciule, că el îi sfînt... vorbi Bocăneţ. Mîţa, măi băiete, ca muierea... Parcă nevastă-ta, măcar că se plînge c-o rămas fără giuncani, dară dacă o văzut şi o văzut că tu de doi ani numai pe meleaguri umbli, crezi tu, măi băiete, că nu şi-o fi găsit şi dînsa un motan ?...

Toţi izbucniră în rîs la năzdrăvănia femeii lui Stîngaciu, care şi-a găsit un motan.

Stîngaciu scuipă amărît în foc, la un gînd care pînă acum nu-i venise.

Dar pisica nu se mişca. Sclipirile verzi priveau din întuneric la oameni, cu pornire să se apropie şi cu teamă de vietate pe jumătate sălbăticită. Cînd se dărîmase casa, pisica fugise. Pe urmă, în primăvară, apăruse din cine ştie ce rătăciri, credincioasă ruinelor. Avea culcuşul puilor într-o gură de sobă. Noaptea vîna păsările adormite în cuiburi şi dădea tîrcoale zidurilor, ca singurul duh paznic al gospodăriei părăginite.

Radu Comşa se ridică.

— Haidem, Ghenea... Noapte bună, băieţi !

— A fi bună noaptea, numai de ne-or lăsa boierii de peste drum în pace, domnule locotenent !... Pregătesc dînşii ceva, de tac de atîta timp de vreme...

Locotenentul Ghenea urcă alături, pe poteca în care luna vărsase tremurate ochiuri de lumină. Aerul era jilav, mirosul răşinei aspru.

O pasăre deşteptată foşni din aripi şi piui somnoros.

— Ce zici, Comşa, de arătările lui Mucenicu ? întrebă Ghenea într-un tîrziu, fără să mai surîdă a batjocură.

— Încă o dovadă, dragă Ghenea, că fiecare caută după înţelegerea lui să găsească o interpretare acestor vremi neînţelese !... Omul nu se resemnează numai să le suporte. Nici n-ar putea să le suporte, dacă nu l-ar susţine o speranţă. Nu tîlcurile lui Mucenicu mi-au dat cel mai mult de gîndit. Ci vorbele lui Bocăneţ... Mă întorc la ideea mea ! Singura putere care ne ţine pe toţi aci e credinţa că ceva din lumea din care am plecat se va schimba cînd ne vom întoarce. Şi că are să fie şi în noi, înăuntru ceva schimbat...

Mucenicu vede izbăvirea lumii, după cîte-a înţeles el confuz din Apocalipsă. Bocăneţ ori Stîngaciu, puţină dreptate, pămînt şi sfîrşitul prigoanei din partea primarului ; adică vechea obidă a plugarului român, care răsuflă în vreun 1907 oarecare. Eu, tu, Stelian Minea, Bogdan Cernegură, în alte imagini idealizate ale viitorului, după chipul şi asemănarea noastră... Dar nici unul nu se poate deprinde cu ideea că totul va fi cum a mai fost !...

Ghenea se opri să răsufle.

Undeva, porniră răzleţe focuri de armă. Se înteţiră un timp. Tăcură iar. Mai pocni departe un glonţ întîrziat.

Cînd din nou fu linişte deplină, Ghenea vorbi urcînd :

— Avem de-acum înainte o mare datorie faţă de oamenii aceştia !

— Într-adevăr, Ghenea... Poate datoria noastră cea mare are să înceapă numai după ce ne-om întoarce de aici... Dacă nu vom uita, cum se temea soldatul Bocăneţ şi cum au uitat alţii, în 1907 !

Şi amîndoi urcară muntele în tăcerea ireală, cu vîrful negru al brazilor scăldat de lumina albastră şi metalică a lunii, cu gîndurile împovărate de grele hotărîri.

2

Într-un loc, tranşeea e apropiată de şanţurile vrăjmaşe numai cu o sută de metri, atît cît ţine un gît de vale.

Pe urmă, gardurile de sîrmă se depărtează pe crestele culmilor, lăsînd o spintecătură lărgită la mijloc, unde curge o aţă de pîrău.

Din locuri apărate se poate zări foarte bine de la unii la alţii. Cu binoclul priveliştea se apropie ca pe o scenă fantastică de teatru.

Muntele din faţă e cu pădurea pe jumătate tăiată ; a fost acolo un parchet ; butucii răsturnaţi, roşii şi vineţi, putrezesc cu gloanţele înfipte în lemn. Alături însă, codrul ascunde şanţurile ; brazii se văd în pîcla albastră ca în bruma de pe pieliţa prunelor.

Ochiul ascuns priveşte încordat, să surprindă o mişcare.

E numai o mare tăcere, cum sînt furnicarele cu aparenţă de părăsire deasupra, neclintite şi mute, unde ştii că dedesubt mişună în galerii, fără istov, oştirea de furnici.

Plesneşte rar un foc de armă : un cap s-a mişcat undeva. Dar tăcerea e după aceea încă mai nefirească.

Dimineaţa, o baterie reglează tirul.

Munţii vibrează de ăuitul prăbuşirilor în văgăuni. Împroaşcă undeva un snop de pămînt răscolit şi aşchii de stînci. Norii de fum se risipesc clătinaţi uşor de vînt, ca o pînză sură. În şanţuri, oamenii caută unii la alţii, cu priviri neliniştite, cu urechea atentă. Gradaţii trec cu buzele strînse. Răspunde altă lovitură de tun. Ghiuleaua a trecut pe deasupra, spintecînd aerul ca o bucată de postav sfîşiată.

Apoi iarăşi se cască tăcerea. Nu e pentru astăzi.

Oamenii mocnesc în şanţuri, cu spatele rezemat în pămînt şi cu genunchii la gură. Numără ceasurile lungi, pînă la mîncare.

— Mă camarade, tu de colo ! Ia trece-mi şi mie capătul, să-i trag numai un fum...

Vestea vine de undeva — nu se ştie niciodată cine a adus-o întîi — obuzul a lovit doi de la compania a cincea. Aduceau apă... Unuia i-a scos maţele. Mitru a Vădanei, cel pe care-l chemau domnii ofiţeri să le cînte din frunză. Pe urmă, chiar unul care l-a dus pe

targă povesteşte în vremea mîncării ; ţine gamela numai cu o mînă, cealaltă e încă plină de sînge omenesc.

Dar nimeni nu se miră, nici nu se mai scîrbeşte. Moartea şi-a pierdut misterul. Pe unul l-a ucis glonţul într-un anume loc ruşinos, cînd îşi făcea nevoile. Totuşi şi acela murise pentru ţară.

Locotenentul Radu Comşa priveşte de un sfert de oră, dincolo, cu lăcomie, din punctul cel mai apropiat, printre păienjenişul sîrmelor cu ghimpi.

Nu se vede nimic alt decît marginea de pămînt a şanţului din faţă, ţăruşii şi împletiturile sîrmei în care au rămas agăţate bucăţi de postav. Şi vine de acolo miros de excremente şi de putreziciune. Cîteodată parcă se aud glasuri. Cineva a rîs ori a răstit un ordin ; nu se desluşeşte...

Din locul acela, în noaptea de Paştele ortodox, desigur că s-au auzit pînă în tranşeele germane cîntecele noastre pravoslavnice. N-a tras nimeni de la dînşii la noi. A fost un armistiţiu tacit, fiindcă tot aşa, din tranşeele noastre, n-a tras nimeni spre dînşii în noaptea paştelui catolic.

Cîţiva de aici au aruncat pîini ; nemţii au răspuns cu pachete de ţigări. Bocăneţ s-a ridicat în picioare pe muchea şanţului şi le-a strigat : „Christos a înviat, bre, nemţilor !“ — „Adevărat, *Kamerad !*“ a răspuns de acolo un bavarez gros cît un ştiubei, înălţat şi el pe margine şi salutînd înainte, la dreapta şi la stînga, cu casca.

Pe urmă au intrat iar în borţile lor şi s-au aşteptat să se ucidă.

Pe bavarezul acela gros l-a recunoscut Bocăneţ mai tîrziu, mort de opt zile şi intrat în putrezire, între şanţuri, după nişte hărţuieli fără urmare şi importanţă. Fusese un om. Au găsit un stîrv.

Radu Comşa priveşte şi nu-şi poate desprinde ochii.

Aşa se află acum milioane şi milioane. Pe mii şi mii de kilometri. Aşteptîndu-se. Pîndindu-se. Ucigîndu-se. Şi în alte zone ale frontului, de luni şi luni de zile n-a contenit focul, movilele de carne s-au grămădit pisate de tunuri, mereu alţi şi alţi oameni proaspeţi, dintr-o parte şi alta, n-au contenit să curgă din izvor nesecătuit.

În munte se văd cîţiva brazi frînţi de la mijloc. Din tulpinile lor spînzură fîşii albe de aşchii. Alţii, drepţi şi înalţi, despoiaţi de crengi, par colonade dintr-un templu prăbuşit. Ceva s-a mişcat ? Parcă dintr-un punct, din ţărîna şanţului din faţă, alţi ochi parcă îl privesc, tot aşa ţintă. Şi dacă într-adevăr nu-i părere, dacă e un om ; ce gîndeşte acela ? Îl vede şi ce gîndeşte ? De ce nu trage ?

— Degeaba vă uitaţi, domnu locotenent !... nu mişcă dînşii de-acolo, să-i picuri cu ceară... Numai noaptea îi auzim cum cară şi se schimbă şi suduie în limba lor. Este unul care cîntă din flaut !... Tăcem toţi şi-l ascultăm... Iară cînd sfîrşeşte, batem din palme şi-i strigăm : „Brava, neamţule !" Rîd şi ei acolo şi răcnesc vorbe de-ale lor, în nemţeasca lor ! Cine să-i înţeleagă ce spun ?... Pînă cînd într-o zi s-o sfîrşi şi cu flautul lui...

— Domnu locotenent, vă cheamă la telefon.

În pîlnia telefonului se aude numai o sfîrîitură continuă şi pocnituri metalice : sfrrrsfrrr-pac-pac — sfrrrsfrrr-pac-pac...

Atît a înţeles întrerupt, printre bîzîitul firelor atinse : „Mihai Vardaru... un ceas... alo ! un ceas... Aci Mihai Vardaru... Nu se aude ? Alo... aşteaptă un ceas..."

Radu Comşa a aşteptat şi într-adevăr peste un ceas, Mihai Vardaru a apărut în bordei, cu casca pe ochi.

— Am venit să te văd... Să-ţi aflu impresiile ! rosti punînd casca pe capătul patului. Sectorul nostru e aproape, trei kilometri în linie dreaptă, prin pădure... Am avut inspecţie de la corp, un colonel francez. Am ieşit minunat. Două zile n-a mai urlat Mugilă şi Orăcăilă al nostru !... Aveţi un bordei foarte bun, văd că există şi cineva amator de gazete umoristice !... îşi exprimă mirarea, plimbîndu-şi ochii pe perete, unde Omir, o dată purces pe cultul zeiţelor mitologice, bătuse în ţinte, ca o supremă rafinare artistică, foi ilustrate dintr-o revistă müncheneză aruncată de peste şanţuri.

Mihai Vardaru vorbea repede, se ridica şi se aşeza iarăşi, întrebînd fără să aştepte răspuns, aproape tot aşa cum vorbea Alexandru Vardaru.

Dar sub graba cuvintelor, se ghicea uşor un neastîmpăr, ca un gînd alungat şi revenit.

— Vrei să mergem puţin ? Să ieşim de aci... E prea întuneric... Mi se pare de la un timp, că niciodată, că nicăieri, nu mai este destulă lumină !...

Radu Comşa îl cercetă mirat de accentele tragice din glas. Nu-l întrebă însă nimic deocamdată.

Amîndoi au coborît la „Casa Neamţului", unde ziua era linişte şi soarele lumina poiana pînă tîrziu. Pe pajiştea verde, măruntă şi deasă, încinsă de hora brazilor, două urme de-un lemn care-a fost tîrît ; păreau dungi lucioase, trase cu o unghie pe-o catifea fină.

Felia de perete rămasă în picioare, cu orbitele ferestrelor goale, arăta ca o faţă crispată în aşteptarea celor ce-avea să mai vadă încă, după cele ce mai văzuse.

Se aşezară pe-o treaptă de piatră, înaintea grădinii cu flori sălbatice, între buruieni şi spini.

Pisica îşi scosese puii la soare.

Unul alb se juca, urmărind delicat cu laba mică pe pămînt umbra unei albine. O furnică roşie tîra de-a-ndăratele cadavrul unei insecte de trei ori mai mare decît ea.

Mihai Vardaru o împinse cu o crenguţă subţire, dar furnica reveni încăpăţînată să-şi reia prada.

— Totul în natură e numai carnagiu ! rosti încet Mihai, aruncînd creanga şi prinzîndu-şi bărbia în pumni. Te apleci să priveşti cu o lupă deasupra unei palme de pămînt, acolo unde ţi s-a spus că e calmul măreţ al naturii, şi vezi numai distrugere !... O insectă o pîndeşte pe alta, o larvă atacă pe alta ; totul e numai un continuu asasinat. Lumea e un cimitir nesăţios...

Se ridică în picioare, ştergîndu-şi fruntea albă şi înaltă cu batista.

Rosti privind într-o parte :

— Ştii că am ucis un om ?...

Îndreptă îndată ochii în ochii lui Radu Comşa, lacom să-i citească o tresărire.

Radu bănui ceva din gîndurile lui Mihai Vardaru şi răspunse, ridicînd din umeri, cu un gest care voia să arate că el nu găseşte nimic de mirare :

— Dragă Mihai, acesta e războiul !

Şi mai tîrziu :

— Probabil ai să fii propus pentru decoraţie.

Mihai repetă, cu aceeaşi intonaţie ca a lui Radu Comşa, parcă pentru a se familiariza cu o consolare, pe care îndată cugetul i-o respinse :

— Acesta e războiul !... Nu !

Făcu doi paşi, se întoarse şi aşezîndu-se alături de Comşa, vorbi dintr-o suflare, fără să mai ridice ochii la el :

— Am omorît un om... Nu-l cunoşteam. Nu-mi făcuse nici un rău. Nici n-avea de ce să-mi dorească un rău... Purta numai altă uniformă. Era ca şi mine, tînăr ; purta ca şi mine uniforma de elev plutonier. Poate venise exact cu aceleaşi gînduri ca şi mine. Şi eu am întins pistolul şi-am tras !... În două minute, omul acela tînăr, cum sînt eu aci, n-a mai fost decît un stîrv... Un ochi îi ieşise din orbită, fiindcă am tras un glonţ în cap. Părea că priveşte însîngerat şi cu spaimă la mine... L-au îngropat !... Îl chema Szabo István ; din scrisorile aflate în buzunarul lui, am văzut că era student în litere, pregătea o teză despre Petőfi, se gîndea cu îngrijorare la sărăcia lui, care n-are să-i îngăduie să-şi ia un doctorat la Iena, cînd va fi pace... Acestea le scria către o soră a sa şi altă scrisoare, de la sora lui, cine ştie ce fată nevoiaşă, care-i trimitea un pachet cu lucruri femeieşti, nişte batiste, lenjuri, o cutie cu erzaţ de cafea, zahăr, pachete de ciocolată... Îl întreba dacă poartă destulă grijă să nu răcească, adăuga alte amănunte familiare : un unchi care a fost pe la ei, ce fac bătrînii, o verişoară care întreabă de el şi-l aşteaptă... Mi le-a tradus toate un camarad ardelean... Era o viaţă acolo care se pregătea şi eu am curmat-o !... Cu ce drept ? Ceea ce nu mai are întoarcere ! Nu se mai poate plăti ! Nici repara... nimic... un stîrv !... Ai să mă crezi că m-am ascuns după aceea şi că am plîns ? Ofiţerii m-au felicitat, şi maiorul... M-a chemat colonelul la telefon !... Toţi se bucurau că am ucis un om !... Acum îţi pot spune, fiindcă nu-mi mai este ruşine, dar află : după ce s-au sfîrşit toate, m-am ascuns şi-am plîns. Pentru el şi pentru mine... Acesta este războiul ? Eroismul ?... Ah ! Cum aş fi dorit să fiu şi să rămîn un laş !...

Radu Comşa îi prinse mijlocul şi îl strînse lîngă pieptul lui ca pe-un copil, fiindcă într-adevăr, acum, buza de jos a lui Mihai tremura ca buza unui copil care-şi biruie un scîncet.

— Dragă Mihai, dacă nu trăgeai tu, trăgea el ! Nu știu cum au fost împrejurările, nu mi le închipui, dar aceasta e cert ; dacă l-ai împușcat tu, înseamnează că altfel nu se putea... Te omora el !...

— Tocmai aceasta e îngrozitor ! vorbi Mihai. Tocmai aceasta e !... Ne-am întîlnit în patrulă. La noi este într-un loc distanță de doi kilometri între tranșee, niște viroage... Acolo ne-am întîlnit în mijlocul nopții, parcă ne-am fi căutat. Eu singur am cerut să fiu trimis... Altfel mergea un sergent cu trei oameni. Poate și el a cerut să fie trimis, ca și mine ! Numai ca să-și dovedească lui singur că nu tremură... Exact ca și mine. Frica să nu fim mai prejos de eroii cătrăniți ai frontului. Veneau spre noi și i-am așteptat. Cînd le-am ieșit înainte, soldații lui au ridicat mîinile, să se predea. Dar el le-a strigat în ungurește o comandă și a întins mîna să tragă !... Era cît mine de înalt, se profila extraordinar de precis, teribil de precis, între doi copaci. Din două capete de lume am venit amîndoi ca să ne căutăm acolo !... Am tras două gloanțe, unul după altul ; a tras și el unul, mi-a șuierat pe la ureche. Cînd s-a prăvălit cu mîinile întinse, am simțit o mare bucurie, tot sîngele din trup mi se ridicase în cap și în inimă. Înțelegi grozăvia ?... Am simțit o mare bucurie, fiindcă ucisesem un om, eu, care nu puteam strivi o furnică... Două gloanțe, unul în cap, unul în plămîn...

— Vezi, Mihai, singur recunoști că nu se putea altfel !... Ți-a trecut glonțul pe la ureche, puteai să cazi tu în locul lui !... stărui Comșa, dar fără convingere. Nu spuneai tu că în război nu există ucidere ?

— Spuneam... spuneam ! Ce spuneam erau lucruri înainte de *aceasta*. N-aveam de unde să știu. Nimeni nu poate să știe de departe ! Toți raționează, discută, expun teorii, exaltă !... E ușor să crezi cînd ești departe, că numai tu deții adevărul... Acum am înțeles că războiul e o singură realitate : *toți care-au ucis n-au să uite aceasta niciodată !*... Poate numai de aci mai e cu putință să vie o scăpare, aci stă singurul bun al grozăviei acesteia pe care o săvîrșim cu toții. Cînd fiecare va avea mortul lui și amintirea aceasta va fi mereu prezentă în fiecare act al vieții, are să răstoarne toate minciunile, înțelegi ? Toate !... Cînd am să mă întîlnesc peste un an, doi, zece, cu un imbecil care să-mi debiteze palavrele vechi de cînd lumea, am să-l întreb numai atît : Dumneata ai ucis un om ? Dacă nu, te rog să nu-mi vorbești ! Ești un impostor ! Dumneata nu poți înțelege !... Dar ce să ți le spun acestea ?... Nu mai interesează acum pe nimeni. Poate altădată !... Acum vreau numai să te rog ceva...

— Spune, Mihai ! îl îndemnă cu blîndețe Radu Comșa.

— Iată ce vreau să te rog, șovăi Mihai. De atunci am o presimțire... Nu e așa că-ți vine să rîzi ?... Dacă se întîmplă ceva, uite, sînt aci două scrisori... Una pentru toți, pentru tanti Laura, Cora și Ralu... Cum vezi, un testament general !... Poate o să rîdem toți mai tîrziu, cînd vom scăpa de aci și cînd am să te rog să nu spui la nimeni !... Și mai este încă o scrisoare... Ai să mă ierți că nu-ți spun acum pentru cine. Dacă va fi dat să afli, ai să afli atunci... În plicul alb se află alt plic, cu adresa... Dacă se întîmplă ceva, rupi plicul alb, iar scrisoarea dinăuntru, te rog să o faci să ajungă la adresă... Nu te superi, nici că te rog atîtea, nici că sînt atît de misterios ?... Aici nu mai am pe nimeni.

Radu Comșa strînse scrisoarea cu adresa ascunsă, gîndindu-se la Măgduța Dobreanu, fetița cu genele frizate și gura cît o caligrafic.

Mihai dădu capul pe spate şi respiră ca un om care-a urcat în fugă peretele unei prăpăstii.

Sub ochi avea două dungi vinete, pe care nimeni nu i le mai văzuse pînă acum. Obrazul tînăr, de copil, era supt; nările palide.

Încercă să surîdă, dar zîmbetul fu ca al unui copil după plîns.

Se smuci de jos şi strînse brusc mîna lui Radu Comşa. Făcu un gest neisprăvit de îmbrăţişare. Porni repede de-a curmezişul poienii, pe urmă printre trunchiurile drepte.

— Mihai! Mihai!

Radu Comşa se ridică să alerge după el, întrebîndu-se: „Unde pleacă aşa? Unde aleargă copilul acesta?"

— Mihai!

Dar Mihai Vardaru era acum departe. Din cînd în cînd, numai tunica apărea şi dispărea sub crengile joase.

Pisica adăpostită în ruini îşi tîra puii mici, în gură, la adăpostul lor ascuns. Lumina apusului se retrăgea oblică peste munţi.

Albinele se scufundau ameţite în cupa florilor, cu picioarele pline de polen. Şi ele, în locul stupilor sfărîmaţi, îşi duraseră undeva, în vreo scorbură, o gospodărie de mizerie. Fiindcă oamenii se ucid, aceasta nu înseamnă doar că viaţa nu trebuie să dăinuie mai departe!

3

La ceasul cînd se împart scrisorile, toate mîinile strîng peticul de hîrtie avar.

Se ascunde fiecare, să rămînă numai cu veştile lui.

Unii silabisesc cu greu slovele şterse de atîta

drum, acoperite de atîtea peceţi. De pe frunţi curg boabe de sudoare după cumplita trudă. Un om care cînd împinge cu umărul mişcă tunul în joacă, acum luptă cu litere întortocheate cu neputinţa unui becisnic copil.

Alţii, cei care nu înţeleg de loc semnele misterioase, aşteaptă să sfîrşească ceilalţi.

— Domnu caporal, fă bunătatea şi ceteşte-mi şi mie... Am primit oleacă de scrisoare de-acasă!...

Există un soldat în plutonul lui Comşa, care păstrează necitită o scrisoare de două luni.

O scoate din cînd în cînd, o răsuceşte pe-o parte şi pe alta: hîrtia s-a tăiat în patru bucăţi cum a fost împăturită. Cerneala e muiată de sudoare, într-un loc e arsă de ţigară. Totuşi omul nu îndrăzneşte ori nu vrea să lase să-i fie citită. Nimeni n-a înţeles. Poate cînd se uită la dînsa vede atîtea de acasă, cîte n-ar putea încăpea în nici o scrisoare din lume. Epistola lui e în fiecare zi alta. În ea se găseşte răspuns la toate întrebările.

— Ce, măi Ghermănuţă? Iar îţi citeşti corespondenţia? rîde-a batjocură un sergent trecînd pe lîngă el după treburi.

Ghermănuţă ţine scrisoarea pe dos.

O strînge. Pe azi e destul!...

Ceilalţi care ştiu carte n-aşteaptă din acele mult aşteptate petice de hîrtie prea multe bucurii.

Frunţile se posomorăsc pentru o jumătate de zi.

Într-un sat e molimă. Aiurea, jandarmii au ridicat fînul şi nu l-au plătit. Altuia, i-au luat şi vaca. Vine şi vestea că a murit un copil.

Omul priveşte undeva, în peretele de pămînt.

Nu glăsuieşte nimic. Numai priveşte, fără să vadă înainte.

Oftează şi se răzlăţează de toţi. Şi n-are măcar o ţigară.

Sînt unii care nu primesc niciodată nimic. Toţi ai lor au rămas dincolo.

Cînd se împart scrisorile, îşi caută de lucru aiurea. Se întorc mai tîrziu, cu o linişte silită, întrebînd pe unul şi pe altul :

— Ei, ce-ţi scrie de acasă nevasta, Viţălarule ? Au început să strîngă şi pe la voi fînul ?... Şi copilul, dădu Dumnezeu de se făcu sănătos ?...

Fiindcă nu au pe nimeni, îndură pentru necazurile tuturor şi se bucură pentru bucuriile tuturor.

Sublocotenentul Stelian Minea şi sublocotenentul Bogdan Cernegură nu mai au nici ei de ce să aştepte cu neastîmpăr sacul cu veşti.

Cer numai un ziar şi citesc atent, dintr-un capăt în altul : listele de preţuri, anunţurile de morţi, ordonanţele administraţiei militare, accidentele şi comunicatele de pe fronturile străine.

Radu Comşa, cînd se întîmplă să se afle cu scrisoarea în mînă, înaintea lor, se simte jenat. Nu vrea să-şi arate nerăbdarea. Deşi a recunoscut scrisul şi plicul Luminiţei, strînge răvaşul în buzunar, cu indiferenţă prefăcută.

Sublocotenentul Stelian Minea înalţă fruntea bombată şi ochii miopi de pe foaia gazetei cu cerneala mirosind a catran.

— Ce mai scrie în ziar, Minea ?

— Nimic de seamă... Aceleaşi poveşti ! Bravii patrioţi sedentari din spatele frontului ne invaţă cum să fim eroi şi ne somează să călcăm neapărat pe urmele lui Mihai Bravu, că altfel nici nu ne mai primesc acasă. De ce nu-ţi citeşti scrisoarea ?... Crezi că mai simt ceva ? Crezi că n-am văzut cum ai strîns-o ?... Acum m-am deprins.

Radu Comşa se aşeză pe-un butuc răsturnat, ochii alcargă lacom pe rîndurile subţiri şi înalte. Bogdan Cernegură, în celălalt capăt al butucului, a lăsat ziarul să-i cadă.

E cu obrazul în palmă ; priveşte în iarba călcată de picioare, în muşchiul unde fuge o gînganie verde cu aripi metalice.

În bordei, un capăt de lumînare îşi pîlpîie sîmburele ofilit de lumină.

Radu Comşa, întins pe patul de cetină, urmăreşte umbrele lingînd pereţii de grinzi.

Un greier ţîrîie stăruitor şi continuu.

A pus cartea la cap ; una din cele trei, nedespărţite.

Dar n-o deschide.

Locotenentul Ghenea lipseşte. E la camarazii din altă companie, într-un bordei, unde unul şi-a adus o damigeană de vin. Radu Comşa îl aşteaptă. Gîndurile multe s-au materializat parcă, îl apasă, e săturat de ele — are nevoia altui om căruia să-i spună... Se simte mai bun, înţelege parcă lucruri pe care nu le-a înţeles niciodată pînă acum... Să stai aşa, cu ochii închişi, şi să laşi gîndul să curgă cu toate ezitările lui, cu dibuirile din care se limpezeşte, şi să ştii că cineva ascultă !...

Peste un ceas, Ghenea soseşte vesel. Dezbracă tunica, o zvîrle într-un ungher, se opreşte în faţa lui Comşa, crăcănat, cu mîinile în buzunările pantalonilor, clătinîndu-se puţin.

— Păcat că n-ai fost, dragă Comşa !... Un vin d-ăla grozavul ! Damigeana toată ziua ţinută în pîrău... Rece ca gheaţa ! Pe onoarea mea : gheaţă ! Şi tata Pleşea ne-a făcut o cafea de-a lui teribilă, dragă Comşa !... Pe onoarea mea : teribilă !... Ce voiam să-ţi spun ?... Asta e nostim... Voiam să-ţi spun ceva şi s-a dus... În sfîrşit, înţelegi : o cafea pe cinste... Tata Pleşea, sireacu !... Mai era şi Bogdan Cerne-

gură... Îl roade şi pe acela ceva... Poate dorul de nevasta care a rămas dincolo, de copilul pe care încă nu l-a văzut niciodată... Pe toţi ne roade ceva...

Aprinde o ţigară. Mîna cu chibritul joacă nesigur înaintea gurii şi nasului, pînă să poată da foc.

Se trînteşte în patul îngust, cu ţigara între degete, fredonînd : *a fost odată un mic copilaş... a fost odată...*

După două minute, e aproape adormit. Restul ţigării a căzut jos dintre degete, dar el tot mai murmură agonia cîntecului : *Dar după una... două... trei... patru... cin'... şa...*

Radu Comşa suflă în lumînare. Priveşte cu ochii deschişi în întunericul de păcură.

E numai el şi glasul monoton al greierului, ca un mecanism de ceasornic în gaura lui ascunsă din pămînt.

A doua zi, locotenentul Ghenea are dînsul nevoie să simtă alături înţelegerea unui om :

— Dragă Comşa, mi se pare cîteodată că vorbele sînt făcute pentru a ne disimula gîndurile, nu pentru a le exprima... S-au uzat ! Le-am prostituat numai pentru trebuinţele noastre vulgare şi mediocre de toată ziua... Pe urmă, cînd vrei să spui ceva care există în tine, mai subtil, mai intim cu fiinţa ta, cuvîntul te trădează ! Te trezeşti cu el, după ce l-ai rostit, paralizînd tot ce-ţi stătea pe buze... Ţi se pare, uite, crezi că ar fi foarte simplu, să explici ceva unui prieten, să-i spui ce ai pe suflet... Ai tot aici, gata lămurit, ca plicul unei scrisori pe care trebuie numai să-l deschizi şi să citeşti... Şi cînd dai cu ochii de el, ţi-a îngheţat toată pornirea fiindcă nu ai la îndemînă decît cuvintele uzate care au trecut prin toate gurile. Astfel eu, dragă Comşa...

Dar acum, Radu Comşa, el e cel care nu ascultă. Fluieră fără să-şi dea seama cînd a început melodia

obsedantă : *Dar după una, două, trei, patru... săptămîni...*

Ghenea s-a oprit.

Se uită lung, cu plictiseală, la pereţii de bîrne, unde se află lipite ilustraţiile artistico-decorative ale lui Omir.

Întinde mîna pe poliţă şi apucă teancul de cărţi sleite, cu colţurile rotunjite de atîtea mîini prin cîte-au trecut :

— Hai mai bine, atunci, să te fac un ecarté !

4

Pe urmă, într-o noapte, batalionul a pornit iar la vale, pe drumul prăvălatic, de care.

A rămas sus numai o parte din regiment. Odihna se face din bucăţi. E unul din puţinele regimente care n-au cunoscut refacerea...

— Scăparăm şi de data asta de Friţ ! se bucură Bocăneţ, pocnind dintr-o frunză. Iar om trece la baia noastră şi ne-om spăla jăgul c-oleacă de sopon care miroase a său, şi-om mai auzi iar glas de muiere... Ce zici, sfinte Mucenicule ! Şi tu te-i duce iar la biserică şi-i trage iar nouăzeci şi nouă de mătănii pentru sufletele păcătoase !... Numai de nu ne-ar fi a rău atîtea plimbări, c-am început să uităm crîşcarea de astă-iarnă.

La casa mătuşii Ilinca şi-a găsit şi Radu Comşa ulcica cu flori ţărăneşti, şi ochii verzi ai lui Catrinel, şi muza de piatră albă, Erato, adusă dis-de-dimineaţă de Omir, de la deal.

În faţa ferestrei, firele lungi de nalbă pînă în streaşină au înflorit : flori galbene, bătute şi moi.

Privind, cu obrazul dezmierdat de perdeluţa subţire clătinată de vînt, Radu Comşa se întreabă cu ce

se aseamănă mai mult, aşa pufoase cum sînt ?... Cu miezul de cozonac proaspăt, ori cu puii de găină abia ieşiţi din găoace ?

Înspre el vine Catrinel, cu altă cămaşă de zăpadă cu flori sinilii pe umeri, pe care nu i-a cunoscut-o şi cu catrinţa scurtă, despicată, lăsînd să i se vadă goale şi rotunjite ca fusul, pulpele pînă sus.

Îi rîde, rupînd o floare de nalbă şi ţinînd-o în colţul gurii.

— Ce mai spun catanele nemţeşti de sus ? arătă cu capul spre munte.

— Ce să spună, Catrinuţo, Catrinel ? Se pregătesc să vină într-acoace, fiindcă au auzit şi ei că baba Ilinca are un drac şi jumătate cu ochii verzi... de mîţă ! îşi aduse aminte şi adăugă.

— De mîţă ? Biiine ! Dară ştii dumneata că mîţa scoate unghiile cînd e la o adică ?

Catrinel îşi arătă unghiile care n-au cunoscut niciodată ce e aia manichiura domnişoarei Betty.

— Şi ce ai făcut în vremea asta, Catrinel ?

— Am strîns fînul... Nu vezi ? (arătă spre stoguşorul de fîn, clădit proaspăt şi netezit ca o jucărie, lîngă şură). Am mai lucrat oleacă... Am mai tors... M-am mai gîndit...

— Te-ai mai gîndit ? se miră Comşa. Şi la ce, mă rog, dacă se poate să ştiu ?

— Aiasta nu-i treaba dumitale.

— Cam ştiu eu la ce... Adică ştiu eu la cine, Catrinel.

— Ba nu-i mai şti dumneata, măcar că multe mai crezi a şti !...

Catrinuţa ciuli urechile, fiindcă i se păru că se aude mătuşa Ilinca dereticînd pe undeva, pe-aproape.

— Fug, că mă vede mămuca şi-mi trage-o papară ca aceea...

— Va să zică dacă nu te-ar vedea, n-ai fugi, Catrinel ? întreabă Comşa cu o căldură de care s-a mirat singur, uitîndu-se prea lung la sînii ridicînd în sfîrcuri pieptul cămăşii.

Catrinel e cu obrajii învăpăiaţi, îşi acoperă pieptul cu mîna, răsturnînd cu piciorul căţelul cu blana fumurie. Căţelul se ridică şi mîrîie, iar se rostogoleşte... Roşeaţa din obrazul lui Catrinel s-a risipit.

— Ţi-i drag tare puiul ăsta de urs, cum văd ? arătă Comşa spre căţel.

— Dacă zici că ştii atîtea, mă miră ce tot mai întrebi !...

S-a răsucit pe călcîie şi-a fugit.

Căţelul aleargă după ea împleticindu-se, căzînd şi lătrînd.

Radu Comşa bate prea tare, cu încheieturile degetelor strînse pumn, în muchea pervazului. Durerea îi face bine. Aşa, încă, încă...

La popotă au apărut feţe noi. Mai întîi de tot şi de toate, soţia domnului colonel. A venit numai pentru trei zile, ca să aibă ce povesti apoi trei luni, ce şi cîte-a văzut ea pe front.

Colonelul e cu barba pieptănată şi mătăsoasă, cu ceva sărbătoresc în mişcările june şi galante, aşa cum vor fi fost cînd era sublocotenent.

Dar doamna colonel are buzele prea vopsite ; la colţul ochilor, creţuri ca o gutapercă boţită ; întrebuinţează o pudră viorie care-i face o mască de cantatrice pensionară. Rîsul ei dezveleşte gingiile vinete de deasupra pînă sus. Niciodată Radu Comşa n-a putut suporta rîsul femeilor care-şi arată gingiile, şi-i amintesc o anume creatură — tovarăşa lui Dan Şcheianu — dintr-o anume noapte de la Constanţa, într-o altă viaţă, de pe alt tărîm.

— Dumneata, domnule locotenent, eşti totuna cu avocatul Radu Comşa care ia pe nepoata colonelului

Pavel Vardaru? glăsuieşte subţire doamna colonel, tocmai din capul mesei, tipărindu-şi cu mîinile de o parte şi de alta a tîmplelor părul, care e mai negru spre vîrf şi mai decolorat spre rădăcină. Cred că nu mă înşel!...

Radu Comşa simte roşeaţa din obraz.

Toţi ochii îl examinează atent.

Ghenea îl atinge pe sub masă cu vîrful piciorului, şoptindu-i înăbuşit, ca o tusă, în şervet: „Treci la raport, locotenent Comşa!"

— Da, doamnă colonel! răspunse cu rece impertinenţă Radu. Sînt totuna cu avocatul Comşa.

— Am văzut-o de cîteva ori! O ţigăncuşă foarte nostimă... A fost colegă cu una din fiicele mele... Luminărica, Candeluţa? cum îi spune, domnule locotenent... Are un nume cam fistichiu...

Măcar cincisprezece perechi de ochi s-au întors iarăşi curioşi spre locotenentul Comşa, a cărui logodnică se numeşte Luminărica ori Candeluţa, dacă nu cumva domnişoara Opaiţ.

Radu Comşa priveşte cu mare atenţie faţa de masă. Cu unghia urmăreşte conturul unei pete de sos, ca o insulă pe o hartă. Şi alături, a observat cu ce măiestrie vrednică de toată lauda o mînă expertă a ţesut cu aţă albă pînza arsă de ţigară.

— Se numeşte Luminiţa, doamnă colonel! răspunse Comşa respirînd greu, ca şi cum ar fi răsturnat un sac de pe umeri.

— Da, da, Luminiţa! se bucură doamna colonel, trecîndu-şi limba pe buze. Ştiam eu bine că are un nume de feştilă!... Vardarii au însă avere şi deputatul e un tip cu foarte mare trecere... Mă mir că nu e încă ministru.

Radu Comşa a mozolit cinci cocoloaşe de pîine, pe care le clădeşte în piramide, le înşiră în figuri geometrice. S-a hotărît: pînă pleacă doamna colonel are să se anunţe bolnav, nu mai mănîncă la popotă.

Colonelul a înţeles indiscreţia acestei anchete şi schimbă vorba:

— Să lăsăm aceasta, Sofi!... Ştiţi, copii, că guvernul Kerenski începe ofensiva în Galiţia? Se apropie şi rîndul nostru, una la mînă! În curînd vom avea şi o vizită de la marele cartier... Încep să ne viziteze domnii... Două la mînă! Aceasta înseamnă că se apropie, domnilor, una la mînă...

Căpitanul Ionescu e gata să întrebe:

„Ce e aia una la mînă? Dar se reţine şi surîde cu dispreţ: Ce e aia inspecţie? Ce e aia ofensivă? Să poftească aici!..."

A doua zi, colonelul a apărut singur la masă. E posomorît, iar barba şi-a pierdut strălucirea. S-a certat cu Sofi. Doamna Sofi a cerut să fie trimis la trupă Ion, fiindcă s-a purtat obraznic cu ea şi în consecinţă Ion va fi trimis la trupă.

Iar Sofi pleacă mîine dis-de-dimineaţă la gară, cu o zi mai curînd decît proiectase.

Colonelul fumează nervos, aprinde o ţigară printre feluri, trage cîteva fumuri, o aruncă, aprinde alta.

Toţi tac la masă şi sublocotenentul Minea a scăpat de astă dată de supliciu.

La un moment dat, pe neaşteptate, colonelul face o declaraţie neadresată nimănui:

— Ostaşul care se însoară e un măgar! Una la mînă!

Talpa lui Ghenea striveşte pe sub masă piciorul lui Radu Comşa.

— E un măgar, Tomaziule! Ai înţeles?

— Am înţeles, domnule colonel! afirmă aghiotantul.

— Ce ai înţeles! Să-mi trimiţi un soldat în locul lui Ion! Două la mînă... Pe Oţelaru. Oţelaru-i gos-

podărit. Un soldat însurat cunoaşte altfel rînduiala lucrurilor într-o casă, nu-i, una la mînă, un bezmetic şi un zevzec... Pe Oţelaru să mi-l trimiţi.

— Pe Oţelaru, domnule colonel!

Se aude un muscoi albastru bîzîind, apoi aterizează ca o aeronavă pe mîna păroasă a colonelului, atras de cine ştie ce capriciu sau cine ştie ce iluzie optică.

Colonelul încercă să-l prindă cu cealaltă mînă făcută cupă, dar muscoiul cu reflexe verzi-albastre, ca de metal oxidat, a zburat şi acum descrie zigzaguri deasupra capetelor.

— Ce scandal e ăsta? explodează colonelul. E popotă aci, ori grajd? Ce caută muştele astea aci? Poate să fie infectată, o ... una la mînă, o muscă de cadavru!

Căpitanul Ionescu se uită după musca de sus:

„Ce e aia muscă de cadavru? Am mai văzut noi d-astea!"

Dar întrebarea o rosteşte în gînd, pe figură se citeşte numai aceeaşi indignare nedumerită ca a colonelului: „Ce e aceasta, popotă ori grajd?"

Locotenentul Ghenea profită că atenţia generală e îndreptată la virajele muscoiului de cadavru şi face semn soldatului să schimbe sticla de vin deşartă, cu alta plină.

Astfel soldatul Ion, prin voinţa doamnei Sefi şi cu aprobarea celui mai paşnic şi omenesc colonel de pe frontul armatei a doua, a fost trimis la trupă, direct la compania lui din tranşee.

5

După trei zile, un general, doi colonei de stat-major, un ofiţer francez şi unul rus au vizitat trupa, abătîndu-se de la regula de pînă atunci care era să

descindă numai la comandamentele de brigăzi, divizii şi corpuri.

Au sosit la vremea mesei, în trecere.

Colonelul n-a lăsat să-i scape această fericită împrejurare. Bucătarul s-a întrecut pe sine însuşi, deşi nici pe departe rafinamentele sale culinare, limitate la o gamă strict autohtonă, nu se asemuiau cu acele de la popota colonelului Pol Vardaru.

Dar tot era ceva.

Cu altă dispoziţie văd ochii care inspectează, după o masă îmbelşugată.

Cînd Radu Comşa şi Ghenea au intrat în baraca popotei, oaspeţii se aflau dinainte instalaţi la locurile de cinste. Generalul în capul mesei. Colonelul la dreapta, pe urmă cei doi ofiţeri străini şi coloneii de stat-major.

Crengile de brad, proaspăt schimbate, miroseau a răşină. Un steag românesc, unul rus şi unul francez, îşi amestecau culorile... Apăruseră trei portrete mari încadrate de benzi tricolore: regele, generalul comandant de armată şi generalul Berthelot.[1]

Colonelul îmbrăcase tunica nouă care-l strîngea la gît, silindu-l să vîre din cînd în cînd arătătorul între guler şi omuşor, pe sub barbă. În dreptul inimii, cînd se pleca să asculte glasul generalului, se clătinau uşor două şiraguri de decoraţii, fiindcă colonelul era ostaş ales şi luptase întotdeauna brav. Ofiţerul francez, în tunica albastră de culoarea mării, întorcea tot timpul faţa spre general; şi către ceilalţi ofiţeri, din celălalt capăt al mesei, numai ceafa congestionată, pe care se vedeau deasupra gulerului cicatrici albe de furuncule. Fuma dintr-o

[1] *Henri-Mathias Berthelot* (1861—1931) — general francez, şeful misiunii militare franceze în România în timpul primului război mondial.

pipă scurtă. Spunea cu răceală, verde, tot ce credea că a constatat pînă aci nemulţumitor ; iar generalul român şi ceilalţi doi ofiţeri superiori se grăbeau să zîmbească amabil, aprobînd şi căutînd scuze.

Glasul colonelului „Una la mînă" se îneca emoţionat : mîna cu păr roşu pipăia sponcile gulerului să dea drumul cuvintelor.

Numai comandantul rus scotea cu poftă şi cu un necurmat surîs de satisfacţie, de două ori din fiecare fel ; îndrepta ochii desperaţi spre sticlele depărtate, cînd paharul de dinainte rămînea gol ; pe chelia rotundă îi răsăriseră boabe de sudoare, ca roua pe un dovleac turcesc.

Aliatul francez îl ignora. Dacă încerca să rostească ceva, îi reteza cuvintele, şi atunci celălalt se grăbea să-şi lărgească buzele groase şi grase de sos, într-un zîmbet umil :

— Nu e nimic ! N-am zis nimic !... Înţeleg perfect ; totul este cum spuneţi !

Privirea căuta iar sticla.

— Mulţumesc, mulţumesc !... Prefer puţin coniac. În lipsă de votcă, măcar coniac... Nu vin, coniac !

Pe sub şervet, descheia nasturii tunicii şi dădea drumul la cătărămi.

— Nu vorbesc de disciplină ! rosti cu asprime francezul, netezindu-şi mustaţa blondă şi coborîtă, à la Vercingetorix [1]. Disciplina e o tiranie de creaţie teutonă ! Dar există o ierarhie care trebuie întreţinută şi un moral al trupei cultivat de ofiţer... Cînd soldatul ştie pentru ce luptă şi are încredere în comandant ; cînd comandantul la rîndul său îi dă el exemplul şi-i mai dăm armament, atunci nu ne temem de rezultat !... La dumnealor s-au format soviete : soldaţii discută şi aprobă ori anulează ordinele şefilor... E o nebunie, domnilor, e anarhie armată !

[1] General şi conducător al galilor (72—46 î.e.n.).

Comandantul rus îşi şterse cu batista năduşeala de pe chelie, privind vinovat şi rugător împrejur :

— E o nebunie, domnilor !... Recunosc : e o nebunie şi e anarhie armată !... Dar nu noi am făcut nebunia asta. Au făcut-o soldaţii. Pofteşte să-i opreşti dacă-ţi dă mîna !... Puţin coniac dacă se poate. Mersi !... Mulţumesc foarte mult : într-adevăr o nebunie !... Pe deasupra mai vor şi pace — şi au s-o facă afurisiţii ! Ce putem noi ? Pofteşte şi-i opreşte să nu facă pace !

Francezul îi întoarse spatele, strîngînd din umeri cu dispreţ :

— Soldatul român e brav. Luptă la baionetă cu bravura senegalezilor !... Acum, cînd nu avem numai bastoane pentru luptă şi cînd ofiţerii români au învăţat cu o dureroasă experienţă, că războiul nu e o manevră cu focuri oarbe, trebuie, scumpii mei domni...

Colonelul asculta iritat, dîndu-şi toate silinţele să pară încîntat şi de perfect acord cu tot ceea ce aude. Francezul era el însuşi un militar priceput şi viteaz, luptase pe Somme şi la Verdun ; toată misiunea franceză făcuse servicii netăgăduite armatei româneşti, ajutînd-o să învie din cenuşă, chiar în acest regiment murise în luptă un ofiţer francez şi celălalt care-l înlocuise era acum la spital, rănit — dar de ce-i comparau cu senegalezii, care erau tîrîţi cu sila în război, pe cînd soldatul român luptă pentru Ardeal şi eliberarea ţării ?

Generalul din capul mesei răsucea cuţitul privind încruntat în tăiuş.

Tăcuse aproape tot timpul, ascultînd : ştia că două lucruri nu-şi găsesc împăcare.

Francezul era preocupat de victoria lui; tot ce se întîmpla pe orice front, aci sau aiurea, avea importanță în măsura în care putea ori nu să aibă o urmare pe frontul de la Aisne, Verdun, Craonne, sau Chemin des Dames. Românii aveau ochii și gîndurile adunate numai la țara pierdută. Ei nu puteau fi tîrîți cu sila ca senegalezii; acum îndeosebi, cînd cu deznădejde se pregăteau să-și ia țara înapoi.

Cînd se ridică generalul, păru absurd de scurt pe picioare, fiindcă avea trupul spătos și voinic; iar cît stătuse pe scaun arăta să fie peste înălțimea normală.

— Acum mergem să vedeți... senegalezii! hotărî, zîmbind cu intenție, în mustățile mari.

Francezul pricepu. Făcu un gest, ca și cum ar fi voit să dea o explicare. Dar scutură numai scrumul din pipă, lovind mîna dreaptă cu pumnul stîng.

Rosti în locul cuvintelor pe care intenționase să le spună și-i păreau prea complicate:

— Trupele de culoare sînt dintre cele mai prețuite pe frontul occidental, fiindcă sînt dintre cele mai brave.

Generalul rus venea în urmă, ciugulindu-și fărîmiturile de pe tunică. „Una la mînă" numai din ochi expedie în dreapta și-n stînga ordine mute printre ofițeri.

— Ți-am spus, Comșa, că vorbele sînt create numai să ne trădeze gîndurile, nu să le exprime? rosti Ghenea, mergînd repede spre platoul unde era trupa. Toți avem pentru francezii care au ținut piept nemților de atîția ani, cu atîtea sacrificii, toți avem dragoste și recunoștință, ca să vorbesc cum se spune în toasturi... Iar cînd încep o discuție, ai văzut? Ai văzut ceva mai stupid?... Bietul nostru tătuc! Am crezut că se sufocă în gulerul lui!...

Tăcură, fiindcă se apropiau de soldații aliniați, în tunici noi de doc albastru-cenușiu, voioși și gravi. Gradații dădeau cele din urmă ordine răgușite.

Seara, masa la popotă a fost mai lungă. Inspecția ieșise bine, aci în rezervă și pe sectoare.

Acum, se știa că toată armata întîia a părăsit zonele de refacere și se află gata pe frontul Siretului.

Iar în flancul stîng al armatei întîia, spre Limpejoara, Mărăști și Mănăstirea, se pregătea o luptă grea.

— Pentru acest lucru, am să vă dau eu un banc numărul unu, la tata Pleșea! declară locotenentul Ghenea. Și avem să mai uscăm și damigeana pe care mi-a adus-o leatul meu de-acasă! Mîine ne zgrepțănăm la gropile noastre... De astă dată nu mai știm cînd ne vom întoarce și cine!... De bani și de damigeană nu mai avem, așadar, deocamdată nevoie... Și mai bine să scăpăm de grija lor, decît să le lăsăm moștenire...

Locotenentul Ghenea vorbi și făcu.

Dădu un banc numărul unu și se scutură de bani numărul doi. Eliberat de-o grijă, rămase numai cu a damigenei. Iar un soldat țigan scîrțîi din scripcă toate cîntecele frontului: românești și rusești și chiar *Madelon* [1], dar cu deosebire *La Bacău... la Bacău* și istoria pruncului care după mai multe săptămîni a învățat a da din mîni...

— Eu, dragă Comșa, sînt un netrebnic! descoperi la un moment dat cu mare mîhnire Ghenea, privind cu ochii bulbucați în fundul paharului gol, unde aflase că e un mare netrebnic. Eu am ceva aici pe suflet și nimeni nu știe!... Eu am văzut de

[1] Cîntec răspîndit în rîndul soldaților francezi în timpul primului război mondial.

multe ori că vorbele nu ne folosesc, decît să ne facă pe lume mai singuri... Dar tot am să încerc eu odată să-ţi spun ţie ceva. Pînă atunci să ne cînte brunetul acesta ceva de jale, un cîntec rusesc !... Eu mor după cîntecele ruseşti. Multora nu le vor fi plăcînd trupele ruseşti dar cîntecele lor sînt divine... Multora nu le vor fi plăcînd că vor pace şi că au introdus soviete, cum i-a tras ofiţerul franţuz cu ibrişinul pe la nas comandantului rus, dar cîntecele ruseşti sînt divine... Am zis divine ? Acesta e adevărul ! Divine, dragă Comşa !... Şi de Stelian Minea acesta mi-e milă şi pe el îl iubesc !... El e ca un pui pierdut de cloşcă ; trebuie să-l strîngem şi să-l apărăm şi să-l ducem înapoi la mama lui !... Eu pentru dînsul şi cu căpitanul Ionescu m-am certat ; i-am spus numai două vorbe şi m-a înţeles. Şi el mă duşmăneşte acuma şi mă paşte, dar mie nici nu-mi pasă !... Stelian, puiule ! Vino să bei un pahar de vin cu taică-tu şi să te pup pe frunte, ca pe un fiu cuminte şi ascultător ce-mi eşti !...

Stelian Minea îşi scoase ochelarii primejduiţi şi se lăsă sărutat pe frunte ; gustă oţerindu-se un deget de vin din pahar.

— El nu ştie să bea, că-i mic şi necăjit ! îl compătimi Ghenea netezindu-l pe cap, ca pe-un copil adoptat într-adevăr. El numai cu Bergsonul lui ! Eu i-am dat dracului pe toţi Bergsonii !... Nu-i aşa, prietene Bogdan Cernegură ? Te mai gîndeşti tu la doctoratul tău, la Paris, la toate cîte au rămas în altă lume ?... Acum sîntem toţi nişte brute şi nici nu mai putem crede că am mai citit şi noi cărţi !... Tată Pleşea, şi pe tine am să te sărut !

L-a sărutat şi pe tata Pleşea, care a venit cu linguriţa cu care amesteca în cafea, să bea şi el un pahar de vin şi să se lase sărutat pe tîmpla căruntă,

fiindcă Ghenea e pupăcios la chef şi nu se cuvine să-i fie stricat gustul unui om la petrecere.

Tata Pleşea a trecut astăzi printr-o cumpănă mare.

Colonelul francez, fiindcă i-a văzut pe piept semnul decoraţiei franceze, i s-a adresat de două ori foarte afabil, în graiul lui Corneille.

Iar tata Pleşea, care are numai vagi noţiuni de graiul lui Corneille, a răspuns de amîndouă ori, gîtuit de emoţie, un *„Oui, mon cap' tain !"* [1] retrogradare care l-a surprins foarte pe colonel.

Pe urmă a înţeles că tata Pleşea poate fi foarte bine un ofiţer brav, cu toate aceste insuficienţe lingvistice ; i-a strîns mîna şi l-a bătut pe umăr, ca pe-un viteaz senegalez.

— Mă întreabă nu ştiu ce dracu, în franţuzeasca lui *„Mon capten !"* şi tututu şi tatata şi *chescăvu* şi *comsicomsa* [2] *!...* Eu răspund ca un tîmpit : *Ui, mon capten !"*, parcă dracu mi-a luat minţile să uit că-i colonel... El face nişte ochi de idiot ! Eu mă uit la el tot ca un idiot ! Să-l ia dracul cu *chescăvuul* şi *comsicomsaul* lui, că mi-a dat cafeaua în foc !...

Apoi, în încăperea căpitanului Pleşea, a fost numai fum de tutun şi scîrţîiala scripcii, şi glasuri amestecate, povestind tot ce se poate povesti de către oameni care de mult sînt despărţiţi de ceilalţi oameni.

8

Radu Comşa a plecat mai devreme acasă. N-a observat cînd începuse ploaia.

[1] Corect : *Oui, mon capitaine !* — Da, domnule căpitan ! (Fr.)
[2] Corect : *Qu'est-ce que vous...? Comme ci, comme ça* — Ce mai...? Aşa şi aşa ! (Fr.)

Acum noaptea e plină de fulgere. Şi apa potopeşte de sus gîrlă. Pe prispă, sub streaşina lată, o pată albă, neclintită. Se pleacă să desluşească ce e.

— Tu eşti, Catrinel? întrebă cu mirare. Ce faci aci?

— Nimic... Ascult cum plouă... şopteşte fata ferindu-şi fără voie, cu o tresărire, capul îndărăt, fiindcă s-a aprins brusc un fulger.

— Ai să răceşti aci, drace! Du-te la culcare! vorbeşte tot în şoaptă Comşa, fiindcă în şoaptă vorbise şi ea.

— Nu pot dormi... În casă e cald şi mămuca horăie...

Comşa pune mîna pe zăvor să intre: „În definitiv, treaba ei! O fi aşteptînd pe cineva... Ce m-amestec eu?"

— Plecaţi mîine? întrebă într-o suflare uşoară Catrinel.

Radu a lăsat încuietoarea uşii:

— Da, Catrinel, plecăm mîine!... Şi de astă dată o să rămînem acolo mai mult.

Catrinel îl priveşte în sus la lumina albastră a altui fulger. O scutură frigul.

— Am auzit că începe iar de-acuma... Au trecut tunuri noi, multe şi mari. Începe iar...

— Aceasta n-o ştie nimeni, Catrinel.

Tăcere.

Ploaia curge potop şi din streaşină sar stropi mărunţi ca o pulbere rece.

— Bună seara, Catrinel!

— Dacă te duci, bună seara...

Radu Comşa a intrat.

În tindă, Omir doarme cu mantaua în cap, la pămînt. Locotenentul începe să-şi descingă curelele, pe gînduri, fără să aprindă lumina... Ce naiba o fi aşteptînd mîţa cu ochii verzi a babei Ilinca? „Nimic... Nu pot să dorm. Ascult ploaia... Dacă te duci, bună seara." „Cum dacă mă duc?..." Se apropie, fără zgomot, s-o privească, plecîndu-se pe fereastra deschisă.

Catrinel stă cu picioarele sub ea, cu mîinile încrucişate pe sîni, cu creştetul rezemat în perete tocmai sub pervaz. Afară ploaia neagră e brăzdată de lumini întrerupte.

Firele de nalbă ude se clatină sub potop şi în flacăra fulgerelor cînd se aprind, par cu florile lor luminări înalte şi împodobite de cununie.

Radu Comşa s-a lipit cu braţul şi cu pieptul de marginea ferestrei, s-a înclinat deasupra creştetului rezemat dincolo, de perete, sub pervaz.

Părul lui Catrinel miroase a fîn plouat.

S-a aplecat mai tare. Mîna a atins obrazul, care e neted şi rece ca pieliţa mărului.

Catrinel nu s-a ferit; numai degetele ei îi apăsa tremurînd mîna lui pe obraz. Acum obrazul s-a învăpăiat. Mirosul părului e de fîn copt în soare. Capetele s-au apropiat. Radu îi ridică bărbia; în luminile sfîşiate îi vede de sus în jos, un început de surîs fricos de vietate sălbatică, nedeprinsă cu dezmierdarea. Nu ştie, el a ridicat-o sau Catrinel s-a răsucit în picioare?... Gurile lor s-au găsit. I-a prins mijlocul. Are sînii pietroşi, ca fructele, şi cămaşa e jilavă şi rece de praful ud al ploii. Dar unde s-a încleştat mîna, în sîni, e cald ca în miezul unei pîini coapte. Şi atingerea obrazului e netedă cum nu şi-a închipuit şi acum nu mai e rece: dogoreşte.

Ce stranie noapte cu fulgere mute! Nu tresare nici o bubuitură de tunet. Parcă e o noapte cu fulgere văzută de-un surd.

A ridicat-o în braţele tari. S-a zbătut, dar ce e zbaterea unei copile în două braţe tari care vor?

A ridicat-o şi o trece uşoară peste fereastră, înăuntru.

— N-ai să... N-ai să... geme încet Catrinel.

Radu îi astupă gura cu gura. Catrinel e moale în braţele lui, cu ochii închişi, de moartă, Radu se împleticeşte, şi cu mîna liberă trage perdeaua să acopere fulgerele.

— N-ai să... N-ai să...

— De ce plîngi, Catrinel ? îi simte obrazul ud de lacrimi. Nu trebuie să plîngi. Nu vreau să plîngi !...

A doua zi, Catrinel nu s-a văzut toată ziua în ogradă.

Căţelul fumuriu scotoceşte la uşi. O caută împleticindu-se pe poteca dintre troscot, la poartă şi la fîntînă. Pretutindeni.

— Ha ? Că n-aud bine, măicuţă ! răcneşte mătuşa Ilinca. Întrebi de Catrinuţa ?... Că mai avem oleacă de fîn peste vale... Nu ştiu ce-a pălit-o tuma az, să vadă de nu l-o mîlit ploaia !...

Radu a început de două ori să scrie Luminiţei. Rîndurile s-au împleticit de la început. Foile de hîrtie au mers sub muşamaua neagră să ţină tovărăşie altei scrisori începută de altă mînă : *„Dragă Elviro, sînt două săptămîni de cînd...“*

Florile s-au veştejit în oala de lut smălţuit. Spînzură cu vîrfurile plecate, şi unele s-au scuturat.

7

Noaptea, picioarele încărcate de noroi se tîrîie greu, prin întuneric, spre înălţimile de acolo. Şi Radu Comşa păşeşte cu fruntea în jos, nu numai din această pricină.

Răsuflările urcuşului se amestecă întrerupte cu sunetul bidoanelor atinse şi cu ciocnirea armelor.

Din crengi se scutură apa în pale ; Comşa ridică faţa să-i cadă stropi în ochi. Îi face bine această baie şi nu scoate batista să şteargă obrazul ud.

În casa mătuşii Ilinca, în odaia cu statuia Elegiei pe masă, sub privirea indiferentă a muzei Erato împietrită cu mîna pe liră, Catrinel, la flacăra luminării, cu un ac străpunge ochii de pe fotografia Luminiţei şi cu cerneală îi zgîrie o pereche de mustăţi.

Cu mîna proptită în pămînt, Radu Comşa ridică ochii peste butucul putred.

Încă nu se vede nimic ; abia e mai puţin întuneric decît adineauri...

Nasturii tunicii îi intră în piept. A pus din nou bărbia pe cotul întors, înfundat în lemnul descompus şi ud, care se fărîmiţează sub apăsare. Mirosul iute de putreziciune şi bureţi îl ameţeşte. A aţipit şi tresare... I s-a părut că doarme de mult, de la începutul lumii.

Dar ceasul cu fosfor de la brăţară arată că au trecut numai două minute.

Şi întunericul abia e mai puţin opac.

Acum se desluşesc trunchiurile verticale dinainte şi umbrele de crengi, fantastic de neclintite. Cu ce are să biruie oare arşiţa aceasta din gîtlej ? Mai adineauri, cînd a ajuns aci, a călcat într-o apă, la doi paşi. Are să-şi moaie buzele acolo, cînd va începe să se lumineze. Iar minutarul fosforescent abia înaintează... Mai este o jumătate de ceas pînă cînd vor sări cu toţii să zvîcnească în atac.

Un om a tuşit şi o umbră plecată a trecut pe dinainte, mutîndu-se dintr-un loc în alt loc. Verzui s-a aprins un licurici în muşchi ; clipeşte neclintit şi s-a stins.

Întunericul însă se mai destramă. Dimineaţa abia se încruntă vînătă din nori. Într-o pînză de păianjen tremură suspendate cîteva boabe diamantine de rouă. Şi frunzele crestate de ferigă se văd acum brumate uşor de aceeaşi sudoare a nopţii. Cît de uşor, cît de simplu, ce minuni divine ar fi toate, dacă n-ar şti că acolo !... Şi setea aceasta de bolnav...

La stînga, departe, au început tunurile.

Numără loviturile. Îşi spune în gînd: „Acesta, obuzier, acesta, de munte, acesta, de la noi, acesta, de la dînşii".

„Iar *dînşii* unde sînt? Aşteaptă?"

S-a ridicat într-un genunchi, pe urmă în picioare. Nu recunoaşte locul. N-a mai ajuns niciodată pînă aci. De patru zile, de cînd înaintează şi se retrag, smulgîndu-şi şi pierzînd poziţii, au mers oblic.

Soldaţii se mişcă şi ei; umbrele se confundă cu trunchiurile arborilor, dar tunicile foşnesc la fiecare mişcare aspru, fiindcă de patru zile, de cînd se înmoaie prin noroaie şi iar se usucă pe dînşii, s-au întărit scoarţă, şi dacă unul s-ar dezbrăca s-o arunce, haina ar sta singură în sus.

Încă zece minute.

Zorile tulburi s-au răsfirat. Noaptea spînzură numai în crengile negre.

Comşa înconjură ochiul de apă stătută. Nu e o apă din care să poţi bea! Apă verzuie şi neagră, cu vegetaţie filamentoasă plutind şi cu broaşte care au sărit speriate. Acum scot din mătreaţă numai ochii ficşi şi gurile lor rotunde şi dezgustătoare. Şi e un om care a căzut cu faţa în jos, cu capul pe jumătate înfundat în nămol.

Un mort.

A crezut la început că e un soldat întins, aşteptînd. Casca e răsturnată în apă, pe-o coastă.

Dar e un mort. Uniforma e românească şi e de sublocotenent. Luceşte nou firul de metal alb pe umăr şi insigna regimentului.

Radu Comşa a pus genunchiul în pămînt şi s-a plecat să-l întoarcă.

Cînd trupul cu mîna ţeapănă s-a rostogolit cu pieptul în sus, atunci, din mîl, cu scame de mătreaţă vegetală, cu un singur ochi alb, fiindcă celălalt era scurs şi din el spînzura o lipitoare şi fugeau gîngănii de apă, l-a privit stîrvul copilului Mihai Vardaru.

Lipitoarea s-a desprins cu un spasm în trupul lucios, gras şi vîscos.

Hm!... o mînă nevăzută i-a gîtuit răsuflarea.

S-a rezemat de-un brad, acoperindu-şi privirea cu braţul.

Mai tîrziu, Radu Comşa avea să-şi spună întotdeauna că dacă mintea nu i s-a clătinat atunci, cum s-a temut, a fost numai fiindcă în clipa aceea au irupt brusc toate tunurile de la spate şi toţi soldaţii au sărit în picioare.

Minutarul se oprise pe secunda cînd două mii de oameni, pe tot sectorul, porneau în năvală. Cea dintîi mitralieră germană clempăni. Pe urmă salvele gloanţelor. Pe urmă grenade. Iar pe deasupra încrucişîndu-se cu şuier, cu chiot, cu zbîrnîit şi cu prăbuşit obuzele dintr-o parte şi alta. Un brad retezat la jumătate se clatină cu aşchii sfîşiate, ca o jucărie de carton; vîrful zvîrlit a rămas suspendat între alte vîrfuri.

— Haideţi, băieţi!... Haideţi, băieţi!

În dosul unui trunchi, cînd un om s-a adăpostit înainte de a zvîcni în alt salt, îndată se adună toţi turmă. Aşa se simt mai puţin singuri şi au iluzia că-s mai apăraţi.

— Haideţi, băieţi !... Haideţi, băieţi !

Gloanţele se înfig în lemn cu un sunet ciudat, iar unul a intrat în capul unui soldat de alături de tot, ca o piatră aruncată în lut moale.

Radu Comşa nu-şi mai aminteşte cum se numeşte soldatul. E din plutonul lui ; ieri a ştiut cum îl cheamă... Şi altul, necunoscut, din alt pluton, aleargă cu mişcări stranii, se împleticeşte, a scăpat arma şi caută să prindă cu mîinile întinse aerul ; din gura căscată nu ieşi nici un sunet, numai sînge ca o panglică de catifea roşie şi după ce se prăbuşi mai încercă să se ridice în coate... L-a izbit cineva cu călcîiul. Dar pe celălalt, cum îl chema... Radu Comşa aleargă, torturat absurd numai de această întrebare.

— Haideţi, băieţi !...

Radu Comşa îl vede şi pe soldatul Bocăneţ fugind pe lîngă el cu paşi răşchiraţi peste măsură. Îl vede şi pe Mucenicu, cumpănind arma în mînă fără să tragă, absent, mergînd numai fiindcă merg toţi. Obrajii palizi şi uzi de sudoare rece s-au înverzit în lumina de plumb... Radu Comşa îşi spune că acum toate inimile sînt golite de sînge, toată carnea e încrîncenată pe oase şi în toţi se cască nu frică, ci altceva necunoscut, o spaimă în afară de tot ce e omenesc.

Au dat într-un gol.

Copacii au fost retezaţi aci. Gloanţele mătură în plin. Au mai trecut alţii pe-aci, astă-noapte ori ieri. Pretutindeni puzderie de morţi neridicaţi. Gloanţele îi mai ucid o dată. De pe celălalt clin, înaintează altă companie... Căpitanul Ionescu păşeşte calm, cu ţigara în gură, întorcîndu-se din cînd în cînd spre soldaţii lui, de-a-ndăratelea... Cum a putut oare să-l urască ? De ce-l urăsc toţi ? Ei merg cu toţii într-acelaşi gînd, şi iată-l ! nu se ascunde, nu arată

teamă, fumează şi păşeşte cu linişte nefirească, ocrotindu-şi soldaţii cu cea mai desăvîrşită luciditate... Poate surîde cu dispreţul lui care acum nu i-ar părea lui Comşa, nici lui Ghenea, nici nimănui imbecil : „Ce e aia glonţ ? Ce e aia moarte ?“

— Haideţi, băieţi !... Haideţi, băieţi !...

A ţistuit un roi de gloanţe. Oameni sar peste căzuţi, îi ocolesc, întorc ochii cu gesturi neisprăvite.

Dar nimeni n-aude ce strigă celălalt de alături.

Un rănit îl apucă de picior şi Radu Comşa se smulge răcnindu-i ceva.

Pînza mitralierei a trecut pe deasupra şi oamenii au zvîcnit mai departe.

A călcat o mînă ; se întoarce din mers. Nu era mort. Mîna mişca. I-a rămas în talpă senzaţia cărnii strivite.

Sublocotenentul Stelian Minea, între oamenii lui, cu obrazul plin de noroi şi de fîn, strigă cu glas subţire ; e cu fruntea enormă descoperită ; mîna flutură goală.

Şi dincolo nu vezi ce e la dreapta, la stînga ; ştii numai că alţii se zgreapţănă pe alte pripoane şi cad sub altă răpăială de gloanţe, şi aceasta se întinde pînă la Siret şi pînă la Dunăre.

S-au trîntit toţi. Pînza morţii a trecut pe deasupra.

Un cap se ridică şi se retrage îndată după o rădăcină, ca un melc în găoace. La cîţiva paşi a lovit un obuz care-a detunat urechile. Din pîlnia de ţărînă şi pietre, înecată de fum, au împroşcat picioare şi maţe. Radu Comşa îşi şterge buzele de sînge, scuipă, i-a intrat în gură sînge de om ; îşi priveşte mîna, a fost stropit de ceva vîscos şi alb, poate creieri de om. Se tîrîie unul numai în mîini, cu gura oribil sfărîmată. Cînd a trecut pe lîngă el, Radu Comşa l-a recunoscut. Soldatul Ion, care slujea de şanuri vii pentru cizmele prea strîmte ale domnului colonel şi

acum nu mai are picioare; care-a fost trimis la trupă fiindcă așa a cerut doamna colonel găsindu-l prea rău de gură și acum nu mai poate striga, fiindcă nu mai are gură...

În marginea golului, cu ramuri împroșcate de gloanțe, atacul se clatină o clipă. Carabinele răspund de aproape. Trosnesc cu flăcări scurte, grenade. Acum sar peste trupuri cu uniforma germană și mîinile se întind ferindu-și fața: „*Kamerad, Kamerad!*“ Alții se văd în poala poienii din față. Se văd și dispar.

— Haideți, băieți... Baioneta, băieți!...

Au intrat din nou în pădure, unde adineauri erau inamicii și soarele s-a deschis deodată în lumini paralele printre vîrfuri, ca într-un vitraliu. Soarele și cerul, și toate, sînt impasibile la tot ce fac oamenii aceștia, halucinații aceștia.

Mitraliera a tăcut.

— Fug! răcnește Bocăneț, întorcînd capul spre locotenent.

— Ce este? strigă Comșa ca un surd, fiindcă n-a înțeles.

— Fug! Fuge Friț! își încarcă pușca din fugă soldatul. Fug de baionetă!...

Dar altă mitralieră a început mai departe, metodic. Doi răniți trec rezemați, în clătinări stranii, ca doi oameni beți, împleticindu-se și rezemîndu-se de copaci.

Perdeaua de pădure a fost subțire. Din nou luminiș și din nou gloanțele bîzîind ascuțit ca viespile.

În spate nu mai e nimic: răniți tîrîndu-se și strigăte în urmă de tot:

— Bran-car-dier! Bran-car-dier!

Ordinul trece din gură în gură.

— Măști!... Săpați măști...

Și gloanțele se înfig în țărînă, retează crenguțe, sar azvîrlite din piatră; capetele cad în piept, unghiile se înfig în pămîntul care-a fost odată darnic și bun. Peste capete focuri de baraj opresc rezervele.

Radu Comșa își aprinde țigara, cît oamenii scobesc măști, și e preocupat de o singură grijă: să nu-i tremure mîna.

Dar mîna are mișcări sacadate de păpușă mecanică.

8

Seara au fost iar îndărăt. Încă o dată atacul s-a frînt.

Printre soldați, s-au amestecat soldați necunoscuți din alt regiment. Artileria românească trage cu puteri îndoite. Peste un ceas trebuie să pornească din nou. Ultima oară — să nu mai vină nici un om îndărăt!

Colonelul își netezește nervos barba cu mîna stîngă, fiindcă dreapta e strînsă într-un bandaj. Maiorul, deșirat și cu nasul lung, ascultă ordinele fără să înțeleagă nimic.

Tot timpul a fost undeva unde nu l-a văzut nimeni. Acum a apărut, își freacă nasul și începe vorbe neisprăvite. Colonelul îl privește de jos în sus, îi întoarce spatele.

— Domnule colonel...

— Am zis! Una la mînă... N-ascult nimic! Ai înțeles, domnule maior? N-ascult nimic!

— Domnule colonel...

Maiorul pășește rășchirat în urma colonelului, gesticulînd cu brațele lungi.

Colonelul nu-l ascultă. Se oprește înaintea căpitanului Pleșea, care-și numără oamenii, îi pune mîna bandajată pe umăr:

— Iubite Pleşea...

— De ce, domnule colonel ?... Datoria !... Nimic decît datoria...

Se întoarce la numărătoarea lui : prezent !... prezent !... mort !... mort !... mort !... prezent !... dispărut !... rănit !... rănit !...

Cînd a sfîrşit, se duce şi îl ia pe Radu Comşa de braţ :

— Să mergem acum la Ghenea !... Înainte de a-l ridica...

Păşesc peste o movilă de cartuşe răsturnate, de unde un sergent împarte alte muniţii. Aproape s-a întunecat.

Ghenea e întins pe o brancardă. Alături, căpitanul Ionescu, mort, cu pieptul spart, cu tunica descheiată, lăsînd să se vadă sîngele care-a udat toată cămaşa şi a început să se înnegrească. Dar pe obrazul alb, neatins, golit de sînge, stă scrisă o nedumerire : „Ce e aia moarte ? Ce e aia obuz ? Am mai văzut noi d-aste..."

Ghenea deschise ochii. Vrea să surîdă, dar nici un muşchi nu se supune. O schijă i-a trecut prin osul capului, la ceafă.

— Tată Pleşea... vorbeşte încet şi greu, împleticind cuvintele. Eşti şi tu aci... Comşa ?

Se întrerupe. Îşi caută cuvintele cele de toată ziua, care nu mai vin în amintire, dintr-o depărtare fără fund.

Tace.

Din nou încearcă scotocind în golul de unde îi fug şi-i scapă cuvintele.

Amîndoi s-au aplecat s-asculte, fiindcă glasul abia se aude, acoperit de canonadă şi de vaietele altor răniţi.

Un vîrf de creangă, o cruciuliţă de brad, cade de sus.

Ghenea încearcă să întoarcă ochii bulbucaţi, spre dreapta, unde e întins trupul căpitanului Ionescu, aşa cum a fost adus de sanitari. Nu poate. Jos nu se vede. Capul cade îndărăt.

— Nu te mişca, Ghenea. Spune-ne nouă... Ce vrei tu, Ghenea ?... întreabă amîndoi, aşezîndu-i mai sus ceafa udă de sînge cleios.

— E Ionescu ? Acolo e el ?...

Amîndoi dau din cap.

— Da... De ce ?

Ghenea priveşte în sus bradul care văzut de la poale spre vîrf pare nemăsurat de înalt, în cerul înserării de ireală albăstrime.

— ...nu vorbeam cu el... Ştiţi că eram certaţi !... Acum aş vrea... dar e imposibil. Acum imposibil...

Căpitanul Pleşea îi mîngîie postavul tunicii. Mustaţa sură îi tremură.

— Trebuie să taci... Ghenea... Nici o oboseală... Numai linişte... Acuşi vin brancardierii să te ridice ! Vei avea linişte şi cînd ai să te întorci sănătos, bem iarăşi din cafeaua noastră... Am să păstrez anume pentru tine... Cafea, ca în vremurile bune !...

Ghenea vrea să surîdă la amintirea cafelei lui tata Pleşea ; dar surîsul e numai în ochii albaştri şi dilataţi.

Muşchii obrazului refuză.

— E curios... tată Pleşea... Comşa. Auziţi ? E curios... tată Pleşea... Comşa, auziţi ? E curios... nu simt nimic... absolut nimic... fără durere... Numai mîinile nu le pot mişca... nici picioarele... nimic ! Uite, vreau să strîng...

— Ghenea, te-am rugat să taci ! vorbeşte cu asprime căpitanul Pleşea, punîndu-i mîna care spînzura pe marginea brancardei, la loc, pe piept.

— ...să tac ? Ascultaţi ? Vreau să vă rog ceva... Pe

tine, tată Pleşea şi Comşa, pe tine... Am mai vrut o dată... Ascultaţi ? Dacă nu scap...

Ghenea închide ochii. Ce vede el acolo nu e în puterea nimănui să mai vadă.

— ...dacă nu scap, am să vă rog pe voi... Ascultaţi ?... Eu am un copil. Am avut odată o dragoste... Ascultaţi ? Nu ştie nimeni... Ea n-are să spună niciodată... N-are să îndrăznească... Săracii nu îndrăznesc... Ascultaţi ? Comşa, auzi ?... E o fată săracă... nu trebuia... Am un copil. Şi voi, dacă nu scap, am să vă rog pe voi... Ce spuneam ?... Da ! Ea n-are să spună... Înţelegi, tată Pleşea ?... Comşa, m-ascultaţi ?... Ce-au să facă de-acum, singuri ? Am fost o canalie... Nu trebuia... Comşa !... Eu am un... Ce spuneam ?... A fost odată un mic copilaş !... Nu asta... E cîntec asta... Ce spuneam ? Să-i scrieţi voi, să vă duceţi voi la dînsa... Ascultaţi ?... Imposibil. Ce spuneam ?... Imposibil ! Nu-mi amintesc... Pleşea, Comşa, de ce-au tăcut tunurile ?... Au tăcut acum...

Ochii căpitanului Pleşea şi ai lui Radu s-au întîlnit cu acelaşi gînd : „Tunurile n-au tăcut, bat încă mai tare. Dacă nu le aude, înseamnă... Şi dacă moare, n-are să ştie niciodată nimeni unde să le scrie, unde să-i caute..."

Plecaţi deasupra, aproape în genunchi, aşteaptă.

Dar locotenentul Ghenea nu mai clinteşte, întins acolo cu faţa în sus.

Numai din ochi îi curg lacrimi mari, care se rostogolesc încet de o parte şi de alta, pînă acolo unde e sîngele baltă.

— Ghenea... Auzi ? Ghenea !

Îl scutură amîndoi, dar capul se clatină moale pe căpătîiul brancardei. Numai lacrimile continuă, mari, mute.

Căpitanul Pleşea îi desface tunica. Ascultă. Casca i-a căzut jos, şi căpitanul cu tîmplele sure ascultă inima, care era tînără şi s-a oprit.

Nu mai respiră şi totuşi plînge, ceva ireparabil, dus cu el dincolo de moarte...

Cînd s-a ridicat, căpitanul Pleşea păşeşte undeva spre întunericul de sub brazi, smulgîndu-şi un nasture în crispaţia nervoasă cu care l-a răsucit. Radu Comşa fărîmiţează în dinţi o bucată de scoarţă de brad. Nu ştie cînd a luat-o şi de unde.

Dar peste cadavrul căpitanului Ionescu nimeni nu s-a plecat.

Se urcă numai furnicile roşii.

Şi noaptea i-a împresurat acum pe toţi ; iar o creangă lată de brad se clatină încet, ca o apărătoare pentru somn lung.

— Bran-car-dier ! Bran-car-dier !

Cînd au pornit din nou în noaptea pădurii de unde n-au fost strînse încă toate leşurile, un reflector îi primeşte orbindu-i cu lumină verzuie. Radu Comşa a văzut o clipă deşirîndu-se peste păduri, peste gropi, peste oameni, tîrîndu-se pe brînci peste tot ce e ireal şi totuşi aievea, a văzut deşirîndu-se halucinaţia lui Mucenicu, pasărea înălţată în cîrligele ghearelor de fier, să caşte ochii fără număr şi nesăţioşi.

În lumina rece, erau însă numai alţi viermi tîrîndu-se mereu unul lîngă altul, mereu lunecînd şi căţărîndu-se.

Lumina s-a mutat încet...

Toţi bîjbîie iarăşi numai în întuneric, dar ochii se întorc hipnotizaţi acolo unde proiectorul tremură deasupra unui punct şi caută ca un deget într-o rană. Coboară de sus candela unei rachete. Din nou se distinge în flacăra sulfuroasă, ireal de aproape, fiecare spinare încovoiată şi fiecare armă.

O mitralieră şi-a slobozit clănţănitul metalic, neaşteptat, de alături; cu tăişuri de aşchii grenade se sparg.

Radu Comşa aleargă de la trunchiul unui copac la altul, răcnind oamenilor cuvinte fără legătură, strigăte care nu înseamnă nimic.

Şi în clipa cînd îşi spune că o putere ascunsă şi bună, printr-o minune, îl apără încă, ceva i-a trosnit în obraz şi în piept, un vid s-a deschis sorbindu-i suflarea, iar mîinile-au bătut deodată întunericul gol.

CAPITOLUL IV

ÎN ÎNTUNERIC SE AFLĂ LUMINĂ

Ca să cînte privighetoarea mai frumos, scoate-i ochii! Va crede că întotdeauna e noapte....

(Sfatul păsărarului)

1

Îi conducea un sanitar fără capelă, cu obrazul roşcat şi stropit de pistrui, îmbumbîndu-şi din mers nasturii bluzei.

Din cînd în cînd se oprea să mături cu vîrful bocancului, din praf spre şanţ, resturi de bandaje murdare de sînge, de iod, de puroi.

Alexandru Vardaru mergea alături, inspectînd cu ochii severi aşezările. În urmă, Laura Vardaru şi Luminiţa în haine cernite — doliul lui Mihai.

Barăcile de scînduri crescute în jurul spitalului erau spoite cu var. În alb fusese turnat ceva verzui; culoarea ostilă şi coclită rănea privirea.

Dar şi fără aceasta, privirea se posomora îndată ce drumeţul întîmpina aici mirosul de medicamente, de carne putrezită şi de murdărie omenească, după ce străbătuse cîmpul cu fîneaţă şi cu arbori, dumbrava şi lanurile, unde totul era încă simplu şi însorit, iar războiul părea la celălalt capăt a lumii.

Acolo zbura o ciocîrlie în lumină, brazdele retezate de iarbă răsfirau mireasma dintotdeauna a fînului cosit. Se afla un lan verde de trifoi, aşternut pînă la marginea unei dumbrăvi, şi verdele acela, crud, neted şi sănătos, dădea întregului şes înfăţişare de prosperitate bucolică. Stropise un ropot de ploaie nu-

mai pînă aproape, în şosea. Norii se lăsau spre miazăzi negri, iar peste toată întinderea se arcuise un curcubeu ireal: miracol de sub care aşteptai să răsară în zbor albul porumbel cu ramura de finic[1].

Sufla o adiere răcoroasă: în trifoiul ud luceau de cleştar boabele ploii.

Omul uita că aproape se petrecea ceva dureros şi ireparabil.

Călca fluierînd. Smulgea un fir de iarbă înspicat. Gîndea la lucruri plăcute şi la nimicurile din care se înfiripă bucuria de a trăi.

Ajuns la adunarea aceasta de construcţii precare, de corturi vinete şi de căruţe cu crucea roşie pe pînze, ochii se tulburau deodată şi un pumn de unghii ascuţite strîngea inima s-o înăbuşe. De ce toate acestea? Cum de-au năpădit asupra oamenilor urgiile acestea ale Apocalipsei să-i bîntuie? Cînd au să sfîrşească?...

Şi zborul ciocîrliei, şi mirosul de fîn, şi lanul de trifoi, şi curcubeul ireal, şi toată lumina, şi gîndurile de adineauri se înecau lipsite de sens. Şi lipsite de realitate. Realitatea era numai aci, singură, alta!

Iar paşii se tîrau greoi şi silnici, ca mersul ocnaşilor spre un capăt de drum unde nu aşteaptă nimic alt decît aceeaşi şi aceeaşi resignare posomorîtă, răpusă, mocnind în privirile sleite.

Trei barăci de privăţi, cu uşile date în lături, lăsau să se vadă murdăria hidoasă, gurile circulare şi negre.

De sub o camionetă sanitară, fără o roată, lăsată într-o rînă, un mecanic vîrît cu faţa în sus, numai cu picioarele afară, cerea răstit o piesă ajutorului îngenuncheat pe o foaie de cort.

[1] Curmal.

— Nu aia, idiotule! Ţi-am spus, nu aia! Franţuzul, boule!

Boul îşi şterse cu mîna unsă obrazul asudat şi căuta într-o cutie de scînduri franţuzul.

Pe împrejmuirea de arbuşti tunşi, cămăşi şi izmene întinse, de pînză groasă, arătau pete dezgustătoare.

Cîţiva convalescenţi desculţi, cu mantăi pe umeri, se soreau tolăniţi pe un taluz, vorbind încet între ei. Nu se mirau că se află aci şi nu găseau nefiresc. Scăpaseră, şi acum uitau de unde scăpaseră, povestind amintiri care-i făceau să rîdă.

Şi rîsul suna scîrţiit şi absurd, ca hohotele din balamuc.

Unul scria pe genunchi o scrisoare, muind după fiecare cuvînt un capăt de creion în gură şi privind îngîndurat în gol.

Le tăie drumul o găină, fugărită de altele, tîrînd în plisc un tampon ud de sînge.

Alexandru Vardaru clătină din cap cu nemulţumire. „Ce ordine e aceasta? Cum pot tolera atîta necurăţenie?“

În uşa unui pavilion, un medic în halat apăru cu mînecile sumese, se uită iritat la civilii aceştia necunoscuţi, le întoarse spatele vociferînd la cineva, dinăuntru:

— Am spus că nu-i permis! Pînă cînd porcăria asta cu vizitatorii care ne împiedică de la treburile noastre, cînd le vine pofta?... Ce face santinela la poartă?

Trecură printre două şire de saltele întinse în praf, unde alţi soldaţi, numai în cămaşă, schimbau paiele dintr-o claie proaspătă. Toţi se întrerupseră din lucru, cu gura coşului de pînză vînătă într-o mînă şi cu smocul de paie în cealaltă, să privească simandicoasele personaje care sosiseră cu un automobil. Erau goi, păroşi şi murdari.

Mîna Luminiţei tremură sub braţul Laurei Vardaru. Tanti Laura îi căută în ochi.

Trivialitatea acestei mizerii o ofensa. Era fără nici un stil.

— De ce n-ai fi ascultat tu oare, Luminiţo ? Cuminte era să ne laşi numai pe noi întîi...

Vorbind, duse la nări un flacon destupat.

Luminiţa palidă, cu buzele strînse, scutură din cap, cu mişcarea de nerăbdare care altădată îi flutura părul tuns, acum adunat sub pălăria rotundă şi neagră.

Întîlniră un alt sanitar, cu un lighean de tablă, în care se afla un picior tăiat de sub genunchi ; alb ca o piesă anatomică, dar la încheietura labei cu un lip uscat. Picior de biet soldat, purtînd încă şi în moarte umilitoarea mizerie a tranşeelor.

Degetele Luminiţei se înfipseră cu unghiile în braţul Laurei Vardaru.

Tanti Laura simţea că are şi ea nevoie acum de un braţ s-o sprijine.

Soldatul cu obrazul stropit de pistrui se opri :

— Aici este ! Numai, vă rog, să vorbiţi întîi cu domnul maior... Altfel nu-i voie ! Nu-i permis decît după ora patru. Ordin !

Arătă cu mîna spre avizul bătut în uşă.

Alexandru Vardaru scoase cartea de vizită, cu chenar negru :

— Dă-o domnului maior !... Spune-i că vreau să-i vorbesc. (Corectîndu-se)... Că îl rog să poftească, să-i vorbesc... Aştept aici sau să mă cheme înăuntru.

Sanitarul intră, tipărindu-şi bluza pe trup şi părul roşcat pe frunte.

Alexandru Vardaru făcu cîţiva paşi.

Se opri înaintea avizului din uşă, scris cu mîna, cu cerneală violetă palidă şi atît de ştearsă, încît nu se

mai puteau citi decît semnăturile şi sigiliul. Un colţ se desprinsese din cui şi flutura. Alexandru Vardaru agăţă colţul hîrtiei la loc, ca să restabilească ordinea. Apoi se răsuci pe călcîie.

Privi lung la Luminiţa, îi dezmierdă bărbia cu stîngăcie de om nedeprins să mîngîie :

— Ce e, fetiţa tatii ? Ce e, fetiţa tatii ?

Luminiţa surîse trist :

— Vezi că sînt tare, papa ! Trebuie să fiu tare... Radu...

Cuvintele i se înecară în gîtlej. Privi înainte peretele care-i tremura în lacrimi.

Era acolo iscălitura unui soldat, scrijilată complet, cu numele, comuna, judeţul, contingentul şi regimentul, ca o adresă minuţioasă de răvaş. Ca un apel desperat şi naiv al unui anonim din marea mulţime, care-şi dorea partea lui de eternitate, în aceste prăbuşiri anonime.

Îi ajunse, gîfîind, Neculai şoferul, cu mănunchiul de flori şi pachetele de hîrtii albe ; tot ce socotise Luminiţa şi tanti Laura că pot aduce puţină alinare unui rănit.

Luminiţa luă mănunchiul pe braţ, ca pe-un copil apropiat de sîn. Aşeză gingaş frunzele între trandafirii învolţi şi garoafe, ca să fie un mănunchi corect.

Florile miroseau proaspăt şi pur, ca orice flori crescute să înfrumuseţeze viaţa oamenilor. Ele, pentru muribunzi şi pentru iubire, erau aceleaşi flori, dăruindu-se cu egală nevinovăţie în acelaşi parfum. Dar oamenii găsesc o dată că sînt triste şi altă dată că la o fericire mai pot adăuga încă ceva ; iar unei dureri pot să-i aducă alinare. Luminiţa înţelese întîia oară că nimic în viaţă, nici flori, nici oameni, nu participă într-adevăr la ceea ce rămîne aici, închis, singur şi inexprimabil în sufletele omeneşti. Cel puţin în lu-

mea ei, unde toate aveau ritualurile ceremonioase ale condoleanţelor, cereau tact şi discreţie.

Iar florile apăsară grele pe braţ, ca trupul unui copil mort.

Lumina soarelui se cernea decolorată prin nori subţiri — sfărîmăturile cereşti ale furtunii îndepărtate. Un stol de vrăbii zbură sfîrîind ca un pumn de plumbi, din frunzele unui salcîm în frunzele altui salcîm.

Ca jucătorii de cărţi, Luminiţa gîndi : „Dacă se întorc îndărăt, atunci Radu scapă! Dacă se întorc înainte de a trece un minut, rănile n-au să-i lase nici o urmă grea. Dacă nu zboară pînă vine doctorul, atunci... atunci..."

Dar alunga gîndul, cu frică să nu provoace astfel destinul.

Maiorul apăru şi vrăbiile nu se clintiră din salcîm. Înaintea lor se înfăţişă dintru-ntîi un om cu toate stigmatele istovirii. Lucrase în spital de la şapte. Era cu ochii injectaţi de oboseală. Isprăvise abia acum ; şi ca să-şi alunge leşiala din stomac, ceruse un pahar de lapte fierbinte. Sanitarul îi dăduse biletul deputatului Vardaru tocmai în clipa cînd deşerta paharul.

Uitase să se şteargă la gură în grabă şi pe mustăţile rare şi zbîrlite, de pisoi, rămăsese o dungă de caimac.

Alexandru Vardaru îi vorbea, neputînd să-şi desprindă ochii de la pata de pe mustăţi.

Maiorul răspundea cu privirea din ce în ce mai înviorată, aţintită la cele două femei în rochiile lor cernite. Cunoştea numele lui Alexandru Vardaru din ziare şi din dezbaterile parlamentare, ştia că este un personaj puternic, se grăbi să se arate cît se poate de îndatoritor ; dar cum avea printre camarazi faimă de Don Juan, nu putea lăsa fără obligatoriile ocheade admirative, frumuseţea doamnelor în doliu.

Alexandru Vardaru îl luă de braţ, ducîndu-l cîţiva

paşi, să-i ceară fără înconjur, departe de urechile femeilor, asigurări precise, dacă rana ori rănile locotenentului Radu Comşa sînt grave şi în ce măsură.

Pregătindu-se să răspundă cu toate preciziile riguroase ale profesiei, înainte de a răspunde, maiorul purtă o mînă la mustaţă, gînditor, privindu-şi vîrful cizmelor. Mîna atinsese pata de lapte, tresări, maiorul se uită la degete, îşi aminti, roşi şi scoase îndată batista, frecîndu-şi apăsat şi cerîndu-şi scuze, cu un surîs care-i zbîrli mustăţile sub nas, ca pisoilor cînd cască :

— Ne abrutizăm aci, domnule deputat !... De cu noapte, tăiem, pansăm, operăm... Adevăraţi măcelari ! Îngrijind de alţii, uităm de noi, domnule deputat !

Dar Alexandru Vardaru respiră uşurat ; de la început îl persecuta gîndul cum să-i spună că nu şi-a şters mustăţile de lapte şi nu găsise momentul. Scăpase în sfîrşit de obsesie.

Totul îi păru de acum înainte incomparabil mai simplu.

Medicul povesti.

Rănile erau grave, desigur, dar nu de moarte. Trei, de grenadă : la piept, la gură şi la ochi... Ochii, probabil să scape intacţi ; acum sînt înfăşuraţi complet să nu străbată lumina. La buze va rămîne o cicatrice fără importanţă. Complicată e doar rana de la piept : plămînul perforat, două operaţii una după alta abia i-au scos aşchiile din coastă, dar criza a trecut, a fost bine îngrijit la ambulanţă înainte de a ajunge aci. Şi este un organism robust — un om tare ! „Sîngele lucrează mai sigur decît biata noastră ştiinţă !", încheie cu modestie maiorul, continuînd să-şi şteargă în răspăr cu batista mustăţile rare, deşi acum nu mai avea ce şterge.

— Să vă conduc !... Doamnelor, dacă permiteţi...

Maiorul o luă înainte.

Luminiţa îşi auzea zvîcnelile inimii.

Toate privirile din paturi se întoarseră lacome, fiindcă orice vizită era un eveniment. Mîini golite de sînge trăgeau repede păturile deasupra. Unul îndreptă ochii deznădăjduiţi şi rugători spre un infirmier să-l învelească — în locul mîinilor avea două bonturi înfăşurate în bandaje groase, prin care pătrundea serul gălbui.

2

Luminiţa trecu în revistă rîndurile de paturi : nici aci !... nici aci !... nici aci !...

Radu se afla în colţul cel mai întunecos, dar să fi fost în cel dintîi pat şi tot nu l-ar fi recunoscut. A înţeles, numai fiindcă acolo s-a oprit maiorul.

Locotenentul Comşa era numai o momîie de vată.

Altfel, ah ! cu totul altfel îşi închipuise Luminiţa clipa aceasta ! Avea să-l găsească dormind ori citind, ori privind cu ochii în tavan. Avea să vină tiptil lîngă el, în vîrful picioarelor, să-şi apropie buzele de buzele lui, de frunte, de ochi. Şi atunci...

Capul rănitului din pat era în întregime înfăşurat în bandaje. Atît : în dreptul nărilor şi într-un colţ al buzelor, două tăieturi circulare în vată şi în tifon lăsau aerul să străbată.

Soldatul Omir, în picioare, la căpătîiul patului, îi pîndea fiecare mişcare, cu ochi credincioşi de cîine. Pierduse altădată un stăpîn. Era hotărît, pe acesta, să-l apere cu toată îndîrjirea.

Făcu un pas înainte cînd se apropiară, ca şi cum aveau să i-l ia.

La sunetul paşilor, mîinile lui Radu Comşa pipăiră marginea păturii. Auzea surd prin feşile încrucişate

peste urechi. Aştepta ! Ştia că paşii se opresc întotdeauna, sau înainte de a ajunge la el, sau după ce au trecut dincolo.

Nu era ora pansamentelor, ca să se oprească vreun pas omenesc şi la patul său.

Luminiţa îi prinse mîna, nu ştia ce să facă cu ea, o duze la buze... Laura îşi descheie şi îşi încheie nasturii mănuşilor. Alexandru Vardaru citi cu o exagerată atenţie inscripţiile foii de observaţie. Medicul avu deodată altceva de făcut, la patul bolnavului de alături.

Soldatul Omir întinse gîtul într-o încordare gata-gata să-i plesnească vinele.

Luminiţa se plecase asupra vălătucului de vată, acolo unde trebuia să se afle dedesubt ochii. Străbătea un miros farmaceutic. Şopti înecată :

— Sînt eu, Radule... Eu, Luminiţa !

Se mişcară numai mîinile pachetului fără figură. Cu amîndouă palmele încleştate, bolnavul duse la gură, într-o convulsie, pumnul Luminiţei. Dar sărutarea fu numai o atingere uscată şi moale, de pînză.

Soldatul Omir ascunse sub pat vasul de sticlă cu lichid gălbui.

Cînd a păşit aci, Luminiţa ştia în afară de orice îndoială că are să-i spună atîtea şi atîtea, cîte a gîndit ea de două zile de cînd a aflat ; cîte nu s-ar sfîrşi într-o noapte. Din toate nu găsi însă acum decît dezmierdarea mută a mîinilor cu sudoare rece şi numai un cuvînt repetat monoton :

— Radu... Radu...

Pe dosul palmelor căzu caldă o picătură, două, mai multe. În feşile albe, Radu Comşa murmura şi el un singur cuvînt indistinct. Poate numele Luminiţei, poate altceva.

Bolnavul din patul de alături se întoarse cu faţa la perete.

— E şi papa !... Şi tanti Laura...

Degetele lui Radu Comşa căutară în gol ; cuvintele sale se înecau numai în nişte indistincte şi jalnice bolboroseli. Ochii dinăuntru nu vedeau decît întunericul în care se aprindeau şi se stingeau constelaţii ca dintr-un adînc de pămînt, în peşteri ori în funduri de mină.

Alexandru Vardaru îi puse palma pe umăr, o retrase îndată, fiindcă dăduse peste alte feşe şi îşi aminti spusele medicului, că rana de la piept e cea mai grea.

Glasul îi tremură un moment, numai un moment, nesigur. Pe Radu Comşa îl iubea, iar de la moartea lui Mihai, ceva din toată asprimea se mlădia cîteodată.

— Radule... Dacă sînt aci... dacă sîntem aci, nu e pentru vorbe. N-are sens să-ţi spun ceea ce se repetă de obicei : curaj, ţară, recunoştinţă !... O singură grijă există acum pentru toţi : să te avem sănătos mai curînd. Pentru aceasta, voinţa face cît cel mai miraculos medicament. Am venit să-ţi întărim această voinţă şi această încredere !... Să înţelegi că la cele ce suferi tu, participăm şi noi. Nu eşti singur !... Aceasta e tot ce-am venit să-ţi spunem...

Mîna cu degete scurte şi tari strînse mîna lui Radu Comşa.

Deputatul Alexandru Vardaru îşi şterse obrazul cu batista. Mai multe nu ştia să spună. Nu era om pentru condoleanţe şi tandre gingăşii. Şi observă îndată că unghiile lui Radu Comşa nu sînt tăiate şi că sînt murdare. Îi făcu semn mut lui Omir ; degetele mişcate foarfece în jurul unghiei arătătorului indicau cum trebuie să le reteze numaidecît.

Laura Vardaru îl dădu uşor la o parte. Ea ştia să vorbească altfel cu răniţii ; nu călca întîia dată într-un spital.

Se aşeză pe marginea patului.

Mîna grăsulie dar lină atinse bandajul. Îi aşeză altfel capul pe pernă, aşa că îndată greutatea de plumb se destinse şi respiraţia fu mai liberă. Îi spuse, plecată peste obrazul ascuns, cuvinte fără însemnătate şi copilăroase, naive, dar care aduceau lumină în ochii astupaţi, fiindcă deşteptau interes pentru măruntele gesturi ale vieţii. Amănuntele cele mai vulgare : pansamente, mîncare, băutura care răcoreşte, spălat, toate luau importanţă neasemuită şi încetau a mai fi vulgare.

Îi pipăi dedesubt feşele de la piept ; spuse că vor aduce a doua oară, cînd vor veni, cearşafuri, saltea, alte perne mai moi. Dădu desluşiri lui Omir ce se cuvine să facă. Ştia că bolnavul redevine un copil, cu toate poftele şi mulţumirile inocente ale unui copil.

Luminiţa de cealaltă parte a patului, cu un foarfece de pansamente, galant oferit de maior, îi tăia unghiile rotunjindu-le şi îi strîngea într-un tremur degetele deşertate de sînge. Întorcea ochii de la butucul de bandaje ; nu mai putea să-şi închipuie cum e dedesubt figura lui Radu, cum a fost altădată.

Nici ochii, nici buzele, despre care unchiul Pol spunea că sînt de cadînă ; nici privirea care-o înfăşura ca o îmbrăţişare fluidă ; nici surîsul dezvelind dinţii albi.

Era numai un pachet de pansamente, cu două găuri oribile la gură şi la nări, ca într-o mască de scafandru. O mumie neclintită, exalînd miros de dezinfectante şi onguente.

Iar Radu Comşa, strîngînd degetele logodnicei, ascultîndu-i glasul surd, nu-şi mai putea chema în întunericul lui din ochi, populat de constelaţii negre, şi roşii, şi verzi, chipul cel adevărat al Luminiţei.

O dată, în mijlocul unei fraze, Laura Vardaru pomeni numele lui Mihai. Se opri.

Mîinile lui Radu Comşa se zgîrciră aşteptînd: „Ştiau ?" se întrebă el. „Nu ?..." N-avea cum să cunoască din hainele cernite că aflaseră, fiindcă el nu putea vedea aceste veşminte de doliu.

Şi în ochii care nu izbuteau să reconstituie figura Luminiţei atît de apropiată şi totuşi pentru el indecisă ca o fantomă în crepuscul; în ochii astupaţi de bandajul compact, se căsca monstruos de amănunţit toată oroarea clipei cînd l-a întors pe Mihai cu faţa în sus, cu faţa lui tînără putrezită de apa stătută şi cu lipitoarea spînzurînd în orbită.

Figura Luminiţei, alături, nu mai avea pentru el fiinţă aievea. Dar capul lui Mihai cu mîna ţeapănă deasupra, aşa cum părea că se fereşte de lumină, cu singurul ochi alb privindu-l înspăimîntat şi cu celălalt supt de viermele dezgustător, îi era atît de aproape şi de întreg prezent, încît s-ar fi crezut că feşele bandajului le-au împreunat capetele alături, unul în faţa celuilalt, să se alipească, să se îngemăneze, să se contopească şi să nu se mai poată părăsi.

— ...cînd ne-a scris ultima oară, bietul Mihai! reluă tanti Laura cu un suspin.

Aşadar, ştiau! Nu va fi nevoit niciodată să le spună că el l-a găsit şi cum l-a găsit, în mîlul muced cu viermi.

Pentru toţi ceilalţi, va rămîne numai amintirea copilului; cînd roşind cu sfiiciune de fată, cînd neliniştit de atîta viaţă cît îi înfierbînta vinele de sevă. Numai el singur are să ştie în această lume, că ochii aceia au putut să fie altfel, spăimîntător de cum pot să fie altfel, aceiaşi ochi care au rîs, au privit şi cu atîta sete se pregăteau să se bucure de minunea de a trăi. Şi numai el ştia că în prezilele acelei morţi, Mihai se simţise îndepărtat, rupt, înstrăinat de neamul lor, al Vardarilor, care-l plîngeau acum. Că fie chiar şi într-o trecătoare zguduire a vîrstei şi a crudelor sale pretimpurii experienţe, gîndise altfel decît dînşii despre viaţă, despre război, despre pace, despre oameni, despre viitor...

Acestea nu le va mai şti nimeni, niciodată, de-acum. Mihai Vardaru va rămîne pentru toţi Vardarii numai copilandrul timid care roşea şi se codea să aprindă o ţigară.

Îşi aminti scrisorile. Le avea aci, undeva, strînse de Omir.

— Omir!...

Soldatul se aplecă lungindu-şi gîtul. El doar mai înţelegea ce bolboroseşte locotenentul în legăturile lui de vată.

Scoase cutia în care se aflau toate scrisorile. Luminiţa recunoscu plicurile lunguieţe, cu scrisul ei. Radu Comşa pipăi cu mîinile oarbe, pînă ce găsi cele două scrisori ale lui Mihai.

Încercă să explice; dar cuvintele lui nu izbuteau. Scrise cu un creion, pe nevăzute, tremurat şi stîngaci, ca literele unui începător, pentru Luminiţa; plicul alb să-l deschidă ea singură! Să-l dea la adresa dinăuntru! E dorinţa cea din urmă a lui Mihai...

Ca şi Radu Comşa, fără să ştie ce anume stă scris pe adresa cu atîta grijă ascunsă înăuntrul plicului, Luminiţa se gîndi îndată la ochii cu gene frizate şi la obrazul de miniatură al Măgduţei Dobreanu. Şi îi tresări în amintire toată dimineaţa de astă-iarnă, cu zăpada neclintită în depărtări, drumul cu sania spre Chioaia cu arborii ninşi ca giganţi madrepori albi, toate nebuniile lui Mihai, toate nebuniile ei; atîta viaţă care părea eternă şi zăcea stinsă în scrum!... Numai atîta timp a trecut şi iată că atîta noapte s-a lăsat acum peste toate! Erau adunaţi aci, gîndeau cu toţii la aceasta, dar gîndul rămînea înăuntru, deşi

a-l rosti ar fi însemnat singura alinare a durerii uscate în fiecare.

Iar cînd tăcerea se rupea, cuvintele sunau indiferente şi străine, ca să exprime deşertăciuni.

Alexandru Vardaru îşi cercetase de cîteva ori ceasul cu nerăbdare. Luă iarăşi la braţ pe maior, ducîndu-l pînă în fundul sălii. Ceea ce voia el — şi voia cu un ton care îndată îl convinse că nici nu s-ar putea altfel ! — era ca locotenentul Comşa să fie mutat imediat din sala aceasta comună, într-o cameră mai mică, şi singur. Aceasta pînă cînd va suporta drumul să fie adus la Iaşi. Va veni iarăşi peste cîteva zile. Va trimite pînă atunci pe cineva cu cele trebuincioase bolnavului. Nu se îndoia că rănitul va avea tot timpul o îngrijire specială.

Apăsă pe cuvîntul „specială", cu un drept care nu admitea replică. Se punea la dispoziţie în schimb, să facă tot ce se poate face pentru spital. Şi-a dat seama că sînt lipsuri, ştie că nimic nu se înfăptuieşte niciodată în ierarhia administrativă, dacă nu e cineva să forţeze uşile. Lui îi erau deschise toate.

Alexandru Vardaru să fi vrut, n-ar fi nimerit mai bine slăbiciunea maiorului.

Medicul îngrijea eroic de bolnavi, era un chirurg priceput şi neobosit, dincolo de faima lui de Don Juan ; dar cu o pasiune de maniac, tot timpul liber şi-l petrecea expunînd în dreapta şi-n stînga cum înţelege el să fie organizat un spital în apropierea frontului.

Era celebru cu aceste proiecte. Veşnic cereri, devize, planuri, memorii, care călătoreau de la un birou la altul cu numere, rezoluţii, parafe şi peceţi, pînă cînd adormeau într-un dosar. Nu scăpa nici o inspecţie fără să ceară îmbunătăţiri după o listă întotdeauna la îndemînă, modificată, adnotată, completată în fiecare zi cu alte observaţii.

Iar în aşteptarea acestor modificări ipotetice şi îndepărtate, gospodăria spitalului suferea îndestule lipsuri, care s-ar fi putut tămădui fără nici un raport şi fără nici un memoriu.

Medicul însă nu le vedea ; el avea ideile sale !

Alexandru Vardaru nu scăpă pînă la uşa automobilului :

— Am să vă trimit numărul memoriului, domnule deputat !... Şi o copie. Am păstrat o copie... Să poftească domnii aci, să constate la faţa locului !... Toată speranţa, domnule deputat, e în dumneavoastră. Vă trimit o copie bătută la maşină...

Alexandru Vardaru privi lung, cu dezaprobare, găinile care trăgeau din două capete de bandaj pline de sînge.

Maiorul îi urmări privirea.

Înţelese şi tăcu deodată, smulgîndu-şi mustăţile de pisoi.

Luminiţa se ghemui între Alexandru şi Laura Vardaru, cu palmele desfăcute în sus, pe genunchi. Cu ochii goi.

Nu ! Nu era aceasta !... Altfel îşi închipuise. I-a strîns mîinile mult, să-i simtă sîngele pulsînd viu şi fierbinte în artere ; i-a ţinut capul enorm lîngă pieptul ei... I-a tăiat unghiile — ridicolă mărturie de iubire ! Nu putea fi aceasta tot !... Nu i-a rostit nimic din cîte şi le spusese atît de limpede şi cald, astănoapte, şi în cealaltă noapte, de cînd a aflat ; şi tot ce-a gîndit în drumul pînă aci... Iar el numai a bolborosit nelămurit. Ceilalţi răniţi au figura liberă, ochii... În ochi atîtea se pot citi !... De ce tocmai el ?

Închise pleoapele să-şi amintească cum sînt ochii lui Radu şi buzele.

O scutură un fior.

— Ce e, Luminiţa ? o strînse mîna caldă a Laurei Vardaru pe după mijloc.

— Nu ştiu, tanti... Nu mi-am închipuit aşa !... o podidiră lacrimi repezi.

Automobilul intra în dumbrava rară unde se sfîrşea cîmpul de trifoi cu verdele jilav, care dădea şesului înfăţişare de prosperitate bucolică. Neculai ţinu dreapta de tot, alături de şanţ, ca să treacă pe lîngă un convoi de camioane sanitare.

Pe urmă, scăpată la drum liber, maşina se avîntă, într-un uragan de pulbere.

3

„Nu e aceasta. Nu aceasta am aşteptat !" gîndea şi Radu Comşa în mormanul lui de vată.

Era acum deznădăjduit de singur în întunericul bandajelor. Ar fi vrut să doarmă, să nu gîndească nimic, să uite tot ce-l înăbuşea înăuntru ca într-un început de moarte.

Alături se afla un rănit, a înţeles de la început, din vorbele medicilor, că e ofiţer de artilerie ; un rănit care doarme tot timpul. Cînd se trezeşte, nu găseşte nimic mai interesant decît să povestească ce a visat. Absurd, uită realitatea, pentru a trăi incoherenţa vedeniilor din somn. Are desigur o rană grea ; de trei ori l-au dus la masa de operaţie. Despre aceasta nu pomeneşte nimic. Nici nu se vaită.

Acum două zile i-au tăiat un picior. A tăcut toată după-amiaza, copleşit de amorţeala cloroformului care ajunge pînă la el, miros fad, prin căptuşeala de vată.

Pe urmă, cînd s-a dezmeticit, rănitul cu piciorul proaspăt amputat a început să povestească imediat, cuiva care îl asculta :

— Să vezi ce nostim !... Am visat că eram pe marginea unei ape foarte mari, într-o pădure cu vegetaţie necunoscută. O pădure ecuatorială... Am mers mult

pînă să găsesc un loc bun de coborît, fiindcă malul era înalt şi rîpos... M-am dezbrăcat, am intrat în apă ; era o apă caldă şi plăcută, cum e apa de vară... Am început a înota spre o insulă de la mijloc, unde se vedea un şir de palmieri cu smocuri ciudate de frunze în vîrf... Deodată, apare o femeie înotînd lîngă mine şi începe să rîdă...

Rănitul se oprea să rîdă şi el, la amintirea rîsului cu care l-a întîmpinat femeia din apă. Nenorocitul nu mai are un picior, nu poate merge, se va tîrî toată viaţa într-o cîrjă, nu poate înota, şi el visează că merge şi că înoată, şi acestea sînt singurele lucruri care îl interesează. Realitatea teribilă o uită.

De ce a spus : „nenorocitul" ? E întotdeauna o fericire să poţi topi realitatea în alt tipar după fantezia ta, măcar dormind. Şi el visa altădată !... Acum somnul e gol. Viaţa suspendată. Dar chiar atunci cînd visa, nu era o evadare din realitate, pentru el era o prelungire chinuită a tot ce-l nemulţumea peste zi, o conştiinţă monstruos deformată, o justiţie a umbrelor.

Radu Comşa mişcă mîinile deasupra păturii ; degetele atinseră ceva străin.

Pipăi.

Iar soldatul Omir se plecă, lămurind :

— Sînt flori, domnule locotenent !... Un buchet care nu se mai află de frumos... Le-o adus cucoanele...

Erau florile Luminiţei, rămase acolo, abandonate, fiindcă socotise de prisos să le mai dea cu mîna ei aşa cum îşi imaginase scena, de îndată ce a ştiut că ochii astupaţi nu puteau să le mai vadă şi nările nu mai puteau să miroase.

Degetele rănitului continuară să pipăie : căuta să ghicească florile prin atingere.

Aceştia sînt trandafiri ; acestea garoafe...

Freca între degete foile răsucite şi netede ale unui trandafir — era un trandafir roşu şi învolt, acestea nu le putea şti, învăţa numai să le simtă. Iar atingerea din vîrful degetelor era netedă şi rece, ca obrazul lui Catrinel, în noaptea cu fulgere. De ce să-şi mai amintească noaptea aceea ? Şi încă tocmai acum !

Împinse florile :

— Ia-le !

Omir ridică mănunchiul cu luare-aminte, ca să nu tulbure savanta rînduială a florilor şi frunzelor care nu mai erau de fîneaţă ca pentru mormîntul sublocotenentului Ion Vîntu. Plecă să caute un vas cu apă, păşind în vîrful bocancilor lustruiţi oglindă, cu grijă să nu trezească odihna celor din paturi.

Radu Comşa, trunchi diform de vată, numai cu mîinile libere de-a lungul păturii aspre, ar fi părut tuturor în neclintirea lui că doarme acum.

Dar în întunericul ochilor astupaţi, sub maldărul de cîrpe, se ridicau ca ochiurile de apă din adîncuri, gînduri cum nu cunoscuse niciodată, fiindcă niciodată ca în acest pat de spital, n-a fost atît de îndelung singur, numai cu el ; fiindcă ochii nu mai puteau să-şi risipească privirea în afară — căutau numai în el.

— Ascultă, ce vis curios !... sună încă nedezmorţit de somn, glasul artileristului amputat. Se făcea că eram copil şi plecasem în excursie, cu o bicicletă mică, ştii, cum sînt bicicletele pentru copii...

4

— Stimabile Comşa, îţi pot spune că salcîmul nostru de la fereastră s-a pregătit de toamnă ! Şi îţi mai pot spune, că la poartă văd intrînd pe doamna doctor Probotă... Ceea ce înseamnă că peste o jumătate de oră va fi aci şi că din prag ne va face o morală severă, fiindcă am infectat camera cu fum de tutun şi fiindcă iarăşi am aruncat capetele de ţigări pe jos, mişălie care se întîmplă numai în cele mai ticăloase cafenele de suburbie !... Morala vei suporta-o şi tu, măcar că nu fumezi, *ergo* [1] nu poţi arunca chioştecurile în dreapta şi-n stînga... Această supremă eleganţă aparţine numai subsemnatului ! Dar doamna doctor Probotă va trece peste aceste regretabile lapsusuri din educaţia mea scandalos de neglijată şi se va aşeza iarăşi pe marginea patului tău, ca să rămînă mai mult decît e decent lîngă un bolnav cu aceleaşi drepturi şi datorii ca oricare altul... Constatare care din nou va contraria spiritul meu democratic şi egalitar, ostil oricărui privilegiu de clasă şi altor asemenea mofturi... Deocamdată, să ne tragem cu unghiile prin păr şi să ne aşezăm pocăiţi sub cerga noastră cea de toate zilele ; să fim ca întotdeauna doi bolnavi exemplari.

Bolnavul exemplar păşi de la fereastră rezemîndu-se cu palmele de perete.

Cămaşa lungă era desfăcută pe pieptul foarte păros, picioarele goale în papuci erau tot atît de păroase.

Cînd ajunse la pat, îşi lepădă papucii, scuturîndu-i pe ciment. Înainte de a pune capul pe pernă, repetă o tentativă neizbutită să aducă oarecare rînduială în părul cîlţos şi rebel.

Orînduiala rămase ca întotdeauna o iluzie. Vîlvoiul îşi strămută doar direcţia, dinspre ochii unde făcuse pînă atunci streaşină, spre creştet, liberînd fruntea cilindrică.

[1] Deci (lat.).

Dar omul îşi trase pătura pînă la bărbie cu un surîs de satisfacţie: se vedea în închipuire un bolnav exemplar.

Radu Comşa nu-i putea zări surîsul. Nu-i cunoştea nici faţa.

Nu ştia cum arată acest tovarăş în necurmată agitare.

Ştia numai că rana aproape de vindecare îngrijorează doctorii, dar că îndată ce scapă de sub supraveghere, tovarăşul se tîrîie sprijinindu-se de pereţi pînă la fereastră şi nu tace decît prin somn. Ba nici atunci încă!

Sforăie şi cînd se opreşte din sforăit, glăsuieşte.

De aceea, la început, îl exaspera.

Cîteva nopţi n-a putut dormi, fiindcă tovarăşul de cameră dormea patetic. Sforăiturile se dezlănţuiau în cicloni, se opreau să se prefacă în fluier subţire de piculină, irupeau în note profunde de bas, apoi omul lupta prin somn cu braţele, începea să cuvînte şi sfîrşea întotdeauna cu o singură exclamaţie: „Moft!" Iar dimineaţa, cum se deştepta, dacă nu apuca o carte în mînă să rămînă furat pînă la ultima pagină în lectură, vorbele curgeau inepuizabile ca apa dintr-un robinet uitat deschis.

Acum îl iubeşte. Cînd tace îi lipseşte.

Tovarăşul de cameră e pasionat de cel mai mic amănunt al vieţii, e în continuă răzvrătire, gata să se războiască pentru o nimica toată cu întreg spitalul şi e mai ales pitoresc. E în acelaşi timp trivial şi subtil, cinic şi plin de candoare, brutal şi cu delicateţe neaşteptată: ascensiunile în cele mai pure înălţimi ale ideii le încheie coborînd brusc într-o comparaţie la al cărei auz roşesc pînă şi urechile zidurilor.

— Comşa?

— Da...

— Observ că au cam rărit-o musafirii tăi! Familia deputatului Vardaru, cea cu atît de fine ţigări, coşuri de fructe, flori, cărţi şi atîtea alte multe şi apetisante mofturi.

— De ce-au rărit-o?... N-au fost joi?

Comşa se grăbi să-i apere, deşi avusese acelaşi gînd: a început să-l uite familia Vardaru!

Spunea: familia Vardaru, dar gîndea la Luminiţa.

Bolnavul exemplar numără pe degete:

— Joi, vineri, sîmbătă, astăzi, duminică. Patru zile!... Nouăzeci şi şase de ore!... Altădată veneau de şapte ori pe săptămînă şi nu arar chiar de două ori pe zi... Încep să-mi pierd răbdarea! M-am învăţat cu ţigări bune, cu fructe, cu biscuiţi extra la ceai, cu belşug... Eu, pînă n-am căzut rănit şi pînă nu m-a adus providenţa care se numeşte doamna Maria Probotă în camera ta, n-am ştiut ce e aceea huzur... Şi e ignobil, stimabile Comşa, să înveţi un om cu ţigări fine şi la timp, cu biscuiţi extra şi cu flori, ca pe urmă să-l laşi numai cu năravul! Înseamnă că ai fost filantrop, numai aşa, de-un moft!...

Pauză.

Radu Comşa s-a răsucit şi a gemut, fiindcă în ochi i-au trecut fulgere roşii.

Tovarăşul s-a ridicat într-un cot, îl priveşte cu îngrijorare şi cu atîta bunătate cîtă poate să arate faţa-i păroasă şi aspră.

— Ce e, Comşa?... Te doare?... Vrei ceva?...

Iar pauză.

Omul şi-a pus capul pe pernă cu mîinile sub ceafă.

Vorbeşte, privind în tavanul unde patrulează fără odihnă o muscă.

— Am întrebat dacă te doare şi m-am ruşinat. Comşa! Eu care nu mă ruşinez uşor, m-am ruşinat fiindcă inima mea e făţarnică... Te-am întrebat un moft! Dacă mi-ai fi răspuns: da! mă întreb cu ce

te puteam ajuta ?... Cum pot să iau parte într-adevăr la durerea altuia ? Află de la mine, Comşa, că durerea ta e întotdeauna numai a ta !... Începînd cu durerea fizică ! Pe cîţi oameni nu i-au durut măselele ? Şi cîţi participăm sincer la durerea de măsele a altora ?... Cît despre durerile morale nici să nu mai vorbim !...

Radu Comşa, în bandajul lui, pare că n-a auzit. Acum feşele i-au lăsat gura şi nările libere : acopăr numai ochii şi partea din obraz, cusută.

Dar în pansamentul său, Radu Comşa a auzit şi gîndeşte că într-adevăr în durerea morală ca şi în cea fizică, omul e osîndit să se mistuie singur. Acei care un timp au cercat să ţi-o pătrundă încep a obosi, te ocolesc, nu se mai pleacă deasupra să le simţi respiraţia caldă de unde şi tu sorbi căldură de viaţă.

— Comşa ?

— Da...

— Cînd te-ai plictisit de palavrele mele, spune-mi ce să-ţi citesc... Mai avem încă două cărţi minunate ! Mă mir că am putut trăi pînă acum, fără să le fi cunoscut... Ca şi cum aş fi fost mai sărac, dacă se poate, şi nu o ştiam... Dar înainte de toate, să te rog ceva !...

— Zi !

— Cere amicilor tăi să ne aducă alte cărţi decît acest anost Bourget [1] !... Bourget... De ce ne tot îmbibă cu Bourget !

— Nu pricep mirarea... Sînt doar cărţi alese de femei !

[1] *Charles-Joseph-Paul Bourget* (1852—1935) — scriitor şi critic literar francez ; în opera sa tendinţa psihologistă se împleteşte cu stări de spirit decadente de apărare a monarhiei şi de promovare a misticismului şi naţionalismului.

— Ştii, Comşa, cu ce compar eu romanele acestui domn Bourget ?

— Nu ştiu cu ce compari romanele acestui domn Bourget...

— Cu nişte căţei împanglicaţi de salon, cu aceasta le compar. Ştii de ce, Comşa ?...

— Nu ştiu de ce le compari cu nişte căţei de salon...

— Să-ţi spun eu de ce, Comşa ! Ai văzut căţei de ăia dezgustători, care te ling, se gudură, au tremurici, dansează pe picioarele subţiri de păianjen şi nu mai sfîrşesc fandosindu-se ?... Cînd li s-au înnodat intestinele fiindcă s-au îmbuibat, se tîrîie constipaţi pe covor de ţi-e scîrbă. Şi ai crede că s-a întîmplat o catastrofă, atîta agitaţie e în casă : „Vai, ce-o fi mîncat Pusi ? Şi-a stricat stomacul Pusi... Fuga la telefon ! Cheamă doctorul !... Imediat, că moare Pusi !..." Ştii ce fac eu, Comşa, cu asemenea javre ?

— Nu ştiu ce faci cu asemenea javre...

— Le înşfac de ceafă şi le zvîrl de trei ori peste cap, pe fereastră afară... Aceasta fac eu cu asemenea javre ! Aşa cum aş arunca şi volumele acestea de indigestie psihologică ale domnului Bourget, dacă n-ar fi aduse cu gingaşe intenţii de Vardarii tăi !...

Şi aceasta durează douăsprezece ore pe zi, cînd sînt singuri.

Radu Comşa regretă că nu-i poate vedea indignarea pe figură şi că e silit să o reconstituie numai din accentul cuvintelor.

5

Acum tovarăşul lui Radu Comşa tace şi desigur fumează, fiindcă Radu a auzit chibritul şi simte mirosul de tutun.

S-a deschis uşa. A apărut în prag Maria Probotă. Se uită mustrător, cu ochii obosiţi, la aţele de fum şi la tapiseria de mucuri lărgită pe ciment, pe o rază de doi metri, în jurul patului unde zace bolnavul exemplar. Mustrarea e mută, numai în privire, dar tovarăşul lui Radu Comşa e cu atît mai sensibil.

— Nu vă uitaţi la mine, doamnă Probotă... Comşa e de vină, vă spun pe onoare! Dacă prietenii lui, ori ca să fiu mai exact dacă prietenele lui îi tot aduc ţigări, ce putem face?... Sîntem recunoscători şi fumăm.

— Am să vi le confisc! ameninţă Maria Probotă cu o fugitivă lumină de surîs pe buzele împietrite.

Tovarăşul lui Radu Comşa turteşte ţigara de perete şi aruncă jos mucul, cu figura sa pocăită de bolnav exemplar.

Maria Probotă cercetează foaia de observaţie, temperatura: dar nu le desface pansamentele, căci nu e ora pansamentelor, iar bolnavii nu sînt în secţia ei.

— Dacă ai sta liniştit, domnule sublocotenent, dacă ai fuma mai puţin şi ai vorbi şi mai puţin, ai fi acum pe picioare!...

— Dar mă simt foarte bine aici, doamnă Probotă!... Abia m-am deprins să trăiesc ca un rentier. Cînd am să înţeleg că vreţi să mă daţi afară, rup singur pansamentele să-mi deschid rănile... Sînt şi rămîn aci!... Am jurat să nu mă despart de locotenentul Comşa! Eu am întotdeauna convingerea vanitoasă că tot ce se întîmplă e cu intenţii ale doamnei providenţe pentru mine. Dacă m-a pus alături de Comşa, înseamnă că doamna providenţa are vreo socoteală cu mine şi cu el!...

Maria Probotă îşi astupă urechile, exagerat înspăimîntată de avalanşa care ameninţa ca întotdeauna să nu mai sfîrşească.

Se apropie de patul lui Comşa.

Rănitul vorbăreţ tace brusc; deschide o carte şi întors pe o coastă, cu spatele, se cufundă în lectură cu ostentativă indiferenţă la tot ce se petrece împrejur, care pe Maria Probotă o stînjeneşte.

Atinge mîna lui Radu:

— Azi ce ne spui?... Cînd dăm drumul luminii?

Radu Comşa nu-i vede privirea în care totul e stins, dar cuvintele şi atingerea mîinii îi fac bine.

— N-aş fi crezut niciodată că trei săptămîni înseamnă atît de nesfîrşit timp!... Dinu ce face?

— Am să-l aduc într-o zi... Lui nu-i mai ajunge timpul. Ca să-ţi dai seamă cum există mai multe măsurători pentru toate. I-a născocit unchiu-său ceva nou: zmeul! De-atunci abia îl pot aduce seara la culcare... Nu mai vorbeşte decît de zbîrnîitori, de cumpănă, coadă, zmeie de una şi de două coli... Copiii sînt totuşi fericiţi!... Nu înţeleg înfricoşarea timpului în care trăim şi au să uite îndată...

A fost o scurtă însufleţire numai cînd a vorbit de copil; acum s-a stins.

Vorbele au căzut în urechea lui Radu Comşa ca pietrele care deschid cercuri concentrice în apă, mult după ce au ajuns la fund; acum toate cuvintele altora sună în întunericul lui mai adînc.

Purtînd mîna la fruntea acoperită să-şi aşeze bandajul mişcat, rosteşte încet:

— Nu numai copiii au să uite... Tot omul uită! Aci e poate şi singurul secret al puterii noastre, al înverşunării noastre de a trăi. Omul uită un adevăr, îl caută din nou... Îl descoperă. Nenorocirea şi durerea ne învaţă sensul vieţii; dar ar fi teribil ca

învățătura aceasta să ne rămînă veșnic prezentă aci, să ne paralizeze !... O uităm, ca să avem voluptatea de a o mai căuta și a o mai găsi încă o dată. Aceasta e de altfel toată povestea omenirii...

Bolnavul exemplar se răsucește din pat, dovedind așa, imprudent, că n-a citit, ci a ascultat.

— Nu, Comșa ! N-ai drept să spui aceasta !... Deși urăsc războiul, îi sînt recunoscător... E singura împrejurare cînd durerea ta egoistă poate lua un caracter universal. E o consolare să știi că suferința ta individuală, de astă dată, nu se pierde meschin și izolată, ca un moft fără importanță pentru restul lumii, ci se confundă cu o catastrofă universală... Fiecare om, de la o vîrstă înainte, e o ruină păcătoasă în care nu s-a petrecut nimic. Acum vor fi toți ruini grandioase în care s-a petrecut ceva teribil !... Fatalitatea înainte de război era într-adevăr făcută din nimicuri... Îți cădea un burlan în cap, ori te însurai cu o balcîză, care-ți amăra zilele... Existau și înainte de război martiri, dar nimeni nu-i băga în seamă. Martiriul lor era urît și mediocru ! Nici ei nu știau că sînt martiri... Experiența lor era pierdută, pentru dînșii și pentru umanitate !... Dar acum, fatalitatea nu mai e o sumă de nimicuri : e o realitate precisă și formidabilă, dominînd cîteva zeci de milioane de oameni ; iar martirii au conștiință că sînt martiri, se văd, se știu, se numără, sînt și ei milioane care vor face o categorie aparte în omenire... N-o să mai avem rușinea elanului ; n-au să ne mai sperie toate stîrpiturile și n-au să ne mai conducă toate larvele, care se intimidează față în față cu tot ce e mare, dezinteresat și curajos... Zici că o să uităm ? Dar aceasta de aci ? (Își dezveli pîntecul înfășat, unde se vindecau spărturile gloanțelor și îl acoperi îndată, cînd își aduse aminte că e o femeie de față și că Radu Comșa nu poate

vedea.) Aceasta de aci și ochii tăi, și pieptul din care ți-au scos chirurgii atît de variate și de curioase colecții de așchii, acestea sînt mofturi ? Se pot uita ?... Acestea au să fie ruini în care nu s-a petrecut nimic ?... Sînt răni care nu trebuie să se închidă niciodată. Dacă ai să le poți uita și dacă ai să le uiți, și dacă am să le pot uita, și dacă am să le uit, atunci, stimabile Comșa, ne putem întoarce spatele de pe acum ! Sîntem niște mofturi !... Atunci ar însemna că războiul a fost într-adevăr numai un asasinat... Iar eu, care am culcat atîția oameni cu mitraliera, cîți n-a ucis cel mai celebru ocnaș din cei cu craniul măsurat la serviciul antropometric, merit nu tinichelușe, nu panglici, nu mofturi, prăjiturele, țigări și îngrijire de prunc răsfățat ; ci merit o pedeapsă mai grea decît ștreangul, o tortură care încă n-a fost născocită...

Maria Probotă își astupă iarăși urechile îngrozite de vertiginoasa perorație.

Tovarășul lui Radu Comșa tăcu, nemulțumit că din nou nu și-a stăpînit neastîmpărul. Deschise cartea de pe piept la semn și întorcîndu-se cu băgare de seamă și încruntări de durere, începu iar să citească.

E tăcere. O frunză roșie a intrat ușor pe fereastră, a părut că-și caută întîi plutind un loc ; s-a refugiat într-un ungher, cu un foșnet, de amenințarea toamnei de afară.

Radu Comșa a săltat capul orb, să prindă ce înseamnă acest fîșiit pe ciment.

— Nimic... O frunză... Încă o toamnă...

Pe figura Mariei Probotă nu s-a clintit nici o linie și obrazul e totuși mai dureros împietrit. Ceva s-a destins înăuntru — un simțămînt purificat alături de omul pentru care într-ascuns suferise.

Acum, Radu Comșa e numai un prieten în durere.

Maria tace. Făptură firavă în haină albă de pînză, încovoiată pe marginea patului, e numai o femeie lîngă un bolnav, ridicîndu-i capul mai sus pe pernă, privindu-i bărbia descoperită, şi învăluit sub pansament, obrazul, pe care îl ştie pentru totdeauna desfigurat.

Ceva rău, neştiut de nimeni, era în sfîrşit mort. Viaţa ei se elibera.

Nu mai simţea nici ură pentru el, ura care nu era decît altă voluptate acră a iubirii ; nici teamă ; nici neliniştea de care fugea şi pe care o căuta. Nimic de astă dată nu mai era vinovat în îndemnul ce-o purta în fiecare zi aci. Plecîndu-se peste figura orb înăbuşită, atît de aproape, încît Radu Comşa îi aude bătăile inimii în pieptul strîmt ; cînd îi vîră mîna sub trupul rupt de aşchii să-l îndrepte, e numai femeia alinînd un soldat căzut : mamă ori soră, aşa cum au îngenuncheat întotdeauna, de cînd oamenii se întreucid, să pună balsam pe răni de război...

Cît, vai ! cît aşteptase ea eliberarea aceasta şi iată că nu-i aduce acum nici o bucurie !

— Radule... (de-acum îl poate chema fără nici o teamă pe nume) Radule, nu mi-ai spus ce să-i scriu lui Virgil ?

E încă o biruinţă asupra ta însăţi să amesteci amîndouă numele, fără nimic vinovat, fără ezitarea secretă ; să nu mai simţi ruşinea şi umilinţa tăinuită din tine.

— Radule, ce să-i scriu lui Virgil ?... întrebă a doua oară.

Radu Comşa îşi pipăi pansamentul pe ochi. Zîmbi aşa cum zîmbea acum, cu muşchii buzei crispaţi dureros şi urît :

— Scrie-i că am ajuns, în sfîrşit, aşa cum spune camaradul meu de aci !... o ruină grandioasă în care

s-a petrecut ceva... Şi dacă îi pare aceasta sibilic — spune că îl aştept să capete lămuriri de la prietenul meu, Vasile Mogrea.

Rănitul din celălalt pat, dovedind încă o dată că era mai atent la ce se petrece în jur, decît voia să pară, se întoarse ţinînd semnul foii din carte între degete.

— Comşa, în ironie stă adesea plăcerea să insulţi ceea ce iubeşti mai mult... Tu ai pudoarea gîndurilor tale şi a celor ce simţi. Crezi că a le mărturisi e o slăbiciune... Şi că a le batjocori e o bravură... Eşti ca acele izvoare care atunci cînd sînt aproape să fie captate, fug... Dar izvorul, dacă există, tot trebuie să iasă odată la lumină... Sînt curios să-ţi văd ochii, cînd doamna Probotă şi colegii domniei sale îţi vor scoate, în sfîrşit, această mizerie de cîrpă... Sînt sigur că arată aşa cum mi-i închipuiesc !...

Bolnavul exemplar deschise iarăşi cartea la semn. Îşi aminti şi surîse în mustăţile aspre :

— Vă jur că de-acum tac ! Mi-am consumat debitul verbal pe două ceasuri.

Se întoarse cu spatele, trăgîndu-şi şi pătura peste umeri.

Maria Probotă privea deasupra lui Radu Comşa ca deasupra unui obiect.

Privirile lor se încrucişau prin pînze şi prin vată, căutîndu-se fără să se vadă. Radu Comşa simţea umilire că se află astfel, înaintea fiinţei care uitase şi iertase. Dar Maria Probotă, cu spaimă, descoperea că acum, cînd tot ce era rău, tulbure şi ascuns şi înăbuşit în ea fusese definitiv biruit, în loc de bucuria aşteptată, i se desfăşura înainte numai un deşert uscat. Îşi spusese că atunci cînd va veni ceasul acesta, va afla că viaţa ei se mai poate încălzi la o lumină blîndă. Lumina era acum numai peste

ruini devastate şi infertile — aşa cum rostise omul păros de alături : ruini în care nu s-a petrecut nimic. Chema numele copilului zadarnic într-ajutor, ca şi atunci cînd se simţea vinovată fără vină : „Dinu ! Dinule ! Dinu !..."

Iar figura cu fruntea rotundă, ochii castanii cu firişoare de aur, gura cu frăgezime încă de copilă, între cele două paranteze de cute săpate sub nările subţiri, erau de un calm neomenesc, de o rigiditate sub care totul a fost pustiit. Tot aşa cum sînt inerte chipurile morţilor după ce s-au răcit.

— Ce să-ţi mai aduc, Radule ? Fructe, flori ?... Asta nu... Ştiu că domnişoara Vardaru...

— N-au venit de patru zile, se răsuci iar din pat tovarăşul lui Comşa, cu promptitudinea unui şcolar pîrîtor.

— N-au venit de patru zile ? repetă încet cu mirare Maria Probotă.

Şi tăcerea care dură îi păru atît de goală lui Radu Comşa, încît îi apără îndată :

— Desigur s-a întîmplat ceva... Vor fi fiind la ţară... Se va fi întîmplat ceva colonelului Pol Vardaru !...

Ca să alunge gîndul care rodea în el, schimbă altceva :

— Ce voiam să te rog ?... Da ! Cărţi, dacă se poate să ne aduci ; cărţi, mai bine decît flori şi...

— Orice cărţi, doamnă Probotă, orice, din orice fund de bibliotecă, din orice raft de anticar... O chimie, un dicţionar ori un almanah de la 48, numai Bourget, nu !... se grăbi să adauge bolnavul exemplar, apărîndu-se cu amîndouă mîinile ca şi cum îi răsturna cineva chiar acum pe piept, să-l sufoce, toată opera completă a lui Bourget, în ediţie definitivă, revăzută, ilustrată, legată şi adnotată.

— Tot nu v-aţi împăcat cu Bourget, domnule Mogrea ?

— O !

Tovarăşul lui Radu Comşa înlocui cuvintele cu un gest care arăta că între el şi autorul *Cosmopolis*-ului nici o reconciliere nu e posibilă.

Maria Probotă se ridică :

— Să-mi fiţi liniştiţi, vă rog !... Şi, domnule Mogrea, te-am rugat, mai rar cu ţigările... Am să vi le confisc.

Mai vru să adauge ceva, cu mîna rezemată de fierul patului unde se afla Radu.

Dar şterse gîndul ca un fir de funigel păienjenind înaintea ochilor.

Cînd deschise uşa, frunza uscată, tîrîtă de curent, fugi să se ascundă într-alt ungher mai păzit de suflarea rece a toamnei.

Tovarăşul lui Comşa aşteptă pînă cînd paşii din sală se depărtară.

Întinse mîna şi alese o ţigară.

Aprinse aruncînd în sus inele de fum şi privindu-le cum trec unul prin altul.

— Comşa ?

— Da...

— Pe doamna Probotă o cunoşti de mult ?

— De cînd eram şi eu şi dînsa, la universitate... De ce ?

— Nimic ! O întrebare ca oricare alta. Şi cu Probotă eşti prieten ? Prieten vechi ?...

— Ce întrebare ? Cel mai vechi şi mai bun... Colegi din clasa întîi de internat.

Tovarăşul lui Comşa aruncă trei inele de fum unul prin altul, le risipeşte cu mîna.

— Îl cunosc şi eu puţin... Am suplinit o catedră şi ne-am cunoscut într-o cancelarie... Un tip cam pedant, cu chelie precoce, roşcat şi fără gene...

Alte trei inele de fum, şi mîna păroasă iar risipindu-le.

Apoi o reflecţie, aşa, fără nici o legătură :

— Soarta unor femei e cîteodată stupidă ! Nu e cel mai uşor lucru să te resemnezi sărutului conjugal, onest ca o recompensă... În fine, moft ! Viaţa e uneori un moft sinistru, dragă Comşa...

Radu Comşa nu înţelege. Camaradul lui are nevastă şi copil în Bucureşti. I-a vorbit întotdeauna despre dînşii din toată inima, suferă pentru soarta lor : au rămas singuri şi fără bani acolo, sub stăpînire străină. Sînt săraci. S-au luat numai fiindcă s-au iubit. S-au unit două sărăcii. Nimic nu-l îndreptăţeşte deci să vorbească astfel.

Dar tovarăşul lui Radu Comşa a schimbat cartea pe care o citea singur ; a luat alta să urmeze cu glas tare, pentru amîndoi.

Zvîrli ţigara, fireşte jos, şi începu :

„În uşă apăru Nataşa. Toată lumina soarelui năvăli învăluind-o în irizaţii tremurătoare, ca o eşarfă. Orbit, Stolnicov închise o clipă ochii. Cînd îi deschise, figura Nataşei tot nu se distingea, dar razele făceau în jurul capului, în păr, o aureolă..."

Radu Comşa care vedea acum, în ochii închişi, imaginile luminoase mai vii decît întotdeauna, o zări pe Nataşa în prag, plutind aerian în explozia de soare, cu tremurul razelor în păr.

Figura indistinctă era a Luminiţei, era a Zoei Vesbianu, era a Mariei Probotă, a lui Catrinel... Toate confundate, conciliate, topite în una singură, ireală. Şi păienjenişul de raze palpitînd în părul Nataşei, în părul tuturor, îl orbi acolo, în întunericul lui, cu atît de iradianta şi nepămînteasca lumină a apariţiei evocată de rîndurile unui simplu roman.

6

Tristă Luminiţă,

Tu ştii că pentru mine începutul unei scrisori e întotdeauna dificil şi rece, ca primele cuvinte cu care încep o conversaţie într-un salon : vremea, servitoarele, jurnalele de modă — sau acum : comunicatele, revoluţia din Rusia, Verdun, Salonic etc. Şi cum rodeam vîrful tocului în dinţi (obicei urît, dar incorigibil), mi-am adus deodată aminte, că tot aşa, după miezul nopţii, la aceeaşi masă şi tot cu fereastra deschisă, acum un an îţi scriam la Bucureşti un răvaş tot aşa de lung, cum sînt sigură că va fi şi acesta... Am măsurat aşa mai înfricoşător timpul. Un an ! Am fugit repede la oglindă să cercetez dacă nu mi-au dat fire albe, aşa cum e mama astăzi, albită cu totul. Cîte prostii ţi-am scris atunci, Luminiţo ! Ni se păreau toate simple şi nu ne îndoiam nici o clipă că vor sfîrşi repede într-un act final, patetic şi măreţ. O apoteoză. Aveam chiar un fel de mîndrie, evident, nemărturisită, fiindcă nu se spun toate prostiile cîte-ţi dau în gînd ; aveam mîndria că începe şi pentru noi o vreme eroică, aşa cum au trăit contemporanii lui Napoleon. Mă înfiora pînă în vîrful unghiilor vanitatea că vom fi în acelaşi timp actorii şi spectatorii unei grandioase epopei. Pe urmă, abia tîrziu şi cînd era prea tîrziu, am văzut că tot ce se pare epic şi glorios în perspectiva timpului, cînd bunicii povestesc nepoţilor, e de fapt numai un nesfîrşit lanţ de mizerii şi de urîţenii. Suferinţa nu este grandioasă decît cînd e evocată după ani şi ani de amintire şi a fost curăţată de tot ce era meschin. Ce să-ţi spun ? Acum ştiu că toţi contemporanii lui Napoleon nu erau oameni supranaturali aşa cum mi-i arătau cărţile : erau numai nişte oameni necăjiţi care suportau vremurile, nu le creau şi nu le conduceau. Aşa cum am citit noi amîndouă romanul Război şi pace *al lui Tolstoi, de cu-*

noşteam numele eroilor pe de rost şi am fi vrut şi noi să rivalizăm cu Nataşa. (Cred că-ţi place introducerea, Luminiţo, e după ritual: o consideraţie generală, înainte de a trece la amănunt.) Acum am să urmez numai sfatul lui M-lle Roche, care ne rezuma lecţia de stil şi compoziţie, într-o singură concluzie: „Enfin, bavardez, la plume aux doigts" ![1]

Ai ghicit; aş vrea să fiu iarăşi lîngă tine, Luminiţo, nu atît fiindcă eu mă simt aşa de singură şi aş vrea să te întreb, căci se petrece în mine ceva necunoscut şi nou; dar mai ales fiindcă te ştiu pe tine atît de încercată de mîhniri. Bietul Mihai! Cînd am citit scrisoarea ta, nu-mi venea să cred. Poate e o eroare, se fac atîtea confuzii în listele de pierderi!

Dar am văzut că nu avem dreptul să ne mai îndoim. Şi mă gîndesc cum într-o vară ca aceasta, cu atîta soare, poate să fie un copil pus în cutia aceea oribilă de lemn şi îngropat cu pămîntul pe piept. Toate nebuniile lui de astă-iarnă, şi dimineaţa aceea cînd s-a înfuriat şi a rupt fotografia lui la Chioaia! Tu spui că ai acum mustrări pentru că îl chinuiai — dar cine şi-ar fi închipuit, Luminiţo? Şi mă gîndesc la Măgduţa Dobreanu, la Cora şi la Ralu... Cum s-ar putea să nu urăsc războiul?

De aceea cred, Luminiţo, că e un noroc pentru Radu Comşa că a fost rănit.

O rană oricît de oribilă e unica siguranţă pentru tine că nu se mai poate întîmpla altceva şi mai oribil. E cel puţin pentru multă vreme la adăpost, aşa cum ne-am bucurat noi cînd am aflat că bărbatul Emiliei a căzut prizonier. E o bucurie egoistă şi poate laşă, dar de ce să nu fim sincere şi să n-o spunem? Un rănit se vindecă şi un prizonier se întoarce — dar acei care nu se vor întoarce niciodată?

[1] În sfîrşit, flecăriţi cu condeiul în mînă! (Fr.)

Nu înţeleg din scrisoarea ta un lucru. E poate numai o părere...

Zici că e penibil cînd te afli lîngă el şi cînd în loc de cuvintele bune pe care le aveai pe buze cu un ceas înainte, taci numai, şi priveşti bandajul care-i ascunde faţa şi ochii. Şi scrii că te simţi aşa lîngă el, străină, parcă ceva s-a îndepărtat.

Vezi, de aceasta mai cu seamă regret că nu sînt lîngă tine!... Ai înţelege mai bine, Luminiţo, că nu trebuie să spui aceasta, nici pentru tine, nici pentru el! Ar fi într-adevăr ceva mai oribil decît toate rănile şi chiar decît moartea! Dar nu e aşa că nu se poate? Sînt sigură că astăzi chiar, ai să te duci la el să-l dezmierzi pe obraz şi pe ochii acoperiţi, şi ai să-i spui cuvintele pe care le gîndeşti şi nu i le spui. Cugetă cîtă nevoie are el acum de cuvintele acelea pe care le înăbuşi avară în tine!...

A fost pe aci domnul Pol Vardaru, cu nu ştiu ce misiune urgentă la comandamentul rus. A trecut numai ca o vijelie pe la noi, tîrît de papa, care l-a întîlnit, furios pe toate comandamentele din lume. Era periat, netezit, bărbierit şi tînăr, parcă n-ar fi venit direct de pe front, unde regimentul lui a fost iarăşi decimat şi scos din luptă. A stat la masă la noi, a animat puţin casa noastră care e atît de tristă de la un timp. A speriat-o pe biata maman cu reţetele de mîncări — ceea ce numeşte dînsul „l'art de la gueule"[1], pe care românii au pierdut-o. I-a interzis să utilizeze vreodată fasolea verde, mazărea, cartofii de primăvară, morcovii, decît imediat ce sînt culeşi din grădini: după cîteva ore îşi pierd toată savoarea. Puiul să fie fript numai la frigare sau într-o coală de hîrtie albă — puiul la tavă e o crimă! În sfîrşit le ştii toate, mai bine decît mine.

Privea biata maman cu nişte ochi la acest colonel cu două rînduri de decoraţii pe piept, venit direct de pe front,

[1] Arta de a mînca (fr.).

și vorbind cu pasiune numai de mîncări, băuturi, de Brillat-Savarin, Grimond de la Reynère, marchizul de Cussy, nu mai țin eu minte ce gurmanzi celebri! La sfîrșit a povestit cîteva anecdote atît de picante, încît a trebuit să-mi caut de lucru prin alte camere pînă a sfîrșit — simțeam cum îmi ard urechile. Iar la plecare nu s-a lăsat pînă ce maman n-a primit o sticlă de coniac Martel ***, pe care o avea nu știu unde în mașină, plîngîndu-ne pe noi românii că n-am învățat nici pînă acum cum trebuie băut coniacul: numai în pahare speciale foarte largi, balonate, cu gura îngustă, ca să poți aspira toată aroma. Dar cînd și-a adus aminte de Mihai, l-am văzut privind în altă parte, țintă, pînă cînd i s-au limpezit iarăși ochii...

După plecare, în casa noastră s-a făcut iarăși liniștea care mă apasă; parcă a fost scos un mort de aci. Maman din nou a început să se strecoare albă și îmbătrînită printre uși; slugile să pășească iar în vîrful picioarelor. Papa s-a închis în birou, unde citește Montaigne[1] ori nu știu ce enciclopediști, ca să fie cît mai departe de tot ce se petrece pe lume. Cum știi și tu, toate ne-au mers și acum rău. Recolta a fost rechiziționată ca și vitele toate de muncă: în schimb în sertar s-au adunat bonuri galbene pe care nu dă nimeni un ban. Trăim ca săracii — nu înțeleg cum pentru alții războiul e un prilej de îmbogățire — și îl admir pe domnul Vardaru, că atît de bine știe să-și apere interesele, rămînînd totodată și un bun român, fiindcă dă mai mult decît dau alții îndoit de bogați și care acum se plimbă pe la Paris, Tokio, Stockholm etc. Dar el dă, numai ce știe că trebuie dat!... La papa, vin toți, încarcă, lasă bonuri și pleacă!... Iar bonurile rămîn să țină signet[2] în volumele lui Montaigne...

Am mai avut o singură zi de bucurie, cînd ne-a venit, prin Elveția, o scrisoare de la bărbatul Emiliei — prizonier la nemți.

[1] Michel de Montaigne (1533—1592) — filozof și moralist francez.
[2] Semn de carte (fr.).

S-a întîmplat că tocmai în lagărul lor din Germania să fie anunțată o vizită a unor gazetari elvețieni, olandezi, danezi, spanioli, suedezi, în sfîrșit din țările neutre. Emil a scris atunci o scrisoare din ajun și a înmînat-o pe furiș unui gazetar la întîmplare, rugîndu-l s-o trimită prin legație și lăsînd-o deschisă să vadă că nu scrie decît lucruri familiare. Așa ne-am trezit într-o zi, pe neașteptate, cu scrisoarea foarte gentilă a elvețianului, care nu-l cunoștea nici pe bărbatul Emiliei, nici pe noi; și în plic, scrisoarea cealaltă... E o mîngîiere să vezi că în mizeria în care se zbate toată omenirea acum mai întîlnești oameni care, de la adăpostul neutralității lor foarte confortabile, tot au îndestul suflet să înțeleagă suferințele celorlalți, care-și ispășesc neutralitatea de doi ani, cum a fost a noastră, numai traficuri, risipă și dezmăț.

A fost cîteva zile și fratele cel mai mic, Toderiță, după o rană fără importanță la Mărășești. Dar a plecat lăsîndu-ne bucurie mai puțină, ai să vezi mai departe de ce.

Și acum, Luminițo, să trec la partea cea mai delicată, pentru care aș vrea să fiu lîngă tine și să comunicăm altfel decît printr-o scrisoare, chiar cînd atinge dimensiuni kilometrice ca toate răvașele mele.

Cînd spuneai în glumă că roșesc cum nu se cuvine unei fete în fața lui Scarlat Măinescu, nu-ți puteai imagina cît de aproape erai de adevăr. Nici eu nu știam atunci. N-aș putea să-ți spun cum a fost și de ce... Poate era hotărîrea unei puteri mai mari decît noi, căreia nu ne putem împotrivi...

Îți amintești că acum un an, cînd nimic nu mă îndreptățise să cred că o să-l cunosc vreodată, îți scrisesem că l-am văzut la brațul lui Radu Comșa, pe Calea Victoriei? El e domnul acela cu privirea elegiacă, și absent de pe planetă, despre care îți scriam. A trebuit multă vreme să-mi amintesc de unde-i cunosc figura; altfel aș fi crezut

că o ştiu din altă viaţă. Şi cînd mi-a vorbit întîia oară, am simţit că roşesc ; nu voiam să roşesc şi cu cît gîndeam că nu trebuie să roşesc, cu atît simţeam sîngele zvîcnindu-mi în obraz... Pe urmă, ne-am cunoscut de aproape ; era prieten, nu ştiu de unde, cu Camil şi în această calitate l-au invitat papa şi maman. Am simţit ceva necunoscut cînd mă privea insistent şi ochii lui spuneau altceva decît vorbele indiferente pe care le rostea întotdeauna cu un ton de ironie, ca un om blazat de toate nimicurile omeneşti. În fine, Luminiţo, e prea lung şi complicat să-ţi povestesc toate. Ai înţeles că eu, aceea totdeauna rece şi care spuneam că voi împleti cosiţă albă fiindcă nu vreau să se repete ceea ce vedeam împrejurul meu pretutindeni, voi fi peste puţine zile logodnica domnului Scarlat Măinescu. Papa e încîntat, Scarlat (vezi că nu mă pot opri să-i spun pe nume), Scarlat l-a cucerit. Maman e bucuroasă că mi-au ieşit ideile absurde, cum spunea ea, din cap. Dar toate nu se pot povesti într-o scrisoare. Aş vrea să ţi le murmur la ureche.

Am fost acum două zile cu Scarlat la moşie. Imediat a observat că toată gospodăria se părăgineşte. Din cîteva cifre a dovedit lui papa toată risipa, şi, împotriva impresiei pe care mi-a făcut-o că ar fi elegiac şi absent de pe planetă, Scarlat dă dovadă de spirit întreprinzător ; l-a convins pe papa că un om energic ar putea scoate venituri întreite faţă de scriptele din anii trecuţi. În sfîrşit nu e numai un bărbat spiritual, inteligent şi umblat în lume (observi ce banală am devenit cu epitetele ?), dar pare să fie şi un om activ şi cu iniţiativă, ceea ce ar aduce puţină ordine în gospodăria noastră de moldoveni prea pasivi.

Şi aci ajung la întîmplarea cu Toderiţă !

Cînd a sosit în permisia lui de cîteva zile şi a aflat de la maman, în loc să vină şi să mă îmbrăţişeze cum mă aşteptam, s-a arătat foarte rezervat. A început, spunînd că tocmai faptul că e prieten cu Camil, e destul de proastă recomandaţie. Pe urmă, cînd s-au cunoscut, tot timpul a stat morocănos şi l-a cercetat cum cercetează vameşii paşapoartele pasagerilor. În seara aceea, Scarlat a fost mai cu vervă decît oricînd. Fiecare frază era o jerbă de scîntei... Îl priveam cu adevărată recunoştinţă că aduce puţină viaţă în casa noastră atît de posomorîtă şi că maman se luminează la figură şi mai uită tristeţile ei. Toderiţă răspundea sec la întrebări, ca la un interogator, nu rîdea, nici cînd începusem să ne veselim şi noi puţin ; în sfîrşit a stat între noi ca o bufniţă cobind a rău.

Scarlat a observat şi numai delicateţea l-a făcut să nu remarce altfel lucrul, decît neglijindu-l complet şi vorbind mai departe ca şi cum Toderiţă nici nu exista. La plecarea acestui morocănos frate, am avut o scenă cu el ; m-a pufnit plînsul. Todiriţă şi-a permis să spună că un om care, în loc să fie pe front ori măcar altfel util ţării, îşi petrece timpul la mesele de cărţi, în tovărăşia unei „secături" cum e Camil, nu poate să fie decît o secătură de aceeaşi speţă. Destul că avem un exemplar în familie ! Iar după aceasta, o sumă de lucruri urîte şi rele, aşa cum vorbesc mulţi din cei întorşi de pe front, cu o intransigenţă de oameni care nu mai înţeleg şi au uitat viaţa omenească.

E adevărat că Toderiţă e singurul dintre copii care aproape n-a cerut niciodată nimic de acasă ; deşi cel mai mic, a fost bursier la liceu şi e bursier la şcoala lui de inginerie — mă mir cum a putut scoate acte de paupertate cînd avem moşie în judeţ ! — dar aceste lucruri foarte frumoase nu-l îndreptăţesc să se amestece cu atîta brutalitate în viaţa altora. M-am convins încă o dată, dragă Luminiţo, că oamenii cei mai insuportabili sînt virtuoşii : rigiditatea nu le permite să înţeleagă nimic din viaţă şi nici să admită că omul e un fragil aparat de carne, suflet şi nervi, nu un mecanism pe care să-l învîrţi cu o cheie de ceasornic.

Cele cîteva zile cît a mai stat acasă, de abia ne-a mai vorbit. Ne-am despărţit numai cu o atingere de buze.

Şi fiindcă n-am rezistat şi am început să plîng, pe o canapea a noastră, unde plîngeam toţi cînd eram copii şi primeam pedepse, s-a întors din prag să-mi spună :

— Să fii bucuroasă dacă peste trei ani are să-ţi rămînă măcar canapeaua aceasta, ca să ai pe ce plînge !...

Monstruos !

Scarlat a întrebat, numai după ce a plecat, de ce e atît de morocănos Mr. St.-Vertu[1] *? — aşa l-a numit el — şi cu aceasta s-a sfîrşit.*

Şi mă întreb, dragă Luminiţo, ce cruzime au oamenii, chiar cînd sînt fraţii cei mai apropiaţi şi se iubesc, să-şi sfîşie unul altuia inimile cu unghiile ? Toderiţă a plecat, dar ceva a picurat în sufletul meu, ca să n-am bucuria întreagă.

Mă surprind cîteodată privindu-l pe Scarlat cu alţi ochi decît ar trebui. Mă nelinişteşc ochii lui, care capătă o răceală cenuşie de metal, cînd vorbeşte despre unele lucruri.

Dar îndată ce-mi întîlneşte privirea, ochii lui sînt buni şi calzi, şi îmi spun că nimic din cele ce cobea Toderiţă nu poate fi adevărat. De altfel, ştiu că Scarlat are un rînd de case şi o moşioară în teritoriul ocupat ; e un om de energie care şi-a agonisit singur o modestă stare ; exact cum ar trebui să compenseze temperamentul unei fete romanţioase ca mine, şi că dacă îşi pierde din cînd în cînd timpul la mesele de cărţi, e numai fiindcă încearcă să se înşele uitînd ceasurile grele prin care trecem şi situaţia lui de refugiat.

Am sfîrşit, Luminiţo, şi, încheind, simt o ruşine faţă de mine însămi.

Toată lumea suferă, toţi din jurul meu poartă haină neagră, sau măcar urmele unor astfel de dureri ; la voi sînt tristeţi grele, iar eu în mijlocul acestor catastrofe sînt absorbită numai de acest sentiment nou. Mi se pare că sînt pasărea ceea despre care am citit că începuse să-şi facă cuib în gura unui tun. Nu ştiu de ce mi-e frică. De ce tocmai eu să fiu aleasă pentru puţină fericire ? Mă ierţi că fericirea aceasta mă face egoistă ? Am vorbit numai de mine. Aş vrea, Luminiţo, să fiu lîngă voi, tu şi Radu Comşa, căci nu se poate să nu vă rezerve şi vouă aceeaşi fericire. Dacă viaţa ne trimite cîte o încercare, e numai ca să preţuim mai mult ceea ce am fi putut pierde. Doresc însănătoşire repede lui Radu Comşa şi ţie altfel de gînduri. Cum aş dori să fie toţi fericiţi în jurul meu !

Te îmbrăţişează Elena

[1] Domnul Sf.-Virtute (fr.).

7

După cinci zile de ploaie mocnită, un vînt cald a mînat norii spre miazănoapte, dezvelind cerul adînc.

Soarele, obosit şi tomnatic, cerca să împrăştie o timidă amăgire de primăvară.

Radu Comşa îi simţi dezmierdarea bună pe obraz. Înălţă capul, încins acum peste ochi cu o singură fîşie îngustă şi neagră, să primească în plin această baie caldă de viaţă. La fereastră, pe un scaun, cu mîinile pe genunchi, ca bătrînii cînd ies să se sorească în april, respira cu lăcomie aerul încă jilav.

Vasile Mogrea, îmbrăcat încă în uniforma cu care se întoarse dintr-o expediţie clandestină, se plimba dintr-un capăt în altul pe cimentul sonor, se oprea să-l privească o clipă, ridica ochii afară, la salcîmul cu frunze ovale de ceară.

Îşi muşcă mustăţile aspre :

— Acum, iubite Comşa, îţi pot mărturisi că simt un regret fiindcă ne vedem aproape vindecaţi. Ne despărţim, şi mă tem că tot ce-am vorbit şi-am hotărît în camera aceasta de spital se prea poate să rămînă un moft ! Ne întoarcem iar la viaţa care ne depărtează definitiv. Poate o să ne ocolim cînd vom da ochii. O să ne fie ruşine de atîtea mofturi ! Şi de aceea, Comşa, simt mîhnire...

Radu Comşa îşi îndreptă faţa spre el, ca şi cum ar fi putut să-l privească prin cingătoarea opacă :

— Nu te-nţeleg, prietene !... Eu, acum nu mă mai tem. Cîte gînduri, întrebări şi răspunsuri am adunat în întunericul acesta vreme de două luni, ar fi destul să renască un om. De ce crezi că avem să ne ocolim ?... Ne vom căuta, dimpotrivă, unii pe alţii, căci nu sîntem numai doi. Presimt că se află sute acum, care se caută ! Poate chiar în spitalul acesta !... Avem să ne căutăm şi să ne găsim...

Celălalt se rezemă de pervazul ferestrei, privind pe gînduri o vrabie zbîrlită într-un ram.

Cînd vrabia zbură, se întoarse :

— Aceasta o ştiu, Comşa, şi totuşi mi-e frică. Mi-e frică de viaţă... Aici e uşor să hotărăşti ! Pe urmă, viaţa ne sileşte la tocmeli. În sfîrşit, moft !

Privi din nou la lumina de afară. Alungîndu-şi temerile, vorbi cu bucurie :

— Poţi spune, dragă Comşa, că şi soarele s-a arătat astăzi bun cu tine !... Peste cîteva ceasuri, cînd vor veni să-ţi scoată, în sfîrşit, mizeria aceasta, ai să dai cu ochii în lumină. Dacă s-ar fi întîmplat ieri, ai fi deschis ochii noi la o lumină urîtă şi veche... Era un cer mucegăit de-ai fi zis : „Moft !" şi-ai fi cerut îndată bandajul înapoi, să nu-l mai vezi. Astăzi e un soare lustruit ca un samovar rusesc şi un cer spălat şi muiat în sineală, într-adevăr festiv... Te invidiez de două ori ! Întîi, fiindcă mă conving astfel că te bucuri de o atenţie specială a providenţei ; pe urmă, pentru senzaţia unică, atunci cînd vor cădea cîrpele acestea ca să renaşti ; cum drept ai spus... Deocamdată e ceasul unsprezece. Se apropie vizita înaltelor personaje. Dă mîna să te conduc pînă la pat !... E ultima oară cînd îţi mai pot sluji cu ceva...

Radu Comşa căută cu mîna liberă înainte, în gol, pînă ajunse lîngă pat.

Tovarăşul îi împături haina, o aşeză pe scaun, îl înveli pînă la bărbie.

Apoi, cu îndemînarea unui licean deprins să fugă noaptea din dormitor, se dezbrăcă şi îşi mistui uniforma, întinzîndu-se în poziţia lui de bolnav exemplar. Era bărbierit proaspăt, cu mustaţa tunsă şi ţepoasă ca o perie de dinţi, cu părul pentru moment domesticit de foarfece şi pomadă — numai cîteva fire indisciplinate îndrăzneau întoarcerea la vechea libertate, care făcea ca întotdeauna coafura lui Vasile Mogrea să amintească sîrmele de frecat parchetul.

În tăcere, cu faţa în sus, cu mîinile paralele de-a lungul trupului, începură să aştepte vizita înaltelor personaje.

În vremea aceasta, înaltele personaje treceau de la pat la pat, în sălile mari cu soldaţi.

Era o vizită de trei ori anunţată şi mereu amînată. Două zile spitalul fusese spălat, măturat, feţuit, dezinfectat, pavoazat. La intrare, deasupra porţii boltite, crengi verzi încrucişate şi drapele aliate urau bun sosit înaltelor personaje. Bolnavii, mutaţi, categorisiţi din nou, îmbrăcaţi în cămăşi curate, săpuniţi şi periaţi, aşteptau în păturile aliniate cu o emoţie molipsită de la teribila agitaţie a personalului.

Ciudat ! Pentru moment uitaseră rănile, braţele şi picioarele amputate, ochii orbi şi durerile crunte — chiar cei în delir se opriseră şi simţeau cu toţii grandoarea evenimentului şi orgoliul că fac parte dintr-un spital onorat cu o atît de însemnată atenţie.

Misiunea era numeroasă.

O conducea un general obez, stacojiu ca un rac fiert, cu părul şi mustăţile albe, gemînd în tunica prea strînsă, cu ochii convulsionaţi ca de spaima unei explozii apropiate. Fiecare pas era însoţit de un complex de scîrţîituri. Scîrţîiau ghetele de piele de bizon, scîrţîiau jambierele roşii care gîtuiau pe pulpă

pantalonii cu lampas, scîrţîiau curelele încrucişate pe piept şi pe mijloc; în întregime mirosea a piele şi scîrţîia ca un geamantan nou.

Alt general, scund şi grozav de spătos, în uniformă cu buzunări numeroase şi enorme, încît ar fi putut cuprinde toată arhiva marelui stat-major, părea, nu s-ar fi putut spune de ce, foarte încîntat de tot ce întîlnea, vedea, auzea.

Rămînea în urma tuturor, ridicînd sprîncenele îmbinate şi imense cît o pereche de mustăţi, să adauge după inima sa milostivă cuvinte de îmbărbătare bolnavilor:

— La Mărăşeşti? Bravo! Amîndoi ochii? Regretabil, dar nu e nimic... Bravo! La Poiana Mărului, ai zis? Interesant!... Se poate trăi foarte bine şi numai cu o mînă... Bravo, îmi placi, băiatule! Îţi spun că-mi placi!...

Strîngea mîinile cîte nu erau ciungite, dezvelea păturile să vadă resturile picioarelor sfîrşite în bonturi de bandaje... Bolnavii cereau să se ridice pe-o coastă, înălţau gîturile slabe, îngăimau începuturi de vorbe.

— Stai liniştit!... Bravo! Nu e nimic... Ţara! Minunat!...

Se aflau încă două doamne şi o fată blondă, în haină albastră de culoarea viorelei, înaltă şi fragilă, cu umerii slabi şi înguşti, cu părul imaterial ca un abur.

Toată silinţa şi-o adunase să-şi reţină lacrimile.

Împărţea timidă cîte o floare din mănunchiul răsfirat pe braţ, şi ţigări dintr-un coş, purtat respectuos de un infirmier... Nu ştia cu ce cuvinte să-şi însoţească darul; cu obrajii învăpăiaţi de emoţie, punea floarea şi cele cîteva ţigări pe marginea păturii şi pleca repede, ca după o faptă ruşinoasă. Dar ochii bolnavilor o urmăreau recunoscători; simţeau că într-adevăr aceasta singură suferă cu adevărat pentru suferinţa lor.

Una din doamne, înaltă şi pieptoasă ca un jandarm călare, într-o manta de mătase cafenie; o doamnă venerabilă cu mustăţi sure privea paturile printr-un lorgnon ţinut în mîna cu numeroase inele şi brăţări, plecîndu-se pe jumătate ca înaintea unor vitrine cu obiecte curioase, adresîndu-se răniţilor cu interjecţii franceze, împestriţînd frazele româneşti:

— *Quoi?* Ţara n-are să vă uite niciodată, *que je te dis!* Au să ne sosească peste cîteva luni un transport de aparate ortopedice perfecţionate... *Voilà!* Creaţie englezească! Are să fie o plăcere să uzaţi de ele... Lasă capul în jos, tinere, pe pernă... *Quoi?* O să facem şcoli şi pentru orbi. Puţină răbdare. *Et puis!...* Te doare? Curaj! *Eh oui! je comprends bien...* Curaj... Are să treacă... *Allons!...* Toate au să treacă, *grâce au ciel...* De ce să gemi? *Quoi?* Să aduci mulţumiri lui Dumnezeu că te-a ales să suferi martiriul pentru scumpa noastră ţară... *Ah! il ne faut pas* să plîngi... *Allez!* Dacă se sfîrşeşte războiul? *Ah! grand dieu, non!...* Întîi să-i învingem, să sufere şi ei, să sufere teribil, *ce que j'en dis!* [1]

Din cînd în cînd se întorcea spre un domn civil, cu bărbiţă şi ochelari cu şnur, cu picioarele moi şi nesigure, adus de umeri; un personaj important între toate, care-a rostit o scurtă şi simţită cuvîntare cînd a descins din automobil şi a împărţit, cu degetele gelatinoase, decoraţii.

— *Mon ami* [2], sînt splendizi de curaj şi de abnegare. *Parbleu!* [3]

---

[1] Cum?... ţi-o spun eu!... Iată!... Cum?... Şi apoi!... Ei da! înţeleg... Să mergem!... mulţumită cerului... Cum?... Ah! nu trebuie... Hai!... Ah! Doamne, nu!... asta spun şi eu! (Fr.)

[2] Prietene (fr.).

[3] Drace! (Fr.)

— *Parbleu!* confirmă personajul important între toate, zîmbind ca un om care-şi asumă cu modestie jumătate numai din secretul acestui curaj şi acestei abnegaţii.

Colonelul medic-şef al spitalului, gros cît un hipopotam şi fin ca o insectă, ameninţa să fie atins de strabism din pricina sforţărilor cu care se căznea să privească în acelaşi timp la personajul foarte important între toate, la doamna cu lorgnon şi la cei doi generali. Îşi iubeşte bolnavii şi spitalul, îşi spune că e inutilă această odioasă comedie : vizitarea unui spital ca un muzeu de mizerie şi distribuţia de consolări clişeu ; dar nu-şi poate înfrînge precipitarea mai tare ca el, să previe fiecare întrebare, să surîdă cînd surîde personajul important între toate şi să dea din cap a confirmare cînd generalul, scund şi grozav de spătos, încurajează un amputat de amîndouă picioarele, cu obrajii scobiţi de suferinţă, cu buzele uscate şi albe şi cu ochii de păcură în fundul orbitelor :

— Bravo ! La Oituz ! Nu e nimic !... Se poate trăi foarte bine şi fără picioare... Ţara, băiatule !...

În urmă, alţi medici în şorţuri albe, şi doamne de caritate, şi infirmiere purtînd coşurile de ţigări şi infirmieri cu condici, cu flori şi cu pachete de şocolată... Convoiul înaintează doi paşi, se opreşte, bolnavul face sforţări să se ridice într-un cot şi încearcă printre crispaţiile de durere să surîdă, ruşinat că se află culcat înaintea atîtor persoane înalte...

Iar bolnavii inspectaţi, după ce convoiul a trecut, îşi caută cu degetele cîte le-au mai rămas, pe marginea păturii, cele cîteva ţigări, pachetul de şocolată şi floarea lăsată de fata subţire şi bălană, cu ochii umezi şi cu buza de jos tremurînd. Ea singură presimţea că acestor dureri altă alinare li se cuvine ; nu

exclamaţiile doamnei cu lorgnon şi îmbărbătările generalului scund : „Nu face nimic... La Oituz ? Bravo !“

Camera lui Radu Comşa şi Vasile Mogrea s-a umplut, abia izbutind să primească atît de numeroşi oaspeţi. Radu Comşa îşi muşcă buza ; tovarăşul său mototoleşte marginea păturii între degete.

Colonelul medic şopteşte ceva personajului important între toate. Comşa aude numai numele lui Alexandru Vardaru.

Personajul înaintează, ridică mîna tremurătoare, cu vinele ca sforile : „Patrie... niciodată... recunoştinţa ţării... Am să-l felicit pe Vardaru.“

— *Comment ?* îl priveşte doamna cu lorgnon, ca într-un panoptic unde se vede agonia lui Osman Paşa. Trei răni şi vindecat ? *C'est prodigieux ! Mais quoi !* am spus întotdeauna că Vardaru... *ce n'est déjà pas si mal !...* [1]

— Bravo ! Ochii ! Se poate trăi foarte bine şi fără ochi. Vindecat ?... Chiar astăzi scoateţi pansamentul ? Ei bravo ! Cu atît mai bine... Curaj !

Generalul scund şi spătos îi scutură neaşteptat mîna atît de zdravăn şi entuziast, încît patul s-a mişcat pe ciment şi în ochii lui Comşa au trecut fulgere negre.

Se întoarce la celălalt pat :

— Şi dumneata ?

Dar ochii lui Vasile Mogrea l-au pironit îndrăzneţ şi drept, încît s-a citit în ei ca şi cum ar fi fost scris cu litere de-o palmă, gîndul batjocoritor : „Ce, şi eu ? Bravo, nu ? Se poate trăi foarte bine ciung sau orb ?“

Generalul s-a oprit, s-a pipăit deasupra nasului unde se îmbinau sprîncenele groase, de teamă parcă

1 Cum ? Grozav !... Dar ce !... asta nu e rău de loc ! (Fr.)

să nu se fi desprins ca o pereche de sprîncene postişe [1], şi ducînd apoi amîndouă mîinile la spate, privi indiferent pe pereţi.

— Sublocotenentul Mogrea !... lămureşte colonelul medic, ca întotdeauna mîndru de bolnavii lui. Rezervist. Profesor. Un adevărat brav ! Citat în ordin de zi pe corp de armată... singur cu mitraliera... menţinut poziţia...

Ochii sublocotenentului Mogrea se încrucişează cu ochii colonelului într-o mustrare : „De ce, ce importă ?"

Dar personajul important între toate şi-a şters cu o mînă mătreaţa de pe umeri şi s-a aplecat peste pat, rostind : „Patrie... niciodată... recunoştinţa ţării... pregătim viitorul..."

— Pregătim ? Cine „pregătim" ? Eu şi dumneata ? sunară sec vorbele sublocotenentului Mogrea, care privea el acum în sus şi părea că a descoperit ceva foarte curios în tavan.

În tăcere a scîrţîit numai pielăria generalului ca un geamantan strîns în curele, înainte de a fi coborît la trăsură. Personajul important între toate şi-a retras mîna ca la o atingere de reptilă. Îşi şterge mătreaţa şi zîmbeşte cu milă complice, către doamna cu mustăţi sure şi cu lorgnon, clătinînd din cap.

— Hm ! făcu personajul important.

— Hm ! făcu doamna cu mustăţi sure.

— Hm ! făcu generalul scurt şi spătos.

— Hm ! făcu celălalt general, ameninţat de apoplexie, care nu rostise nimic pînă acum. Bravura nu justifică lipsa de disciplină şi de respect ierarhic. Aşa se infiltrează bolşevismul în armată.

— Hm ! făcu atunci şi Vasile Mogrea.

---

[1] *Postiş* (fr. *postiche*) — (despre păr, dinţi etc.) fals, artificial.

Dar în ochii fetei cu haina albastră trecea întîia dată un început de surîs trist ; iar colonelul medic îl priveşte cu indignare îngăduitoare, ca pe-un copil care s-a purtat necuviincios la masă.

Personajul important îşi şterge bărbiţa cu batista şi se îndreaptă demn spre uşă, urmat de întreg convoiul. Copila înaltă, în haină albastră, a rămas să pună cele din urmă flori pe patul bolnavilor.

— Acestea nu supără... Nu e aşa ? îndrăzneşte să întrebe cu glas care aminteşte ecoul clavirului după ce cîntecul a încetat.

— De ce să supere, domnişoară ? Pe acestea le păstrăm aci... pentru totdeauna ! arătă cartea în care va strivi florile, cînd vor începe să se veştejească.

Copila mulţumeşte cu obrajii învăpăiaţi. A observat că rănitul citeşte aceeaşi carte pe care o citeşte şi dînsa acasă. Este acolo un capitol... Dar ar roşi mai tare, să spună ce capitol...

Cînd s-a închis uşa după toţi, tovarăşul lui Radu Comşa s-a ridicat pe marginea patului ; îşi zbîrleşte părul în semn de independenţă şi protest :

— Comşa !

— Da...

— (Imitînd glasurile de adineauri.) Patrie... recunoştinţă... Am să-l felicit pe Vardaru... *Comment ?* Trei răni şi vindecat ?... *C'est prodigieux !* Am spus întotdeauna că Vardaru... *Quoi ?*... Ai crede că acest domn Vardaru e rănit şi că el de două luni n-a văzut lumina, cum n-ai văzut-o tu de două luni : lumina, Luminiţa şi alte luminăţii şi mofturi... Comşa, asculţi ?...

— Da...

— Ştii ce fac eu cu asemenea personaje, care vizitează spitalele ca grajdurile de curse ?

— Nu ştiu ce faci cu asemenea personaje.

Omul cu părul zbîrlit ca sîrmele de frecat parchetul spuse atunci ce-ar face el cu asemenea personaje care vizitează spitalele ca grajdurile de curse, dar tiparul nu va putea niciodată să reproducă textual.

Sublocotenentul Mogrea începu să-şi îmbrace din nou uniforma cu înfrigurarea şcolarilor cînd se pregătesc să fugă pe fereastra dormitorului. Îşi încheie nasturii. Împinge chipiul pe ochi.

— Comşa, eu m-am dus !... Pînă la cinci sînt îndărăt... Regret că nu pot asista la evenimentul resurecţiei tale... Dar am să te găsesc înviat... Bună...

E a treia oară de cînd camaradul lui Comsa dispare la misterioasele sale întîlniri.

— Hm !... făcu zîmbind şi rănitul din pat. Hm !...

5

Radu Comşa a rămas singur.

Ultima dată priveşte în el, înainte de a fi iarăşi întors la lumina celorlalţi.

Ascultă sunetele confuze din jurul său, le descifrează, s-a deprins să înţeleagă din ele ceea ce ar trebui să vadă ochii.

Peste cîteva ceasuri, cînd îi va fi îngăduit să le vadă într-adevăr, vor fi oare toate tot aşa de purificate şi de limpezi, cum le proiectează acum lumina lui ireală dinăuntru ?

Au trecut paşi sub fereastră ; s-au auzit strivind nisipul sub talpă. Pe urmă, alţi paşi în sală. Au sunat prin faţa uşii.

Nu sînt pentru el ; i-a cunoscut de departe. Erau paşi de femeie ; tocuri înalte bătînd mărunt şi ritmic cimentul.

Dar nu erau pentru el.

Luminiţa n-a fost de două zile ; a spus că vine şi n-a venit. Iar Maria Probotă n-a venit de două săptămîni. „În durerea fizică, ca şi în cea morală, omul e întotdeauna singur..." Va vedea în sfîrşit şi ochii acestui prieten care l-a ajutat în întunericul de două luni să privească în el şi să găsească lumină. Va recunoaşte, în sfîrşit, şi atîtea figuri pînă acum fantomatice, de două luni plecîndu-se peste patul lui, unele cu blîndeţe, altele cu indiferenţă — le-a simţit din glasuri, le-a ghicit imperceptibil numai din prezenţa lor.

A foşnit ramura din fereastră. Acuşi va fi altceva decît o ramură *auzită*.

Ce adîncă tăcere cîteodată !... Nu s-ar spune că deasupra şi alături şi pretutindeni de jur împrejur, nu s-ar spune că într-aceste ziduri, sînt o mie de oameni cu o mie de alte suferinţi, fiecare închisă în fiecare... Pe urmă, iar pornesc goarnele de automobil, se aud din nou pe culoare duruind paturile spre sălile de operaţie, glasuri şi tusete, gemete, şi bizar ! între ele, cîteodată, un cîntec ţărănesc, monoton şi interminabil... Niciodată, ca în această încăpere, n-a presimţit în jurul lui atîtea mistere, şi iremediabila solitudine a oamenilor în suferinţă nu l-a potopit niciodată cu atîta milă pentru umanitate.

Prin mila de el, a învăţat mila de alţii. Durerea nu l-a strîns avar numai în carapacea lui de vată. Pacificat, a putut asculta gemînd lumea. Fiindcă de două luni n-a mai putut vedea cu ochii lumea cea de aievea, a ascultat ceea ce e invizibil în lume. L-au împresurat gînduri pe care oricînd altădată le-ar fi alungat sau n-ar fi avut timp să le asculte. Întins în nemişcare letargică a stat două luni, să gîndească şi să simtă pentru toată umanitatea. I-ar fi ruşine să o mărturisească aceasta. Are să-i fie ruşine mai ales

mîine... Omul, cînd pune în mîna unui sărac o pomană, o face pe ascuns, cum ar săvîrşi o faptă rea.

Acum se simte ca un trunchi dezmorţit în primăvară, plin de sevă. Şi de toate hotărîrile îi este cu toate acestea teamă; fiindcă se teme să nu-l reia viaţa, să nu-l desprindă de tot ce-a adunat aci, să nu le risipească în toate vînturile. Ştie că în orice bolnav dormitează ingratitudinea cu care va dezerta de la toate gîndurile bune, îndată ce-i este îngăduit să se ridice din pat şi să se întoarcă la viaţă.

Astfel, vindecarea lui Radu Comşa începe prin regretul după suferinţa pe care o părăseşte.

Pînă ieri era bucurie şi nerăbdare. De ce i-a tulburat-o? „Ne despărţim şi tot ce-am vorbit şi am hotărît în camera aceasta de spital se poate să rămînă pierdut..." A răspuns că n-are teamă. Şi acum se îndoieşte! Îi e teamă de ceea ce trebuia să înceapă de acum şi, ciudat, în neliniştea aceasta, se amestecă părerea de rău pentru acest Radu Comşa orb de două luni, de care se desparte.

Radu Comşa înălţă capul între perne. Se auzeau foarte departe paşi, dincolo de colţul culoarului, dar prin ziduri ştia că aceşti paşi sînt pentru el. Iar pentru acest început de instinct nou, pe care îl va pierde mîine cînd nu-i va mai fi trebuincios, simte părere de rău.

Paşii s-au oprit înaintea uşii.

Cineva a tuşit. Altul a rîs. Glasuri.

Le recunoaşte pe toate.

Au făcut toţi cerc în jurul patului. Poate spune acum după scîrţîitul ghetelor, în ce loc anume se află fiecare.

Colonelul e lîngă el, plecat; îi simte pe frunte respiraţia caldă, care miroase a tutun.

— Locotenente, a sosit ceasul execuţiei!... Ţi-ai făcut rugăciunea? glumeşte cu o mare oboseală în

vorbă, fiindcă a repetat aceleaşi cuvinte, la alţi bolnavi, de sute şi sute de ori. Lasă storul jos, Petrăchescu! să-i dăm lumina în doze mici... Şi scaunul trage-l aci!

Se aude storul desfăşurat, se aude zgomotul rece al scaunului mutat pe ciment. Medicul îl ajută să se ridice din pat; infirmierul îi pune papucii în picioare; cînd i-au rezemat ceafa de spătar l-a atins cu o tresărire mînerul unui instrument de metal.

Colonelul i-a prins fruntea în degetele scurte şi grase, i-o răsuceşte ca un manechin, îi pipăie banda de pînză.

— Lumină a zis şi lumină s-a făcut! sună obosită gluma.

Au crănţănit foarfecele.

Atît de simplu era tot?

În faţa lui Radu Comşa s-a ales din noaptea de opt săptămîni, ca o lună plină, faţa rotundă şi bună a colonelului.

Radu Comşa a adus palmele la ochii inundaţi de erupţia albă, în care jucau curcubee.

— Ne! ne!... îi apucă mîinile colonelul, punîndu-i-le imediat pe genunchi şi plecîndu-se să-i cerceteze de aproape pupilele. Ne! ne!... Atît de repede şi te-ai săturat, locotenente?

Se îndreaptă de mijloc, aruncă jos fîşiile din mînă. Ochii albaştri şi fini cătară în ochii lui Comşa cu o bunătate acum tristă.

Îi puse amîndouă palmele pe umeri:

— Cum ne simţim? Ai căpătat ochii şi, zi, acum pierduşi glasul?

Radu Comşa privea cu o uşoară ameţeală oamenii care-i apăreau întîia dată aievea: colonelul vast în halatul rotunjit pe burtă, medicul ajutor cu mîinile în buzunările şorţului, infirmierul cu cap de galinaceu.

Toţi surîdeau ca unui copil trezit din somn. Infirmierul îşi şterse nasul cu arătătorul.

— Ei ?

Ar fi vrut să rostească vorbe rare de mulţumire, aşa cum îi dicta inima. Nu rosti decît : „Domnule colonel, domnule căpitan..."

— Ssst ! ameninţă colonelul cu degetul gras şi galben de tutun. Acum, peste o săptămînă scoatem şi p-asta !... bătu cu degetul corsetul de bandaje care-i înfăşura încă pieptul. Pe urmă, ne spui la revedere ! Faci loc altuia.

— Domnule colonel, ceea ce...

— Ssst ! îl opriră ochii albaştri. Ai să uiţi mîine ! Toate sînt fleacuri ! Acum linişte ; nu ridici deocamdată storul... Şi cred că n-ai să te apuci să citeşti ! răsuci o carte pe măsuţă să-i descifreze titlul.

O aruncă la loc, cu indiferenţă, fiindcă de mult se dezvăţase să mai citească o carte.

— Te-am lăsat, locotenente ! Aşteaptă şi alţii.

Tustrei s-au îndreptat spre uşă. Trecînd, infirmierul a cules de pe ciment o bucată de vată.

Radu Comşa e parcă dezamăgit. „Evenimentul resurecţiei" s-a petrecut prea repede şi altfel de cum îl aştepta de două luni.

Lăsat singur, măsură cu privirea întreaga încăpere. O crezuse mai mare, paturile mai depărtate. De ce-şi închipuise că peretele era alb, cînd e de culoarea cafelei cu lapte ? Lumina prin storul dens e de culoarea chihlimbarului. Totuşi îl oboseşte ; trebuie să reînveţe a clipi. Şi să-şi procure o pereche de ochelari negri, fumurii, albaştri.

Străbate o singură bandă îngustă de soare, între marginea storului şi pervaz. În ea joacă irizat o pulbere fină, aproape imaterială, o pulbere de lumină. Şi tremurul razelor e cald deşi nu-l atinge.

Nu poate rezista chemării de afară.

Păşind spre fereastră — curioasă senzaţie să vezi unde pui talpa şi să nu mai pipăi — zvîrli cu vîrful piciorului legătoarea lepădată jos care-i astupase ochii. Dădu întîi numai un colţ într-o parte, cum ar privi pe furiş, într-un loc interzis. Apoi, cu hotărîrea bruscă a înotătorului cînd se aruncă într-o apă necunoscută şi rece, smuci storul să dezvelească cerul.

9

Soarele, cerul, copacii, drumurile cu prund, cum au năvălit toate ca o explozie !... L-au ameţit şi se reazemă cu ochii închişi.

Ce repede se refugiază în întunericul lui !

Aşa, acum numai în doze mici ! cum a recomandat doctorul !... A redeschis ochii numai pe jumătate ; în tremurul pleoapelor îi joacă lacrimi. Poate e imprudent... Dar cum poţi lăsa soarele atît de aproape, cînd l-ai aşteptat cu lăcomie de două luni ? Abia acum emoţia i-a înăbuşit respiraţia... Creanga salcîmului cu frunze ovale de ceară e chiar sub fereastră, o poate atinge. Şi departe alte tufişuri cu arbuşti, cu frunze sfîrlogite de brumă. Vîrful ierbii e ars.

La poartă soldaţi şi bolnavi. Unul pleacă, desigur, e cu o legătură albă sub braţ, sub celălalt cu o cîrjă. În jurul lui, cei care rămîn îi urează drum bun. Sînt cu mîinile în bandaje, cu obrazul acoperit de feşe. Flutură din mîini. Cel care pleacă s-a întors repede, trece pe lîngă zăbrelele de fier cu mersul lui încă nedeprins, infirm ; piciorul de lemn şi cîrja sună în pietre, legătura albă se balansează la fiecare pas, dar în mers are o stranie sprinteneală voioasă, de om pe care îl mai poate aştepta undeva o fericire.

Cînd nu se mai vede, ceilalţi s-au întors muţi, privind în ţărna drumului, tîrîndu-se ca larvele. Ca să vadă *aceasta* i-au dat ochii ?

Radu Comşa a ridicat privirea mai sus de la pămînt, spre zarea albastră. Şi deasupra cerul. Ce odihnitor e şi lin ! Trec în plutire decorativă nori absorbiţi de adîncul zării, luînd forme fantastice de zei şi de monştri fabuloşi. Nu-şi poate desprinde ochii de la misteriosul lor joc. Suflă un vînt abia simţit. Îi tremură fire de păr pe tîmplele în sfîrşit libere.

Radu Comşa simte o înduioşare de copil. Poate înduioşare de el ; poate de cerul care mai ştie încă să fie calm.

Norii şi-au schimbat conturul. Adineauri era o femeie plecînd mîna spre o ramură de flori. Acum e o fregată cu pînze întinse pe-o mare cu creste mărunte de valuri. Şi iarăşi e o femeie cu fruntea în pumni, cu coatele rezemate pe genunchi : gîndind sau privind într-o depărtare nevăzută ?

Cum a tresărit !

Adineauri, adunat în el, simţea de departe paşii şi îi recunoştea. Acum, risipit în afară, nu i-a mai auzit decît cînd s-a izbit uşa în perete.

S-a întors ; din prag l-a privit un om cu chipiul pe ceafă, cu ochiul drept micşorat, să-l ferească de fumul ţigării. Mai tîrziu, n-avea să-l mai poată vedea altfel ochiul acela decît aşa, pe jumătate închis, fiindcă ţigara e veşnic nelipsită acolo, în colţul gurii. Dar pe om l-ar fi cunoscut, chiar dacă nu i-ar fi auzit glasul.

Au avut amîndoi o pornire de îmbrăţişare şi amîndoi s-au oprit ruşinaţi.

Şi-au întins numai mîinile, care abia se încleştară mai cald decît între doi cunoscuţi, indiferenţi.

Se privesc.

Îşi surîd.

Nu ştiu ce să facă cu braţele.

Radu Comşa îşi spune că tovarăşul lui e aproape aşa cum şi l-a închipuit ; zbîrlit, cu fruntea înaltă şi cu toată înfăţişarea rebelă, de la nasturii aproape smulşi din încheietori pînă la privirea care nu e calmă, pe suprafaţa lucrurilor, ci scormoneşte ca un vîrf de baston brutal ridicînd pietrele. Prin ce previziune l-a ştiut aşa cum era, fără să-l fi văzut vreodată ?

Sublocotenentul Vasile Mogrea nu-i mai înfruntă privirea. Se uită în jos. Radu Comşa e încă mai desfigurat de cum şi-l închipuia. Cicatricea roşie-vînătă din colţul gurii şi aceea care boţit ridică pielea din colţul ochiului fac jumătatea de obraz să pară opărită. Ce bună inspiraţie să ascundă oglinda !... Desigur că nu s-a văzut, poate nici nu s-a gîndit la aceasta. Încă nu bănuieşte. Va trebui să-l deprindă pe încetul cu gîndul.

Cît de greu se legau cuvintele ! Acum, cînd îşi văd ochii, se simt mai îndepărtaţi. Au presimţirea că fiecare vorbea numai să-şi spună sieşi gîndul — începînd din această clipă, de-acum pe vecie vor trebui să pîndească pe figura celuilalt ecoul celor spuse, nesiguri de ei.

Sublocotenentul Mogrea îşi aruncă pe pat chipiul ; trage cu zgomot celălalt scaun ; aprinde de la ţigara sfîrşită, altă ţigară.

Arată cu mîna spre geam :

— Cred că am avut dreptate, Comşa ! Cerul şi soarele te-au primit sărbătoreşte...

Privesc amîndoi norii, care acum au scobit în cer o grotă în care se vede un catafalc.

Omul cu părul ca sîrma de frecat parchetul a întors ochii la pămînt.

S-a hotărît.

Vorbeşte fără să ridice fruntea, zgîriind cu unghia o pată de noroi uscată, pe postavul genunchiului.

— Îmi pare rău, Comşa, că trebuie să-ţi mîhnesc cea dintîi zi a ta, de lumină...

Radu Comşa s-a mişcat pe scaun. Caută la ochii prietenului care se ascund. Abia i-a fost redată privirea şi el citeşte cu teamă în ochii altuia o dibăcită pregătire de veste rea.

— Nu înţeleg, Mogrea.

Mogrea continuă să frece cu unghia locul unde a fost pata.

— Ai întrebat de cîteva ori de ce nu mai vine Maria Probotă...

Radu Comşa nu observă că prietenul nu mai spune ca întotdeauna „doamna" Maria Probotă.

— Tot nu înţeleg!

Mogrea descoperi altă pată mai mică. Începu să o curețe şi pe aceea cu duşmănie.

Schimbă altfel:

— Tifosul e o boală grea, Comşa... Mai cu seamă cînd dă peste un organism fără rezistenţă morală... obosit... detaşat mai dinainte de viaţă... Mi s-a părut întotdeauna, cînd Maria Probotă surîdea, că avea ceva imperceptibil în surîs, ştiu eu? Poate dintele acela albăstriu în toată dantura intactă, în fine ceva, care neliniştea... ca un avertisment al morţii. Sînt unele fructe în care roade un vierme ascuns, deşi fructul pare intact... Cînd viermele morţii a ajuns la inimă, fructul se desprinde şi cade... fără suflarea vîntului... singur.

Vorbind, Vasile Mogrea freca pata atît de preocupat de ea, încît părea că numai din pricina aceasta îşi dibuieşte vorbele.

Radu Comşa de astă dată a înţeles:

— Şi?

— Acum vin de acolo... S-a sfîrşit.

Omul termină de frecat pata, şterse tot genunchiul cu mîneca şi se ridică de pe scaun ocolind ochii lui Radu Comşa, ca ochii unui om căruia i-ai pricinuit un rău de moarte.

Se rezemă cu coatele pe pervaz şi începu să privească la norii albi, în care peştera se surpase pe catafalc. Stătu mult aşa, muşcînd cartonul ţigării.

Cînd se întoarse, Radu Comşa era tot pe scaun, cu mîinile pe genunchi, aşa cum fusese deprins cînd era încă orb.

Dar în ochii goi nu izvorîse nici o lacrimă să îmblînzească obrazul rupt de fier. Îl împresurau numai morţii: Dan Şcheianu, bătrîna, Mihai, Ghenea... Şi acum, încă...

Sublocotenentul Mogrea îl luă de braţ, aşa cum îl sprijinea cînd mai avea încă nevoie să fie dus de cineva.

— Te întinzi pe pat, dragă Comşa!... Şi coborîm storul.

Radu Comşa se lăsă dus. Cînd se aşeză pe marginea patului, iarăşi cu mîinile pe genunchi, ochii întîlniră deasupra cărţii de pe măsuţă o cutie de seringă nichelată cu luciul capacului ca o oglindă.

Întinse mîna poate fără să gîndească, amintindu-şi că nu şi-a mai văzut ochii, că nu-şi mai ştie chipul — cicatricea numai a pipăit-o. Dar n-avu cînd să-şi apropie oglinda metalică de ochi: celălalt i-o smulse:

— Lasă acum!... Pentru o singură zi e prea mult.

CAPITOLUL V

CA SĂ FII TARE, FII SINGUR

I

Se ridică din jîlţ. Merse cîţiva paşi. Se întoarse la loc.

Răsuci între degete scoica roză cu margini încovoiate de sidef, în a cărei pîlnie Luminiţa spusese odinioară că ascultă chemarea mării.

Din nou nu-şi găsi astîmpăr. Oglinda îi atrăgea tiranic privirea, să-i arate obrazul cu cicatricea dezgustătoare ; coada ochiului cu pielea boţită şi arsă spre tîmplă, buza spintecată dezvelind dintr-un rînjet continuu, doi dinţi şi gingia.

Întoarse jîlţul cu spatele la oglindă. Dincolo se auzea în răstimpuri glasul lui Alexandru Vardaru, vociferînd.

A căpătat un obicei oribil : cînd nu-şi mai poate stăpîni nerăbdarea îşi roade unghiile. Trebuie să se dezbare. Îşi vîrî mîinile în buzunarul tunicii. Merse iarăşi pînă la fereastră.

În grădină, Cora şi Ralu Vardaru, în veşmînt negru, se depărtau pe poteca potopită cu frunze foşnitoare ; strîns una în alta, cu umerii încovoiaţi, ca două bătrîne într-un cimitir. Grădina devastată de toamnă părea mai largă. În fund se vedea spinarea unui zid cu tencuiala grunzuroasă şi fără nici o fe-

reastră, perete geometric şi hîd, altădată ascuns în frunziş.

Cele două surori, căutînd în aleile deşarte fantoma invizibilă, măreau dezolarea grădinii, cu poteci tăiate pentru veselia şi încîntarea ochilor. Pantofii negri răscoleau sonor frunzele metalice ; din cînd în cînd, se plecau să ridice ori poate să smulgă ceva, dar păreau că cercetează în nisipul mărunt urmele unor paşi de copil numai de ochii lor ştiute.

Radu Comşa se înduioşă de această durere tenace. Mihai, şi în moarte, trecuse cu indiferenţă peste sufletul lor. Ceruse, în scrisoarea cea din urmă, să fie îngropat acolo unde avea să-l găsească glonţul, unde nimeni să nu-i „scurme" mormîntul. Cora şi Ralu nu puteau astfel să-şi adune durerea lîngă movila de pămînt, unde să vină în fiecare dimineaţă păşind în vîrful picioarelor, ca lîngă pătucul lui de copil, cînd nu se îndurau să-i deştepte somnul. L-ar fi avut aproape. Ar fi putut să-l cheme. Plivind o floare, mîinile lor l-ar fi veghiat ca în viaţă. N-ar fi fost atît de desăvîrşit absent.

Acum amintirea risipită o culegeau din fiecare ungher unde în aer a rămas nevăzut un gest al lui, îi mai aud glasul, îl simt cu o tresărire apropiindu-se lin cu surîsul din cealaltă lume : „Iată-mă, Cora ! Iată-mă, Ralu ! Totul a fost o glumă... Cum aţi putut crede ?"

Radu Comşa gîndi că o singură îndurare le-a cruţat : n-au să-l vadă niciodată decît intact şi elastic, în adolescenţa lui plină de sănătate şi frumuseţe. N-au să-l ştie cum îi stă lui în ochi, în arătarea de spaimă din balta cu mîl de la cota 535, cu fruntea putredă şi cu lipitoarea atîrnînd în orbita golită.

N-au să ştie nici ce semnificaţie mult mai adîncă avusese şi dorinţa lui să rămînă îngropat *„acolo"*, printre morţii frontului, ca într-o premeditată şi răspicată desolidarizare de neamul său, al Vardarilor.

Radu Comşa se mişcă să-şi alunge din amintire imaginea monstruos de clară a orbitei şi a lipitoarei şi a bălţii putrede de *„acolo"*. Călcase astfel mai apăsat. Alexandru Vardaru deschise uşa de la birou :

— A, tu erai, Radule ?... Intră.

— Aştept pînă...

Radu Comşa se gîndea la persoana necunoscută dinăuntru, pe care o executa Vardaru cu glas atît de violent.

— Nu e nimic. Intră ! Poţi asista la execuţia acestui onorabil !

Radu Comşa intră şi rămase surprins, constatînd că acel onorabil era Sofron Vesbianu !

În picioare, lîngă birou, bărbatul Zoei îşi ştergea cu batista sudoarea de pe chelia ovoidă. Se uită duşmănos la martorul nepoftit. Nu recunoscu în acest ofiţer cu obrazul desfigurat pe prietenul Zoei.

Numai cînd Radu Comşa se mută în lumină şi fu cu partea neatinsă spre el, Sofron îşi puse batista în buzunar şi se grăbi să-i întindă mîna bondoacă, zîmbind milog :

— Domnule Comşa, judecă şi dumneata !...

Alexandru Vardaru îşi dădu drumul între braţele fotoliului.

— Vă cunoaşteţi ?... Cu atît mai bine ! Să te pun în curent. Acest domn (îl arătă ca pe un animal împăiat), prin nu ştiu ce legături cu comandamentul rus, a obţinut pe numele spitalelor ruseşti autorizaţia să taie lemne din pădurea statului, de lîngă Chioaia. Taie şi le transportă !... Bineînţeles cu oameni şi cai puşi la dispoziţie de comandamentul rus, iar alţii, rechiziţionaţi de la noi. Face două depozite aci, circa cinci sute vagoane. Evident, nimeni nu se atinge de ele, de bună-credinţă că sînt ale aliaţilor noştri, pentru spitalele lor. Şi fiindcă acest domn ştie că a în-

gheţat populaţia şi bolnavii astă-iarnă, se pregăteşte să le speculeze. Îţi imaginezi cu ce preţuri ! Kilogramul de lemne, mai scump decît kilogramul de pîine !... Desigur, se roagă lui Dumnezeu să avem o iarnă mai teribilă ca iarna trecută... Întîmplarea face să prind de veste — tăia doar lîngă Chioaia ! — intervin să se facă o anchetă, se dovedeşte potlogăria...

— Nu e nici o potlogărie ! Pot face dovadă ! protestă Sofron Vesbianu scotocindu-se în buzunarul stîng al vestei, pe urmă în cel drept, pe urmă în buzunarele hainei, şi în sfîrşit, în fiecare buzunar al pantalonilor, de unde nu scoase nici o dovadă.

— Lasă-mă să termin ! Se dovedeşte potlogăria şi se ordonă rechiziţionarea lemnelor. Şi acest domn, ştii cu ce propuneri îmi vine ?... Îmi oferă o tranzacţie pe care o socoate cea mai firească şi onorabilă soluţie. Treizeci de vagoane, mie Vardaru, să mă dezinteresez de chestiune... Şi nu e prima cu care îl surprind ! Îţi închipuieşti ce operează de un an !... Acest individ şi alţii de aceeaşi speţă : o bandă. Numai de pungăşii, auzi...

— Domnule Vardaru, insulţi în casa dumitale un om care... Domnule Comşa, vă fac martor ! îşi agită Sofron Vesbianu mîinile scurte.

— Nu e pungăşie ? Şi vagoanele de grîu sustrase rechiziţiei, astă-iarnă, nu-s pungăşie ?... Şi zahărul cu care ai îndrăznit să vii la mine să-mi propui, nu e pungăşie ?... Şi vagoanele de ulei, de la Botoşani, nu sînt pungăşii ?

Vorbind, Alexandru Vardaru se ridicase şi înaintînd în jurul biroului se apropie de Sofron Vesbianu, care ridică braţul în dreptul obrazului ciupit şi cu negi păroşi, ca şi cum Vardaru avea să-l lovească.

— Acestea nu sînt pungăşii ? Dacă te dau pe mîna Curţii Marţiale ? Dacă înfunzi puşcăria ?... Mi-e milă numai de fata nenorocitului ăluia de Racliş, altfel...

Alexandru Vardaru nu era cu mult mai înalt decît celălalt, dar îl stăpînea cu privirea, încît Sofron Vesbianu se condensase în colţul biroului, lepădînd toată apa prin pori. Uitătura piezişă, ocolind ochii, nu făgăduia nimic bun.

— Ai să iscăleşti aci... Aşteaptă !...

Vardaru continuă să poruncească răstit, ca unei slugi, fără să-l îmbie să ia loc pe scaun. Şi Radu Comşa privi cu uimire la Sofron Vesbianu, multimilionar şi un soi de satrap la el în casă, supunîndu-se docil acestor porunci. Vardaru scria atît de apăsat, încît peniţa scîrţîia. Sofron Vesbianu, silindu-se să pară nepăsător, se apropie de Radu Comşa, cu mîinile la spate :

— Cînd ne faci plăcerea să vii pe la noi... O pot anunţa pe Zoe ? Zoe Dimitrievna ! făcu aluzie la discuţia de astă-iarnă.

Radu Comşa îngăimă o scuză oarecare ; dar Vardaru îl scăpă de această corvoadă.

— Iscăleşte !

Sofron Vesbianu citi foaia de hîrtie ; cu tocul în mînă încercă o împotrivire, în care se vedea că nu-şi pune prea multă nădejde.

— Domnule Vardaru, dar înseamnă cu aceasta să renunţ şi la capitalul meu !... Am plătit numai la...

— Iscăleşte !

Sofron Vesbianu muie puţin peniţa în călimară şi semnă. Pe urmă se scărpină amărît în chelie şi cum era cu degetele unse de cerneală, lăsă pe creştet trei parafe.

Vardaru puse tamponul, împături coala trecînd cu unghiile pe muchii.

— Lăsaţi măcar s-o prezint eu... stărui Vesbianu, întinzînd mîna după hîrtie.

Alexandru Vardaru puse coala împăturită în buzunarul hainei, privindu-l cu scîrbă.

— Ca s-o dai cînd îți convine ? Aici e mai sigură ! Şi acum nu mai am nimic cu dumneata.

Sofron Vesbianu întinse mîna lui Comşa, o îndreptă spre Vardaru, dar văzînd că celălalt le ține pe amîndouă în buzunări, isprăvi gestul ducînd degetul să-şi pipăie cravata.

La uşă, Alexandru Vardaru îi strigă din urmă :

— Vezi, sînt obiecte de preț în sală !...

Sub insultă, Sofron Vesbianu se opri o clipă, vru să rostească ceva din prag ; apoi reținîndu-se, ieşi îndesîndu-şi pălăria pe chelia cu trei amprente digitale.

Voise să spună un singur adevăr, la care gîndise şi Radu Comşa în aceeaşi clipă : îi dă mîna lui Alexandru Vardaru să facă atîta paradă de cinste, cu moştenirile Vardarilor la spate, cu banii lor depuşi la bănci şi investiții în societăți pe acțiuni. Vardarii reprezentau etapa a doua, a celor sătui de două-trei generații, pe cînd Vesbianu reprezintă abia prima etapă, hămesitul căznindu-se cu orice preț şi cu orice risc să-şi potolească foamea neogoită în care a crescut. Supuşi la un examen mai riguros erau mai înrudiți între dînşii decît şi-o închipuia intransigentul girant responsabil al onoarei şi averii Vardarilor.

— Cum de şi-a putut da nenorocitul ăla de Racliş fata, după o asemenea bestie ? se miră cu o sinceră scîrbire Alexandru Vardaru, făcînd ordine în birou, lăsînd capacul călimării de cristal şi ştergînd penița în părul aspru din cupa de porțelan.

Cînd sfîrşi, îşi ridică ochii cu totul îmblînziți spre Radu.

— Să ne mutăm în grădină. Am pus să ne aducă acolo cafeaua şi fructe... Să profităm de cele din urmă zile cu soare.

De fapt, Alexandru Vardaru ştia că schimbîndu-se dintr-un loc în altul, îşi schimbă desăvîrşit şi dispoziția sufletească. Aici, unde-a țipat şi l-a executat pe Sofron Vesbianu, n-ar putea să păstreze calmul de care avea nevoie.

O clipă, se oprise uitîndu-se la obrazul lui Radu Comşa. Arătînd cu mîna, cum indica pe teren cînd hotăra o modificare, tăierea unui şanț ori alinierea unei grădini, rosti :

— Trebuie să reparăm acestea ! Cînd se vor termina toate ; la Paris ori la Viena, un chirurg poate să pună ordine în cîteva ceasuri...

Radu Comşa roşi, gîndind dureros că se afla acum înglobat în obiectele supuse ordinei şi modificărilor pentru care avea o deosebită vocație părintele Luminiței. Omul ordinei şi rapidelor modificări de teren observă că atunci cînd roşeşte, obrazul lui Comşa e şi mai respingător : cicatricele rămîn palide, fiindcă dedesubt nu mai circulă sîngele.

La masa de sub nuc, îi aştepta un coşuleț împletit cu mere, piersici şi pere. Farfuriile şi cuțitele gata orînduite, alături cutia cu țigări de foi. Nucul nu-şi scuturase încă toate frunzele. Se mai desprindeau una cîte una, fără nici o suflare de vînt, descinzînd lin în spirale.

Pe scîndura neagră a mesei, se vedeau slove şi naive figuri scrijilate cu vîrful briceagului de Mihai.

Radu se aşezase în dreapta lui Vardaru.

— Treci, te rog, dincoace ! îi arătă loc pe scaunul de paie, la stînga.

„Aceasta e ca să fiu cu obrazul neatins spre dînsul“, gîndi cu amărăciune Radu.

Alexandru Vardaru alese un măr. Descoperi lîngă el altul, atins, mutilat, asimetric, pecingenit de cine ştie ce boală ascunsă. Îl puse pe masă ; îl privi pe faţa boţită şi verde, îl întoarse cu cealaltă faţă netedă şi rumenă, care-i ascundea desăvîrşit meteahna. Privit aşa, părea un măr sănătos ca oricare altul Îl lăsă cu partea aceasta în sus. „Nici unui fruct nu-i este îngăduit să strice armonia naturii", îşi spuse Comşa, înţelegînd ce gînduri i-au condus mîna lui Vardaru cînd a răsucit mărul, şi simţindu-se solidar, într-o nefericire comună, cu fructul infirm.

— Uite de ce te-am chemat, Radule !... începu Vardaru, curăţind mărul minuţios, în spirale, cu metoda pe care o punea în tot ce făcea. A venit la mine, aseară, fostul tău tovarăş de spital... Cum se numeşte ?

— Mogrea. Vasile Mogrea.

— Da, Vasile Mogrea. N-am înţeles exact ce voia. Îmi pare un cap dezorganizat. Ar face bine să-şi mai tundă părul !... Poţi fi brav, cum aud că a fost, fără să sperii lumea cu o coafură de sălbatic polinezian. La urmă, aceasta îl priveşte !... Pe noi, pe mine şi pe tine, ne privesc altele, destul de alarmante pentru amîndoi. A venit, cum îţi spun, aseară. Mă căutase de două ori. Nici n-a vrut să ia loc pe scaun. Mi s-a părut agitat mai mult decît trebuia. Războiul a stricat multora nervii. Păcat !... Altfel, destul de inteligent şi cu lectură ; dar totul nedisciplinat, răsturnat ca o bibliotecă într-un camion — şi totul negativ !... A început prin a spune că pleacă peste două zile la unitate, că se desparte de tine ; că înainte de a pleca şi fără ştirea ta (a subliniat-o de vreo două ori, dar n-avea nevoie s-o facă), ţine să-şi împlinească o datorie. Nu înţelegeam unde vrea să ajungă !... „Domnule Vardaru ! — îmi spune — deşi prietenul Comşa n-a simţit niciodată nevoie să mă pună în curent cu chestiunile lui intime, am înţeles că e logodit cu domnişoara Vardaru !..." M-am uitat la el cu mirare ; aceasta e o chestiune care ne priveşte numai pe noi ; tu, Luminiţa şi eu... Aici se opreşte, îmi face o teorie a războiului pe care am suportat-o fără să clintesc. Nu ţi-o repet. Desigur o cunoşti mai bine decît mine. de vreme ce v-aţi aflat două luni în aceeaşi cameră !... După ce a terminat-o, trece la un rechizitoriu al claselor conducătoare. Am început să-mi pierd răbdarea. L-am rugat să ajungă la chestiunea care l-a adus la mine, fiindcă îmi închipuiam că n-a venit să-mi ţină o conferinţă. Avem cu toţii altceva mai bun de făcut !... Atunci, mi-a spus că atitudinea noastră, adică a Luminiţei, a mea, a Laurei, faţă de tine, e pur şi simplu ingrată. Te-am părăsit !... Ne interesăm prea puţin de tine. A adăugat siguranţa că această căsătorie n-are să se mai facă şi că e natural să sfîrşească astfel. El ştie că ţara după ce a fost mereu împărţită în exploataţi şi exploatatori, acum mai e împărţită şi în alte două categorii : combatanţi şi cei dinăuntrul frontului. Două mentalităţi, care nu se pot reconcilia. În fine, altă teorie ! Am suportat-o şi pe aceea... Toate, bineînţeles, mutînd obiectele de pe birou, întorcînd plicurile să citească adresele, schimbînd scaunele de la locul lor, lepădînd scrumul ţigării pe covor. L-am rugat să termine !... Mă chemase slujnica de două ori la masă : nu-mi place să mă fac aşteptat !... Atunci, fără nici un motiv, spuse că regretă că am pierdut amîndoi timpul, că era mai bine să nu fi venit — lucru la care am căzut de acord — îşi ia chipiul şi pleacă lăsînd uşile deschise în urmă.

Alexandru Vardaru aşeză cuţitul de-a curmezişul farfuriei, după ce l-a şters să nu coclească. Adunînd sîmburii mărului, tăcu fiindcă venise servitoarea cu cafele.

— Lasă-le aci! Pleacă!... Şi pentru oricine mă caută, nu sînt acasă...

Alese o ţigară din cutia de lemn; aprinse. Se uită la Radu care netezea cu unghia una din figurile lui Mihai săpate în lemnul moale; o clipă, cum nu i se vedea de fel celălalt obraz, părea Radu Comşa de altădată, sănătos la trup şi la minte, aşa cum îl alesese el pentru Luminiţa, lăsîndu-le iluzia că s-au găsit ei.

Alexandru Vardaru continuă:

— Aceasta e vizita prietenului tău, Radule! Nu ţi-aş fi spus-o, dacă nu m-aş fi gîndit mult după ce-a plecat... Tu ce găseşti de zis?

Radu ridică ochii. Îi părea rău că prietenul săvîrşise o nedelicateţe, faţă de el şi faţă de familia Vardaru.

Dar nu regreta cu totul.

— Mă surprinde. Nu-l îndreptăţea nimic să încerce a explica el ceea ce aveam datoria să explic şi să-mi explic eu...

Vardaru îl privea mirat:

— De ce explicaţie e vorba?

Radu întoarse mărul atins, punîndu-l alături de unul intact. Rosti, încet şi rar:

— Acesta nu mai e la fel cu acesta!

Cele două mere stăteau într-adevăr ca un om rumen şi robust lîngă un infirm.

Alexandru Vardaru le aruncă în coş, amestecîndu-le cu celelalte. Vorbi cu o mîhnire pe care nu găsea nevoie s-o ascundă:

— E adevărat, Radule! Dar sperăm că aceasta are să se repare... Şi aci, singura care decide e Luminiţa. Nici eu, nici tu, nu avem dreptul... De altfel, cum ai să rămîi la noi ca să-ţi reiei direcţia de la minister, Luminiţa are să se deprindă. Şi repet: toate se vor repara! Nici n-ai drept să accepţi şi să suporţi o infirmitate stupidă, care poate să dispară în doi timpi şi trei mişcări.

Radu Comşa puse amîndouă mîinile pe masă şi îşi privea atent degetele.

— Nu rămîn să-mi iau direcţia la minister!... Am cerut să fiu chemat la regiment.

De surprindere, Alexandru Vardaru uită tabieturile fumătorului de havană şi scutură scrumul ţigării.

— Acum am eu nevoie de o explicaţie, Radule!... Tocmai vorbisem cu ministrul... Credeam totul aranjat.

— Explicaţia e cum nici nu se poate mai simplă! Prefer să mă aflu acolo unde nimeni nu întoarce capul după mine cu surprindere ori cu dezgust... şi unde oamenii n-au nevoie să se *deprindă* ca să mă suporte! Sînt deprinşi!

Alexandru Vardaru îi puse palma pe mîna întinsă pe masă:

— Radule, începi să vorbeşti ca prietenul tău de aseară! Ştii că mie şi nouă, tuturor, n-ai drept să ne aduci această mîhnire. Şi ştii pentru ce! (Gîndi la Mihai, dar nu-i rosti numele.) Am observat la voi toţi această mentalitate curioasă... Vorbiţi de spatele frontului, ca şi cum n-ar fi alcătuit din părinţii, soţiile, surorile, fraţii, copiii voştri.

— Ca de o pildă, Sofron Vesbianu, de adineauri...

— Sînt şi de aceştia, dar ai văzut ce pot! Mi se pare ciudat că am ajuns aici... Credeam că ne cunoaştem îndestul; că sîntem lămuriţi unul asupra altuia. Aveam satisfacţia că îţi cunosc gîndurile cum mi le ştii pe ale mele. Puteam spune dinainte cum ar proceda Radu Comşa în cutare ori cutare situaţie...

Radu Comşa rîse, cu rîsul care-i despica buza în rînjet:

— Aceasta, fiindcă adoptasem o anumită mentalitate de clasă...

— Ce înseamnă „mentalitate de clasă" ? întrebă Alexandru Vardaru, retrăgîndu-şi mîna şi bătînd, în începutul de enervare, cu vîrful degetelor în scîndura mesei. Ce înseamnă mentalitate de clasă şi cine te-a silit s-o adopţi ? Ai venit singur, te-au ridicat calităţile tale...

— Calităţile mele...

— Da, calităţile tale, atunci cînd nu-ţi jucai fericirea individuală pe fraze.

Radu voi să-l întrerupă, dar Alexandru Vardaru nu-i îngădui.

— Mă surprinde trist, Radule, că te descopăr contaminat de boala aceasta nefastă... E mai gravă pentru mine, decît semnul unei răni. Veniţi de pe front cu teorii, în loc de o experienţă de viaţă. Formulele vă maschează viaţa : în loc să vedeţi realitatea, croiţi un univers de sisteme rigide, la care aţi vrea să se supună natura şi cînd natura nu se supune, vă miraţi, vă lamentaţi şi vă revoltaţi ! Mă surprinde !... Te socoteam imun.

— Fiindcă eram o brută !

— Fiindcă erai moral şi echilibrat. Cînd ai plecat pe front, acum cîteva luni, mă aşteptam la orice. La aceasta nu !...

— Nici eu ! surîse în cicatricea buzelor Radu Comşa. Nu mă cunoşteam încă. M-am descoperit acolo ! Acum sîntem mulţi care am învăţat că am fi dezertori, dacă după război, nu ne-am întoarce să continuăm lupta aci, pe frontul intern.

Alexandru Vardaru se răsuci să-l privească mai cu luare-aminte. Nu-l credea atît de contaminat. Dar îşi stăpîni enervarea.

— Radule, să te întreb ceva... În tot ce cunoşti tu din viaţa mea, găseşti ceva de condamnat ?

— Nu ! răspunse Comşa. Dar nu e vorba de aceasta...

— Ba este, Radule ! Este, fiindcă după criteriile tale, ale voastre (nici nu ştiu printre care să te socotesc), sînt totuşi de condamnat. Ai spus-o singur : am mentalitatea de clasă !... Adică reprezint pe frontul intern duşmanul împotriva căruia, dacă n-ai lupta, te-ai socoti dezertor. Mi-ai declarat-o răspicat !...

— Dacă luăm cuvintele în înţelesul strict !

— În înţelesul strict, Radule ! Am oroare de exagerări, dar şi de subtilităţi retorice. Realitatea nu se ascunde sub fraze.

— Nu rostesc fraze. E vorba de o dorinţă generoasă de sacrificiu, de un ideal.

— Şi aceasta nu e frază, Radule ? Eu m-am socotit întotdeauna nedemn de aşa-zise marile idealuri. Viaţa mi s-a părut mai simplă... Omul nu se sacrifică idealurilor vagi. Nu iubesc o lume imaginară ; o iubesc pe cea reală ! Ştiu că nu putem face miracole, nici în viaţa de toate zilele, nici în cea politică... Tot ce poţi face, e să corectezi puţin şi treptat realitatea. Chiar patriot, sînt fără imaginaţie ; n-aş făgădui o fericire idilică, fiindcă ştiu că nimeni n-ar putea-o realiza. Ideile generoase duc la dezordine, lirismul la catastrofe ! Nu înţeleg o societate de nefericiţi egali în mizerie. Automat, societatea creează o diferenţiere şi o ierarhie.

— Acesta e argumentul invocat de toate feudalităţile...

— Ba e argumentul experienţei istorice, Radule ! Ai numai datoria să nu accepţi cu braţele încrucişate această situaţie, ca un privilegiu căzut de sus ; ai datoria să sacrifici din tine şi de la tine, atît cît îţi îngăduie instinctul propriu de conservare, pentru a face semenilor un bine real. Dar nu să-i turburi cu himere.

— De cîte ori mulţimea îşi cere un drept la viaţă, i se spune că năzuieşte himere...

— Dragă Radule, de pasiunile mulţimii trebuie să te serveşti, nu să le serveşti! Să te serveşti, ca să-i faci bine, adesea chiar împotriva voinţei sale! Eu nu pot crede că societatea aşa cum e şi care ne-a dat civilizaţia de care beneficiem toţi, nu pot crede că această societate e un complot al bogaţilor şi al tiranilor, pentru a specula norodul. E soluţia adoptată de oameni, după ce-au dibuit veacuri. Nu e ideală, fireşte! Dar e perfectibilă! Se poate retuşa; nu se poate răsturna.

— Ai dreptate s-o aperi... rosti Radu Comşa, cu rîsul care-i strîmba buza. Nimeni nu renunţă la un privilegiu, dacă nu e silit.

— Tatata, Radule! Aşadar sîntem acum şi pentru revoluţie? În plină adolescenţă... Te ştiam de douăzeci şi opt de ani împliniţi.

Radu Comşa roşi. Numai semnul din coada ochiului şi de la buze rămase alb, ca o arsură.

— Toată omenirea va fi după război într-o generală adolescenţă, dacă dorinţa de bine şi altruismul sînt apanajul numai al adolescenţei.

— Cunosc şi această poveste, Radule! Numai că adolescenţa e o vîrstă ingrată şi atît... Un om la începutul vieţii găseşte că totul merge rău; judecă aspru societatea fiindcă n-are încă loc în ea. Toate înfrîngerile mediocre le explică prin stările dinafară, nu prin confuzia interioară unde încă nu s-a stabilit un echilibru... Dacă omenirea va trece după război printr-o asemenea criză de adolescenţă, cu atît mai trist pentru omenire! Copiii n-au făcut niciodată o revoluţie şi nici n-au putut cîştiga ceva prin ameninţări. După ce bat puţin din picioare, se cuminţesc, acceptă realitatea...

— Tocmai aceasta e laşitatea!... Se cuminţesc şi acceptă realitatea. Capitulează! Sînt pierduţi! Cînd

un om s-a cuminţit, înseamnă că e un cimitir de renunţări...

Alexandru Vardaru privi consternat la Radu, care-şi rodea unghiile. Îl enervau deopotrivă, atît ideile lui Comşa, cît şi năravul acesta nou, care dovedea că nu se mai supraveghează. Radu Comşa abia sub această privire îşi dădu seama ce face; ca un copil surprins, îşi ascunse mîinile.

— Mi-e penibil, Radule — continuă Vardaru — să descopăr că ai această naivitate, bună pentru întrunirile de opoziţie; speranţa unei fericiri idilice de la căderea unui regim! Ştim doar cu toţii, că o revoluţie nu e utilă, justificată şi durabilă, decît atunci cînd sancţionează o evoluţie împlinită. Şi atunci nici n-are nevoie de violenţe. E numai recunoaşterea formală a unei stări de fapt, existente. Căci nu poţi distruge, decît ceea ce e distrus!...

— Noi vom restaura ceea ce alţii au distrus! vorbi sec şi aproape duşmănos Radu.

— Cine: „noi?“ întrebă cu un zîmbet de îngăduinţă Alexandru Vardaru.

— Noi... toţi! roti mîna Radu Comşa, arătînd legiunile invizibile, presărate de-a lungul şi de-a curmezişul ţării; toţi cei din şanţuri, şi cei din spitale şi prezenţa celor morţi, care-au nădăjduit miracolul.

Alexandru Vardaru vru să pună din nou mîna pe mîna lui Radu Comşa. Avea cuvintele de pacificare pe buze. Îşi spunea că e numai o stare trecătoare, explicabilă la un om care-a stat atîtea luni în spital, atîtea în şanţuri şi a ieşit din toate cu carnea strivită.

Dar de deasupra, din creanga de nuc, un păianjen păros, cu picioare lungi, se lăsă pe-un fir de aţă, se balansă o clipă şi rupîndu-şi firul nevăzut, începu să fugă pe scîndura mesei cu mişcări epileptice.

Alexandru Vardaru putea înfrunta orice în viaţă, în afară de vederea unui păianjen. Omul tare în care izbeau fără să-l clintească toate pasiunile adversarilor şi toate protivniciile realităţii, îşi pierdea cumpătul ca o femeie înaintea gîngăniei dezgustătoare.

Prinse cuţitul şi cu tăiuşul, dintr-o singură lovitură, îl despărţi în două.

Picioarele păianjenului s-au strîns; jumătate de trup mai fugi dezordonat; apoi se ghemui într-un spasm, destinzînd din cînd în cînd cîte o labă, ca un fir de resort mecanic dezarticulat. Alexandru Vardaru mătură resturile cu cuţitul, şterse tăiuşul cu batista şi îl puse la loc.

Mîna însă îi tremură; toată stăpînirea de sine îi pierise.

Se ridică.

— Să mergem, Radule! Continuăm altădată...

— Eu n-am ce continua! Să sfîrşim astăzi... Peste două zile plec...

Vardaru se aşeză nemulţumit.

Ştia că de acum înainte discuţia nu mai poate decurge cum o voise el şi cum poate ar fi putut s-o încheie.

Ţinuse să afle pînă unde a ajuns, ceea ce numea „contaminarea lui Radu Comşa". Îi era destul. Mai rămînea nădejdea că tot ce rostise Radu e trecător. Stărui să suspende orice concluzie pentru ziua de astăzi:

— Mi-ai mai spus o dată că pleci, Radule! Nu te opreşte nimeni. Nădăjduiesc că ai să te întorci fără aceşti... fără aceste... În sfîrşit, cuminţit! Ştii că eşti liber.

— Liber, poate mai mult decît gîndesc? Trebuia să o înţeleg!... Să nu aştept să mi se spună. Nu? întrebă surd Radu.

— Ce sens au cuvintele tale, Comşa? Nu-mi vei fi făcînd ofensa să crezi că acum, aş încerca eu... sau Luminiţa... fiindcă te-ai întors aşa... că am putea...

Se opri.

El, cu vorba întotdeauna precisă, nu-şi mai găsea cuvintele. Blestemat paing!

Strînse ţigara de foi în dinţi atît de încleştat, încît îi reteză vîrful.

O aruncă.

Se ridică în picioare şi puse mîna pe umărul lui Comşa; dar fiindcă îi văzu faţa în plin, cu amîndouă cicatricele, întoarse îndată privirea în lături:

— Dragă Radule, sîntem amîndoi nervoşi astăzi... Să amînăm...

„Îi e dezgust să mă privească în faţă, cum a ascuns adineauri mărul infirm printre celelalte. Şi dacă i-aş sta în cale, m-ar suprima, aşa cum a retezat paingul cu tăiuşul cuţitului!" gîndi Comşa amar. „De la dînsul nu poţi aştepta nici o îndurare. Totul e ordonat, precis, dinainte hotărît. Ideile generoase duc la dezordine, lirismul la catastrofe!... Nu poate bănui ce sete alta, de altceva, există aci..."

În colţul ochiului cu tăietura cicatrizată, înotă o lacrimă.

Plecă privirea în pămînt. Umerii se încovoiară ca la bătrînii atraşi de chemarea pămîntului...

Se simţea acum, înaintea lui Vardaru, împuţinat şi fără putere de împotrivire; ca domnişoara Betty cînd nu îndrăznea să răspundă; ca Mariţa, slujnica din Bucureşti cu ochii de culoarea pelinului veşted; ca adineauri Sofron Vesbianu.

Fiindcă Alexandru Vardaru se afla în picioare, iar el jos, ca să rupă această senzaţie de dominare, se ridică de pe scaun.

Era, aşa, cu mult mai înalt decît Alexandru Vardaru.

Celălalt fu silit să ridice ochii cînd Radu îi vorbi :

— Ocolim, mi se pare, o discuţie mai precisă. O discuţie aşa cum îţi place dumitale ! Şi ca să nu plutim în vagi consideraţii generale, rezum !... M-am întors altul de cum m-ai cunoscut dumneata. Firesc, să-ţi plac mai puţin !... Dar m-am întors altul şi pentru Luminiţa. Cu aceasta de aci ! (Arătă semnele din obraz.) Firesc e ca şi dînsa să-l prefere, ca şi dumneata, pe Radu Comşa cel de atunci, care nu mai există. În numele lui am venit să-i ofer dezlegarea...

Făcu o pauză. Tăie deşertul dinainte cu mîna. Continuă :

— Mă doare... Luminiţa a fost viaţa mea. Eram atît de sigur că am s-o fac fericită !... Dar cum să-i impun prezenţa unui om desfigurat fiziceşte ? După dumneata, tot aşa de desfigurat sufleteşte ! Şi cum s-o tîrîi în aventura grea, care presimt că are să fie viaţa mea de-acum înainte ?

— Radule !

— Pe dumneata nu te pot asculta... N-ai să înţelegi niciodată ! Dumneata măsori totul, tai, rotunjeşti, rectifici ; consideri omul un material inert !... Mi-ai adormit de la început tot ce putea fi elan dezinteresat în mine ; ai vrut să mă ţii aproape de pămînt, să mă legi aci...

— Radu, niciodată nu m-am aşteptat...

— Şi acum, dacă mai stărui încă şi nu mă mături din calea dumitale, cum ai făcut cu păianjenul de adineauri. e fiindcă mai crezi că ai să pui ordine, aci în obraz, şi ordine aci, în inimă.

— Radu, n-aş permite altuia să îndrăznească...

— Te stimez, dar te urăsc ! M-ai făcut să săvîrşesc laşităţi... M-am depărtat, m-am înstrăinat de lumea mea de obîrşie, de sat, de mama, de pălmaşii mei de-acasă. Am stat într-un birou, cînd alţii mureau în gropi... Am lăsat o dată un copil în ploaie, în drum. ca cea din urmă bestie. Cînd mă gîndesc îndărăt, mi-e dezgust de mine !... Parc-aş privi un vierme, care s-a îmbuibat... Aceasta ai făcut din mine...

— Comşa, ai fost ceea ce eşti !

— Acum îţi spui că după zece minute, cînd eu voi sfîrşi ca să începi dumneata, am să devin iarăşi supus cum m-ai vrut, marionetă trasă de o sfoară... Nu !... Nu !... Nu !...

— Comşa ! îi apucă Vardaru mîna.

— Nu ! se răsuci Radu Comşa, pornind pe alee, fiindcă simţise că îi tremură glasul, că n-ar putea rosti un cuvînt mai departe şi că pentru Luminiţa, la o singură chemare, ar renunţa la tot.

Alexandru Vardaru izbi cu piciorul în scaun. Înfipse cuţitul într-un măr, atît de puternic, încît mărul se spintecă în două ; jumătăţile se legănară o clipă. Vardaru le mătură cu tăiuşul cuţitului.

Pe urmă, îşi aduse aminte că se calmează numai cînd repetă acelaşi lucru de treizeci de ori, în gînd. Îşi puse mîinile în buzunări, şi privind în sus nucul aproape despuiat, constată :

„Frunzele nucului au căzut fiindcă e toamnă. Frunzele nucului au căzut, fiindcă..."

Sună izbită poarta de fier.

2

Radu Comşa porni pe stradă, cu ochii în pămînt, fără să vadă, cu umerii încovoiaţi. cu gînduri dureros haotice din care se alegea unul singur : „De-acum s-a sfîrşit !... Nu m-a oprit... Atît aştepta !..."

— Hep-hep ! Păzeşte !

Se dădu în lături. Trăsura cu roţi de cauciuc trecu în trap întins.

În fund, pe pernele albastre, picior peste picior, era răsturnată Zoe Vesbianu şi un căpitan francez care-i povestea desigur ceva de toată nostimada căci în ochii amîndurora lucea rîsul. Fără voie, Radu Comşa salută.

Zoe Vesbianu privi nedumerită, răsucindu-se peste coşul trăsurii, la acest ofiţer necunoscut, cu obrazul atît de oribil desfigurat.

„Nici dînsa nu mă mai recunoaşte. Ce-am ajuns ? Ce sînt ? Cine sînt acum ?" se întrebă Radu, cu un gol în suflet, grăbind paşii pe strada cu trecători indiferenţi.

Merse mult. Rătăci pe uliţi pe unde nu mai trecuse. Locuri străine. O cazarmă. Pe urmă o şcoală. O curte unde se plimbă convalescenţi cu mîinile în bandaje... De-acum rămîne singur. Numai el, faţă în faţă cu sine. S-a eliberat ! Ar fi avut veşnic o şovăială. Ar fi trebuit să aleagă. Aşa toate s-au desfăcut, de la sine. Liber — dar ce lipsită de bucurie e această libertate !...

Se întoarse încotro vedea că se îndreaptă toţi trecătorii, spre străzile cunoscute.

Într-un colţ îl zări pe Sofron Vesbianu oprit din drum, ca să ademenească la el un cîine alb, jigărit, corcitură de toate rasele, cu blana murdară şi coada flocăită.

Sofron Vesbianu pocnea din degete, înaintînd spre cîine :

— Na, sireacu... Na, cuţu ! Na, mă cuţule !

Cîinele se apropia cîţiva paşi, se retrăgea, privea îndărăt distanţa pînă la gard, neîncrezător.

Scena părea ciudată şi neverosimilă : bărbatul odios al Zoei, cercînd să mîngîie un vagabond al străzilor, mai ales după cele ce îndurase în biroul lui Vardaru. Scenă atît de ciudată şi neverosimilă, încît Radu Comşa crezu la început că dintr-o cruzime monstruoasă, îl chema poate ca să experimenteze pe dînsul o tortură de el născocită sau poate să-i arunce o otravă fulgerătoare.

Cîinele îndrăzni în sfîrşit să se apropie. Sofron Vesbianu îl dezmierdă pe blană, îi mîngîie botul, îl bătu pe spinare :

— Mă, sireacu... Mă, cuţu, mă ! Al cui eşti, mă cuţu ?... Cum te cheamă, mă sireacu !...

Cîinele se tolăni cu labele în sus, îşi frecă spinarea de trotuar, arătîndu-şi bucuria acestei dezmierdări neaşteptate ; sări în picioare, se gudură şi sirănută.

— Mă, sireacu, mă !

Pe obrazul lui Sofron Vesbianu, vînăt, cu ochii mici, se luminase o nobilă şi omenească bucurie.

Radu Comşa îl văzuse întotdeauna altfel. Şi învăţă aşa, cu acest prilej, că de ce străbaţi mai adînc în spăimîntătoarea realitate omenească, de ce omul e mai indescifrabil, binele şi răul e împletit mai indisolubil.

Sofron Vesbianu se depărtă spre capătul străzii, întorcîndu-se din cînd în cînd şi chemînd :

— Na, urîtule ! Na, mă cuţule, mă !...

Cîinele îl urmă de la distanţă, legănîndu-şi coada flocăită, de bucurie poate că şi-a găsit în sfîrşit un stăpîn.

„Ciudat ! gîndi Radu Comşa. Nu-i oare în fond mai omenos acest Sofron Vesbianu decît Alexandru Vardaru ? L-am văzut eu vreodată pe părintele Luminiţei dezmierdînd un cîine, ba încă jigărit ? L-am surprins înduioşîndu-se de-o suferinţă străină, săvîrşind vreo faptă bună într-ascuns ? Ordine, cinste, severitate, intransigenţă — lozinci ! Lozinci de om public... Şi, adică de ce oare Sofron Vesbianu e mai de osîndit pentru afacerile lui lacome, grosolane, cinice, directe, decît Alexandru Vardaru pentru con-

tractele lui de cea mai perfectă corectitudine legală, dar de fapt, de cea mai elastică şi mai convenţională morală a lumii sale ?

A accepta să figureze membru în consiliile de administraţie ale societăţilor petrolifere cu capital străin, pe cuvînt că eşti bun gospodar, fără a te pricepe în treburile de petrol nici cît un ucenic de la sonde, nu-i dovada unei intransigenţe foarte relative ? Cîte asemenea contracte n-au trecut prin biroul nostru din Bucureşti ? Cîte asemenea procese n-a pledat şi nu le-a cîştigat fiindcă era Vardaru, nu fiindcă aveau dreptate clienţii avocatului Vardaru ?..."

Pe urmă, aceste întrebări îl scîrbiră la gîndul că îl încercau acum şi nu-l munciseră de fel cu doi-trei ani înainte.

Radu domoli paşii împleticiţi şi răpuşi de povara unor atît de penibile constatări. Se apropie de casă. Nu-l aştepta acolo nici măcar un cîine cules de pe stradă.

Îl aştepta altcineva.

La poartă, maşina lui Alexandru Vardaru.

Şoferul salută, ducînd mîna la caschetă.

— Ce e, Neculai ? se agăţă, de speranţă, cu glas uscat în gîtlej.

— Am venit cu duduia Luminiţa, domnu locotenent. E în cameră la dumneavoastră. V-a căutat, şi acum vă scrie un bilet.

Radu urcă scările din două salturi.

Luminiţa, cu spatele întors la fereastră, scria la birou.

Cînd îl văzu, mototoli foaia şi se repezi să-l prindă cu amîndouă mîinile de gulerul tunicii.

— Radule !... Ce-a fost ?... Radu, ce sînt acestea ?

Dar Radu Comşa simţi că buzele Luminiţei au ocolit obrazul cel atins şi buzele au căutat, instinctiv, pielea netedă. Iar toată bucuria îi fu o drojdie acră :

— Ce s-a întîmplat, Radule ?... N-am înţeles nimic de la papa. Şi-a luat pălăria şi-a plecat... L-am auzit întîia oară blestemînd războiul... Adevărat, Radu, că tu ?... Că tu ţi-ai închipuit ?... (Radu Comşa strivea strîns pieptul Luminiţei la pieptul lui ; îi dezmierda umărul mantălii de mătase, neîndrăznind să spere că totul nu s-a sfîrşit).

— Luminiţa !... Luminiţa mea...

Numai bătăile inimii zvîcneau prin haină. Luminiţa nu ridica privirea la el. Păstra ochii închişi. Îl vedea aşa cum îl ştiuse ; nu cum o strîngea lipită de trupul lui, plecînd obrazul în care cicatricile palide arseseră chipul îndrăgit de ea, ca un acid.

Radu vru să-i desfacă nasturii mănuşii, să-şi lipească îndelung, cu recunoştinţă, buzele de încheietura moale a mîinii.

Luminiţa se împotrivi.

— Nu, Radule... Am venit să te iau. Mergi cu mine.

— Unde ?

— Mergi cu mine... N-ajunge atît ?

Îi atinse obrazul cu buzele proaspete ca un fulg de nea.

— Ia-ţi o manta, ceva... Haide odată ; bătu nerăbdătoare din picior.

Şi se întoarse abia acum să privească biroul lui Radu, în care intrase întîia oară.

— Ce bine e la tine !... Şi cărţi ai... Ce multe încă, şi nu mi-ai spus nimic !

Răsfoi cîteva, citi titlurile. Se opri la una şi rîse :

— *Pauvre Fustel !* [1]

Radu nu înţelegea.

Luminiţa răsuci volumul lui Fustel de Coulanges, aruncă ochii pe începutul unui capitol, pe altul.

[1] Bietul Fustel ! (Fr.)

— *Pauvre Coulanges !...* Există cineva care a murit cu ideea că e un imbecil fără pereche... grand-papa ! Mitu Arpăşeanu...

Radu Comşa, cu mantaua pe braţ, cu figura împietrită de pustiirea din el, aştepta. Luminiţa se arătase nerăbdătoare să meargă mai repede şi acum uitase... El nu-şi imagina ce vrea să-i spună. Ea urmă cu privirea sclipind a rîs, furată de amintirea prea veselă :

— Am o remuşcare, Radule, şi pentru Fustel de Coulanges şi pentru grand-papa... Nu ţi-am povestit ? E nostim... Cînd eram mică în clasa a treia de liceu, în vacanţă, grand-papa mă supunea la o tortură de două ori pe zi. Avea vederea slăbită de tot, nu putea citi. Şi căzuse păcatul pe mine, să-i citesc eu... De-ar fi fost măcar romane ! Dar nu ! Fustel de Coulanges, Taine, Michelet...[1] Se punea în jîlţ, eu alături la măsuţă ; „Haide, Luminiţa, treizeci de pagini şi ai scăpat..." Începeam. După un sfert de oră mi se părea că n-au să mai sfîrşească... Aruncam ochii la numărul paginilor : mai sînt douăzeci şi cinci, douăzeci şi două, douăzeci... Începeam să sar aliniate... *Pauvre grand-père*[2] se silea să înţeleagă, dădea din cap : „Şi acesta se numeşte un cugetător mare, Luminiţo ? Observi ce gîndire eliptică are şi cum îi lipseşte suita de idei ? Am să revin la Tacit şi la Sueton[3]... Ţie cine-ţi place, Luminiţo, Tacit, sau Fustel de Coulanges ?" — „Nici unul, grand-papa" ; — „Ei, drăcoaico, drăcoaico, te-am înţeles. Fugi la porumbeii tăi !..." Scăpam. Zut, pentru Fustel de

---

[1] *Numa-Denis Fustel de Coulanges* (1830—1889) — erudit şi istoric francez ; *Hippolyte Taine* (1828—1893) — filozof, istoric şi critic literar francez ; *Jules Michelet* (1798—1874) — istoric francez.

[2] Bietul bunic (fr.).

[3] *Caius Suetonius Tranquillus* (cca 70—cca 160) — istoric roman.

Coulanges, zut pentru Tacit !... *Pauvre grand-père, pauvre Fustel !...*

Luminiţa izbucni în rîs, aruncînd cartea pe masă. Rîsul pătrunse în inima lui Radu, ca un vîrf de cuţit răsucit. Lui i se juca viaţa şi Luminiţa putea gîndi la altceva, putea rîde ? Sînt două lumi, două lumi care nu se pot pătrunde. În ochi se adună atîta mustrare, încît o văzu şi Luminiţa. Se opri mîhnită deodată, readusă la realitatea prezentă şi posomorîtă.

Îi cuprinse gîtul, dar nu-l privi în faţă :

— Mă ierţi ? Uită-te în ochii mei... mă ierţi, Radu ?

— De ce să te iert, Luminiţo ? Tu eşti Luminiţa dintotdeauna, numai eu sînt altul acum.

— Cum vorbeşti, Radu !... Mergem de-aici. Mă sufoc.

Îl tîrî de braţ.

La maşină, porunci lui Neculai să se aşeze în fund, ea trecu la volan, Radu alături. Dădu drumul motorului : un timp merse atentă la trecătorii străzilor şi la viraje, schimbînd vitezele, frînînd, sunînd claxonul, pînă ajunseră între teii Copoului.

— Unde mergem, Luminiţo ? întrebă Radu.

— Ce-ţi pasă ?... Nu e destul că mergi cu mine ?

Luminiţa acceleră. Vîntul îi flutura şuviţele de păr scăpate de sub urechile bonetei de piele cenuşie ; spre dînşii venea vertiginos peisajul de toamnă, cu frunze metalice şi cu unduirile moi ale colinelor.

Şoseaua era în afară de calea armatelor ; întîlneau numai convoaie răzleţe şi drumeţi ferindu-se dincolo de şanţ, din vîrtejul de praf. Pe linia zării, Ceahlăul ridică din pîclă forturile vinete, apoi se nărui. Luminiţa acceleră încă. De sub guma roţilor, pietrele mărunte împroşcau din praştii ; aerul vîjîia în urmă, spintecat de botul radiatorului.

Trecură printr-o dumbravă cu luminişuri în care se prefira blînd soarele toamnei ca într-o privelişte eternă, nepîngărită de toate zvîrcolirile omeneşti.

O casă cu acoperiş de şindrilă, cu streaşina lată şi pe alocuri înnegrită de muşchi, se pitise ascunsă la marginea poienii. Era un paltin înainte, o cumpănă de fîntînă, un cîine ridicînd somnoros capul şi încolăcindu-şi botul la loc ; o femeie cu furca în brîu, păşind în urma unei vaci cu viţel, cîteva mioare.

Luminiţa încetini.

— Aci aş vrea să trăiesc... Departe de tot, de toţi. Ah ! cum mă fac toţi să sufăr !... rosti întorcîndu-şi o clipă capul pe jumătate şi adunîndu-şi îndată atenţia la curba şoselei.

Radu tăcu. Luminiţa crezu că n-a auzit şi repetă, cînd şoseaua fu din nou linie dreaptă :

— Acolo să fim... Departe de toţi care... Numai noi doi...

Radu Comşa vorbi :

— Fiindcă ţi s-a părut de la distanţă, Luminiţo, că acolo ar putea fi o viaţă idilică, fără nimic care să învenineze... Dar dacă ne-am fi oprit şi dacă am cerceta de aproape, ai vedea că şi viaţa acelora, ca a tuturor, e roasă de nemulţumiri mediocre, că îşi blestemă soarta, că rîvnesc altceva... Îşi închipuie că toţi, că oriunde, în afară de ei, sînt mai fericiţi... Orice viaţă omenească e devorată de un rău ascuns, în această lume putredă şi strîmb alcătuită.

Luminiţa acceleră din nou. Copacii de pe marginea şoselei galopau ameţitor spre Iaşii rămaşi undeva, în urmă. Acum Radu fu cel care crezu că Luminiţa n-a ascultat cu luare-aminte, încordată numai la mersul puternic şi ritmic al motorului.

Dar tîrziu, Luminiţa, fără să-şi schimbe privirea fixată înainte, vorbi poate numai pentru ea :

— Orice viaţă omenească e devorată de un rău ascuns, fiindcă oamenii n-au niciodată curaj să privească în ei şi să se explice !... Să se explice lor şi altora.

— Lor şi altora...

— Da ! Lor şi altora !... Să renunţe la mîndria care ne închide în noi, ne pecetluieşte pe fiecare într-o crustă, cum îşi închid melcii cutia lor de calcar cînd dă frigul.

Mai vru să adauge ceva, dar îşi luă seama. Strînse buzele şi acceleră. La capătul drumului se prăvălea pe un clin, o pădure fumurie. Cînd ajunse în margine, Luminiţa frînă şi sări trîntind portiţa :

— Neculai, ne aştepţi aci !... Verifică motorul, nu-mi place cum bîzîie...

Apoi, cu o satisfacţie pe care nu şi-o putea ascunde, către Radu :

— Ţi-a plăcut cum te-am adus ? Dă-mi braţul... Nu mă întrebi cînd am învăţat să conduc ?

Radu privi praful şoselei. Ce se petrecea în el şi ce deşarte întrebări îi punea Luminiţa !... Desigur aceasta făcuse, cînd el era întins în pat, orb, şi cînd ea nu-şi găsea timp să vină.

— Mergem pe-aici... Îmi place cum foşnesc frunzele. Şi mirosul lor mă ameţeşte, ca un lichior foarte vechi.

Marginea pădurii era rară. Potecile ascunse de noianul foilor. În adînc, întrecîndu-se cu ecoul, o pasăre ori o sălbăticiune repeta un sunet regulat şi mecanic.

Luminiţa se strînse mai aproape la pieptul lui Radu. Îşi smulse mănuşile ca să-şi împletească degetele goale cu degetele lui.

— Luminiţa... începu Radu.

— Nu ! Te rog, nu, Radu !... Lasă aşa... îngînă ea dureros.

Merseră tăcuţi sub crengile despuiate. Foşnetul paşilor suna uscat şi mortuar. Pasărea ori sălbăticiunea amuţise.

Toată pădurea era deşertată de viaţă. Frunzele cele din urmă coborau în cercuri line. Erau numai ei singuri acolo, într-o mare părăsire, strînşi unul lîngă altul, să ocrotească o flacără muribundă, în larga dezolare a toamnei.

— Luminiţo ! începu iarăşi Radu.

— Sînt obosită... Să stăm aici.

Era un trunchi răsturnat. Luminiţa îşi ascunse ochii în palme. Stătu mult aşa ; poate îşi ascundea ochii uzi, poate îl chema înainte, pe celălalt Radu...

Nu i se vedea decît ceafa cu pieliţă fină şi brună, cîrlionţii părului scăpaţi din boneta de piele gri ; mică şi fără putere, ghemuită, strivită în decorul înalt, vînjos şi aerisit al codrului, care şi în moarte păstra o grandoare solemnă.

Cînd desfăcu palmele, nu ridică ochii, ci vorbi privind în cimitirul de frunze de la picioare :

— Am spus adineauri, Radule, că oamenii sînt nefericiţi fiindcă n-au niciodată curajul să privească în ei şi să se explice... Lor şi altora !... Ne înăbuşim în noi... Radule, îmi ajuţi tu să mă explic, să lămuresc ce e aci ?

— Luminiţa !

— Vreau să fiu sinceră şi nu pot !... Ca să fii sinceră, trebuie să ştii ce e în tine şi eu nu ştiu. Astăzi sînt într-un fel şi mîine nu mă recunosc... care sînt eu, cea adevărată ?

— Luminiţa...

— Lasă, te rog !

Scutură capul şi cu palmele împreunate între genunchi, după o pauză, surîse privind în gol :

— Observi ciudăţenia ?... Cer ajutor de la tine şi nici nu te las să vorbeşti ! Mi se pare că mă întrerupi mereu de la ceea ce mă priveşte numai pe mine, parcă tu ai fi aici numai ca să asculţi... Altceva am vrut să vorbesc şi altceva spun ! Altceva am simţit şi altceva este !... Există cineva străin de noi, care ne dă la o parte, se instalează în locul nostru, vorbeşte pentru noi... Exprimă ceva din noi, dar nu mai sîntem noi.

— Luminiţa...

— Te-am rugat, lasă !... Era atît de simplu înainte ! Mi se părea că totul are să fie veşnic... Nu mă temeam de tine, nu mă îndoiam de mine. Îmi era dragă viaţa !... Credeam că n-are să ne refuze nimic. Şi acum ?... E oribil să te îndoieşti de tine, să ştii că se află pitit aci un duşman care te pîndeşte... Îţi dictează el !... Radule, numai un an a trecut şi sîntem atît de altfel !...

Acum Radu, el stătea cu capul în pumni, cu coatele pe genunchi.

Trecu o suflare de vînt şi desprinse o plasă sonoră de frunze.

Luminiţa se îndreptă şi îl privi. Ar fi vrut să-i cuprindă fruntea la piept ; dar braţul era frînt. Să-i rostească vorbe bune cu care a alergat pînă aci ; dar cuvintele muriseră, reci, pe buze. Să-i pună fruntea pe genunchi într-o dureroasă spovedanie ; dar omul de alături îi era străin, atît de străin !...

Soarele îi scălda într-o lumină obosită, care nu mai putea încălzi nimic din ce se afla în ei obosit.

Cum a crezut oare că aceasta mai poate fi iubire ? Era numai milă, remuşcare ; îşi mai spunea poate că-l iubeşte, din orgoliu... Şi un gînd crud îi tresări : „Dacă ar fi murit, ca Mihai, ca alţii, l-aş fi iubit pentru totdeauna !" Îi fu spaimă de simplitatea cu care acceptase acest gînd. Îi fu ură pe ea !

— Mă ierţi, Radule ?... Dacă ai şti cîte gînduri !... Dar acestea nu se pot spune... Mor cu noi.

Radu Comşa ridică ochii. Luminiţa îi văzu cicatricele în plin, gura cu buzele voluptos desenate de altădată — buzele de cadînă, cum spunea Paul Vardaru — strîmbate acum de rînjetul care dezvelea dinţii ; colţul ochiului lăcrimos.

Întoarse capul spre pădurea înaltă şi impasibilă. Radu îşi prinse din nou obrazul în pumni. Ce mai sperase oare ? Ce nebunie sperase ?

Acum gîndeau amîndoi că mai bine s-ar afla oriunde în altă parte, decît aici, împreună. Ce căutau ? Ce gînd imposibil îi adusese ?

Aşteptau amîndoi să plece mai curînd, dar se pîndeau care va da semnalul întîi. Şi aşteptînd, nu se mişca nici unul, ascultîndu-şi respiraţia.

O veveriţă trecu din creangă în creangă, pe puntea aeriană, sprintenă şi voioasă, lunecînd ca o întrupare a fără-de grijii. Părea că se joacă de-a-v-aţi-ascunselea după ramuri. Se opri să ronţăie ceva, cu labele mici duse graţios la bot. Zvîcni spre vîrf şi dispăru, înghiţită parcă de cer, redată aerian aerului.

Amîndoi o urmăriseră cu privirea şi cînd nu mai fu, îşi îndreptară ochii goliţi ; Luminiţa spre fundul pădurii, el spre pămînt.

Dura încă nesfîrşită şi multiplă viaţa ; era încă plină de măreţie natura şi de mister pînă la răsufletul celei mai fine vietăţi ; numai ei stăteau acolo ca doi captivi, în mijlocul codrului, legaţi cu un blestem, de-o vrăjitoare rea. Iar ce se afla în ei adînc nu-şi puteau spune ; era îngropat ca apele subterane care n-au să vadă niciodată lumina şi se pierd în nisipuri, fiindcă nu se află mîna îndurată să le elibereze. Nu se mişcau. Cine să rupă tăcerea ? Să se ridice întîi ?

Îi dezlegă un pădurar, cu tolba subsuoară şi cu puşca pe umăr, trecînd şi poftindu-le ziua bună, cu mirare, fiindcă îi vedea tîrgoveţi, în pustiul lui. Se ridicară amîndoi uşuraţi din vraja ruptă, îndreptîndu-se spre şosea.

Radu Comşa aprinse o ţigară.

— Minunată pădurea, toamna...

— Da, minunată !

Mai merseră un timp :

— Cred că pe aci am venit.

— Da, pe aci !...

— Se cunosc urmele !

— Da, se cunosc urmele !

Gîndurile se încrucişau altfel : s-ar fi strîns cu deznădejde să implore amăgirea că nimic nu e adevărat, că nimic nu s-a sfîrşit.

Dar vorbele sunau spăimîntător de calme :

— E tîrziu ?... Ceasul meu a stat.

Luminiţa ridicase ochii spre Comşa : îi venise pe buze numele lui : Radu, şi nu-l rostise.

Începea să nu-l mai poată rosti.

Radu Comşa îşi privi ceasul de la brăţară :

— Şase... Şase şi cinci.

Şi urmări, mai departe, fumul albastru al ţigării risipindu-se în aerul străveziu-roz, de amurg tomnatic.

Şoferul se uită lung la figurile lor împietrite ; îşi fixa pentru el o opinie, pe care avea s-o înpărtăşească în aceeaşi seară tuturor servitorilor din casa Vardarilor.

— Nu mă lăsaţi pe mine să conduc, duduie ? Sînteţi ostenită...

Luminiţa îi făcu numai din cap semn lui Neculai să rămînă îndărăt ; îşi puse mănuşile şi se aşeză tot ea la volan.

Mîna maşina ca pe o fiară care trebuia dresată, căutînd înadins linia cea mai apropiată de marginea şanţului, năpustind maşina la viraje unde derapau

rotile în prund. „Un pom, un singur stîlp, și se sfîrșește cu amîndoi !“ gîndi, cu voluptate exagerată și rea, Comșa.

Dar mașina spinteca precis aerul, cu apusul în dreapta, învăpăiat, semn de toamnă vîrtoasă și lungă.

Îi păru că Luminița se plecase prea mult pe volan. Se plecă și el să-i vadă chipul. Din ochii Luminiței curgeau lacrimi, svîntate de aerul vertiginos, fără să le șteargă. Se pleca numai să le ascundă. Și bărbia îi tremura. Dar cu mîinile încleștate pe volan se arăta încă tare, cu toată îndărătnicia stăpînind fiara cu carapace metalică, aruncată ca un bolid de-a lungul șoselei.

În oraș, opri la poarta lui Comșa.

Radu îi sărută mîna. Rosti ceva, indiferent ce, numai fiindcă asculta șoferul.

Intră fără să privească îndărăt ; pe cel dintîi scaun căzu cu mîna rezemată de spătar, cu ochii astupați de îndoitura cotului.

Dar îi ridică îndată. Luminița era lîngă el. Îi puse mîinile pe umeri — ar fi vrut să-i ridice și să-i strîngă tîmplele, dar evitase atingerea semnului de rană pe care și-l închipuia luciu și rece, ca o piele străină, de mort.

— Radu... Nu poate să fie așa. Cum să cred ?...

Trase un scaun aproape de el, îi prinse o mînă :

— Nu pot să cred, Radu !... Înțeleg ce e în tine cînd taci. Dar n-ai drept... Tot ce-am gîndit noi, tot ce-am spus, nu poate sfîrși așa... Cum să uităm ?... Nu e nici un an de cînd... Tot trecutul acesta...

Radu îndreptă pieptul :

— Eu nu sînt un *trecut*, Luminițo !

Însă ce mai voise să spună, nu rosti.

— N-am înțeles aceasta ! își apără Luminița cel din urmă spasm de chemare. Este ceva rău între noi.

Are să treacă !... Vezi cum am alergat ?... Am vrut să plec și a fost cu neputință. M-au întors pașii din drum... Renunț la toată mîndria mea. Mă arăt cum sînt, cu toate urîțeniile mele... Cum desigur mă condamni. Dar cum am putea să ne întîlnim așa mîine ? Să întoarcem ochii amîndoi ?... De ce nu vrei să înțelegi ce se petrece în mine ? Să mă ajuți a înțelege...

Se opri să respire, cu bărbia ridicată în sus, cum înalță păsările cînd beau apă. Apoi cu simțul prezent al realității, care nu părăsește niciodată femeia, își așeză rochia prea ridicată, pînă la genunchi. Radu Comșa observă gestul. Gîndi : „Vorbește, dar atenția îi e mai degrabă îndreptată la rochie, la nasturii mănușii“.

— Viața nu e așa cum am văzut-o ! continuă Luminița. E mai crudă... A rupt ceea ce noi credeam veșnic, ca timpul... Îți aduci aminte ? Atîtea proiecte, Radu !... atît de simple ni se păreau toate !... Vezi, pentru ele m-am întors. M-aș fi simțit vinovată față de viață, dacă n-aș fi făcut aceasta. N-am atîta orgoliu, să mă închid în el, ca tine. Învăț că din viață trebuie să ne mulțumim cu ce ne poate da. Să ne facem o fericire a noastră din puțin... din... din...

— Zi, Luminițo ! Spune cuvîntul : din resturi !

— Nu aceasta, Radu... Dar cum pot să mă fac înțeleasă ?

Luminița își apăsă ochii. Îi deschise iar, strîngîndu-se alături, într-adevăr, fiindcă seara coborîse și fiindcă în umbră, obrazul lui Radu nu mai păstra nimic din mușcătura cruntă a fierului. Părea Radu pe care îl iubise ea, de care se agăța încă. Cel de aici nu mai putea fi cel de aievea.

— Nu, Radu ! se strînse lacomă de umerii lui, frecîndu-și obrajii de haina aspră. Tot ce-a fost rău între noi și nu ne-am spus în vremea aceasta din

urmă avem să uităm... Rămînem numai aşa, cum ne-am ştiut. Radu, numai noi, cei de atunci, am fost cei adevăraţi... Spune că ai să mă ajuţi să fiu aşa... Vezi, vorbesc cum n-am vorbit niciodată. Mă umilesc ! Radu, nu feri obrazul de mine...

În întuneric, Luminiţa îi căuta obrazul pe care să pună sărutul pentru celălalt Radu. I s-ar fi dat cu un elan de deznădejde, cu o ofrandă a feciorei, să pună ireparabilul între dînşii, să ştie că niciodată n-ar mai avea drept să şovăie. Dar mîna, prinzînd faţa lui Comşa, cuprinsese amîndouă cicatricele pe care le simţi lucioase şi moarte. Şi-o retrase mai repede decît a gîndit. Se ridică aşezîndu-şi părul sub bonetă, cu toată pornirea răcită. Vorbi ca foarte de departe :

— Mă dor tîmplele, Radu... Sînt ameţită ! Trebuie să plec acum... Ce-are să spună Neculai ?... Dar te rog, Radu, să te gîndeşti la toate... Eu te aştept. Oriunde ai să fii, eu te aştept... Nu-mi dai mîna ?

Radu apropie degetele mănuşii, fără să le atingă de buze.

Luminiţa se depărtă împleticindu-se. Se rezemă de uşă.

— E întuneric... Petrece-mă pînă la poartă... Tu cunoşti scările acestea unde eu nu mai văd nimic...

Îl prinse încet, cînd se apropie, de după gît, şi înălţîndu-se în vîrful picioarelor îl sărută pe frunte ca pe un defunct.

3

Radu o întovărăşi pînă la poartă, cu capul gol. Luminiţa se ghemui într-un colţ al maşinii, subţire şi fără contur, ca o manta aruncată.

Mai vru să întindă mîinile într-o chemare ultimă ; dar altă putere i le ţinu cu pumnii înfipţi în perne. Maşina urni.

Cînd Radu se întoarse, din întunericul zidului apăru Vasile Mogrea, cu chipiul tras pe ochiul pe jumătate închis, cu ţigara în colţul gurii :

— Zbură porumbiţa, Comşa ! Ai ?

Radu îi întinse o mînă fără oase.

— Am văzut-o cînd a intrat după tine. Am aşteptat aici.

Radu îi făcu loc înainte, dar celălalt continuă :

— Mă gîndeam întîi, să vin ca din întîmplare. Să-mi iau rol de arbitru... I-aş fi arătat, să ţină minte pentru totdeauna !... Dar cînd am văzut că nu aprinzi lumina, mi-am spus : Haha ! Astea nu-s mofturi !... A găsit singur el, Comşa, explicaţia cea mai directă şi definitivă !... Argumentul la care nu rezistă nici o femeie. N-am avut dreptate ?...

Radu încleştă dinţii. Vorbele prietenului pîngăreau brutal, degradau într-o inutilă trivialitate ceea ce era pur şi inalterat în toată suferinţa lui şi a Luminiţei.

Intrînd în cameră, după ce Comşa aprinse lumina, celălalt inspectă patul intact, ordinea în toate obiectele, strîmbă dispreţuitor din nas şi aruncă ţigara pe podea, călcînd-o cu piciorul. Răspunse tot el :

— Constat că n-am avut dreptate, Comşa ! Şi regret... Eşti un boboc mai naiv de cum te credeam... Ascultă-mă ! Pe femeie o cucereşti cum poţi şi cum se întîmplă. Adesea nici nu ştii cu ce mofturi. Dar n-o păstrezi decît stăpînind-o. Acum văd scena. I-ai povestit, ce ?... Moft !... Este un singur sistem, dragă Comşa, patentat de cînd străbunii noştri se aflau în grote. Nu dă greş niciodată ! Toate celelalte sînt prefăcătorii. Abţibildurile secolelor şi mileniilor de civilizaţie, care au pus în mîna femeilor tot soiul

de arme şi de mofturi... Dacă te-ai potrivit tertipurilor, eşti pierdut. Dacă nu, e a ta! Cît vrei. Vine după tine. Vine, pînă cînd te sileşte pe tine s-o alungi... Dacă te-ai potrivit mofturilor, crezi că are să-ţi mai calce vreodată pe aci ?... Moft!

Vorbind, Vasile Mogrea, cu chipiul pe cap, măsura camera dintr-un capăt în altul, agăţînd cu vîrful bocancilor colţul covorului, răscolind cărţile, mutînd obiectele de pe birou.

Se opri înaintea lui Radu Comşa, îl privi cu compătimire, cu jumătatea ochiului drept închisă, fiindcă în colţul gurii fumega ţigara.

— Comşa, îmi dai voie să-ţi spun prieteneşte ? Eşti un mare imbecil! Un Ceahlău de imbecilitate!... Un Everest, un Gaurisancar[1] de imbecilitate!... Aceasta e tot! Restul sînt mofturi!

Radu îi vorbi, biruindu-se:

— Te rog, Mogrea! Dacă ţii să rămînem prieteni, te rog să nu-mi vorbeşti niciodată despre aceasta. Asculţi ? Niciodată...

Celălalt slobozi două conuri de fum pe nări şi căscă ochiul închis.

— Niciodată ?

Pufni, îmbrăţişîndu-l într-o privire de nemărginită milă:

— Bine. Am înţeles. De acord!... Dar ai să vii tu să-mi vorbeşti. Să nu-mi ceri atunci să te ascult... Acum poţi să deschizi fereastra. Să iasă mirosul de ciocoaică. Duhoarea aceasta de Coty!

Pentru Vasile Mogrea, toate parfumurile erau L'Origan de Coty, supremul rafinament, Ceahlăul rafinamentului. Şi ca să-şi arate completa indiferenţă,

[1] Vîrf în munţii Himalaia (7.145 m).

deschise cea dintîi carte care-i căzu la îndemînă, volumul lui Fustel de Coulanges, şi începu să citească.

În cinci minute s-a transfigurat, ca întotdeauna cînd citea. Tot ce era aspru şi vulgar în înfăţişare dispăruse ; uitase şi pe Radu Comşa, uită şi de ce venise şi tot ce vorbise ; era acum cu două mii de ani îndepărtat, printre coloanele albe ale cetăţii antice, în togă albă, în sandale şi cu fruntea încinsă de lauri ; întorcea foile cu degetul uşor ; desigur fără să-şi dea seama ce face, scoase chipiul şi îl aşeză somnambulic pe un teanc de cărţi.

Radu Comşa, pe marginea patului, îl privea, rozîndu-şi unghiile. Încă o dată un seamăn al lui îi părea enigmatic. Indescifrabil. Adineauri îi răscolise sentimentele duşmane, fiindcă ofensase brutal o suferinţă ascunsă, ca un om care ar fi apucat cu mîini păroase şi impure o fragilă şi nepămîntească imagine. Nimic din ce se petrecea în el, într-adevăr, celălalt nu presimţise. Credea că n-are să-i ierte niciodată aceasta. Şi acum, înaintea lui, arăta altul ; strămutat în alt veac.

Vasile Mogrea simţi privirea lui Comşa asupră-i. Ridică ochii zîmbind în mustăţile aspre ca peria de dinţi, cu gîndul încă la lumea de două milenii stinsă, de care se desprindea cu părere de rău. Închise cartea, cerîndu-şi scuze :

— Manie, Comşa!... Ăsta e opiul meu... Altfel aş turba toată ziua dărîmînd, răsturnînd, înjurînd. Mergem ?

Venise să-l ia la întîlnirea unde fuseseră chemaţi de cîteva zile încă, înainte de a pleca din nou pe front. Nu ştiau bine cîţi vor fi. Nici cine. Ştiau doar de ce se caută.

4

Merseră fără să vorbească, urmărind fiecare alt gînd ; cum îşi tîrau în dreptul felinarelor după ei, fiecare, altă umbră.

La casa din capătul Păcurarilor, dibuiră prin ograda întunecoasă, călcînd pe o punte de scînduri îngustă, aruncată peste bălţi negre, care miroseau a grajd. Desigur locuinţa unui birjar. Două trăsuri deshămate. Un cotiugar cu fîn, de unde ronţăia molcom un cal. Un felinar de tablă, cu capătul de lumînare pe sfîrşite, lumina fumegos şi trist peretele galben, la intrarea cu trepte. Din şură se auzea cineva vorbind cu caii ruseşte ; omul îi văzu şi apăru balansînd alt felinar în mînă, strigîndu-le cu glas castrat :

— La dom ofiţer, mo roc ?... Bateţi, mo roc, 'a uşa ! Nu resturnaţi, mo roc, samovar...

Ocoliră samovarul cu lucirea metalică stinsă în ungherul scărilor.

Le deschise uşa un ofiţer necunoscut, cu mîna prinsă pe sub tunică în bandaj. Îi conduse printr-o sală cu hamuri noi, atîrnate în perete, zurgălăi şi zăbăli nichelate, cu mirosul special al magazinelor de pielărie ; de aci, într-o încăpere dreptunghiulară, cu tavanul jos, de grinzi.

Se aflau adunaţi ofiţeri din toate armele, toţi tineri, fumînd pe scaune sau întinşi într-un cot pe trei paturi : unii nedezbrăcaţi de manta. Radu Comşa cu surprindere recunoscu pe Onisfor Sachelarie, care se ridică grăbindu-se să-i strîngă mîna, cu privirea stăruitor fixată la semnele din obraz. Cîteva figuri îi erau familiare, din stradă, sau din spital, sau din întîlnirile frontului : un copilandru cu pieliţă de domnişoară, dar cu numeroase şi cele mai înalte insigne şi decoraţii ; Bogdan Cernegură, prietenul lui

Ghenea şi enigmaticul camarad de pe frontul Caşinului şi Grozeştilor...

Vasile Mogrea cunoştea mai mulţi. Îl părăsi, apropiindu-se de un domn cu ochelari, cu barbă de lipovean şi cu lavalieră neagră, care-i dădea aer de artist ; singurul civil între toţi.

Au căzut în plină dezbatere, intrarea lor întrerupse firul, căci după ce se cunoscură toţi, ofiţerul cu mîna bandajată, desigur gazda, continuă :

— Eram doisprezece... Acum sîntem paisprezece. Toată comparaţia mea cu cei doisprezece apostoli a căzut, precum vedeţi, prin prezenţa camarazilor Comşa şi Mogrea... Dar ştim că sîntem mai mulţi ! Poate sute, poate mii ! Numai nu ne cunoaştem... Alexiuc, fă lampa mai mică, fumegă !

Alexiuc, sublocotenentul de artilerie cu obraz bălan de fată, făcu lampa mai mică ; îşi duse la nas degetele să vadă dacă n-a rămas cumva miros de gaz şi se aşeză la loc, pe marginea patului, să asculte cu atenţia binevoitoare a unui elev la o inaugurare de curs.

— Nu ne cunoaştem, şi de aceea am fost de idee cu cîţiva camarazi să ne căutăm, să ne descoperim, să ne adunăm ! N-avem nevoie să fim deocamdată mulţi... Înainte de război exista un sistem ingenios să te procopseşti cu un ceasornic elveţian gratis... Trebuia numai să împarţi la doisprezece prieteni douăsprezece bilete de cîte doi lei, care le dădeau drept să obţină la rîndul lor alte douăsprezece bilete... O dată acestea distribuite la alţi doisprezece prieteni, el devenea posesorul unui cronometru elveţian gratis !... Vedeţi dar, că tot sînt buni la ceva prieteniii... Aceste prietenii, camarazi, să le folosim acum pentru a împrăştia din om în om dorinţa noastră de bine ; tot ce-am meditat şi am pornit să nădăjduim în tranşee. Să le dăm un început de înfăp-

tuire !... Aproape toţi ne aflăm aci trecători... Locul nostru este pe front. Acolo trăim de-un an. Ştim ce e acolo... Alexiuc, iar filează lampa !...

Alexiuc micşoră lumina şi se aşeză docil pe marginea patului.

Radu Comşa privea cu pornire de prietenie la camaradul care vorbea, aşezat picior peste picior pe-un scaun în mijlocul camerei, însoţindu-şi cuvintele cu gesturile mîinii stîngi sănătoase. Avea figura virilă, părul ţepos, tuns scurt şi ridicat în sus perie, ochii cercetînd, în timp ce cuvînta, pe fiecare dintre ascultători în parte.

Vorbele sunau calde, fără pompă oratorică, povestind numai ceea ce ştiau şi gîndeau toţi :

— N-aş vrea să dăm acestei întîlniri de camarazi, înfăţişarea unei conspiraţii. Avem cu toţii o datorie pentru moment. Să ne apărăm bucata de ţară, cîtă ne-a mai rămas !... Dar acolo, printre oamenii noştri, am contractat o obligaţie... Ştiu şi soldaţii la care ne întoarcem, că atunci cînd se vor sfîrşi toate, ceva trebuie îndreptat. Făgăduielile şi jurămintele se uită după ce a trecut primejdia... Zic, prieteni, să vă găsească ceasul pregătiţi şi adunaţi ! Să rezistăm.

Vorbind, privirea se opri la lampa care fumega ; iar Alexiuc înţelese, nu mai aşteptă şi coborî fitilul în capsula de alamă.

Ofiţerul cu mîna în bandaj îi mulţumi din cap, urmînd :

— Aici, am văzut cu toţii că există cumplită şi felurită mizerie. Chiar am simţit unii, să mărturisim, un fel de remuşcare, fiindcă de pe front îi înglobam pe toţi laolaltă, parcă toţi ar trăi în huzur... Războiul l-au vrut alţii. De dus, cu tot greul, îl ducem noi, care voiam pace. Acum, cînd am pierdut jumătate de ţară, e laş să dăm îndărăt... Ne apărăm pămîntul cît ne-a mai rămas. Dar am găsit aici şi multă lume

pentru care războiul pe care l-au dorit dumnealor a devenit un accident neplăcut, care durează prea mult. Se plimbă şi se plictisesc ! Vor să sfîrşească totul mai repede !... Chiar dacă am mai pierde încă o bucată din ţară cu mii şi mii de vieţi — numai să sfîrşească !... Ca să înceapă ei iar... Aceasta să n-o mai îngăduim, camarazi.

Să nu mai înceapă tot dînşii ! Vă mulţumesc că aţi venit... Acum să vedem părerea fiecăruia, ca să hotărîm un plan de acţiune.

Ofiţerul cu dreapta bandajată lăsă scaunul gol. Toţi priviră unul la altul.

— Vorbeşte tu...

— Ba tu ! Eu mai la urmă.

— De ce nu vorbeşti dumneata ?...

Domnul cu ochelari şi lavalieră îşi netezi barba de lipovean, zîmbind.

— Ei, domnilor ? îndemnă gazda.

— Să vorbească Simion ! rostiră mai multe glasuri.

Cel care se numea Simion se apără, roşu ca un semnal de gară.

— Simion ! Să vorbească Simion !

Fiindcă toţi strigau, se trezi şi Radu Comşa cerînd cu înverşunare să vorbească Simion, deşi nu ştia cine e Simion şi nici de ce e nevoie neapărat să vorbească Simion.

Căpitanul Simion, pătrat şi spătos, păşi incomodat parcă de musculatura care-i scurtase braţele şi picioarele, şi îi plesnea uniforma pe el. Pieptul era acoperit de două rînduri de decoraţii. Abia atunci Radu Comşa îşi aminti numele : Căpitanul Simion fusese citat în comunicatul oficial. De două ori capturase tunuri de la inamic şi, cu o singură companie, cîteva sute de prizonieri la cotele cele mai încercate.

Căpitanul Simion își șterse fruntea brobonată cu batista. Vinele gîtului se umflaseră, sfori groase, se vedea că mai ușor i-ar fi fost să prăvale un tun cu umărul, sau să ridice cîte un inamic de ceafă în fiecare mînă, decît să dea examen de oratorie în fața atîtor necunoscuți.

Mototoli batista udă în pumni, ca școlarii buretele de la tablă, cînd nu știau lecția :

— Domnilor... camarazi... prieteni...

Se opri privind desperat lampa care încă o dată fumega.

Alexiuc împuțină lumina.

Operația aceasta îi mai dădu nițel răgaz. Era cu picioarele rășchirate, plantat în dușumea, ca și cum s-ar fi temut să nu-l smulgă o putere teribilă din loc. Dar toaleta lămpii sfîrși, fiindcă toate au un sfîrșit pe lume. Căpitanul Simion își trecu iar ghemul batistei pe frunte :

— Camarazi... prieteni... domnilor... Eu nu știu să vorbesc. Eu sînt de felul meu silvicultor... Eu numai cu pădurarii vorbesc... Cu pădurarii și cu soldații vorbesc... Camarazi, hotărîți și eu fac !... Domnilor, camarazi... Eu atît am de spus : hotărîți și eu fac !

Strîngea batista în mînă ca o piatră din care avea printr-o minune să stoarcă apă. Socoti că n-a spus destul, se mai întoarse către toți :

— Camarazi... prieteni... Eu sînt silvicultor... Atît știu să vă spun ! Vă jur, hotărîți și eu fac !

Se așeză la loc, inundat în sudoare. Pentru toți fu o deziluzie.

Eroii trebuie să tacă.

Domnul cu ochelari și lavaliera de artist surîdea misterios, netezindu-și barba rară.

— Mogrea ! Să vorbească sublocotenentul Mogrea.

Vasile Mogrea se repezi cu țigara în gură și cu ochiul stîng închis pe jumătate. Dădu scaunul la o parte ca un obstacol suprimat. Scuipă țigara și deschise ochiul. Privi roată, la toți, parcă atunci îi descoperea.

— Camarazi, toți sîntem veniți de pe front și ne întoarcem pe front !... Cred că o să mă înțelegeți deci... Ați constatat acolo că inamicul își pierde caracterul individual, se confundă cu forțele vrăjmașe ale naturii : trăsnetul, focul și cutremurele. Nu mai sînt oameni, sînt numai inamicul, unități, o trupă !... Dar cînd omori, omori oameni ! Eu am omorît oameni !... Nu-mi pare nici bine, nici rău. N-am remușcare... Remușcarea e un moft ! Mă înțelegeți, cu siguranță. Toți cîți sîntem aici am omorît măcar cîte un om. În afară de dumneata ! se adresă domnului civil și cu ochelari și lavalieră, care îl asculta zîmbind.

Domnul cu lavalieră plecă ochii intimidați ; într-adevăr, el nu ucisese un om.

Vasile Mogrea își trecu mîna prin părul ca sîrmele de frecat parchetul, mută scaunul din dreapta la stînga :

— Am constatat, camarazi, că pe dușmanii aceștia pe care i-am omorît nu-i uram individual !... Urăsc conducătorii lor, ambițiile lor, pretențiile lor, scopurile lor, armata lor, dar pe nefericiții soldați scoși din bîrlogurile lor ca și mine, cum și de ce să-i urăsc individual ? Nu-s mai mult victime, decît vinovați, ca și mine ? Totuși, i-am ucis. Am văzut după aceea cîțiva. Îi știți cu toții. Cu gura căscată, cu ochii holbați, sînge și mațe. Mi-am spus : pe omul acesta eu l-am suprimat ! Am săvîrșit o crimă împotriva naturii ! Am desființat un exemplar din umanitate, care n-are să mai apară niciodată pe

planetă. Moft! Eu am tras şi l-am ucis... Ei bine, camarazi, am vrut să mă înduioşez, să-mi descopăr o remuşcare şi nu m-am înduioşat şi nu mi-am descoperit nici o remuşcare... Toate s-au petrecut în afară de mine. Nu sînt responsabil de nimic, nici de laşitate. În sfîrşit, moft! Voiam să ajung aci: se află un duşman mai apropiat decît acel de pe front... Cu neamţul ori cu ungurul, n-am avut nimic de răfuit de la individ la individ. Totuşi, pe acest om necunoscut şi cu care n-aveam nimic de împărţit, l-am suprimat ca să-i las văduvă, orfani, surori şi alte mofturi... Vă repet că nu mă înduioşează. Nu-s umanitarist plîngăreţ. Ce? Ar fi fost el mai generos cu mine?... Dar am constatat, camarazi, că duşmani adevăraţi şi veşnici îi ai numai pe aceia de aci. Prin care sufăr eu şi sufăr alţii şi a suferit taică-meu şi bunicu-meu şi neam de neamul meu... Pe duşman trebuie să-l cunoşti! Eşti duşman cu vecinu din gard, nu cu mandarinul din China, nici cu Fritz Wolf, pe care nu l-ai văzut în viaţă. Camaradul nostru a vorbit de pregătire, dar n-a spus ce fel de pregătire! Şi n-a spus pentru ce pregătire!... A ocolit. S-o spun eu!... Camarazi, să ne pregătim pentru răfuiala cea mare. Să-i chemăm la răspundere... Să-i înjugăm la plug, dacă trebuie! Să nu avem nici o milă de muierile şi de copiii lor! Dacă va fi nevoie, le vom arde casele şi le vom spinteca pruncii. Ne-au trimis să luptăm, nu pentru Ardeal şi Bucovina, fiindcă puţin le pasă lor de aceasta; ci ca să le apărăm moşiile, banii depuşi la bancă, imobilele de speculă şi sondele de petrol, căţeii şi tîrfele lor pe care le-au tîrît după ei şi au umplut lumea pînă la Paris şi la Tokio! Şi acum tremură. Făgăduiesc tot, ca să uite mîine tot!... Să pregătim revoluţia, camarazi!

Vasile Mogrea mută scaunul de la stînga la dreapta, trîntindu-l de tresăriră toţi, aşteptînd să-i vadă sărind ţăndările.

Pe urmă, se făcu tăcere şi nimeni nu îndrăzni să privească la nimeni.

Căpitanul Simion se ridică spătos şi pătrat, îşi şterse sudoarea abundentă şi rosti hotărît:

— Eu asta n-o fac!

Apoi se aşeză la loc şi îşi puse batista udă pe genunchi, să se usuce.

Tăcerea dură grea.

Domnul cu lavalieră continuă să zîmbească, răsucindu-şi vîrful bărbiţei de lipovean.

Din fundul unui pat, cineva glăsui fără să se ridice:

— Îmi dai voie şi mie?

Glasul era cald, iar ofiţerul către care se întoarseră toate privirile ar fi avut poate o figură impersonală, ca alte sute şi sute de oameni, dacă n-ar fi fost lumina bună şi albastră a ochilor.

Se uită peste oameni, cu fixitate de orb care vede dinăuntru în afară.

— Îmi daţi voie?... Eu cred, prieteni, că sîntem toţi cu inimile obosite. Căutăm responsabili acolo unde responsabilă e numai viaţa... Camaradul meu şi-a descoperit o stare ciudată: Nu-şi urăşte duşmanul în care totuşi a tras şi va mai trage, dar urăşte oamenii de aci, în care n-a tras, şi sînt sigur că nici nu va trage.

— Ba bine că nu! izbucni Vasile Mogrea, uitîndu-se la ofiţerul care vorbea, ca la un duşman.

— Eu nu-i urăsc pe aceşti oameni, pe care îi urăşte sublocotenentul Mogrea. Acum sîntem mulţi care nu mai putem urî pe nimeni... Am auzit un cuvînt greu: revoluţie!... Aceasta înseamnă iarăşi măcel şi sălbăticie, pentru o fericire problematică.

Avem vreo pregătire pentru revoluţie ? O doctrină ? Oameni, conducători ? Avem vreo experienţă, măcar cum au avut ruşii ? Nimic ! Diletanţi de o parte. Deznădăjduiţi de altă parte. Ştim cum încep revoluţiile, nu ştim unde se sfîrşesc. La o suferinţă prezentă, să adăugăm altele viitoare ?... Eu cred, prieteni, că revoluţia s-a făcut.

— Aş vrea s-o mai văd şi p-asta ! se ridică Mogrea păşind apăsat prin cameră.

Celălalt îl aşteptă să termine de plimbat şi cînd Mogrea se aşeză la loc continuă fără nici o iritare în glas :

— Revoluţia s-a petrecut în noi, prieteni... Eram altfel de oameni şi sîntem alţii ! Pînă mai ieri eram preocupaţi, abrutizaţi, împinşi într-un angrenaj din care nu există scăpare... Destul să fi privit într-o dimineaţă de lucru lumea de pe stradă ; toţi alergînd alungaţi de minutarele ceasului, pe figuri o îngrijorare de oameni în gară să nu piardă trenul. Şi cînd sfîrşea seara, unde era bucuria muncii împlinite ?... Unde era odihna aceea în care să găseşti reculegere ?... Care era răsplata acestei robii de oameni liberi ?... N-am văzut-o ! Nimeni n-avea vreme să rămînă o dată singur, în faţa lui singur ! Undeva, există în noi, infirmă şi părăsită ca o cenuşăreasă, inima din noi pe care nu ne-o cunoaştem... Am descoperit-o atunci cînd ne aflam singuri în şanţuri, cu moartea înainte... Acest miracol îl datorim războiului. Are să se creeze o religie nouă !... Iubirea de pace. Religia păcii ! Mila de toată omenirea, fiindcă începe cu mila de noi. Eu cred, prieteni, că numai aceasta e revoluţia cea adevărată... Să facem puţin bine, acolo unde putem îmbuna o asprime ! Eu am avut un duşman pe care îl uram de moarte. Cînd m-am întors aci, l-am căutat şi i-am întins mîna. S-a mirat ! N-a înţeles ! I-am citit în ochi. Un fel de teamă, în prezenţa unui act absurd... E un om care săvîrşise faţă de mine cel mai crud rău pe care un om îl poate face altui om !... M-a privit şi a rămas uitîndu-se în palmă, cu frică parcă să nu-i fi lăsat acolo o otravă ori un praf explozibil... Dar după ce am plecat, sînt sigur că a căutat să priceapă şi că ceva în conştiinţa lui opacă s-a mişcat. Atît îmi e destul ! Am pus un grăunte care va germina... iar după aceea m-am simţit fericit şi mă simt şi acuma, parcă am smuls o ultimă rămăşiţă urîtă din mine.

— Moft ! rosti Mogrea cu ochiul pe jumătate închis, aprinzînd de la o ţigară o altă ţigară.

Celălalt nu arătă că a auzit. În fundul patului, cu privirea ţintuită în gol, părea acum că se dezinteresează de restul discuţiei.

— Moft, moft şi moft ! păşi Vasile Mogrea în cameră, strămutînd scaunul şi izbindu-l la loc.

Ofiţerul de gazdă, văzînd că soarta scaunului e primejduită, i-l feri din cale. Mogrea trecu mîna pe frunte, să pună ordine iluzorie în părul rebel şi vorbi răguşit :

— N-am venit aci să ne tînguim ca muierile, nici să ţinem predici de amvon ! Aceasta e treaba muierilor şi a popilor... Am venit să hotărîm fapte, nu vorbe. Restul sînt mofturi !

Căpitanul Simion se ridică neaşteptat, înaintă un pas, rostind cu cea mai mare energie :

— Hotărîţi, şi eu fac !

Îşi aduse aminte şi preciză singura rezervă :

— Dar revoluţie, nu ! Camarazi, prieteni, revoluţie nu !

Sublocotenentul de artilerie, bălan şi copil, Alexiuc, nu-şi putu stăpîni un chicot de rîs, ca o slujnicuţă gîdilată.

Căpitanul Simion îl privi cu mirare, ceilalţi cu dezaprobare. Domnul cu lavalieră de artist surîdea discret.

Onisfor Sachelarie se alătură de părerea lui Mogrea. Erau amîndoi păroşi, cu figurile aspre, făcuţi să se înţeleagă, deşi unul era numai încăpăţînare, iar celălalt amestec de subtilitate şi trivialitate în continuă dispută interioară.

— Regatul — vorbi Onisfor Sachelarie — are trebuinţă de o revoluţie !... Avem arme, avem oamenii cu noi ! Cînd s-o găta războiul şi se ordonă demobilizare, mergem să tragem la răspundere fanarioţii... Iancu şi Ion Ursu Horea au făcut revoluţie, fără arme şi numai cu ţărani. Au să se adune mai mulţi decît ne cugetăm. Avem aci unul, pe domnul locotenent Comşa ! Era un foarte elegant şi frumos regăţean de Bucureşti, pe care nu-l puteam îndrăgi... Acum războiul l-a trecut la necaz şi dacă l-a durut, ni l-a adus vremea la noi. Să-mi dea voie să-i cer pentru o judecată necugetată, iertare !...

Toţi întoarseră ochii la Radu Comşa, cu cicatricele lui teribile.

Radu plecă obrazul ascunzîndu-l în umbră, ca şi cum s-ar fi aflat deodată ruşinos de gol înaintea tuturor. În privirea aruncată o clipă spre Onisfor Sachelarie nu se aflǎ nici o prietenie. Domnul cu lavalieră continuă să surîdă răsucindu-şi vîrful bărbii din care făcuse un cîrlionţ ca o coadă de răţoi.

Un locotenent cu semnul de medic la guler se ridică timid, cu o mînă rezemată pe capătul de metal al patului. Cuvintele aprinse şi sacadate contrastară cu făptura becisnică :

— Revoluţia e pretutindeni în aer... În Rusia e numai semnalul. Ceea ce nu spun comunicatele, ştim cu toţi... În Franţa, în Germania, în Austria, se dezmeticeşte proletariatul... Temniţele gem şi curţile marţiale condamnă pe capete... Să ne bucure ! Cu cît represiunile vor fi mai crude, cu atît mai repede se apropie domnia proletariatului... Popoarele vor pace... Omul e făcut pentru pace. Cine a fost într-un spital a văzut toată mizeria războiului, mai odioasă decît e pe front !... Am aci un manifest de la un prizonier german, rănit. Acolo Liebknecht, Roza Luxemburg... În Franţa Romain Rolland [1]... Sînt sute... Deschid drumurile. Se apropie revoluţia mondială... Nu putem rămîne în afară de ea...

— Moft, revoluţia mondială ! întrerupse Vasile Mogrea, privindu-l cu singurul ochi deschis. Nu mă interesează ce se întîmplă în Franţa, în Germania şi în Rusia... Treaba lor ! Răfuiala noastră e cu aceştia de aci. Încolo, moft ! Îl priveşte pe fiecare personal !...

— Revoluţia noastră o cuget numai ca o revoluţie naţională ! întări Onisfor Sachelarie. Revoluţia mondială e o maşinaţiune francmasonică.

— E-un moft ! Facă-şi fiecare revoluţia sa ca Rusia, unde răfuiala de-abia a început ! Revoluţia sa, nu a altora !... stărui Mogrea, scuipînd capătul de ţigară fără să-l atingă cu mîna şi cercînd să-l stingă cu un scuipat, ochit de la distanţă, printre dinţi.

Locotenentul medic privi dureros la amîndoi, cu tot sîngele fugit din obraz. Mîna rezemată de marginea patului tremura imperceptibil. Peste ceea ce vedea el, cuvintele camarazilor căzură palme grele. Reluă :

[1] *Karl Liebknecht* (1871—1919) şi *Roza Luxemburg* (1871—1919) — militanţi de seamă ai mişcării muncitoreşti germane şi membri fondatori ai P. C. din Germania ; *Romain Rolland* (1866—1944) — scriitor şi muzicolog francez, militant progresist de frunte pe tărîm social.

— Şi eu sînt bun român!... Aceasta nu mă împiedică să mă consider în acelaşi timp cetăţean al umanităţii.

— Moft! Nu e vorba de dumneata! îi tăie vorba Vasile Mogrea. Dacă porţi uniforma românească, trebuie să fii bun român. Cetăţean al umanităţii, ce e aia? N-am văzut nici unul... Ai putea să-mi spui cu ce paşaport umblă? Baliverne şi mofturi!...

Medicul cercă să urmeze:

— Dumneata singur ai recunoscut că nu urăşti individual oamenii pe care ia-i ucis, măcar că erau nemţi, unguri sau austrieci. Cine i-a văzut într-un spital fără uniformă, numai cu rănile lor, a descoperit că sînt numai oameni într-o suferinţă generală... Glonţul produce tot atîta durere în carnea unui maghiar ca şi într-a unui român!... Cînd dumneata spui că ai tras, numai fiindcă aşa ţi-a dictat educaţia militaristă, ai recunoscut, fără să ştii, că te simţi cetăţean al umanităţii. Eşti mai aproape de idealul meu, decît crezi...

— Nu mă învăţa dumneata, domnule medic, ce sînt. Mă cunosc doar! Umblu cu mine de cînd eram mic. Moft! Umanitatea?... De unde o mai scoaserăţi şi p-asta?

Locotenentul medic încovoie umerii sub apăsarea osîndei la ostracizare, de care nu se lovea întîia oară. Avea fruntea înaltă, ochii neliniştiţi de o suferinţă înăbuşită acolo, fiindcă afară întîmpină batjocuri şi prigoană. Era pipernicit, cu braţe subţiri, fără musculatură, cu obrazul fără sînge şi numai cu pometii prea roz, ca stigmatul ftiziei: firav exemplar al poporului care a îndurat toate prigoanele din ţară în ţară, de două mii de ani.

Radu Comşa îl compătimi. o clipă, cu simpatie de infirm, pentru alt infirm. Se gîndi că e dintre acei

evrei cărturari şi altruişti care ispăşesc aici şi pretutindeni avuţia arogantă a feluriţilor Rotschilzi...

Locotenentul evreu se lăsase să lunece încet pe marginea patului, rezemîndu-şi capul mare în palma cu degetele osoase şi privind pe podea restul din ţigara lui Vasile Mogrea, care se sfîrşea de fumat singură.

Radu Comşa îşi rodea unghiile. Domnul cu barbă surîdea uitîndu-se la lampa care, printr-un inexplicabil capriciu, încetase să mai fumege.

Bogdan Cernegură, prietenul lui Ghenea şi camaradul tăcut, singuratic, de pe frontul din munţii Băcăului, păstra şi aci aceeaşi absenţă care-l despărţea de oameni, deşi în ochii negri, profunzi lucea o fierbinte văpaie de mistuire lăuntrică.

Ofiţerul de gazdă rupse tăcerea, aducînd scaunul la loc, fiindcă socoti că nu mai e ameninţat de mîna lui Mogrea:

— Ne-am îndepărtat de la chestie... Trece timpul, camarazi, şi încă n-am hotărît nimic!

Căpitanul Simion se mişcă din loc, se ridică pe jumătate şi se aşeză fără să pronunţe nimic. Dar toţi înţeleseseră ce voise să spună: „Hotărîţi, şi eu fac!"

Sublocotenentul Alexiuc, ca să-şi alunge rîsul, se gîndi la lucruri cumplite.

— Ca să ne hotărîm, trebuie să ne înţelegem! se plimbă Mogrea prin cameră.

Precaut, ofiţerul de gazdă îi retrase scaunul din cale.

— Trebuie să ne înţelegem, şi văd că fiecare vrem altceva!... Cîte capete, atîtea mofturi! În acest caz am venit aci să facem un moft şi o mie de mofturi!... Aceasta e!

Spunînd, apucase scaunul înainte ca ofiţerul de gazdă să-i fi putut prevedea intenţia, îl ridică la

jumătate de metru şi îl trînti pe cele patru picioare atît de puternic, încît lampa se clătină pe masă şi începu iarăşi să fileze.

Dar scaunul era solid şi scăpă teafăr.

5

Se ridică un căpitan voluminos, cu încetineală calculată, scuturîndu-şi fire invizibile de pe tunică şi aranjîndu-şi manşetele.

De la prima mişcare, toţi înţeleseră că se pregăteşte să rostească o prelegere şi toţi ştiură, fără să fi putut spune dinainte de ce, că va fi o prelegere lungă şi plicticoasă.

De altfel, căpitanul, care era conferenţiar universitar, aştepta de cînd a intrat să-i vină rîndul. Era sigur că numai el va clarifica totul şi definitiv.

Îşi privi manşetele, nasturii; privi cu ochii de mulţumire bovină la toţi dimprejur, la masă, la tavan, la pereţi, la lampă. Îşi trecu delicat mîna prin părul dat pe spate. Se ştia impunător. Tuşi şi îşi şterse mustăţile corect retezate, cu o batistă albă, pe care o despături atunci, apucînd-o delicat de mijloc, scuturînd-o şi pe urmă împăturind-o la loc.

— Domnilorrr !...

Privi din nou la toţi împrejur, aşteptînd să se facă linişte.

— Camarazi ! Seneca, ilustrul discipol al lui Zenon, într-o scrisoare către Lucilius[1], condamnă războiul cu aceste cuvinte...

Radu Comşa pricepu că nu va putea să urmărească nici o perioadă pînă la sfîrşit.

[1] *Lucius Annaeus Seneca* (cca 4 î.e.n.—65 e.n.) — filozof stoic, om politic şi scriitor roman; *Zenon din Citium*, filozof grec (sfîrş. sec. IV); *Lucilius Junior*, poet latin (sec. I e.n.).

Ceilalţi începură să privească în tavan, să-şi curețe unghiile, să se aşeze mai bine, ca pasagerii în vagon, cînd se pregătesc de dormit. Ofiţerul de gazdă deschise uşa şi vorbi şoptit cu o ordonanţă, revenind apoi în vîrful degetelor.

— Dacă privim în natură, scrie generalul Bernhardi[1], găsim că războiul e legea fundamentală a evoluţiei... continuă conferenţiarul.

Comşa inspectă cu de-amănuntul pereţii afumaţi, soba uriaşă după moda rusească, portretele muscalului-proprietar; o fotografie înfăţişînd o trăsură goală, nouă, cu roţi de cauciuc şi muscalul în caftan de catifea, atingînd cu vîrful cravaşei spinările cailor cu părul ţesălat lucios. Icoane ruseşti: sfîntul Gheorghe, sfîntul Spiridon, mucenica Pelaghia; vederi din Moscova; Kremlinul...

— Profesorul Grasset[2] afirmă, pe de altă parte, că există o noţiune biologică a libertăţii, care recunoaşte neuronilor psihici umani o activitate proprie...

Toţi căpătaseră aerul absent al musafirilor siliţi să asculte cu resemnare cînd cîntă fata gazdei la clavir, acelaşi vals, în fiecare după-amiază de ceai.

Domnul cu lavalieră îşi netezea barba surîzînd cu bunăvoinţă egală şi superioară, cum surîsese la tot ce asistase pînă acum.

Singur, căpitanul Simion, aplecat să soarbă cuvintele mai de aproape, cu vinele gîtului umflate, stacojiu şi apoplectic, asculta cu religiozitate, admiraţie şi respect un om care putea să vorbească atît de mult, atît de repede şi de savant. Dar pe figura cu toţi porii deschişi să sugă înţelepciunea conferenţia-

[1] *Friedrich Bernhardi* (1849—1930) — general şi scriitor militar german, apologet al războiului şi al militarismului prusac.
[2] *Joseph Grasset* (1849—1918) — medic şi filozof francez, adept al vitalismului, curent idealist în biologie.

rului, se vedea lămurit că eroul căpitan Simion nu înțelegea despre ce era vorba ; tot așa ar fi ascultat *Mahabarata*[1] în limba sanscrită.

Vorbitorul însă, bucuros că a găsit un om să-l asculte cu atenția și religiozitatea cuvenită, se adresa acum îndeosebi căpitanului, direct, ca și cum ar fi fost vorba de o chestiune personală între ei doi :

— Asociațiile formînd clanuri și națiuni sînt bazate pe respectul reciproc ale egalelor capacități egoiste, cum spune Le Dantec[2] și e destul pentru aceasta să accentuăm...

Radu Comșa numără grinzile tavanului, pe urmă scîndurile vopsite verde. Vasile Mogrea găsise o carte și întorcînd foile, mascat de domnul civil cu barbă și lavalieră, citea ca un elev romanul sub pupitru.

O mînă îl atinse pe Radu, pe umăr. Un locotenent, care stătuse tot timpul nemișcat la dreapta și în spatele lui, încît îi simțise respirația caldă în ceafă, îi vorbi în șoaptă :

— Domnule Comșa, îmi dați voie să-mi spun încă o dată numele ?... Poate vă amintește ceva. Teodor Bilbor, frate cu Elena Bilbor, prietena domnișoarei Vardaru... Știu de la Elena că o cunoașteți... E poate deplasat ce o să vă cer, dar am observat că tot nu ascultați... Pe urmă, cine mai știe dacă ne mai întîlnim vreodată ?... Acum, fiecare din noi poate că ne vedem ultima oară...

Se opri, fiindcă vorbitorul privi sever în colțul lor. Cînd conferențiarul universitar se întoarse iarăși să încheie chestia personală cu căpitanul Simion, fratele Elenei Bilbor continuă :

[1] Epopee populară indiană, atribuită poetului legendar Vyasa.
[2] *Félix-Alexandre Le Dantec* (1869—1917) — biolog francez adept al transformismului.

— Știu că Elena e cea mai bună prietenă cu domnișoara Vardaru... De aceea, numai, mi-am permis... Iată ce voiam să vă rog : ce fel de individ e Scarlat Măinescu ? Vă întreb, fiindcă e prieten cu dumneavoastră...

— Eu prieten cu Scarlat Măinescu ?

— Cel puțin așa spunea dînsul...

— Cunoscut, da ! Nu prieten !...

— Am înțeles atunci, domnule Comșa !... Vă mulțumesc.

Radu Comșa întoarse ochii mirat la tînărul care îi amintea acum deplin ochii și ovalul obrazului și toată înfățișarea Elenei Bilbor. „Ce voia să spună că a înțeles ?“

— Am înțeles — îi preveni întrebarea locotenentul Bilbor — după graba cu care dumneavoastră v-ați apărat de bănuiala că ați putea fi prieten cu indivizi de speța acestui domn Măinescu... Atît îmi ajunge ! Întărește ce știam eu...

Comșa se gîndi la seara de astă-primăvară, cînd îl văzuse pe Scarlat Măinescu în casa Vardarilor, șoptind la urechea Elenei Bilbor. Începu să înțeleagă și îl munci o mustrare. Se hotărîse atunci să atragă luarea-aminte a Luminiței și nu o făcuse. Era poate prea tîrziu.

— Și de ce te interesează, domnule Bilbor, prietenia ori neprietenia mea cu Scarlat Măinescu ?

Fratele Elenei Bilbor întîrzie să răspundă, răsucind capătul unei curele.

Numai tîrziu spuse, privind atent la Comșa :

— Elena e de două luni logodnica acestui domn Măinescu.

Citi în ochii lui Comșa surprinderea neplăcută și știu de ce e surprins.

— Nu e aşa, domnule Comşa ?... Nu e aşa că dumneavoastră, dacă aţi avea o soră, n-aţi dori să devină nevasta unui individ ca acest domn Măinescu ?...

Radu Comşa scutură din cap. El avea o soră : era nevasta unui soldat, a unui ţăran pe care nu-l văzuse niciodată. Dar într-adevăr, oricine altul nu înseamnă chiar un exemplar atît de degradant de la periferia umanităţii ca Scarlat Măinescu.

— Biata Elena... Merita altceva ! murmură Teodor Bilbor, retrăgîndu-se în ungherul lui şi lăsîndu-l pe Radu Comşa să-şi roadă pînă la carne unghiile.

— Două secole mai tîrziu, Diderot [1] scria : Războiul este un fruct al depravaţiei omeneşti, e o maladie convulsivă şi violentă a corpului politic ! se auzi ca prin vis glasul conferenţiarului şi toţi se mişcau din loc, se răsuceau, îşi astupau căscatul cu palma şi aveau lacrimi în ochi de cît li se desfăcuseră fălcile.

Au venit aduşi de dorinţa să precizeze ceea ce era confuz în ei, să hotărască, să înfăptuiască ceva. Cînd o înşiraseră pe străzi pînă aci, erau plini de nerăbdare, călcau cu emoţie, spunîndu-şi că vor asista poate la un episod din viaţa lor, care va deveni un eveniment hotărîtor pentru toate vremurile de mai tîrziu. Acum doreau toţi să plece mai repede, se simţeau străini, erau sătui de glasul monoton, de prezenţa lămpii fumegoase, de aerul mirosind a tutun, a gaz şi a pielărie.

— La arienii din India, ca şi la semiţii din Palestina, am văzut că societăţile monastice născînd din...

[1] *Denis Diderot* (1713—1784) — filozof materialist francez, ideolog de seamă al burgheziei revoluţionare din secolul al XVIII-lea.

Toţi priveau lampa cu fitilul ars şi sticla afumată, dorind să se întîmple ceva neaşteptat, să explodeze, să ia foc ; orice catastrofă, care să-i scoată prin miracol din cleiul acestei plictiseli.

Unii se gîndeau că au renunţat la o întîlnire cu o femeie pe care poate n-au s-o mai vadă niciodată ; alţii că-i aşteaptă familia, un prieten sau două ceasuri de somn într-un pat cu aşternut omenesc — un bun pe care au să-l regrete peste cîteva zile, cînd vor fi din nou în bordeiele subpămîntene. Toţi priveau posomorîţi, numai conferenţiarul vorbea senin, ştergîndu-şi din cînd în cînd graţios mustăţile cu o atingere a batistei albe, pipăindu-şi manşetele, destăinuindu-i cu un zîmbet dulce căpitanului Simion ce fac arienii din India şi semiţii din Palestina, şi ce-a scris Seneca, ilustrul discipol al lui Zenon, către Lucilius.

Destinul voia ca sublocotenentul Vasile Mogrea să sfîrşească de citit capitolul din cartea începută şi să privească la ceas.

Aruncă volumul peste capul domnului cu barbă de lipovean şi lavalieră, şi ridicîndu-se se apropie cu paşi apăsaţi de scaunul de unde grăia căpitanul conferenţiar.

Toţi răsuflară, înţelegînd că supliciul sfîrşeşte, dacă se amestecă Mogrea.

— ...chiar dacă se întîmplă la unele moluşte şi la unii viermi ca elementul bărbat al unui individ să-şi fecundeze ouăle, acest hermafrodism e o excepţie ; e necesar, în general, să fie o împreunare între doi indivizi distincţi, de sexe distincte...

Vasile Mogrea îl privi cu mîinile în buzunările tunicii, cu ochiul stîng închis, cu ţigara în colţul gurii, împroşcînd două spirale de fum pe nări.

— Moft !

Conferenţiarul ridică ochii bovini, mai mult mirat decît ofensat de întrerupere.

— Da, moft !... Crezi dumneata, domnule căpitan, că ne-am adunat aci ca să ne înveţi cum fac viermii copii şi cum să-i facem noi ? Meşteşugul acesta l-am învăţat cam de multişor...

— Domnule sublocotenent...

— Nu sînt nici sublocotenent, nici nesublocotenent ! Ne-am adunat mai mulţi camarazi să ne spovedim păsurile şi să hotărîm ceva... Dumneata ne vorbeşti de Seneca, amaleciţi, Diderot, Zenon, mofturi şi alte moluşte...

— Vreau să expun idealul moral al omenirii în faţa războiului...

— Moft, domnule căpitan ! E miezul nopţii şi n-avem timp să ascultăm ce-a fost cu amaleciţii. Concluzia ! Aceasta ne interesează... Care e concluzia dumitale ?

Căpitanul n-avea nici o concluzie.

Se ridică demn, îşi împături batista şi începu să se plimbe cu un surîs de milă, pentru asemenea societate în care regretă că s-a amestecat. Toţi se sculară în picioare, tuşind, întinzîndu-şi braţele amorţite, scuturînd scrumul ţigărilor, tropăind să-şi aşeze hainele. Începură să-şi caute chipiurile, să se încheie la nasturi. Căpitanul Simion privea cu admiraţie amestecată de teroare, la sublocotenentul Mogrea, care se încumetase să reteze atît de scurt un orator care vorbea atît de mult, de repede şi de savant.

Se ridică şi el, pătrat, mişcîndu-se ca un tanc printre ceilalţi, cu regretul vag că nu va afla niciodată ce legătură misterioasă e între idealul moral, războiul şi fecundarea ouălor de moluscă.

— Aşadar n-am hotărît nimic !... rosti cu părere de rău şi cu o scuză în glas, ofiţerul de gazdă, văzînd cum i se risipesc oaspeţii.

— Ce să hotărîm ?... Unul vrea revoluţia mondială ; altul crede că din război am învăţat mila şi trebuie să împărţim pomeni în dreapta şi în stînga de sufletul morţilor ; domnul căpitan ne trimite la Zenon... Moft ! Vom pleca fiecare să facem ce ne taie capul. Restul, moft şi o mie de mofturi !

— Să ne mai întîlnim mîine sau poimîine !... stărui gazda.

— Să facem un comitet ! îşi dădu părerea Onisfor Sachelarie, venit din patria preşedinţilor şi comitetelor...

— Moft ! îşi tufli chipiul pe ochi Vasile Mogrea. Acum de asta avem nevoie ? De comitete şi comiţii ?

Căpitanul Simion cu chipiul care-i strîngea tîmplele ca un cerc prea îngust, călcă ţeapăn, făcîndu-şi loc, şi declarînd cu fermitate :

— Camarazi... prieteni... Eu nu mai fac ! Eu înţeleg fapte !... Eu m-am hotărît !... Cînd sună demobilizarea, Românie mare, Românie mică, eu nu vreau să mai ştiu... Eu mă întorc la pădurile mele ! Eu sînt silvicultor !... Eu nu ştiu să vorbesc. Mă scuzaţi, camarazi... prieteni... eu nu pot...

Îşi scoase chipiul şi îşi şterse sudoarea, trecînd apoi batista şi pe pielea dinăuntrul chipiului.

— Camarazi... prieteni... Nu vă supăraţi !... Eu dacă nu mor, mă întorc la pădurile mele ! Eu nu pot să mă mai amestec... Eu sînt silvicultor...

Domnul cu barbă şi lavalieră, care nu rostise toată vremea nici un cuvînt, continuînd să surîdă, îşi luă pălăria cu boruri imense şi se strecură pe uşă. Nimeni n-ar fi putut să spună de ce venise, de ce surîsese tot timpul, de ce tăcuse şi de ce pleca...

6

Afară coborîse ceață opacă.

Felinarul lumina bolnav, într-un manșon alburiu, fără să arate drumul. Călcară în echilibru pe scîndurile înguste, pînă la poartă, în ograda cu bălți duhnind fermentat a grajd. Calul ronțăia legat de căruța lui. Alți cai strănutau în grajd. În șură, lumina era stinsă.

Nu se vedea la doi pași înainte.

Se risipiră în beznă, pornind fiecare în altă direcție. Ofițerul cu ochi albaștri și buni, care nu voia revoluția, ci o religie a milei, vorbi încet cu glas mîhnit, luîndu-și noapte bună de la Comșa :

— Încă mai avem nevoie de război... Nu ne-a învățat tot... Mai trebuie suferință, pentru ca oamenii să afle că răul nu e afară... că pentru mulți, cei mai mulți, e în noi... și că vindecare se află tot în noi.

Își rosti numele, de astă dată distinct.

Atunci Radu Comșa știu că e același nume de pe coperta uneia din cele trei cărți, pe care le purtase cu el în bordei.

Dar celălalt plecase înainte de a aștepta un cuvînt.

Îi prinse brațul, Vasile Mogrea.

Merseră pipăind cu piciorul bordura de granit, în ceața densă care asfixia felinarele în agonie.

Tăceau, cum tac întotdeauna oamenii după ce au vorbit prea mult, au auzit vorbind prea mult, au fost prea mulți.

Orașul tot era orb. Cu ferestrele stinse. Cu negura înfășurîndu-l ca o scamă, agățîndu-se lipicioasă pe haine, înăbușind respirația.

Orbecăiau pe lîngă ziduri, împiedicîndu-se, întinzînd mîinile să nu izbească într-un perete, în stîlpi. S-ar fi spus că planeta s-a împotmolit în altă atmosferă irespirabilă, pentru altfel de vietăți, de peșteră, unde n-are să mai străbată un soare niciodată.

Prin mijlocul străzii scîrțîiau însă roți.

Orașul dormea molcom ; dar poverile continuau să se tîrîie spre gări, spre bariere, spre cîmpurile în care războiul continua undeva. Crescu în amîndoi dorința să se afle mai repede acolo. Aici nu aveau încă ce căuta !

Vasile Mogrea vru să-l întovărășească pînă acasă.

— Nu... Noapte bună !

Îi strînse mîna. Se despărțiră.

Lui Radu Comșa îi păru că prietenul a plecat prea repede. Desigur atît aștepta, ca să-l abandoneze în întuneric, singur. Adineauri, Radu Comșa voise să rămînă singur și acum n-avea ce face cu singurătatea. Auzi pașii prietenului depărtîndu-se, repezi și siguri.

Pe urmă, nu se mai auzi nimic. Își tîrî singur, în marea singurătate, picioarele pe asfaltul mat.

Nu mai era cer deasupra.

Apoi și luminile ofticoase se stinseră brusc de la uzină. Bîjbîi într-o cavernă cu hrube întortocheate, într-un fără sfîrșit întuneric. Ca întunericul lui cînd era cu ochii legați. Dar atunci lumina lui era înăuntru. Atunci se temea ca de o bucurie prea mare de ceastălaltă de afară !... Iar cînd venise această lumină, ce trist miracol !... Își mușcă unghiile și își dădu seama că le roade. Vîrî mîinile în buzunarele mantălii. Își roade unghiile... Alexandru Vardaru decide soarta fetei lui, ca parcelarea unui teren. Lui Onisfor Sachelarie îi slujește argument... Ce-a ajuns ? Și Luminița ?... *Doamne ?* Gîndește la el, la ei ?... „Radule, ajută-mă să-mi explic... Să ne facem fericirea noastră din puțin..." Din resturi. O fericire nu se cîrpește din resturi ! Acum nu trebuie să mai gîndească la aceasta... La nimic din ceea ce nu va mai fi în curînd decît un trecut... Acum viața lui nu-i mai

aparţine : o datorează altcuiva... Cum şi-au pierdut timpul ! Vorbe ; fiecare urmăreşte egoist o nălucire a lui, la care nu renunţă. Au venit acolo, şi fiecare a venit cu altă realitate, din el ; cea dinafară nu există : în absolut, fiindcă o transformăm, o transfigurăm şi o modificăm după temperamentele, după toanele, după interesul şi suferinţele noastre ; deci cheia realităţii dinafară e numai în noi. Şi e inexprimabilă !... A spus-o Ghenea : „Cuvintele sînt prea tocite. Trădează gîndul..." A spus-o astăzi Luminiţa : „Altceva am voit să vorbesc şi altceva spun". E o suferinţă generală a omenirii. Poate pricina tuturor celorlalte suferinţi. Incomunicabilul care te izolează pentru totdeauna de ceilalţi semeni... Încotro merge ? Unde a ajuns ? S-a rătăcit... Trebuia să apuce pe cea dintîi stradă... Ce noapte mucedă !... Şi iar îşi roade unghiile. Cînd nu-ţi mai poţi supraveghea nervii — semn rău !... Era stăpîn altădată pe fiecare gest. Prea stăpîn... Aproape ca Bogdan Cernegură, camaradul ceva mai tînăr, care nu-şi destăinuia nimănui nimic din lumea sa interioară. Totuşi, în astă-seară a schiţat un gest, parcă ar fi voit să se apropie şi să-i vorbească. Ar fi făcut-o, desigur, dacă nu începea căpitanul tocmai atunci... Ce imbecil căpitanul, cu toată conferinţa lui ! Ce voia ?... „Aştept concluzia !" Cu ce privire idioată s-a mirat ! N-avea nici o concluzie !... Pentru concluzie nu compilezi din cărţi : ţi le dă viaţa ! Le cauţi ori le aştepţi. Iar cărţile numai te ajută să interpretezi viaţa şi experienţele vieţii, poate să le conduci. Pentru el e limpede. De-acum e singur. Numai omul singur e tare.

Cînd a dispărut ceaţa ? S-a retras miraculos, ca un văl ridicat. Acum sînt stelele sus ; cerul e înalt şi pur.

Ridică ochii spre tremurul stelelor clare şi eterne, diamantin prinse în catifeaua albastră a nopţii. Merse

înviorat. Sprinten ca în ritmul unei melodii de Lully [1].

Oraşul era scăldat în lumină ireală ; lumină stelară. Şi aerul era uşor, purificat ; ca o fereastră care a fost deschisă într-o cameră de convalescent şi a lăsat să explodeze hohotitoare sănătatea.

Trase zăvorul portiţei nerăbdător, ca la o întîlnire la care a întîrziat.

Urcă scările într-o suflare. Aprinse lumina şi fără să-şi dezbrace mantaua, scrise în picioare, pe un plic, adresa Luminiţei, cu litere apăsate. Îşi scoase verigheta din deget şi o puse pe birou.

Inelul fugi pînă la cadra de lemn a mesei, se ciocni de margine, se cumpăni o clipă şi se întoarse îndărăt, împins de un deget nevăzut. Îl înfăşură într-o foaie albă şi închise plicul.

Zvîrli mantaua şi chipiul. Întinse braţele ca un om liberat de cătuşe.

Se culcă îmbrăcat, acoperindu-şi ochii, să facă din nou întunericul în care de două luni învăţase să găsească lumină şi în care se simţea el mai bine. Fără să-şi dea seama, pipăia din cînd în cînd inelarul gol, de pe care lipsea veriga de aur.

Îşi puse atunci amîndouă mîinile sub cap.

Cînd deschise ochii tîrziu, privirea s-a oprit în colţul de lîngă uşă.

Cele două scaune erau apropiate, aşa cum rămăseseră de astă-seară, cînd stătuse el şi Luminiţa, acolo. Păreau că, singure, continuă numai pentru ele, ceea ce începuseră ei.

Radu Comşa se ridică şi le despărţi.

---

[1] *Jean Baptiste Lully* (1632—1687) — compozitor francez de origine italiană.

CARTEA A TREIA

CAPITOLUL I

TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE!

1

La colţul bulevardului, o caterincă tînguia valsul din *Prinţesa dolarilor*.

Omul cu pălăria fără nici o formă şi fără nici o culoare răsucea fără nici un entuziasm manivela, măcinînd sacadat notele ca grăunţele de cafea în rîşniţa cu melodii.

Papagalul moţăia cu penele prăfuite. Tresărea scîncind cu o privire bolnavă, de cîte ori lădiţa smucea prea tare, trezindu-l din visul pădurilor natale cu zbor de colibri, cu şerpi balansîndu-şi otgoanele din vîrful copacilor giganţi şi cu roiul de insecte multicolore, ca să-l întoarcă la realitatea mediocră şi monocromă a urbei cu zidurile fumurii.

O ordonanţă cu o pereche de cizme atîrnate de urechi într-un singur deget, încetini paşii, acompaniind cu fluier de virtuoz, valsul.

Se opri să scoată un planet.

Cînd căpătă hîrtia verde, îşi continuă drumul, renunţînd la fluierat, pentru ca să silabisească din mers profeţiile viitorului.

Apoi, dintr-o curte ieşi o doamnă bătrînă, cu o pelerină neagră şi capelă cu mărgele de sticlă, purtîndu-şi de mînă nepotul. Plăti şi ea un bilet pentru copil şi altul pentru dînsa.

— Observă, Comşa, cît de stupidă nevoie are omul să spere mereu ceva ! vorbi Vasile Mogrea, fluturînd ziarul în mînă. Ce dracu o mai fi aşteptînd de la viitor, o zgripţuroaică antediluviană ca aceasta ?

Vasile Mogrea tăcu îndată, devorînd cu lăcomia dintotdeauna ediţia ziarului cu cerneală udă. Se rezemă de grilaj, căutînd umbră, fiindcă soarele începea să dogorească întîia oară în primăvara aceasta.

Cucoana bătrînă îşi puse ochelarii să citească destinul. Îl descifră cu nerăbdare întîi pe al ei, şi numai după aceea, biletul copilului.

Omul opri manivela. Îşi şterse sudoarea cu o cîrpă murdară. Începu să vorbească încet cu papagalul, cum vorbesc oamenii simpli şi copiii cu dobitoacele, cînd rămîn singuri.

Papagalul exclamă dispreţuitor şi gutural :

— Moşneag ţicnit !

Pe urmă schimbă piciorul şi piroti iar.

Radu Comşa uită o clipă discuţia cu Vasile Mogrea, întreruptă, căutînd să-şi reconstituie din această exclamaţie, viaţa de-acasă a omului cu papagalul şi caterincă :

...Desigur o baracă de mahala, unde îi aşteaptă pe amîndoi o cumătră cu nasul roş şi cu mătură. Omul cu planetele soseşte tîrziu, legănîndu-se. S-a oprit la cîrciumă. E vesel, dondăne ceva fără şir.

— Moşneag ţîcnit ! îl întîmpină baba cu mătură, cerîndu-i punga să vadă cît i-a adus.

— Moşneag ţicnit ! repetă confirmînd pasărea cu profil semit.

Dar papagalul tresări încă o dată din somn, rostind de astă dată :

— *Hé, dis, vieux !... Vieux toqué !...* [1]

[1] Hei, spune, bătrîne !... Moşneag ţicnit !... (Fr.)

„În acest caz — îşi spuse Radu Comşa — am dat greş. Bătrînul ţicnit nu poate fi împărţitorul de zodii. Cumătra de-acasă n-are cum să-l întîmpine în graiul în care se exprimă cumetrele lui Courteline [1]. Trebuie să fie un altul, un *vieux toqué* din vreo familie ruinată, de unde, la desfacerea totală a moştenitorilor, pasărea albă cu guşa de culoarea trandafirie a asfinţiturilor, s-a declasat, ajungînd pe cutia ambulantă cu valsuri."

„*Vieux toqué !* — Moşneag ţicnit !" e, de bună seamă, revanşa păsării flecare, aruncată stăpînului de azi, în amintirea celuilalt, vreun bătrîn chefliu, cartofor şi muieratic ; desperare a soţiei care cu masa întinsă în sufragerie îşi amăgea aşteptarea citind un roman de Dumas-*père* [2]... Pînă ce bătrînul ţicnit a murit, sau a murit cucoana bătrînă sau din alte pricini obscure, lucrurile au fost scoase la mezat şi pasărea a devenit, prin capriţiile hazardului, Pythie cu tarif moderat, pentru toate pungile plebee.

Radu Comşa părăsi însă şi aceste ipoteze, prin care construia întotdeauna din aspectele străzii, drame fictive ale vieţii ; căci dintre toate, se alese vie şi imediată, amintirea lui Pol Vardaru... şi îndată se întrebă dacă numele i-a răsărit fiindcă papagalul alb şi roşu de pe lădiţa caterincei i-a amintit papagalul verde al Laurei Vardaru, Jack, intonînd cu neostenită frenezie „*C'est un har-tilleuur, maman...*" ; sau fiindcă într-adevăr a presimţit cu o clipă înainte, apariţia lui Pol Vardaru, venind acum în carne şi oase din capătul bulevardului. Se strădui fără succes să-şi rememoreze cum se numeşte în psihologie fenomenul acesta al previziunii : gîndul la o persoană cu cîteva minute

[1] *Georges Moineaux* zis *Courteline* (1860—1929) — scriitor umorist francez.

[2] *Alexandre Dumas-tatăl* (1803—1870) — romancier şi dramaturg francez.

înainte de a o întîlni. Un fel de comunicare anticipată, prin antene extrem de fine.

Generalul Pol Vardaru, în haine civile, cenuşii, cu ghetre albe şi cu pălărie de pai pe-o sprînceană, se apropia răsucind între degete morişti triumfale de baston. Cînd îl recunoscu pe Comşa, traversă trotuarul :

— Ce devii ?... (Ezită, fiindcă era deprins să-i spună : Radule !) Ce devii, Comşa ? Am auzit că te-ai făcut bolşevic...

Îşi scutură pantalonul cu mănuşile gri, îşi potrivi dunga pe picior, îşi pipăi batista în buzunarul de la piept.

Radu Comşa îşi prezentă prietenul. Vasile Mogrea întinse mîna morocănos, continuînd să citească ziarul, rezemat de grilajul de fier.

— Şi cînd ne răstorni ? Cînd proclami revoluţia ?... Cînd ne împarţi casele şi cînd ne trimiţi în surghiun ?... îl tachină surîzător generalul Pol Vardaru, cu o bunăvoie care dovedea că numai de aceste îndepărtate ameninţări nu-i păsa lui acum.

— Cît de curînd !... Puţină răbdare ! răspunse pe acelaşi ton Radu Comşa, admirînd cît de tînăr se păstrează unchiul Luminiţei cu tot părul alb, pe care îl purta surîzător, ca o cochetărie mai mult.

— În orice caz, sper că o să mă ai în vedere... În amintirea trecutului, Comşa !...

Se feri în lături, salutînd pînă la pămînt o doamnă foarte elegantă, înveşmîntată în olandă albă şi mată, de la pălărie pînă la pantofi. O privi din urmă, cu sprîncenele ridicate în semn de nemărginită admiraţie :

— Dragă Comşa, cît timp ţara românească produce încă asemenea exemplare de rasă, nu înţeleg de ce s-ar plînge lumea !... Totul merge de minune şi viitorul ne surîde... Ai pune-o p-asta la tors şi la spălat rufe ?

— Ba bine că nu ! mormăi Vasile Mogrea de după ziar. La perforat bilete, în tramvai !... hotărî, fiindcă citea tocmai că personalul tramvaielor cere mărirea salariilor şi ameninţă cu greva.

— Asta e nostimă ! se bucură în culmea fericirii, generalul Vardaru. La cea dintîi ocazie am să i-o spun... Şi am să adaug, bineînţeles, că în acest caz sînt gata să devin cel mai pasionat pasager al Se-Te-Be-ului ! Mă rechiziţionaţi şi pe mine... Conductor ! Nu-ţi spuneam, Comşa, că o să am nevoie de protecţie ?...

Generalul Pol Vardaru îşi scoase monoclul să-l şteargă cu batista, zîmbind cu beatitudine acestor perspective încîntătoare, fără să ia seama la privirile asasine cu care îl onora prietenul lui Comşa.

— De ce nu treci o dată pe la Laura ? întrebă, aşezîndu-şi sticla rotundă în arcada sprîncenei. Nu e un motiv, fiindcă s-a întîmplat aşa, să ne ocoleşti acum şi pe noi. Ştii cît te simpatizează Laura !... De altfel ei sînt la Paris !... Nu rişti o întîlnire, oricum, neplăcută...

Generalul se încruntă unei amintiri, potrivindu-şi floarea albă de la butonieră.

— Acum să-ţi spun, între noi, Comşa... Mai bine poate că a fost aşa. Cine te obligă adică să renunţi de bunăvoie la libertate ? Toate femeile din lume, s-o ştii de la mine, Comşa, sînt încîntătoare, cîtă vreme sînt nevestele altora... Cînd devine a ta, nu mai are nici un haz !... Uite, cu Laura chiar... Cunoşteai menajul nostru : ideal ! Nu mă întreba cînd plec, cînd mă întorc, de unde viu, ce-am făcut... Acum, de două săptămîni, numai scene. Şi ştii pentru ce ? Să ţi-o spun, că e nostimă...

Pol Vardaru se opri. Caterinca începuse aria: *La donna e mobile* [1].

Generalul o acompanie: *„qual piuma al vento...“* [2]

Suspină cu un gest larg de regret, pentru trecutul definitiv pierdut:

— Ah! Comşa, Comşa! Cînd au să se mai întoarcă vremurile acelea? Carusso, Maria Galvani, Titta Rufo, Şaliapin, Grand'Opéra!... Cu mizeria aceasta a valutei, nici nu te mai poţi mişca din ţară. Prizonier, mă simt prizonier aci!... De o parte valuta, de alta exproprierea... Şi ce dobînzi, dragă Comşa, ce dobînzi nemaipomenite!

Suspina şi se căina fără prea deplină convingere. Chiar dacă îşi mai redusese bugetul huzururilor fiindcă ajungea la fundul sacului şi fiindcă se ridica o şleahtă de îmbogăţiţi de război, mult mai activi şi mai nesăţioşi decît neamul Vardarilor, încă nu era un muritor de foame şi de sete. De fapt, suspina după război. Atunci se simţise mai bine şi mai puţin inutil. Îşi justificase întrucîtva existenţa, măcar dintr-o pasiune de risc a cartoforului şi chefliului înveterat.

Acum era inutil, de prisos, se supravieţuia.

Potrivindu-şi monoclul în arcada sprîncenii cu două degete, îşi aduse aminte că începuse să povestească altceva:

— Ce spuneam? Da... Să vezi ce mi se întîmplă de două săptămîni... Într-o zi, îmi aduce un imbecil, fost sub comanda mea, două sticle de lichior. *Bols* olandez, autentic, dinainte de război. „De unde le găsişi, mă urîtule? întreb. Astea nu sînt de nasul tău!“ Îmi răspunde că de la el, din garnizoană, la Caracal... La o cofetărie, unde nu le întreba nimeni, de zece ani. Adevărat! Cine să bea Bols la Caracal, şi încă la o

[1] Femeia e schimbătoare (it.).
[2] Ca fulgul în vînt (it.).

cofetărie? Şi atunci îmi dă în cap: „Stai, nenişorule! Am dat peste o sursă pe care n-o cunoaşte nimeni. Mă urc în tren. Cobor la Caracal. Ai fost la Caracal? Nu mai călcasem pe-acolo de cînd eram locotenent... Îmi mîncase acest Caracal o jumătate de an din tinereţe, pînă ce-am pus toţi sfinţii la contribuţie să obţin mutarea. Oraş tipic de provincie. O viaţă mocnită, să te sinucizi!... Caracalenii nu cunoşteau pe atunci altă pasiune decît plăcintele. Se întorceau cu buzele grase, îşi făceau semn de pe celălalt trotuar, ridicînd două degete unsuroase şi strigîndu-şi: C!; alte două degete strigîndu-şi B! Adică înţelegi? Au mîncat două plăcinte cu brînză şi două cu carne... Aceasta era viaţa la Caracal, pe vremea juneţii mele!... Acum îţi imaginezi că nu m-a cuprins nici o înduioşare, amintiri eţetera, eţetera, cînd am descins din tren. M-am urcat în birjă, şi mînă direct la cofetar!... Mă ţinea minte. Cumpăr tot lichiorul. Nici nu ştiu ce aur au, idioţii! De acolo mă duc la Vîlcea, la Slatina, la Tîrgu-Jiu. Cum ajungeam în oraş, spuneam birjarului să dea raită la toate cofetăriile. Vin acasă cu şase lădiţe. După o săptămînă iau altă linie... Mi-am făcut rezerve pe zece ani, cu preţuri ridicole. Şi ce lichior, Comşa, ce coniacuri! Unde mai găseşti la Bucureşti o singură sticlă dinainte de război? Nici fabricile nu cred să mai aibă, decît pentru muzee şi expoziţii!... Dar ca să nu-mi fie mulţumirea întreagă, acasă mă aşteptau scenele Laurei. Că bat drumurile cine ştie pentru ce! Că am născocit chestiunea cu lichiorurile, numai să-mi creez un alibi... Că poate nici nu plec din Bucureşti şi mă ascund să comit cine ştie ce grozăvenii cu cine ştie ce balerină şi corupătoare de sexagenari!... În sfîrşit, cunoşti pînă unde ajunge imaginaţia femeii cînd o ia razna!... De aceea îţi spun,

Comşa : Mai bine aşa ! Liber ca pasărea cerului !... Aci înţeleg programul bolşevic şi ader din toată inima la el. Jos căsătoria religioasă, cu piedici şi restricţii de la divorţ... Un contract : mă placi, îţi plac ? Poftim !... Cînd descoperi că te-ai înşelat : Adio, şi n-am cuvinte !...

Generalul Pol Vardaru văzu că doamna în haină de olandă se întoarce. Îşi luă repede ziua bună :

— Ne-am înţeles, Comşa ?... Mă ai în vedere ! Dînsa perforatoare de bilete şi eu conductor... Mă duc să-i spun... Şi mă ofer să-i dau lecţii de perforat, din vreme, dacă n-o fi ştiind mai bine decît mine. Nici nu-ţi imaginezi ce generaţie precoce s-a ridicat după război în materia asta, să ne lase de căruţă !...

Ieşi în calea doamnei, scoţîndu-şi pălăria de pai cu un superb gest de muşchetar.

— *Vieux toqué ! Vieux toqué* ! ţipă pasărea albă-roşie, zbîrlindu-şi creasta.

— Lichea bătrînă ! pufni Vasile Mogrea, boţind ziarul în mînă.

— De ce, Mogrea ? îl apără Radu Comşa. Toate acestea nu l-au împiedicat să fie un comandant îndrăzneţ, energic, iscusit, cum n-au existat mulţi în tot războiul !...

— Moft ! Dar soldaţii, i-ai uitat ? Soldaţii cei fără nume, care mureau eroic fără să ştie pentru ce !... Nu mureau eroic ca să apere ţara şi averile Vardarilor ?... Citesc aci că s-au numărat zilele acestea altceva, nu asemenea comandanţi de vodevil. S-au numărat pînă acum cincizei şi unu de mii de orfani de război... Înţelegi ? Copiii de care are să-şi bată joc filantropia oficială şi au să poarte grijă coconeturile cu baluri, tombole şi toate mofturile... Iar individul acesta face razie de lichioruri ! Poate mîine o să alergaţi după el, să-i oferiţi un loc de frunte în partid... Numai o lichea ca el mai lipsea între atîţia moftangii !...

Caterinca explodă neaşteptat, primele dezacorduri din *Sambre et Meuse* [1].

Radu Comşa fu silit să vorbească mai tare, pentru a acoperi împroşcarea notelor.

Era o guerilă care dura de o lună între dînşii, cu scurte armistiţii... Radu Comşa credea în partidul nou întemeiat cu deviza : „Vrem ca România Mare să devină România nouă !“ Vasile Mogrea nu admitea nici o disciplină, era în război cu toată lumea, nu descoperea pretutindeni decît mofturi şi iar mofturi.

— Mogrea — vorbi Radu Comşa, împăciuitor — să nu începem iar ! Ştii bine că o discuţie nu e conflictul între două idei, ci între două temperamente... Tu ai vrea să distrugi tot, fiindcă ai voluptatea să loveşti brutal, să ofensezi... Nihilism curat ! Eu cred că întîi trebuie să ţinem seamă că există o realitate, pe care n-o poţi suprima decît treptat, modificînd-o...

— Adică, iar compromisuri ?... Mai lasă tu, mai las eu, pînă ce din tocmeală în tocmeală, ne întoarcem de unde-am plecat !... Îmi pare rău, Comşa, dar trebuie să constat că începi şi tu să devii un moftangiu !

Vasile Mogrea îşi îmblînzi constatarea severă, bătînd prietenul pe umăr :

— Glumesc, Comşa ! Dar mă tem că experienţa ta are să-ţi aducă numai deziluzii... Oamenii cînd se adună mai mulţi încap pe mîna unui Alexandru Vardaru, să-i administreze el. Personalitatea îţi dispare, se nivelează sau şi mai rău dacă se poate ; încap pe mîna unor demagogi ca pehlivanii reformatori care conduc partidul tău. Tu speri că miracolul are să-l săvîrşească un asemenea partid ?... Dar partidul tău e o adunătură de ambiţii, de vanităţi, de interese şi

[1] Marş compus în 1879 de Rauski, şef de muzică militară franceză, pe o melodie de *Robert Planquette* (1848—1903).

de o sumă de mofturi !... Are să conducă nu cel mai tare, ci cel mai viclean şi mai tenace !... Un partid vrea să guverneze. Şi cînd guvernezi, începi printr-un compromis. O capitulare azi, mîine alta... De altfel, ce să mai vorbim degeaba ? Mîine o să-ţi vedem menajeria !...

Îi prinse braţul.

Partidul României mari care vrea să devină România nouă, vestise pentru a doua zi o mare întrunire publică. Afişe albe, tăiate în diagonală de o bandă tricoloră, chemau pe toate zidurile Capitalei, cetăţenii la cea dintîi manifestaţie care pregătea alegerile.

Se anunţau vorbitori din pămînturile eliberate. Trenurile descărcau de două zile, în Gara de Nord, delegaţi din provincie. Ţărani în porturi simple şi albe ; foşti ofiţeri demobilizaţi, invalizi sprijiniţi în cîrje şi cu mînecile goale ; mult tineret cărturăresc ; popi şi învăţători, strecurîndu-se intimidaţi, cu legăturile pestriţe şi geamantane jerpelite, printre automobilele dezlănţuite pe calea Griviţei spre miezul Bucureştilor.

Era una din acele năvalnice speranţe spontane care-şi făcea vad în popor după război şi care de la început s-a aflat prada demagogilor celor mai sfruntaţi, marilor briganzi electorali ! N-aveau o idee, un program, o doctrină, o pregătire, o cît de vagă sumă de cunoştinţe. Aveau curaj. Şi aveau cinismul de a răscoli mereu cu vorbe goale şi cu promisiuni făţarnice, sărmanele nădejdi ale foştilor ostaşi, născute acolo, departe, în noroaiele tranşeelor.

Guvernul nu putuse împiedica revărsarea aceasta a mulţimilor. Era unul din guvernele de scurtă durată, perindate de doi ani, de la întoarcerea trupelor în Bucureşti.

— Priveşte, dragă Mogrea, mulţimea aceasta proaspătă, cu care n-am fost deprinşi încă !... vorbi Radu

Comşa, neputîndu-şi stăpîni agitarea lăuntrică şi uitînd că el fusese acela care-şi rugase prietenii să schimbe discuţia. Cum o poţi compara cu bandele de canalii, cu care ne-au obişnuit întrunirile politice, de cîte ori opoziţia vrea să răstoarne guvernul ? Este ceva nou ! Există în aer...

— Moft ! Să lăsăm !... De doi ani ne pierdem vremea să ne convingem unul pe altul...

Într-adevăr, de doi ani, discuţia se încingea între dînşii, pînă la cuvinte grele. Se despărţeau furioşi, ca a doua zi să se caute cu nerăbdare, ca s-o înceapă din nou.

Lui Radu Comşa nu-i mai rămăsese decît acest tovarăş. Întîmplarea, în care văzuse un semn ascuns al destinului, făcuse ca în iarna cînd s-a întors din Moldova să-şi găsească aproape toate amintirile fostei lui existenţe dinaintea războiului, risipite.

Proprietarul casei murise, moştenitorii împărţiseră şi vînduseră ; mobila şi cărţile din cele două camere ale lui fuseseră înfundate într-o şură, de unde fiecare furase ce-i căzuse la îndemînă. N-avea pe cine chema la răspundere. Astfel, se părăduise tot ce putea să-i amintească cealaltă viaţă ; era mai liber, totul fusese şters, ca să-şi poată reconstitui viaţa cea nouă, pe teren curăţat. Şi locuia acum într-o casă mărginaşă, cu odăile întunecoase şi respingătoare, cum se cuvenea unei existenţe de abnegaţie şi de renunţare.

Totul era şters, tot.

Şi-a dat seama în ziua cînd s-a întîlnit faţă în faţă cu Luminiţa, la braţ cu bărbatul ei, la ieşirea unui restaurant.

Nici o tresărire.

Se afla, ca şi acum împreună cu Vasile Mogrea. El n-a întors capul, dar Vasile Mogrea nu l-a cruţat în ziua aceea. Îl cunoştea, pe celălalt. Din şcoală îl cunoştea, şi apoi din facultate. Şi ca să-i răscolească

bine sufletul, pînă la sînge, aşa ca vindecarea să-i fie mai întreagă, n-a contenit să-l zugrăvească pe celălalt, ca să înţeleagă deplin Radu Comşa, cu cine a fost schimbat.

— Ce satisfacţie, dragă Radule ; îşi frecase mîinile păroase cu o bucurie barbară. Să fi căutat Alexandru Vardaru în toată ţara românească, aşa Românie mare şi lată cum e acum, n-ar fi putut găsi altă mediocritate mai perfectă ! Premiantul întîi la toate — zece la teză, zece la oral !... Destul să-ţi spun atît, ca să înţelegi calitatea omului. Dobă de carte, fără un dram de personalitate. Corect, pantaloni pe dungă, dicţiune, bună creştere, toate mofturile : un tenor în viaţă. N-are să supere niciodată pe nimeni. Sînt sigur că nici nu ştie să înjure !... N-are nici o părere personală — e de părerea ultimei cărţi citite. Admirabilă plămadă între degetele lui Alexandru Vardaru ! Are să-l mozolească aşa cum vrea el... Îi întrevăd un viitor strălucit ; carieră politică, universitate, mai ştiu eu ce... Şi uitam să-ţi spun că, pe deasupra tuturor, se mai numeşte şi Radu. Radu Şerban !... Aşa încît domnişoarei Vardaru i-a fost desigur uşor să se deprindă cu această substituire de persoană de vreme ce i-a rămas măcar jumătate din numele tău. Nişte putori, femeile !... Toate, totuna ! Fă-ţi cruce ! Ai scăpat de mare primejdie...

Radu Comşa s-a deprins acum şi cu acest gînd. S-a deprins cu atîtea cîte-i păreau altădată ciudate şi condamnabile.

Curios ! Cum păşeşte pe aceleaşi străzi şi nu se mai regăseşte ; întîlneşte aceiaşi oameni şi parcă nu i-a cunoscut niciodată !

Găseşte o plăcere să petreacă ceasuri întregi în casa lui Vasile Mogrea, într-o încăpere scundă, întotdeauna cu miros de mîncare, în murdărie şi dezordine, care i s-ar fi părut altădată de cea mai dezgustătoare

trivialitate. Fetiţa lui Mogrea îşi şterge pe pantalonii lui degetele pline de dulceaţă. Amalia, nevasta lui Mogrea, duruie la maşina de cusut, încît trebuie să răcnească din răsputeri cuvintele, cînd vorbesc. Păşeşte peste ziare aruncate, cărţi deschise şi pline de sosuri, pe colţurile mesei sînt farfurii cu resturi de mîncare sleite ; totul arată sărăcie lipsită de decenţă şi el se simte bine acolo, se întoarce irezistibil atras.

2

În faţa Teatrului Naţional, Radu Comşa se despărţi, luînd seama că e în întîrziere.

Fixase întîlnire cu delegaţia organizaţiei din Iaşi, unde centrul îi hotărîse o candidatură, deocamdată de încercare, şi cum spunea Mogrea, rînjind : „de-un moft !"

De la hotel însă, delegaţia se risipise.

Toţi porniseră nerăbdători să hoinărească prin Capitală, să caşte gura la vitrine, să facă tîrguieli pentru neveste şi să se întîlnească în localurile de aperitive, cu alţi factori politici, din alte judeţe.

Îl întîmpină numai un domn roşcat, cu mutră vicleană de vulpe, familiar şi vulgar, exprimîndu-se în dialect arhimoldovenesc :

— Ti-am recunoscut după sămnul din obraz. Ţi-o spun fără intenţie de suparare, puiule !... Aista-i un capital electoral care nu trebuie neglijat... Ai fost un viteaz pe front ! Alegătoru-i bine să o ştie şi cu atîta mai bine, dacă ari dovada scrisă pi faţî !... Aiasta rămîne lucru di preţ, macar pentru o bucată di vreme. Nu uita că, îndată după întrunire, mîni, plecăm ! Să nu scapi din videre, puiule, echipamentu di campanie !... Manta di ploaie, galoşî şi cortel. Avem să umblăm pi undi ş-o înţărcat dracu copchiii... Acolo, să

ştii di la mini, drăguţă, cu n-avem trotuar ca pi Calea Victoriei...

Domnul Lică Cartojan îşi ceru iertare după aceste binevoitoare sfaturi, că trebuie să plece după prieteni, în explorarea magazinelor de noutăţi, după cum cerea lungul pomelnic, împăturit în buzunarul vestei. „Dacă m-aş potrivi nevestii, ar trebui sî cumpăr tăt tîrgu, puiule, tăt tîrgu!"

Se depărtă, înarmat subsuoară cu umbrela uriaşă, de care era inseparabil, chiar cînd umbla pe unde nu şi-a înţărcat dracul copiii.

Radu Comşa îl privi din urmă, cu acreală. Ciudate tovărăşii îi impunea partidul grandioaselor reforme.

Cu individul acesta, nu îşi simţea prin nimic, nici o apropiere. Iar familiaritatea lipicioasă: „Puiule!" îl indispunea ca tonul prietenos al chelnerilor de la birturile de periferie.

Totuşi, se îndreptă spre casă, să-şi pregătească bagajele pentru a doua zi, şi bineînţeles, manta, galoşi şi cortel.

După un ceas, cînd fu îndărăt în Calea Victoriei, se văzu silit să recunoască umil, că toată dreptatea fusese de partea domnului Lică Cartojan.

Nori păcurii se ridicaseră deasupra Capitalei.

Ploaia repede şi neprevăzută, de primăvară, se dezlănţuia în cataracte, cu cele dintîi bubuituri de tunete şi cele dintîi fulgere ale echinocţiului. Iar el îşi lăsase umbrela, galoşii şi pardesiul de ploaie, gata de drum, pe divanul de la uşă, ca să se prelingă acum pe lîngă pereţi, ferindu-se de şuroiala de pe acoperişuri...

La „Café de la Paix", prin geamul aburit, i se păru că zărise la o masă pe căpitanul Pleşea, rezemat într-un colţ, privind potopul de afară.

Se întoarse din drum.

Nu fusese o părere. Era el cu adevărat, în carne şi oase. Nu-l mai întîlnise de pe front şi se îndreptă spre fostul camarad, cu un elan aproape frăţesc.

Tata Pleşea îi întinse mîna fără să arate nici surprindere, nici bucurie. Radu Comşa observă pe umeri trese proaspete de maior.

— În sfîrşit, iată împlinit visul dumitale! rosti, trăgînd un scaun alături. Exact cum îl imaginai: o masă la fereastră de cafenea, afară plouă; nu lipseşte nici pachetul de ţigări şi nici cafeaua... Ce spuneai dumneata, că nu o să ne mai vedem niciodată?...

— Aceasta e cafea şi acestea sînt ţigări? se tîngui tata Pleşea, cu amară scîrbă pentru astfel de vremuri. Te-aş ruga să guşti din amîndouă, ca să-mi dai dreptate. Ce-a fost nu se mai întoarce!...

Maiorul Pleşea se plecă peste masă, ştergînd cu dosul mîinii ceaţa de pe sticlă, ca să-i rămînă privirea liberă, în strada unde nu se aprinseseră încă becurile şi luminau numai vitrinele şi farurile automobilelor.

Trecătorii se încrucişau zgribuliţi, surprinşi de ploaie în haine subţiri. Un băiat cu ziare, cu şapca pe ochi, traversa printre trăsuri şi maşini, gheboşat, cu teancul de foi subsuoară, cu mîinile înfundate în buzunările pantalonilor. Maiorul Pleşea, cu uniforma ponosită, pe care străluceau noi numai tresele, avea înfăţişarea tristă şi timidă a săracilor intraţi într-un local prea luminos.

— Decît atîta lumină (arătă şiragul de becuri şi candelabre), s-ar îngriji mai bine să servească o cafea mai omenească... Ştii a ce miroase cafeaua aceasta, Comşa?... A ghindă prăjită! E întîia oară cînd beau ghindă prăjită... Mai rău ca pe vremea războiului!

Pe masă, ceaşca era numai începută şi lăsată la o parte, rece.

— Ci mai spune şi altceva, domnule maior! îl îndemnă privindu-i cu prietenie mustăţile cărunte şi ochii de om ignorant şi bun, cuprins de înduioşare pentru amintirile vechi dintre dînşii. Unde eşti acum ?... Ce faci ?...

— Fac ce facem toţi, Comşa !... Fiindcă n-am avut norocul să murim ca Ionescu sau Ghenea, colo, sus, la cotele pe care le ştii, ne chinuim să trăim. Ne întoarcem tunicile pe dos. Bem cafea de năut şi alte produse pe care se vede că a pus România Mare monopol... Îţi aminteşti colecţia mea de ţigări ?

— Cum nu, domnule maior ? Era doar celebră în tot sectorul ! zîmbi Radu Comşa la amintirea cutiei în care tata Pleşea colecţionase cîte un exemplar din cele mai rare produse ale manufacturilor de tutun, aliate şi inamice.

— Mi-a furat-o, Comşa !... Închipuieşte-ţi că mi-a furat-o ! anunţă cu dezolare maiorul. Soldatul, servitoarele din casele pe unde am fost încartiruiţi, ştiu eu ?... Pe cine să bănuiesc ?... Nu mai auzi decît de fraude şi de depozite arse. S-a ticăloşit lumea ! Nu ştii în cine să mai ai încredere !... Într-o zi, desfac cutia, o păstram în fundul lăzii, într-un antreu. Zic : „Ia să vedem ce mai fac ţigările mele, sireacele, să nu dea umezeala peste ele." Cînd colo, în cutie nici urmă de ţigări. Să-mi vie ameţeală !... Un pachet de ziare, mototolit. Şi eu, care nu mă înduram să mă ating de una ! Mă mulţumeam doar să le miros. Mai bine pierdeam leafa pe trei luni...

Radu Comşa îşi dădu toate silinţele să pară foarte mîhnit de această neconsolabilă pierdere, deşi făcea în vremea aceasta o neplăcută comparaţie între maiorul acesta cu manii ridicole, cu uniformă sărăcăcioasă şi cu înfăţişare abrutizată, şi între tata Pleşea

cel de pe front, brav cu simplitate, sub aripa căruia se adunau cu toţii ca să capete îndată siguranţa şi sănătatea sufletească.

— Întrebam, domnule maior, unde se mai află regimentul ? Ce face colonelul nostru, „Una la mînă ?"

— Colonelul ne-a lăsat... L-au înaintat şi ne-au trimis un muţunachi de şcoală nouă, un reformator oploşit pe la cartierul general, la adăpost, cît a ţinut războiul cu primejdiile. „Una la mînă" al nostru, înainte de a pleca, în ultima luptă, a mai căpătat o rană... Acolo s-a pierdut şi Cernegură. Bogdan Cernegură, de la întîia, prietenul lui Ghenea... Mort ? Prizonier ? Mort în prizonierat ?... Cine să ştie ? Cine le mai ţine acum răbojul ?... Mai bine de dînşii. Au crezut într-o Românie Mare, care era frumoasă şi scumpă fiindcă aşa o vedeam din România mică de atunci... Iar eu cu regimentul am ajuns la dracu în praznic. Nu mă întreba unde, că degeaba ţi-oi spune... A ajuns ţara aşa de mare că nu ne-o mai cunoaştem... Te-aş invita însă să pofteşti pe la noi ca să vezi şi tu cu ochii tăi, unde mor şi putrezesc cu încetul !... Cînd plouă, trebuie să opreşti o birjă, ca să te treacă de pe un trotuar pe altul. Altfel, înoţi pînă la glezne ! Şi imaginează-ţi, Comşa, dacă ai mai auzit vreodată aceasta !... Capitală de judeţ fără o cafenea ! Scîrbos !

Încercă să aprindă o ţigară. Ţigara era umedă şi tare, nu scotea fum.

O aruncă, scuipînd cu dispreţ :

— Scîrbos !

Epitetul se adresa în aceeaşi măsură capitalei de judeţ fără cafenea ca şi ţigărilor incombustibile, pe care le punea în comerţ Regia Monopolurilor din România Mare.

Pe urmă, tata Pleşea întrebă, cu mare interes :

— Cunoşti Ardealul ?

— Puţin !... făcu Radu Comşa un semn vag cu mîna.

— Te întreb, fiindcă am auzit că în Ardeal sînt nişte cafenele, Comşa, nişte cafenele cum n-am avut noi, nici în Bucureşti, în vremurile bune... Dacă nu ne trimite în Ardeal, pînă la anul cînd ies la pensie, n-am să mai am parte să le văd. Toată lumea spune că ai ce vedea în Ardeal !... Am vrut să-mi cer şi eu un concediu să aflu ce e cu acest Ardeal pentru care am stat doi ani în bordei şi şanţuri. Pe urmă m-au speriat băieţii, că e restaurantul scump şi nu găseşti camere la hoteluri... Am renunţat.

Maiorul Pleşea se opri, fiindcă nu mai avea ce spune. Aici se opreau toate preocupările şi tot orizontul conversaţiei sale.

Nu mai avea ce spune nici Comşa. Simţi o părere de rău că şi-a întîlnit fostul comandant. Că a intrat, cînd l-a văzut pe fereastră.

Ar fi păstrat pentru totdeauna altfel de amintire, numai aceea de „acolo“.

Atinse distrat cu mîna un pachet de pe masa de marmură.

Obrazul maiorului Pleşea se lumină :

— A ! Să-ţi arăt ce-am cumpărat, dragă Comşa ! Îmi pare bine că poţi să-ţi dai şi tu o părere... Eşti poate mai pricepător în muzică decît mine... Douăsprezece plăci ! Am un patefon, am uitat să-ţi spun... O ocazie ! Şi mi-am zis : ia să nu trec eu pe la Bucureşti, fără să nu mă aprovizionez. M-am privat de altele, dar am ales în schimb nişte plăci !...

Cu nerăbdare de copil care arată celorlalţi darurile, desfăcu plicurile cu discuri şi le trecu pe rînd lui Comşa, citindu-i cu ortografie proprie :

— *Ignace jan Paderewski*[1], *Nocturne en si bemol, Op. 16, No. 4.* Grozav, Paderevski, Comşa ! *In the Heart Hawai*... Citeşte tu !... *My Honolulu Dream Girl*[2]. Şi *Trovatorul*, Comşa, *Trovatorele !*...

Împachetă minuţios plăcile. Legă sfoara.

Radu Comşa se simţea jenat de privirile vecinilor, amuzaţi de acest ofiţer, care-şi arată marfa ca un voiajor al unei fabrici de gramofoane.

Dar maiorul nu luă seama la aceasta ; puţin îi păsa de ce pot gîndi şi spune necunoscuţii din jurul lui — nişte civili.

Era stăpînit acum de singura bucurie adevărată, pe care i-o îngăduiau aceste vremuri generoase numai în decepţii :

— Aceasta, pot spune, dragă Comşa, că mi-a rămas singura mulţumire ! Mă întorc la păcătoşii mei în garnizoana unde cînd nu-i noroi, e-un praf de nu se vede om pe om... După ce mi-am terminat serviciul, mă pun la papuci, aşez ibricul de cafea la jirt şi dau drumul... Atunci doar mai uit, şi spun că tot mai e bună la ceva România Mare !...

Privi din nou, pe geam, curgerea ploii. Necurmata goană a trecătorilor. Jocul luminilor în oglinzile ude.

Întrebă cu indiferenţă, fără să întoarcă ochii, aşa, de mîntuială :

— Şi tu ce faci pe aici ? Ai vreo slujbă, ceva ?

— Avocatură...

— Aşa, că bine zici ! Uitasem... Atunci trebuie s-o duci bine ! Aud că avocatura rentează... Toţi fac afaceri, toţi au procese, toţi cumpără, vînd, învîrt felurite chestii... Te-ai însurat ?

[1] *Ignace Paderewski* (1860—1941) — pianist, compozitor şi om politic polonez.

[2] În inimă, Havaiul... Fata visurilor mele din Honolulu (engl.).

Radu Comşa îşi aminti deodată că e grăbit şi se ridică.

— Mi-a făcut mare plăcere că te-am văzut, tată Pleşea !...

— Şi mie... La revedere !

Minţeau amîndoi.

Unul plecă dezamăgit. Celălalt rămase să privească, lîngă pachetul cu discuri şi cafea de ghindă prăjită, ploaia din stradă — care nici aceea nu merita să fie comparată cu ploile dinainte de război.

3

A doua zi, seara, după întrunire, Radu Comşa de-abia îşi găsi loc în trenul de Moldova, ticsit de prietenii domnului Lică Cartojan.

Toţi îşi schimbară peste capete ediţiile gazetelor cu fulminantele patriotice discursuri. Pe toate mutrele se lăbărţa o bucurie zgomotoasă şi nestăpînită. Manifestaţia întrecuse toate aşteptările. Acum erau siguri că „ceva" trebuie să se schimbe în ţară.

Fiecare cuvîntare se încheiase în urale. Tulburătorii, angajaţi de poliţie, fuseseră îndată reduşi la tăcere. Guvernul primise o lovitură de moarte.

Iar domnul Lică Cartojan, înconjurat de o gardă sigură şi credincioasă, desfăşura un aprig plan de campanie.

— Pot zîce, dragii mei, că i-am răpus !... Alegirea de-acu, îi numa de formî... Ai noştri, pe toată linia ! Chestia ce gre-i doară să nu s-amestici centru. Aiasta li-am spus-o ! Acum să văd dac-au înţăles-o... Dumnealor să ţină cuvîntări, cît mai tăioase şi focoase, ca s-ajungă şi la urechia lui vodă, o dată pentru totdeauna, ca să afle că nu-i de gioacă cu partidul nostru ! Dar atîta !... Despre rest, să ne lase pe

noi, că ne cunoaştem meşteşugu şi oamenii mai bine !... Fiindcă drept să vă spun, teoriile cîtorva guguştiuci mai tineri de-acolo, în materie de alegeri, nu mi-or pre plăcut... Că să nu întărîtăm lumea ! Că să nu făgăduieşti dicît ceie ce ştim că se poate face şi aşa mai diparti !... Ci sînt fleacurile aieşti, mînjilor ?... Apoi, dacă nu zgîndări oleacă rana alegătorului, unde-l doare, digeaba ne mai prezintăm la alegeri !... Luptî nu să poate da cu mînile în buzunar şi nici poţi faci scrob fără sî spargi ouî !... Noi om lupta cum ştim şi noi şi cum am învăţat di douăzeci di ani, di cînd facim politicî... Pi urmă, cînd om cîştiga victoria, să pofteascâ dumnealor şi să spunî că nu li-o plăcut că am cîştigat-o... Cred că eşti di aceeaşi părere cu mine, domnule Comşa !...

Radu Comşa nu se încumetă să fie de altă părere, cel puţin deocamdată. Dar ghemuindu-se printre pachetele care umpleau compartimentul, îşi făgădui ca în campania alegerilor să lupte cu alte arme decît cele vechi, ruginite şi înveninate, ale domnului Cartojan. Alegătorul va înţelege îndată că binele îi poate veni şi cu alt preţ ; nu al minciunilor şi silniciilor.

Pînă la Iaşi, aţipi şi se trezi cu intermitenţe.

În fiecare staţie capitală de judeţ, trenul se deşerta de grupuri care se despărţeau schimbîndu-şi urări de izbîndă şi dîndu-şi întîlnire peste o lună, în Dealul Mitropoliei.

Se aflau printre dînşii şi mulţi oameni tăcuţi, cu hotărîri neclintite în ochi.

Lui Radu Comşa îi plăcea să şi-i închipuie risipindu-se în cîmpurile acestui început de primăvară, mergînd să arunce sămînţa cea nouă a vremii. Şi îi iubi, regretînd că a lăsat tot timpul să domine în vagon numai glasul piţigăiat al domnului Lică Cartojan, cel cu mutră ascuţită şi vicleană de vulpe, fără ca el să arate cu tărie, cum lucrurile ar putea decurge altfel.

Domnul Cartojan părea a nu bănui nimic din aceste dezaprobări mute.

Dimpotrivă, îi arătă toată bunăvoința.

La Iași, îl conduse de la gară la hotel, poruncind portarului să dea camera cea mai bună pentru viitorul domn deputat. Portarul se execută, nu de hatîrul viitorului domn deputat, dar fiindcă domnul Lică Cartojan era un personaj bine cunoscut, a cărui bunăvoie prețuia mai mult decît cel mai generos bacșiș.

— Va să zică ni-am înțăles, puiule! Mîni dimineață sî fii gata. Trecim și te luăm. Zîua de azi tot îi pierdută! Ti hodinești oleacî. Te speli și te ferchezuiești, iară dacă ai poftă sî dai ochi cu băieții la club, treci pi acolo... Tot să fixeazî lista definitivă. La revidere!

Radu Comșa încercă să doarmă. Nu izbuti.

Urmă sfatul domnului Lică Cartojan, coborî, colindă străzile cunoscute din anii de liceu, cînd, bursier, scăpa duminicile de la Internat; cunoscute încă mai viu și dureros din timpul refugiului.

Trecu prin fața casei unde a stat. Nici o schimbare. Liliecii negri și uzi de ploaie.

Trecu prin fața casei unde Ralu și Cora Vardaru privegheau credincioase amintirea lui Mihai. Vasta livadă părea pustie. Ferestrele casei, cu storuri groase, care astupau lumina. Poarta de fier ruginită, legată cu lanț și încuiată cu lacătul.

Orașul era trist. Încruntat. S-ar fi spus că nu-l atinge dezmorțirea primăverii.

Îi păru mai sărac acum, golit de frămîntarea fără de care nu și-l putuse închipui. Oamenii pășeau somnolent și indiferenți, în ploaie.

Pretutindeni străzi desfundate, casele cu împrejmuiri strîmbe, grădini inundate de ploaie, cu pomi bătrîni și părăsiți.

Nu descoperi nici un cunoscut. La club, mîinile se întinseră cu răceală.

Era un oaspe nepoftit, trimis de la centru.

Nimeni nu-i cunoștea numele, nu auzise de nici o ispravă care să îndreptățească pretenția de a răpi dreptul unui localnic. Semnul din obraz indispunea privirile. Cînd se alcătui lista, cu înțelegere tacită, îl înscriseră undeva, pe la coadă, și toți s-au strecurat din jurul său.

Radu Comșa înțelese astfel cîtă nevoie avea de buna prietenie a domnului Lică Cartojan și cît de folositoare îi era încă experiența sa încercată: „Eu sînt vulpe bătrînî, puiule!"

De aceea, a doua zi dimineață, cînd domnul Lică Cartojan bătu la ușă, îi ieși în cale cu un început de simpatie, de care îi fu silă și pe care, totuși, nu o putea birui.

— Haide, puiule! Armele și munițiunile, că plecăm la luptî pi viață și pi moarte!

Armele și munițiunile, adică: umbrela și galoșii.

Domnul Lică Cartojan, cu pălăria în cap, păși prin cameră inspectînd din vechiul obicei de fost polițai, tariful bătut în ușă. Dădu din cap cu dezaprobare la diferitele adausuri pentru lumină, încălzit, serviciu, taxă comunală și taxă de lux.

Pe urmă, ca și cum și-ar fi amintit o chestie de mică însemnătate, se opri înaintea lui Comșa și îi puse amîndouă mîinile pe umeri:

— Îți spun drept cî-mi pare tare rău, drăguță, di cele cî s-o întîmplat!

— Ce anume? întrebă Radu Comșa, cu o nedumerire măcar pe jumătate prefăcută.

— Ei, ci? Înțelegi bini ci vreau sî spun, și aprențuiesc delicateța... Chestia de ieri, mă rog, la fixarea candidaturilor! Te-au lucrat... Aista-i cuvîntul cel adivarat! Te-au lucrat și-mi pare rău!... Nu m-aștep-

tam ! Şi îţi spun drept, am şi eu partea me de vină... Fiindcă am lipsit ! Dacă eram eu, altfel mergeau lucrurile... Numa dracu m-o pus să mă duc la vie !... Acu, chestia-i să reparăm !... Să lucrăm din răsputeri şi ai să vezi că mergi lista întreagî... N-ai ideie ci rău îmi pare !...

Radu Comşa se văzu silit să-l consoleze el. De altfel nu lupta oare pentru principii, pentru partid ? Scaunul de deputat îi era, aşadar, indiferent.

Nici nu-l ceruse, nici nu-l aştepta.

— Tocmai, puiule ! Ceie ce spun şi eu... Aista-i partid nou. Nu-i partid di pricopsală !... Îmi pare bine că ne înţălegim, şi-ţi spun drept că eram sigur că avem să ne înţălegim.

Adevărul era că domnul Lică Cartojan nu se aflase străin de „lucrătura" de la club.

Lipsise, tocmai fiindcă această lipsă îi uşura orice eventuală explicaţie cu centrul, de unde primise cadou acest candidat fără noroc. Îl cîntărise pe Radu Comşa de la primele cuvinte şi înţelesese că era inofensiv : „Îl cumpăr, măi mînjilor cu două parali" ! după cum declarase în timpul serii la club, cînd venise după plecarea lui Comşa, să sărbătorească fixarea candidaturilor, cu a sa, printre numele de frunte.

Acum îi rămînea doar grija să salveze aparenţele şi să-l utilizeze la alergătura prin sate, muncă obositoare şi cu pierdere de vreme, de unde cei mai mulţi dădeau bir cu fugiţii.

— Drăguţă, să ni cam grăbim ! Aşteaptă băieţii afarî... Sîntem numai băieţi buni, aleşi pi sprînceană. Mergem cu trăsura ! Prin sate pi unde avem noi di umblat, automobilul nu-l scoţi nici cu patru părechi de boi...

Radu Comşa descinsese, prevăzut cu arme şi muniţiuni : adică manta de ploaie, galoşi şi umbrelă.

În două trăsuri antediluviene, se afla încărcată toată garda din sectorul domnului Lică Cartojan. Îşi strînseră mîinile, foarte încîntaţi de cunoştinţă, şi doi se înghesuiră să-i facă loc între dînşii.

— Eu zic să oprim puţin la barieră, la Avram Bucluc, să luăm o gustare !.... propuse cel mai voluminos dintre cei şase electori, un uriaş care abia încăpea în trăsură şi fusese nevoit să se lungească într-o rîlă, sub coşul de piele.

— Ci dracu, bre, aşa de dimineaţă ? se împotrivi moale domnul Cartojan. Nici nu ni-am urnit încă din tîrg !...

Discuţia se încinse aprinsă, părerile fiind controversate dacă e oportun ori nu un mic popas la Avram Bucluc.

Birui majoritatea ; deci trăsurile se opriră la barieră.

Avram Bucluc, care-şi cunoştea oamenii, scoase din pivniţă un clondir respectabil de tămîios ; servi mai întîi două rînduri de rachiuri cumplite, tăie felii subţiri de pastramă usturoiată, puse la fript o serie dublă de fleici.

Toată trupa se însufleţi de porniri eroice. Radu Comşa avu prilej să-şi cunoască mai de aproape tovarăşii.

După cele două rachiuri înghiţite în silă, numai ca să nu le pară năzuros şi cu opinii separate, simţi oarecare căldură în vine şi îşi spuse că începe să coboare la nivelul celorlalţi.

Domnul Avram Bucluc, o dată cu bateria primenită, strecură şi vestea că înainte au mai trecut două trăsuri, cu oamenii lui cuconu Costică, şeful de sector al celui mai primejdios dintre partidele adverse.

— Îi călcăm pi urmă ! se bucură Lică Cartojan. Cu atîta mai bini ! Găsim oameni înfierbîntaţi şi avem

ocazia sî ştim ci procopsală le-o făgăduit el, ca să ştim cît să făgăduim noi mai mult, la licitaţie !...

Fleicile au fost, după părerea unanimă, la înălţimea marilor principii ale partidului, pe care mergeau să le popularizeze. Toţi urcară deci în preistoricele vehicule cu puteri însutite şi caii se opintiră în ştreanguri, pe drumul desfundat de ploile primăverii.

Tovarăşii lui Radu Comşa, cu pofta de vorbă deschisă de băutură, începură să istorisească întîmplări pline de interes, în legătură cu tactica şi strategia electorală.

— Eu unul — povesti cel gros şi mîncău — n-am văzut una mai cu şchepsis decît cea de acum doi ani !... O născocise farfaraua de Naie Băluşanu şi n-a dat greş, în tot judeţul ! Pot spune că numai Naie Băluşanu a salvat atunci situaţia partidului din judeţ. Lică Cartojan, din cealaltă trăsură, ar putea să ne mărturisească el singur, cîtă fiere i-au adus alegerile acelea, acum doi ani, că era atunci împotriva noastră şi se arăta sigur de reuşită, cum era sigur de ce are în buzunar... Ştiţi care a fost atunci toată giugărica ? Semplu, ca oul lui Columb ! Dă el dinadins, sfoară în ţară : „Măi, aflaţi că bandiţii lui Naie Băluşanu au născocit o drăcovenie nouă şi parşivă ! Cică au făcut cîte-un ochi cu sfredelul în bagdadie, deasupra fiecărei cabine de vot, unde are să stea unul la pîndă din pod şi să presare cenuşă în capul celor care nu votează cu el, ca să-i cunoască dălcăuşii[1] şi să-i înhaţe la ciomăgeală, ca să pomenească şi ţîţa pe care-au supt-o de la mamele lor !" Apoi, aduceţi-vă voi aminte cum a mers treaba strună... De ochi făcut cu sfredelul în bagdadie, nici pomeneală. De oameni la pîndă, nici atîta... Dar care votase împotriva lui Naie Băluşanu şi se ştia cu musca pe căciulă, cum

[1] *Dălcăuş* — aici : bătăuş ; nume dat agenţilor electorali de pe vremuri.

păşea pragul începea să se scuture pe cap şi se dădea singur de gol. Şi gata ! Ajunge, dovada ! Înşfacă-l, măi tată, şi moaie-i ciolanele, că de asta e votul secret şi garantat de Constituţie !... N-o mers treaba strună ? Spuneţi şi voi... Numai că patenta s-a răsuflat. Au aflat oamenii !... Nu mai merge a doua oară ! Trebuie născocit ceva nou. Şi din păcate n-avem în partid capul lui Naie Băluşanu. A rămas la liberali şi mă tem că a pregătit altă lovitură ! Să luăm aminte, fraţilor !

— Aţi auzit că era vorba să treacă la noi ? vorbi omul pipernicit şi zgribulit, cu gulerul paltonului ridicat, care tot timpul istorisirii se muncise să-şi facă loc, de picioarele uriaşului, pe scăunaşul trăsurii. A vrut să treacă la noi şi s-a opus cuconu Jănică. Cică e om compromis. Parcă e vorba de asta ! Vorba e dacă ai ori n-ai cap de politică. Vă spun drept, cu asemenea oameni aş merge pînă în pînzele albe. Ţi-e mai mare dragul să porneşti cu el la drum. Ai nădejde ! Găseşte el întotdeauna ceva, să te scoată din nevoie...

Cel gros mormăi aprobativ, răsucindu-şi butucii picioarelor.

Radu Comşa se simţi dator să amintească tovarăşilor că se aflau împreună tocmai pentru a pune capăt acestor triste năravuri vechi şi că partidul luase fiinţă din necesitatea acestei primeniri.

— Cinste faţă de alegători ! Aceasta să urmărim. Nu e nevoie de supralicitaţie şi de pehlivănii ! Să nu minţim şi să nu întărîtăm imaginaţiile... Toţi simt că este nevoie de o schimbare. Şi noi înfăţişăm singurul partid care va să aducă această schimbare... De aceea vin atîţia la noi, fără să-i căutăm. Vin, fiindcă au credinţa că noi am rupt-o cu trecutul. Să nu-i înşelăm... Se pot face fapte mari. Ţara e bună, numai cei care au condus-o pînă acum au fost unii ticăloşi

cu premeditare, alţii numai incapabili, ceilalţi lipsiţi de intuiţia istorică a momentului...

— Dumneata ai vorbit alaltăieri la Dacia ? întrebă, cu vădită intenţie de ironie, pipernicitul din faţa lui Comşa.

— Nu ! fu nevoit să recunoască Radu Comşa.

Omul pipernicit rîse cu satisfacţie, arătînd un dinte lipsă printre ceilalţi, negri de tutun, şi trimiţînd în obrazul lui Comşa o duhoare violentă de pastramă cu usturoi.

Pe urmă, după ce-şi privi ceilalţi doi tovarăşi din trăsură, cu o clipire din ochi : „Lăsaţi, fraţilor, să-l operez eu !" îşi lămuri rostul întrebării.

— Rău ai făcut că n-ai vorbit la Dacia ! Cele ce spui dumneata, numai la Dacia se potrivesc. Discursuri, aşa ca să vorbim şi să aplaude lumea, să te ridice dălcăuşii în braţe şi să strige ura ! La faţa locului, unde mergem noi, se mai schimbă lucrurile... Ţăranul n-are nevoie de istorii de acestea. Trebuie să ştii că războiul l-a făcut mai colţos... A învăţat să ceară şi să ştie ce să ceară ! Pe el nu-l mai interesează chestii măreţe, de prin discursuri, cîte-n lună şi-n soare !... Lui să-i vorbeşti despre lucruri pipăibile. Ce-l doare pe el ! Adică jandarmul, notarul, pămîntul, birurile, prestaţia, o cooperativă, o bancă unde să găsească două-trei mii de lei cu camătă mai puţin deocheată. Aceasta îţi cere el !... Să-i spui că ai de gînd să rezolvi aceasta. S-a învăţat să ceară şi ştie să se tocmească !... Dacă îi vorba să spui palavre, măcar să-i spui palavrele care-l interesează pe el... Sau dacă nu te lasă programul, sau dacă nu vrei să-ţi iei angajamente şi dacă îţi dă mîna, atunci strînge-i şurubul ! Închide-l, sechestrează-l acasă, poartă-l pe drumuri, să te voteze de frică, dacă n-o face din dragoste. La noi, slavă Domnului, nu e cazul... Aici ai dumneata singura dreptate. Vin ei la noi, măcar că îi ţin ceilalţi, prinşi cu minciuna sau cu frica... Dar nu-i nevoie să ne înveţi dumneata ce trebuie să facem şi ce să vorbim alegătorului. Cunoaştem meşteşugul acesta de cînd am făcut ochi...

Radu Comşa simţi un tiranic îndemn să oprească trăsura şi să coboare în ploaie.

Ce căuta între oamenii aceştia ? Unde erau toţi cei ce-şi luaseră hotărîrile brave, de altădată ? Cei din tranşee ? Cei din bordeie ? Cei din încăperea fumegîndă, din Păcurarii Iaşilor ?

Toţi lipseau, şi el se afla în asemenea tovărăşie. Atît de repede se împlineau profeţiile lui Vasile Mogrea !... Atît de repede se împotmoleau toate, tăvălite în smîrcuri, ca în noroiul drumului !... Aşa gîndea cu durere, cu violenţă, şi totuşi n-avea tărie să oprească şi să coboare.

Rămase mai departe, acolo unde se afla, sub burduful de piele unde bombănea ploaia, toropit de căldura animală şi dezgustătoare a celor doi vecini, între care era captiv : uriaşul pirotind de somn, şi un individ smîrcîind tot timpul pe nas şi scuipînd printre dinţi, la fiecare trei minute, în noroiul drumului. De pe scăunaşul din faţă, pipernicitul îi arunca în nări duhoarea pastramei cu usturoi.

Pentru a scăpa de obsesia acestor tovărăşii, apăsătoare ca visurile rele de altădată, îşi înfipse cu îndărătnicie privirea în depărtările tăcute, împînzite de ploaie.

Cîmpurile erau posomorîte şi negre, cu petice rare de grîu înverzit.

Într-un vîrf de deal, trăsurile poposiră. Uriaşul scoase din buzunarul paltonului o sticlă plată de coniac.

— Trage un gît şi hai să ne împăcăm ! Asta înfierbîntă ! îl îndemnă şi pe Comşa, oferindu-i sticla, după ce-a şters gîtul cu podul palmei.

Radu Comşa mulţumi şi refuză.

Coborî în ploaie să se dezmorţească.

De după un dîmb, se apropia, cu cojocul întors, un moşneag care nu-şi lepădase căciula de iarnă. Cum venea, în pîcla fumurie a ploii, cu paşii măsuraţi şi rari, îi păru lui Radu Comşa că se apropie de undeva, de departe, din peştera veacurilor. Acela era omul dintotdeauna al acestor locuri, crescut cu rădăcini vegetative, pe care nu le-a smuls nici una din urgiile vremelnice. Ceştialalţi, el, tovarăşii lui de drum, erau numai trecătorii de-o zi, musafirii nepoftiţi. Vin şi se duc ! Pulberea. Gunoaiele...

Moşneagul scoase căciula şi le ură ziua bună. Se opri să privească şi să cerceteze cine sînt şi unde merg, cu acea curiozitate liniştită a oamenilor simpli. Îl recunoscu pe domnul Lică Cartojan. Primi chiar o ţigară de la dînsul — şi oroare ! o hîrtie de cinci lei, pentru un rachiu.

Radu Comşa îl găsi lipsit de demnitate omenească, deşi cu o clipă înainte regretase că n-are la el o ţigară să-i dea şi nu pusese mîna în pungă, numai fiindcă îi fusese jenă de tovarăşi să nu mărească impresia de atît de stupid debutant în materie de propagandă electorală, după cum se dovedise.

Moşneagul strînse ţigara cu îngrijire, s-o fumeze acasă, pe îndelete. Le pofti spor la „claca minciunii“ şi porni înainte, spre iazul de sub deal, unde i s-au rătăcit nişte „boale de gite“.

— Recunoaşte, te rog, dumneata, domnule candidat, dacă la asemenea oameni trebuie să te prezinţi cu programe de reforme şi alte baliverne ? întrebă cu răutăcioasă curiozitate pipernicitul cu răsuflarea usturoiată. Îi arde lui de libertăţile constituţionale, cum îi arde lui Ştiubei, acuma, de îngheţată de vanilie !...

Ştiubei, uriaşul cu sticla de coniac în sfîrşit golită, protestă că este amestecat într-o chestiune de care se dezinteresează complet.

— De ceea ce-mi arde acum, vă spun drept, ar fi o jumătate de metru de cîrnat fript !... Mi-a deschis coniacul acesta o poftă teribilă ! Bine că nu mai avem decît trei sferturi de ceas pînă la crîşma lui Hascăl.

Într-adevăr, distanţa era apreciată exact.

Ştiubei cunoştea toate cîrciumile din judeţ cu specialităţile respective şi se bucura din partea tuturor patronilor de o mare şi legitimă consideraţiune, cuvenită unui atît de excepţional şi activ consumator.

La Hascăl, în marginea comunei, încăperea era plină de oameni strînşi de la treburile cîmpului din pricina ploii. Toţi îl întîmpinară pe domnul Lică Cartojan ca pe o cunoştinţă veche ; iar domnul Lică Cartojan dovedi o memorie fenomenală a numelor, a necazurilor tuturor şi a unor imemorabile procese de loialitate sau de ingratitudine, de la alegerile precedente.

Cunoştea numele fiecăruia, numărul copiilor, termenele de judecată, dorinţele şi durerile tăinuite. Ştia al cui cuvînt merită încredere şi care e vîndut cu trup şi suflet partidelor adverse.

Într-un sfert de oră, în odaia lipită cu lut pe jos, duhnind a fum de tutun prost şi a miros de suman plouat, vorbi cu fiecare în parte, tras într-un ungher, despre ceea ce ştia că îl doare, expeditiv şi misterios. Pe urmă, pecetlui pacturile cu cîteva kilograme de vin, revenind la masa cu scîndurile nevopsite şi cu un şervet întins pe colţ, unde Ştiubei şi tovarăşii săi îşi puneau provizoriu stomacurile la cale.

La fiecare nou pas şi cu fiecare nouă împrejurare, Radu Comşa se simţea tot mai de prisos şi mai de-

plasat în această bucătărie şi ospătărie electorală, întru totul străine de gîndul cu care plecase din Bucureşti.

Domnul Lică Cartojan îmbuca hălci mari din cîrnatul fript, vorbea cu gura plină, adresîndu-se după cum îi venea în amintire, unuia ori altuia dintre ţăranii de la masa din faţă. Apoi dădu cîteva lămuriri, cu glas mai încet, lui Radu Comşa :

— Aice, puiule, lucrurile merg pe roati !... Îi am pe tăţi în mînă... Comuna-i lucrată de oamenii mii. Nu se mişcă nimica, fără ştirea me ! Dincolo are sî fii mai greu... Numa de nu m-a da de sminteali beţivu cela di Bîzdîgî.

Îşi aminti de o îngrijorare care-l preocupa de astăzi dimineaţă şi se adresă ţăranilor de la masă :

— Măi băieţi, da pi Bîzdîgî din Ciolăneşti l-aţi văzut azi cariva ? O fi trecut cumva di la tîrg, acasă ?

— Trecut, coane Lică ! Amu două ceasuri o trecut... Dac-o ajuns, aiasta-i altă vorbă. Că multi crîşmi-s în drum ! Era cam cu chef şi cînta în căruţă, di huia valea...

— Iar s-o îmbătat, ticălosul ! se văietă domnul Lică Cartojan. Să ştiţi că n-a aranjat nimic ! Batim drumu digiaba...

Ceilalţi tovarăşi erau de altă părere.

Beat sau treaz, Bîzdîgă e om pe care se poate conta. După el, trage jumătate de comună. În orice caz, au să-l întîlnească pe drum şi au să-l culeagă din cîrciuma unde se va fi oprit.

Şi într-adevăr, l-au întîlnit.

Mai avea o sută de metri de la cîrciumă pînă acasă şi nu se încumetase să parcurgă această incomensurabilă distanţă. Calul o luase singur, cu căruţa înainte, se oprise la poarta casei, nechezase să-i dea drumul în şură ; dar Ion Bîzdîgă nu se îndura să se despartă de oamenii lui, cu care avea el o socoteală.

4

Cînd îl văzu pe domnul Lică Cartojan intrînd în cîrciumă urmat de suită, zvîcni de pe scaun şi se repezi să-l sărute :

— Coane Lică, eşti omul nostru !

Domnul Lică Cartojan, puţin entuziasmat de această sinceră declaraţie, îl respinse cu mare asprime.

— Aşa ni-a fost vorba, Bîzdîgî ? Îmi pare bine că te găsesc aici, să-ţi spun că nu mai am nevoie de serviciile tale...

Ion Bîzdîgă se clătină la lovitura acestei dizgraţii.

Era un om înalt, voinic, să ducă în fiecare mînă cîte un Lică Cartojan ; hainele curate, jumătate de tîrgoveţ, jumătate de ţăran, dovedeau bunăstarea prosperă. Fusese zece ani factor poştal, pe urmă, în vremea cînd se dizloca armata ţaristă, învîrtise nişte afaceri nelămurite, după care îşi cumpărase douăzeci de hectare de pămînt, vie, îşi durase casa cea mai arătoasă din comună şi se împăcase cu conştiinţa, dăruind o sumă neobişnuită — o sută de mii de lei — pentru zidirea bisericii din sat, rămasă de multă vreme cu zidurile la jumătate. Acum îşi clădise şi o moară cu motor de benzină. De-o săptămînă bea inaugurarea.

Ameninţarea domnului Lică Cartojan rămînea astfel lipsită de seriozitate. Un partid, mai cu seamă în preziua alegerilor nu se lipseşte atît de uşor de serviciile unui om cu atîtea puteri şi mijloace de constringere faţă de consătenii mai prăpădiţi şi calici, chiar dacă buna lui stare n-a fost cîştigată la curata lumină a zilei. Era un adevăr de care şi-ar fi dat seama îndată şi Ion Bîzdîgă dacă spirtul şi vinul pritocit pe drum, la toate cîrciumile de la oraş pînă aci, nu i-ar fi întunecat limpedea judecată şi nu l-ar fi pregătit la cel mai amar pesimism.

— Asta-i ce vream să-ţi spun, Bîzdîgă! Cu dumneata am terminat-o !...

Domnul Lică Cartojan se îndreptă cu umbrela subsuoară spre uşă, implacabil ca destinul, deşi ştia că n-are să treacă pragul, ci are să se întoarcă după ce vinovatul îşi va cere iertare, recunoscîndu-şi cu umilinţă în faţa publicului păcătoşenia.

Ion Bîzdîgă îl chemă cu deznădejde :

— Cucoane Lică, să nu faci treaba asta ! Stai şi mă ascultă...

— N-ascult nimică !... Îmi pare rău că la nevoie am pus obrazu pentru tine şi te-am scăpat de la primejdie... Dară să ştii de la mine că păstrez asta la inimă şi că am să ţi-o plătesc. Ne mai întîlnim noi !...

— Ce să ne mai întîlnim, coane Lică ! Că doar sîntem gata întîlniţi !... încercă să o aducă, pe calea glumei, Ion Bîzdîgă.

Adevărul era că ameninţarea domnului Lică Cartojan cuprindea destule motive de îngrijorare, dacă n-ar fi fost să rămînă numai la vorbe. În afacerile tulburi ale fostului factor poştal, atunci cînd lucrurile luaseră o întorsătură urîtă şi dăduseră material pentru un dosar la Curtea Marţială, domnul Lică Cartojan fusese acela care l-a scos la liman, cu faţa curată. Şi omul cu mutră ascuţită şi roşcată de vulpe ştia lucruri pe care nu le mai ştia nimeni.

Ceilalţi tovarăşi ai domnului Lică Cartojan interveniră să aducă pace :

— Hai, Lică, lasă-l să vedem ce spune !...

— Ce să spună, puilor ? Că doar îmi cunosc eu omu... Nu vedeţi că nu poate lega două vorbe ?

— Eu să nu pot lega două vorbe, coane Lică ? Îmi pare rău... Leg şi-o sută... Leg şi-o mie... Iaca, vezi şi dumneata dacă pot spune ori nu : doisprezece cocostîrci pe casa lui Kogălniceanu.

Ion Bîzdîgă rostise impecabil formula cu care, în partea locului, se pune la încercare încurcătura de limbă a beţivilor.

Toţi rîseră cu bunăvoinţă şi încurajare.

Gheaţa era ruptă...

Domnul Lică Cartojan se întoarse cu umbrela de la uşă ; acum avea siguranţă că vinovatul are să se facă luntre şi punte să-şi răscumpere iertarea.

Comuna cu pricina era piatră grea de încercare. Amîndoi învăţătorii şi preotul, de douăzeci de ani, făceau politica partidului de la guvern.

Aveau legături vechi cu oamenii ; o strămutare de voturi cerea muncă anevoioasă şi tenace. Toată puterea unei asemenea strămutări stătea în mîna fostului factor poştal, chiaburul care-şi vedea trecerea crescînd, pe măsură ce-i creşteau hotarele şi i se întindeau afacerile, conduse lucid, cu mare isteţime şi cruntă lăcomie de ban, cînd nu se afla sub stăpînirea vinului.

Ion Bîzdîgă pofti musafirii la el acasă, o luă înainte pe jos, păşind din casă în casă, să adune gospodarii.

Deschise poarta larg, să treacă trăsurile, printre purceii şi raţele bălăcindu-se în noroiul ogrăzii. Dar casa se arăta mai încăpătoare şi mai curată decît ar fi bănuit Radu Comşa — şi gazda aştepta cu mîndrie mirarea oaspeţilor. Îi întîmpină în cerdac o femeie desculţă, fără vîrstă, cu ochii gălbui.

Domnul Lică Cartojan o luă înainte, făcînd el prezentările :

— Madam Bîzdîgă — domnu viitor deputat Comşa. Madam Bîzdîgă — domnu Ştiubei !

„Madam Bîzdîgă“, emoţionată şi flatată de rangul de mare doamnă la care fusese ridicată, îşi ceru iertare că a prins-o aşa desculţă şi nepieptănată !

— Înţelegem ! Lasă, nu ne mai spune nouă aieste, că-nţelegem ! îi veni într-ajutor domnu Lică Cartojan. Gospodăria !... Aiasta-i partida dumitale, după cum partida lui Ion îi drojdia şi Nicoreştiul !

Madam Bîzdîgă luă apărarea soţului, din simţ de solidaritate conjugală :

— Că nu-i chiar aşa cum spune lumea !... Se mai ia şi el cu o garafă de vinişor cînd îl grămădesc necazurile... Că Doamne iartă-mă, nu din drojdie şi din Nicoreşti s-o învrednicit să agonisească ce-a agonisit...

Domnul Lică Cartojan nu crezu oportun să mai aprofundeze această gingaşă chestiune a agonisirilor şi dădu să înţeleagă gazdei că tuturor le-ar prinde teribil de bine un borş de găină, dres cu smîntînă, fierbinte şi cu mămăligă.

— Apoi asta nu era nevoie să ni-o spui ! N-aţi intrat doar în casă pustie ! se simţi ofensată în demnitatea sa ospitalieră, madam Bîzdîgă.

Pînă una alta, dădu fuga să-şi schimbe îmbrăcămintea şi să se încalţe pentru a salva demnitatea de bogătană a satului, ridicată la rangul de doamnă. În vremea aceasta toţi începură să scotocească prin cele două odăi cu uşile deschise în lături, unde fantezia soţilor Bîzdîgă adunase cel mai bizar muzeu de obiecte eteroclite. Scoarţe de lînă şi macaturi de bîlci, cărţi poştale bătute în perete şi şifonier cu oglindă, ulcioare smălţuite şi tablale de carton presat, căni de sticlă colorată şi broboade de borangic : cel mai lipsit de gust amestec de mahala şi de lucruri curat ţărăneşti, cu frumuseţea pierdută în vecinătatea tinichelelor de tablă de la iarmaroacele de a treia mînă.

Încolo, curăţenie şi miros de busuioc, mai tare decît al parfumului din sticla pusă la vedere, sub oglindă.

Ion Bîzdîgă se înfăţişă cu amîndouă mîinile ocupate ; în fiecare ţinea cîte două clondire şi subsuoară alte două. După ce le orîndui, prezentă raportul.

El se simţea în stare să tragă după dînsul măcar două treimi din voturi, dacă...

Dacă îndată ce s-ar schimba guvernul, domnul Lică Cartojan îşi ia angajamentul să mute jandarmul şef de post. Dacă au să-l pună pe Ciubotaru preşedintele comisiei interimare, măcar că Ciubotaru a scăpat de puşcărie numai datorită amnistiei. Dacă domnul Lică Cartojan va obţine pe lîngă toate cîrciumile din comună, drept să se deschidă alte două, lui Timofti şi lui Petrachi Surdu. Dacă ridică oprelişteа de păşune în pădurea statului. Dacă îşi dau cuvîntul că are să exproprieze şi cele două sute de hectare ale lui Ionică Pastia. Dacă stăruie să se facă o anchetă severă la cooperativă şi vinovaţi, nevinovaţi, să-i scoată de acolo pe Strîmbeanu şi pe Ilincă, ca să pună „oamenii noştri“ — în sfîrşit o sută şi unu de „dacă“...

De altfel, oamenii au să se adune, pleacă el să-i cheme, şi domnu Lică Cartojan are să audă cu propriile sale urechi şi să vadă cu proprii săi ochi.

Pînă atunci, lăsă musafirilor clondirele de vin să se încălzească şi pe madam Bîzdîgă să pregătească masa.

Aprinse lampa şi porni să bată cu un baltag în porţile gospodarilor ca să-i adune la sfat.

Madam Bîzdîgă, cu ciuboţele cu scîrţ şi cu toc înalt, îmbrăcată în haine tîrgoveţe şi mirosind ca o drogherie de la Piaţa Halelor, a colonie şi a pudră, întinse pe masa din mijloc faţa albă, farfurii şi tacîmuri noi. Ştiubei se interesă foarte de alcătuirea meniului şi consilie oarecare modificări.

Peste un ceas, mămăliga şi oala cu borş abureau în mijlocul mesei, limbile se dezlegaseră, Ion Bîzdîgă se

întorsese şi se pusese la curent cu întreaga companie, înghiţind de duşcă o jumătate de duzină de rachiu şi toţi se simţiră în cele mai optimiste dispoziţiuni.

Gospodarii au prins într-adevăr să se adune.

Intrau în odaie, după ce-şi ştergeau cu îngrijire opincile de prag ; se înşirau lîngă pereţi în picioare, privind cum mănîncă tîrgoveţii şi aşteptîndu-i să termine. Înghiţeau în sec, ştergîndu-şi mustăţile cu dosul mîinii şi arătau mare admiraţie şi respect pentru capacitatea de ingurgitare a lui Ştiubei, şi pentru belşugul din casa lui Ion Bîzdîgă, care rîdea zgomotos, se întrecuse cu numărul paharelor, privea cu ochii păienjeniţi şi lucitori, nu scăpă prilej s-o apuce de guşă pe madam Bîzdîgă şi s-o ciupească de sînii moi şi osteniţi, de cîte ori trecea să schimbe farfuriile.

Madam Bîzdîgă îl lovea ruşinată peste mînă, pe urmă se întorcea să dea aminte ţăranilor din picioare că nu-i locul să se reazime de perete cu sumanul ud.

Oamenii se fereau, supuşi, fără să pară a se simţi jigniţi de glasul oţărît şi poruncitor al gazdei. Îşi socoteau consăteanul trecut într-un rang deasupra lor şi acceptau această nouă orînduială, găsind-o verificată şi ratificată de obiceiul pămîntului. După atîtea răzmeriţe cu vărsări de sînge care n-au dus la nimic bun pentru ei şi după atîtea măreţe făgăduieli ale războiului, care au dus la închiaburirea unui factor poştal cu dosar la Curtea Marţială, cine şi de ce ar mai cîrti ?

De vreme ce dreptatea o mîncase lupul în România Mare, halal de cei care ştiu să se dea de partea lupilor şi să urle cu dînşii !

Astfel, toate hoţomăniile mai mari ori mai mici ale lui Ion Bîzdîgă se adăugau la faima sa în şapte sate, în loc să-i ştirbească prestigiul. Pe acest element nou

al războiului se rezemau acum toate partidele vechi cu programele renovate de urgenţă şi toate partidele nouă cu programele schimbătoare de la lună la săptămînă, după cum bătea vîntul.

Radu Comşa a fost de părere că masa se prelungeşte peste măsură. Neomenos spectacol sub ochii celor ţinuţi să postească în picioare !

— De asta te îngrijeşti dumneata ? se miră Ion Bîzdîgă, aruncînd o privire ceţoasă, de milă şi de dispreţ, la oamenii mobilizaţi de el, de pe la gospodăriile lor. De asta îţi pasă dumitale ? Nu-i vezi cum stau ?... Stau ca nişte boi !

Boii, ofensaţi de astă dată, după un schimb de semne şi de şoapte, se strecurară, unul după altul, pe uşă afară.

Domnul Lică Cartojan fu cuprins de mare îngrijorare :

— Ce dracu ! Eşti nebun, bre ? Te-apuci s-alungi oamenii cu ticăloşiile tale ?... Numa de prostii te ţii !...

Ion Bîzdîgă nu acordă însă atîta gravitate faptului. Făcu un semn spre uşă de superior dispreţ :

— Lăsaţi că eu îi supăr şi tot eu îi împac ! Îi am aici...

Arătă palma unde îi avea.

Astfel, lanţul era înverigat solid : pe el îl avea în mînă domnul Lică Cartojan ; el îi avea pe cei de afară ; iar pe domnul Lică Cartojan îl ţinea strîns, desigur, altă putere de mai sus.

Radu Comşa simţi înecîndu-se într-o ceaţă foarte îndepărtată hotărîrile brave, naive şi inoperante din serile de demult. Cuvintele locotenentului Ghenea în drum de la „Casa Neamţului" ; altele, ale soldatului Breazu, ale soldaţilor Bocăneţ, Mucenicu şi Stîn-

gaciu ; adunările din casa birjarului din strada Păcurari, în Iaşi ; noaptea fără de sfîrşit, din patul spitalului, cînd, cu ochii legaţi, crezuse că descoperă în el lumina... Toate se împotmoleau trivial, strivite, apăsate afund, spurcate, exploatate şi cinic răstălmăcite de o lege de fier a profiturilor, împotriva căreia părea că nici o putere omenească nu există.

Ieşi în cerdac să se răcorească.

În ploaie, gospodarii aşteptau, umbre întunecate. Radu Comşa încercă să-şi pună toată blîndeţea în glas, cînd îi întrebă :

— Ce ? N-aţi plecat, oameni buni ?...

— Facem şi noi adunarea boilor ! răspunse un glas gros în întuneric şi ceilalţi începură să rîdă, gata să se întoarcă la cea dintîi chemare.

Lui Radu Comşa îi fu ciudă de atîta lipsă de demnitate. I-ar fi plăcut mai degrabă să-i ştie plecaţi şi pentru totdeauna duşmani. Uita că eroismul şi demnitatea nu puteau astîmpăra foamea atîtor ploduri ale săracilor pe care îi ţinea Ion Bîzdîgă, aici, în palmă.

Dar domnul Lică Cartojan, după ce-şi încălţă galoşii, procedă la aplanarea conflictului, cu mijloace mai practice şi imediate. El n-avea de apărat principii. Coborî cu Ion Bîzdîgă în mijlocul oamenilor şi, după un sfert de oră, îi aduse pe toţi sus, boi domesticiţi şi gata să se supună mai departe jugului.

Pînă tîrziu după miezul nopţii, Radu Comşa se răsuci pe patul tare, fără somn. Un sforăit inuman, formidabil şi întrerupt de gemete, umplea odaia. Ştiubei lupta cu visuri cumplite, după atîtea mese cîte înghiţise de astăzi dimineaţă. Uşa la tindă era deschisă. Acolo se aflau culcaţi jos, pe un mindir, ca să

facă loc musafirilor, Ion Bîzdîgă şi nevastă-sa. Fostul factor rural, înfierbîntat de vin, nu-şi găsea nici el, se vede, somnul. Radu Comşa a înţeles aceasta, după dialogul ascultat fără voie.

— Da şăzi ghinişor, măi omule ! se apără şoptit glasul lui madam Bîzdîgă. Ce naiba de nu te mai aciuiezi ? Ne-aud oamenii ăştia...

Pauză. După un timp :

— Ţţţîţî !... Să ştii că-mi iau ţolul şi mă duc afară, în cerdac...

Mai tîrziu, îmblînzită :

— Vorba-i că ai făcut ce-ai făcut şi ai dres busuiocul cu jupîn Lică Cartojan ! Mă luasem de gînduri...

Şi glasul lui Ion Bîzdîgă, sigur de sine :

— Ehei, măi muiere ! Ce ştii tu de politică...

5

După trei zile, Radu Comşa se întorcea pe acelaşi drum în trăsurile cu caii vlăguiţi şi cu tovarăşii răguşiţi de trăncăneală şi de băutură.

Tăcea duşmănos, între Ştiubei, uriaşul care făcuse ravagii la toate mesele, şi între pipernicitul zgribulit în palton.

O hotărîre neclintită crescuse în el.

Cum ajunge la Iaşi, se urcă în tren să nu se mai întoarcă sub nici un cuvînt. Pentru ceilalţi, izbînda alegerilor era neîndoioasă. Dar cu ce preţ !

Pe dealul popasului, în negura ploii, acelaşi plugar în suman, sau poate altul, se depărta cu mers sigur, măsurat, fără grabă, venind din ceaţă şi întorcîndu-se în ceaţă.

Din nou îi păru că e singurul om al acestor locuri, pe care nu-l atinge vremelnicia. Dintr-un veac trece în alt veac, abia mai schimbat de cum va fi fost în vîrsta necunoscută a neamului getic.

Zadarnic voi să şi-l reconstituie, cu chipul cel real, al moşneagului care-a primit fără demnitate ţigara şi cinci lei de rachiu de la domnul Lică Cartojan.

Cealaltă imagine, a închipuirii, biruia mai puternică ; fiindcă era poate singura, într-adevăr, cea îndeaievea şi eternă.

CAPITOLUL II

FIERUL, FONTA ŞI OŢELUL

1

„Nu există animal mai feroce ca o femeie în dosul unui ghişeu", gîndi Radu Comşa şi rosti gîndul tare, către un domn cu blană, tovarăş de aşteptare.

Domnul se întoarse cu un surîs de aprobare. Dar deveni deodată indiferent şi distant, cînd văzu că cel care vorbise are obrazul crestat de tăieturi : poate un individ scandalagiu cu cicatricele unei lovituri de sifon.

Domnişoara din dosul ghişeului părea că ignoră cu desăvîrşire existenţa celor zece oameni rezemaţi de gratii, făcînd coadă şi schimbînd picioarele pe cimentul ud de zăpada topită a încălţărilor. Discuta foarte aprins cu cineva dinăuntru, care nu se vedea, căci în afară de gura ghişeului zăbrelele despărţirii erau înfundate :

— Am găsit o ocazie... Stofă foarte drăguţă, englezească... verde cu raieuri. Eu îmi lucrez rochiile singură, după tiparele din *La femme de France* [1].

Persoana invizibilă rostise ceva foarte cu haz, căci domnişoara hohoti, arătînd dinţii mărunţi de rozătoare.

[1] Femeia franceză (fr.).

— Se poartă iar garnitură de blană !... Ai văzut rochia lui madam Olmazu ?

Domnişoara nu mai rîdea.

Privi încruntată în vid, cu invidie, la gîndul rochiei cu blană a doamnei Olmazu.

Cînd vorbi, iarăşi, dinţii mărunţi arătară acum ca dinţii rozătoarelor care trebuie să lucreze într-una ca să nu crească peste măsură... Spuse în şoaptă ceva pe socoteala lui madam Olmazu. Persoanei invizibile se pare că nu-i venea să creadă, căci domnişoara exclamă ofensată :

— Parol ! Cum aş putea altfel să colportez asemenea lucruri, dacă n-aş fi văzut cu ochii mei ? Am văzut-o marţi seara, ieşind... După cinci minute a apărut şi tipul, răsucind bastonul şi apucînd în cealaltă direcţie. Fără nici o ruşine, dragă, îţi spun : fără nici o ruşine !... A ajuns ca una d-alea...

Domnişoara îşi aşeză părul gălbui la tîmple, strîmbînd buzele cu dezgust la constatarea că madam Olmazu a ajuns „una d-alea".

Făcu ordine minuţioasă pe masă.

Deschise un sertar şi căută într-o cutie, pe urmă în alta şi încă în una. Îşi puse mîneci de lustrin peste mînecile hainei. Căscă cu repetiţie, ducînd delicat la gură vîrful degetelor cu unghiile lăcuite. Scrise ceva pe-o hîrtie. După toate aparenţele un şirag de cifre, trase o linie orizontală şi dedesubt adună un total.

Domnul cu blană îşi pierdu răbdarea. Bătu în geam :

— Domnişoară !...

Atinsă de o surzenie alarmantă pentru o persoană încă aşa de jună, îşi curăţi unghiile cu un colţ al hîrtiei îndoită triunghiular.

— Domnişoară !

În sfîrşit, domnişoara aruncă o privire încruntată la fereastră. Ridică geamul pe jumătate :

— Te-aş ruga, domnule, să citeşti întîi avizul şi pe urmă să-ţi manifestezi impacienţa... Nu sîntem la prăvălie !

Lăsă scurt geamul la loc şi continuă să-şi cureţe unghiile celeilalte mîini.

Avizul prevenea : *Recomandatele se primesc de la orele 8—12 a.m. şi 2—7 p.m.* Ceasul arăta două fără două minute. Deci domnişoara se afla în dreptul său să-şi urmeze toaleta unghiilor.

La două fix deschise, vorbind cu duşmănie, încît s-ar fi spus că are de mult ceva de împărţit cu domnul cu blană, care poate e rudă ori măcar prieten cu madam Olmazu :

— Poftim şi deprindeţi-vă să fiţi ceva mai politicoşi !

Aruncă scrisoarea pe cîntar. Începu să caute timbre. Schimbă peniţa. Puse întîi numere de ordine pe cotoarele unei pagini întregi din condica de recipise. Pe urmă nu găsi sugativă. Mai descoperi că cerneala violetă e pe sfîrşite şi începu o laborioasă operaţie, pitrocind un rest dintr-o sticlă în călimară.

Domnul cu blană, după ce aşteptă docil recipisa, îşi făcu loc cu coatele să treacă, răsuflînd eliberat. Încă trei experienţe la fel şi nu mai scăpa de accesul fatal de apoplexie pe care i-l vestise medicul.

Cînd îi veni rîndul lui Radu Comşa, înaintea sa se înfipse un funcţionar comercial cu un teanc de plicuri albastre. Radu Comşa le dădu la o parte cu latul palmei.

— Pardon !

— Lasă-mă, domnule, se răsti piţigăiat funcţionarul comercial. Ce ?... Nu ştiu eu cînd ai venit ?

Radu Comşa îl privi în creştet. Cu o mînă l-ar fi smuls de guler, să-l treacă pachet peste gratii ; cu cealaltă ar fi împroşcat plicurile pînă în capătul opus al sălii. Abia îşi stăpîni clocotul sîngelui. Funcţio-

narul pipernicit îi dădea însă înainte din coate. Radu Comşa îi puse mîna grea pe teancul de scrisori.

— Umplu sala cu ele!...

— Ce e, domnule, ce ? piţigăi glasul. Ce eşti dumneata aci de te bagi peste oameni ? Fii civilizat ! Respectă rîndul ! Se cunoaşte după mutră că trebuie să fii un scandalagiu...

Cei care aşteptau se despărţiră spontan în două tabere, după legile misterioase care conduc psihologia colectivităţilor. Unii văzuseră cu ochii lor că domnul cu semnul la buze a sosit întîi ; alţii, tot cu ochii lor, văzuseră că aştepta cu mult înainte funcţionarul comercial.

Domnişoara dădu sec drumul ghilotinei.

— Cînd sfîrşiţi, să mă anunţaţi, vă rog, şi pe mine !

Ca să nu piardă timpul, începu să completeze coloanele unui tablou, aşteptînd pînă se va aplana controversa de-afară.

Mulţimea de la spatele lui Comşa mormăi : „Crescuţi în pădure, domnule... Ce sîntem noi de vină dacă ?... Tot soiul de tipi... Haide, domnule ! N-o să stăm aci o mie de ani !"

Radu Comşa clocotea şi mai amarnic de mînie şi umilinţă. Îi tremurau mîinile. Simţea în el un tumult de instincte criminale. Îşi birui prima pornire, să-l scoată pe celălalt la loc liber, în palme şi în lovituri de picioare. Pe urmă, se gîndi că a devenit într-adevăr o brută. Rosti calm :

— Treci, domnule ! Poftim, sfîrşeşte !...

— Puteai să faci aşa de la început ! triumfă funcţionarul comercial, răsfirîndu-şi plicurile pe pupitrul ghişeului, convins acum că într-adevăr el avusese dreptate, de vreme ce celălalt ceda. Domnişoară !...

Domnişoara nu ridică ochii pînă nu sfîrşi coloana tabloului...

Coborînd scările largi ale poştei, Radu Comşa aspiră aerul iernii cu o sete bolnavă, să-şi răcorească veninurile rele din el. Incidentul de sus venise numai să umple paharul. De la începutul iernii, una după alta îl potopiseră numai nesfîrşite pricini de amărăciune şi de dezgust.

Un cîine-lup cu zgardă nichelată zburda voios pe strada uscată de ger, în jurul unei doamne înfăşurată în blănuri. Îl mirosi dînd din coadă. Radu Comşa îl izbi cu ciudă şi în aceeaşi clipă toată furia se potoli. Cîinele fugi lîngă doamna cu blănuri şi se întoarse de la adăpost să-l privească mustrător, cu o omenească întrebare nedumerită în ochi. „Devin o brută... devin o brută !" îşi repetă Comşa, oprindu-se înaintea unei vitrine pentru a lăsa cîinele doamnei să se depărteze.

Adineauri, cînd intrase cu scrisoarea la poştă, simţea bucuria că poate săvîrşi o faptă bună : ajutora un prieten. Acum era dezgustat de tot : nu se gîndise oare un moment, acolo în faţa ghişeului, să rupă scrisoarea ?

Pe urmă, se întrebă de ce nu-i va fi răspuns Virgil Probotă, de-a fost nevoie să-i repete rugămintea ? Virgil Probotă era la Cluj de un an, la universitate, unde îşi împlinea în sfîrşit visul lui — un laborator să lucreze în voie. Iar Radu Comşa îi ceruse un serviciu. Să stăruie, fără să spună din partea cui, pe lîngă Alexandru Vardaru, acum ministru, ca să se revină asupra nedreptăţii săvîrşite cu Vasile Mogrea, suspendat pe trei luni şi apoi mutat la o catedră din Bucovina, pentru ideile politice rebele. Răspunsul nu mai venea. Şi nu înţelegea de ce. Ştia că Virgil Probotă, care nu făcea nici un fel de politică, putea cere cu uşurinţă un serviciu lui Alexandru Vardaru, ca

fost dascăl al Luminiţei şi al lui Mihai. Apelase la acest lanţ al slăbiciunilor: el cerea lui Virgil, Virgil lui Vardaru, Vardaru colegului de la Instrucţie, numai ca să scutească pe prietenul Mogrea de mizeria surghiunului într-un orăşel depărtat de gospodăria lui săracă şi de al doilea copil încă în leagăn.

Radu Comşa cumpără gazetele de după-amiază. Îşi aruncă ochii la ultima oră politică. Citi titlul cu litere late:

DECLARAŢIILE DOMNULUI MINISTRU ALEXANDRU VARDARU. OPERA DE REFACERE ADMINISTRATIVĂ. MAI PUŢINE LEGI ŞI MAI MULTĂ GOSPODĂRIE

Împături ziarele. Se îndreptă în silă spre casă, unde nu-l atrăgea nimic.

„Aşadar, guvernul se pregătea să-şi îndeplinească legislatura întreagă! Sînt siguri de rezultatul alegerilor. De altfel au şi dreptate. Aceştia ştiu ce vor. Nu anunţă miracole. Tac şi-şi văd de treburi, lăsînd altora îndeletnicirea reformelor miraculoase executate cu toate ciurucurile vechilor partide, cîte s-au pus în fruntea bucatelor."

Radu Comşa gîndi că în fiecare zi cei mai înverşunaţi apărători ai reformelor care năzuiseră să facă „România Mare să devină şi România nouă" au slăbit glasul; unii au plecat din partid; alţii se pregătesc să plece. Iar el nu s-a despărţit de toţi, ca să-şi vadă de necazurile lui, numai din laşitate. Numai de teama să nu fie bănuit cumva că nu pleacă într-adevăr din dezgustul şi din oboseala care atinseseră ultima limită, ci din cine ştie ce meschine socoteli, acum, cînd partidul se află în lichidare. Căci guvernul „României Mari care avea să devină şi România nouă", durase atît cît fusese nevoie pentru a dezamăgi toată lumea.

În cîteva luni, izbucniseră afaceri scandaloase, unii făcuseră dovadă numai de cea mai inocentă nepricepere, alţii se repeziseră lacom să-şi potolească stomacurile flămînde. Gîlceava între diferitele grupări alimentase caricaturile gazetelor. Totul sfîrşise grotesc şi cînd demisia silită pusese capăt acestei scurte aventuri, mulţi nu îndrăzniră un timp să mai scoată capul în stradă. Guvernul României noi întrecuse tot ce văzuse vreodată România veche!

Acum, pregătind iarăşi lupta alegerilor, în opoziţie se vorbea de purificarea partidului. Însă legendele banale şi tîmpe, dar juste, ale caricaturilor rezumau întreaga tristă poveste: „Atît de tînăr şi impur? — Partidul purificării naţionale îşi spală rufele murdare înaintea naţiunii! — Năravuri vechi, cu firmă nouă!" etc., etc.

Radu Comşa ştia, în sfîrşit, limpede şi irevocabil, că tot ce năzuiseră ajunsese imposibil şi absurd. Exaltarea lor fusese captată de cîţiva oameni care mînuiau voturile ca un capital al subscriitorilor, într-o aventuroasă întreprindere. Iar rămăşiţele entuziasmului slujeau în manifestele partidului, ca frazele bombastice ale unui prospect de emisiune, din cele care invadau acum România Mare: societăţi petrolifere, societăţi de exploatări miniere, uzine de industrie, societăţi de jefuiri forestiere ca în codru.

Totul fusese pîngărit. Totul desfigurat. Astfel, în potirul catifelat al trandafirilor, se aciuiază, încolăciţi, viermii trîndavi şi graşi.

Nu le rămînea decît umilinţa celor cîţiva, îndîrjindu-se să nu se risipească încă. Cînd se întîlneau, ocoleau să vorbească despre aceasta, cum nu pomeneşti despre un mort scump.

De aceea, Radu Comşa călca, în gerul aspru al iernii, fără nici o vigoare, cu mersul unui om în care s-a cuibărit o boală mistuind deocamdată ascuns. Afişele colorate vesteau reprezentaţiile teatrale. Îşi aduse aminte că de mult n-a mai călcat într-o sală de spec-

tacol. N-a mai ascultat un concert. Nici de avocatura lui n-a mai purtat grijă.

E acum un om sărac şi fără căpătîi.

Trecu prin faţa Ateneului. Prin locul unde, într-o noapte cu viscol, în cea dintîi iarnă cînd s-a întors în Bucureşti, Vasile Mogrea spusese că după frămîntările care au să vină, cînd vor lua sfîrşit, fiecare dintre dînşii vor rămîne încremeniţi sus ori jos ca mineralele prinse în scoarţa planetei, după convulsiile geologice, cînd s-au răcit.

El rămînea undeva, afund.

Acasă, găsi răspunsul lui Virgil Probotă. Îi recunoscu scrisul înainte de a desface plicul. Aşadar, nici nu mai fusese nevoie de scrisoarea de astăzi ! Toate s-au legat de la sine dinadins numai ca să aibă o umilinţă mai mult, la ghişeul unde a suportat obrăznicia unui spîrci, să-l scoată cît colo cu un bobîrnac.

Cînd citi primele rînduri, dispăru amintirea neplăcută şi mutra obraznică a funcţionarului comercial. Virgil Probotă scria că dorinţa i-a fost împlinită. Alexandru Vardaru i-a răspuns că a rezolvat-o, deşi „acel Vasile Mogrea, după cît îşi aminteşte, e un tip de incorigibil rebel şi, după opinia sa, reprezintă un pericol didactic".

Radu Comşa, care era departe de a cînta ca un tenor de operă, îşi manifestă bucuria intonînd cu voce falsă primele note din *Pescuitorii de perle*.

Îmbrăcă paltonul, acompaniat de această muzică şi grăbi să ducă vestea prietenului.

Nerăbdător, opri o birjă, coborî în drum să ia o sticlă de vin negru, fructe şi bomboane pentru copii. Era o bucurie care se cuvenea sărbătorită.

Privi mulţimea străzii îmbujorată de ger, cu o simpatie necunoscută adineauri. Salută oamenii cărora de multă vreme nu le mai dăduse ziua bună. Atît de mult îţi dăruieşti ţie însuţi, făcînd un bine unui seamăn !

Din seninul sticlos pluteau abia vizibile steluţe de zăpadă, sclipind imaterial. Îşi aminti că n-a patinat de mulţi ani. Era un sport care-l pasiona altădată. Şi i-ar face bine, acum, cînd atîtea ceasuri rămîne ghemuit ca o sălbăticiune alungată, în chinoviile lui veşnic neaerisite.

2

A sărit din birjă cu pachetele în braţe.

În antreul scund şi întunecos, îl întîmpină duruitul maşinii de cusut şi un miros sfîrîit de varză prăjită. Acestea au coborît puţin pe pămînt, la realitatea trivială de toate zilele, elanul cu care deschisese uşa.

Vasile Mogrea în papuci, într-un surtuc vechi peste cămaşa de noapte, citea la gura sobei. Amalia trăgea la maşină un pantalon de pînză albă, pe care îl ascunse cînd îl văzu intrînd ; fetiţa tîra prin casă, cu sfoară, un automobil de tablă defect. Celălalt prunc dormea în leagăn, cu pumnii mici strînşi deasupra capului.

Priviră toţi, plini de nedumerire, la pachetele lui Radu Comşa.

— Îţi aduc veste bună, Mogrea !

N-avea tărie să i-o împărtăşească mai tîrziu, după o pregătire, cum plănuise.

— Moft ! Eu şi veste bună ! închise cartea Vasile Mogrea, punînd-o între el şi spătarul scaunului. Ia loc pe-un scaun, Comşa ! Vezi bine că nu prea se află spaţiu de promenadă în vastele mele apartamente...

Radu Comşa n-avea astîmpăr să se poată fixa pe un scaun.

— Cînd era vorba să pleci ?

— Peste cinci zile. Am şi făcut un drum la faţa locului, în recunoaştere ! Am găsit casă ! Pare că am dat peste oameni de înţelegere... De mîine împachetăm.

— Uff ! cînd mă gîndesc ce-o să fie ! se tîngui Amalia, împăturind rufa de pînză şi aşezînd deasupra foarfecele.

— Dragă Mogrea, nu mai împachetaţi nimic, nu mai e nevoie... Daţi telegramă că e liberă casa. Şi de la întîi prezintă-te la liceu !... S-a revenit asupra deciziei.

— Moft ! vorbi Vasile Mogrea, aprinzînd o ţigară la cărbune şi privind imediat la Comşa, cu ochiul stîng întredeschis. Moft !...

Radu Comşa se opri din plimbare în camera strîmtă, surprins că vestea lui n-a provocat senzaţia la care se aştepta.

Crezu că n-a fost înţeles bine :

— Am aici o scrisoare... De la prietenul Probotă. A intervenit el la... la... În sfîrşit...

Era să rostească numele lui Vardaru, dar îl ocoli.

— A intervenit el. Nu ştiu la cine. Nici nu importă aceasta, de altfel ! Faptul este că îmi scrie că s-a revenit... Uite şi numărul deciziei. Nici nu-ţi imaginezi ce bucurie am că...

Vasile Mogrea lăsă jîlţul şi veni la Comşa, prinzîndu-l de umeri şi privindu-l în ochi :

— Dragă Comşa, vestea ta nu e nouă ! Am primit încă de alaltăieri avizul... Se vede că scrisorile de la Cluj ajung a treia zi după înmormîntare !... M-am dus la minister şi le-am turnat una, să mă ţină minte. N-am nevoie de pomana nimănui ! Cu atît mai mult, de mila acestui domn Vardaru !... Văd că evitai să-mi spui cine a intervenit. Lăudabilă pudoare !... Mi-au spus însă cei de la minister, o dată cu alte

graţiozităţi, printre care cea mai însemnată era ştirea că am avut noroc de astă dată fiindcă s-a amestecat Vardaru, temutul şi totuşi mărinimosul Vardaru, alfel... Altfel, ce ? Înţelegi ? Altfel, puteam adică să o păţesc mai rău ?... Apoi, dragă Comşa, mie să nu-mi umble dumnealor cu mofturi ! Nu cer nimic, nu vreau graţia nimănui !... Aceasta e tot ! De mîine împachetăm şi peste cinci zile încetez măcar pentru un timp a mai fi bucureştean... O să le arăt eu că, de aci ori de la distanţă, tot eu rămîn, aşa cum m-a făcut mama, zevzec, mitocan, calic, cum vrei ; dar cu ciolanele spinării ţapene, nu tîrîtoare. Asta e tot !... Restul sînt mofturi !

Comşa privi fără să înţeleagă, cînd la Vasile Mogrea, cînd la nevastă-sa.

Amalia ridică braţele, deznădăjduită :

— Acum vezi şi dumneata, domnule Comşa ! De ieri îi tot spun şi nu înţelege. Avem norocul să putem rămîne aici. Se simplifică totul. El nu şi nu !... Ca să ajungem în cine ştie ce cocioabă şi să purtăm copiii pe drumuri...

Vasile Mogrea deschise ochiul stîng şi privi asasin la nevastă-sa :

— Iar începi ?

— Cum să nu încep, Vasile ? Tu îţi răstorni cărţile într-o ladă şi ai terminat... Ce facem însă cu gospodăria noastră ?...

— Iar începi ? repetă Mogrea, crescendo.

— Judecă, domnule Comşa, dacă e un om cu care să te înţelegi...

— Iar începi ?

— Virginica abia a scăpat de răceală... Cel mic... ştii bine ce ne-a spus doctorul !...

— Iar începi ? Iar începi cu mofturi, cu mofturi, cu mofturile tale ? M-ai turbat, m-ai înnebunit de ieri !...

Vociferînd şi gesticulînd, Vasile Mogrea făcu şase paşi laţi în cameră, cîţi îi trebuiau ca să ajungă la perete şi îndărăt. În drum izbi cu piciorul în automobilul defect al fetiţei.

În maşinăria de tablă se deşteptă subit o reminiscenţă a resorturilor din vremea cînd umbla fără sfoară ; iar vehiculul înviat, descriind o curbă, începu să circule cu mijloace proprii.

Fetiţa bătu din palme :

— Merge, tăticule ! Merge singur...

Toată furia lui Vasile Mogrea căzu. Îşi ridică fetiţa în braţe şi o sărută sonor pe amîndoi obrajii, din a căror tămînjală, sumar ştearsă, se putea deduce de la prima vedere că a mîncat dulceaţă de vişine.

Virginica se ceru jos, ca să scoată automobilul de sub pat unde se retrăsese pentru a se repauza după neaşteptatul acces de vitalitate. Îl scoase la lumină. Automobilul într-adevăr mergea.

— Să mai spui că enervarea nu e bună la ceva !... glumi fără convingere Radu Comşa, pentru a rupe tăcerea penibilă.

Amalia Mogrea se aşeză la maşina de cusut şi începu a durui frenetic, ca să-şi potolească şi dînsa enervarea cu mijloacele pe care le avea la îndemînă.

Copilul din leagăn dormea senin, zîmbind prin somn, în mijlocul celor mai teribile zgomote, ca un copil născut pe ţărmul Niagarei. Mirosul plebeu de varză pătrundea cu stăruinţa suvenirilor de internat, de cantină, de cazarmă.

— Atunci ce faci ? întrebă Comşa, mai păstrînd nădejdea că prietenul va reveni.

— Cum ce fac ? Ce sînt eu, un moftangiu cînd vorbesc ?... Am spus că plec, plec !

Radu Comşa se aşeză pe jilţul din faţa sobei, unde stătuse Mogrea, ca un prieten deprins să se simtă la el acasă. Începu să sfarme cu cleştele cărbunii din foc.

Vorbi, uitîndu-se în flăcările jucăuşe :

— Eu cred, dragă Mogrea, că e bine să te mai gîndeşti... Ştii bine că pe urmă regretele nu folosesc la nimic...

— Adică tu o ştii aceasta ! Din experienţă, fireşte ! stărui Mogrea cu intenţie.

— Nu înţeleg. Explică-mi !... lăsă Radu cleştele în jos, ridicînd ochii.

— Ce să-ţi explic ? Vorbesc româneşte doar ! Regretele tale ! Acele pe care nu le spui nimănui, dar se citesc în ochi.

— Şi tu nu ai tot atîtea regrete ? Nu le cunoşti şi tu ?...

— Nu m-ai înţeles ! Altceva am vrut să-ţi spun. De alte regrete e vorba... În sfîrşit, mofturi ! Să vorbim de altceva.

Radu Comşa cercă să ademenească la el fetiţa, cu care nu se putuse împrieteni niciodată. Îi întinse un măr. Fetiţa se feri de fructul oprit, cu o repulsie pe care dacă ar fi cunoscut-o Eva odinioară, tot neamul omenesc ar hălădui pînă astăzi în paradis.

— Acum înţeleg rostul sticlei şi mofturilor acestora ! vorbi Vasile Mogrea, cu rîsul crud care-i dezvelea dinţii sub mustăţile ţepoase. Ai fi vrut să ne veselim că rămîn !... Să ne veselim că am început să capitulez şi eu cu ceva în viaţă. Că am ajuns în fine la marea înţelepciune să primesc o pomană de la indivizi pe care îi urăsc şi îi dispreţuiesc... Haha ! Ce puţin mă cunoşti încă, dragă Comşa !... Haide, nu face mutra aceasta funebră ! Ne putem veseli şi fiindcă plec !... Să ştii de la mine că mi-au făcut un serviciu zvîrlindu-mă la marginea ţării. Scap de atmosfera de aci... Capăt puţină perspec-

tivă !... De la distanţă, se văd mai bine jucînd paiaţele şi manevrînd trăgătorii de sfori !

Vasile Mogrea desfundă sticla, turnă în pahare desperecheate, cum arătau toate lucrurile în casa lor, de la paturile care nu erau amîndouă la fel, pînă la copiii care nu semănau, cum nu seamănă un ied cu un pui păros de urs.

Radu Comşa sorbi numai puţin şi aşeză paharul plin pe marginea sobei. Rolul lui aci se isprăvise. În loc să aducă o bucurie, cum aştepta, pricinuise discordie între bărbatul care voia să plece, mînat de veşnicul lui neastîmpăr, şi femeia care voia să rămînă în culcuşul, cel puţin sigur, al mizeriei lor.

— Ai văzut declaraţiile lui Vardaru ? întrebă Mogrea, bătînd cu dosul mîinii gazeta. *Mai multă gospodărie... Avem nevoie de continuitate*. Îi e teamă că patru ani n-o să-i ajungă pentru potlogării !...

— Dragă Mogrea, tu ştii bine că lui Vardaru i se pot aduce orice învinuiri, de care nu scapă un om politic... Dar cinstea lui nu poate fi pusă la îndoială.

— Îl aperi ? Comşa, Comşa ! Ţi-am spus că oricît ai căuta să nu-ţi trădezi regretele, ţi le citeşte în ochi şi cine nu vrea !...

Radu Comşa roşi, încît îi rămaseră numai cicatricele albe. Ce citea în el care să-l facă să roşească ?

— Mogrea, dacă într-adevăr găseşti ceva care să-ţi dea dreptul...

Vasile Mogrea, cu picioarele în papuci întinse pe pervazul sobei, cu capul rezemat pe spătarul scaunului, vorbi privind în tavan, cu ţigara lipită de buză, în colţul gurii :

— Să-mi dea dreptul !... Să-mi dea dreptul !... N-am cerut şi n-am nevoie de nici un drept !... Îţi sînt numai un prieten care văd şi-mi fac o părere... Restul e moft ! Pricep, Radu Comşa, ceea ce tu poate încă nu-ţi dai seama... Te-am văzut muşcînd adineauri din felia de portocală. Ca o femeie... Gustai cîte puţin şi-i sorbeai mustul ca s-o savurezi mai deplin... Şi mi-am dat seama deodată, mai lucid ca oricînd, că nu e vina ta în tot ce se întîmplă.

Radu Comşa se răsuci alarmat :

— Dar ce se întîmplă, Mogrea ?

— Se întîmplă că eşti ostenit de toate. Se întîmplă că te-ai descurajat ! Şi în consecinţă se întîmplă că ai mutra aceasta de înmormîntare... Şi revin la moftul meu, cu felia de portocală. Am văzut cum muşti dintr-un fruct, cu senzualitate. Tu erai făcut să ceri vieţii plăcere. Tot felul de plăceri !... Să ai o femeie frumoasă, o mîncare fină, casă confortabilă, o victorie care să-ţi dea toate satisfacţiile ; nu să te baţi cu morile de vînt, ca un zevzec ca mine. Îmi pare rău că nu te-am cunoscut înainte de război... Să-ţi fi văzut gura intactă, buzele... Sînt sigur că era gură tipică de senzual. Şi suferi astăzi, Comşa, nu fiindcă războiul te-a atins în viaţa ta sufletească, ci fiindcă te-a lovit pe unde păcătuiai !...

Vasile Mogrea nu cobora înadins ochii din tavan, ca să poată vorbi mai pe şleau, fără să întîlnească privirea lui Comşa.

— Şi ca bun prieten, Comşa, înainte de a pleca, îţi dau un sfat... Lasă toate aceste mofturi pentru care ţi-ai pierdut timpul pînă acum ; lasă-le pe socoteala mea şi a altora ca mine. Tu, întoarce-te la viaţa de mai înainte... Dacă mai poţi ! Dacă te mai primeşte !...

— Mogrea ! se ridică Comşa în picioare. N-ai drept să-mi spui lucrurile acestea !... Nici să le bănuieşti măcar.

— Drept ? Iar începi cu drept şi nedrept şi cu toate mofturile ?

— Cînd ştii, Mogrea, că tot ce fac de atîta timp... Acum se împlinesc trei ani...

Vasile Mogrea rîse surd, ca pentru el numai :

— De-atîta timp ! Acuşi se împlinesc trei ani ! Vezi, ai numărat anii, Comşa... La precizie de cronometru : ani, luni, zile, ceasuri, minute... Trei ani... Eu nu-i număr ! La mine sînt de cînd m-am născut.

— Mogrea, te-aş ruga să laşi ochii din tavan şi să priveşti în ochii mei. Să spui neted ce înseamnă toate acestea ?

Mogrea întoarse ochii din tavan, se ridică în capul oaselor pe scaun şi îl privi drept :

— Înseamnă că dai tîrcoale în jurul scîrbei de unde ai plecat !... Aceasta înseamnă !... Îl aperi pe Vardaru. Ceri servicii, prin alţii să zic, şi pentru alţii ; dar tot de la acest Vardaru. Cîinele se întoarce la vărsătura sa ! Scrie în Biblie aceasta...

Vasile Mogrea păru că se interesează grozav de vîrful ţigării, urmărind cu atenţie de expert al regiei combustia tutunului. Îi părea rău de cele ce rostise, dar nu le mai putea retrage.

Era un gînd crescut cu încetul, şi firea lui vehementă, fără întortocheri, nu-i îngăduia să-l ascundă.

Se ridică şi făcu iarăşi trei paşi pînă la perete ; trei paşi îndărăt.

Tăcerea se căscă grea.

Nu-şi puteau privi în ochi.

Fetiţa adormise lîngă automobilul de tablă. Amalia Mogrea duruia frenetic la maşina de cusut. Radu Comşa găsi mirosul de varză insuportabil, în toată casa aceasta cu gospodărie trivială.

Pierdea şi această prietenie. Gîndi că aci îi era ultimul adăpost de refugiu : în tot menajul acesta eteroclit şi haotic aflase două suflete neîntortocheate, directe, care mîine îi vor lipsi.

Din nou nu descoperi cuvintele bune şi calde, să spună toată mîhnirea din el. Din nou îl izbi singurătatea la care era osîndit şi de care se înspăimînta.

Se uită de două ori la ceas, cu înfăţişarea celui ce-şi aminteşte deodată că a întîrziat de la o întîlnire. Îşi întinseră mîinile privind în altă parte.

Strîngerea fu moale şi indiferentă.

Cînd păşi afară, Mogrea vru să facă un pas după el, cu amîndouă mîinile deschise. Dar se opri. Se trînti în jîlţ, desfăcînd foile cărţii, la semn.

Radu Comşa îşi tîrî picioarele în strada îngheţată, mergînd fără să ştie încotro, cu un nod amar în gîtlej.

3

Nămeţii se topiră în bălţi murdare, pe urmă iar fulgui şi o săptămînă a durat amăgirea că iarna se întoarce.

Sub pojghiţa de gheaţă, străzile conservară gunoaiele, ca să aibă cu ce înmiesma aerul primăverii la cel dintîi soare călduţ.

Radu Comşa cunoscu în această vreme cartiere pe care nu le-a văzut niciodată.

Cele două camere îl înăbuşeau.

Cînd nu suna nimeni la uşă şi agenda arăta o zi goală, îmbrăca paltonul, răsucea cheia şi pornea să alunge pe uliţi mărginaşe un duşman care-i fugea înainte. Se poticnea în fundacuri, se pomenea după un ceas rătăcit prin aceleaşi maidane pe unde a trecut. Speria cîinii ţîşnind cu botul în cutii de conserve ori dezgropînd, din movile, mortăciuni. Află întîia dată, de aproape, mizeria urbană : casele căzute într-o rîlă, cîrpite din dărîmăturile altora ; femei ieşite din umanitate, cu nasurile vinete şi ochii

opaci, pachete de zdrenţe slinoase, apostrofîndu-se dintr-un prag în altul; copii cu genunchii zgîriaţi zvîrlindu-şi bulgări de gheaţă şi bolovani; marginile Capitalei hidoase ca o pecingine, unde oamenii orbecăiesc, larve în beznă, cînd se aprind luminile centrului.

Mîncă în birturi de mahala, în farfurii de culoarea săpunului de rufe, cu furculiţe de aluminiu, pe colţuri de masă fără şervet, unde se cunoşteau zoioase urmele rotunde ale paharelor.

Se trezea ascultînd de un ceas dialogul vecinilor de masă: căruţaşii şi hamalii în mantăli aspre, îmbumbate strîmb, hohotind răguşit, ştergîndu-şi mustăţile pleoştite cu podul palmei, deşertînd cu schime de oţărală un vin tulbure ca mostrele laboratoarelor de analiză, înnoind comanda cu fundul sticlei izbit în masă. „Şefule!"... Restul se înţelegea din semnul mut al arătătorului, spre litra deşartă.

Porniră apoi ploile lui martie. Îl prindea noaptea cu umezeala pătrunsă în ciolane. Tramvaiele înaintau spectrale, cu lumini împîclite în şuruiala apei.

Trecătorii se prelingeau pe lîngă ziduri, cu plictiseală de moarte pe figuri, cînd apăreau şi dispăreau în dreptul luminilor aprinse. Picurii bombăneau în coşurile trăsurilor. Se vedeau înăuntru umbre ghemuite; birjarul era o momîie de ţoale şi muşămăli.

Farurile maşinilor scormoneau din întunericul ud alte unghere hîde, lăzi de gunoaie, cîini încălzindu-se la gura canalurilor, oameni beţi, rezemaţi cu fruntea de garduri.

Ajungea lîngă uriaşe construcţii neisprăvite, înălţînd pereţi de cărămizi roşii ca rănile, cu orbitele ferestrelor goale la cinci şi şase etaje.

Radu Comşa observă că aproape în fiecare stradă se ridică acum o clădire nouă. De ce se îmbulzesc toţi? Ce miracol aşteaptă?... Ce ambiţii, laşităţi şi mizerii se vor aciuia cu lacomă nerăbdare în încăperile acestea noi, îndată ce tencuiala va fi zbicită şi tapetul întins pe pereţi?... Îi fu milă de soarta tuturor. Şi de soarta copiilor care se vor naşte acolo, ca să înceapă iarăşi şi iarăşi zbaterea stearpă a sterpelor vieţi, din această lume unde toate degenerează, sînt mîine şi mai odioase decît ieri.

Trecea la colţuri cu lămpile violente de cinematograf, unde o sonerie chema strident, metalic şi continuu, deasupra imenselor afişe multicolore, înfăţişînd un automobil prăbuşit într-un abis, ori o prinţesă himerică dîndu-şi suflarea în spasmul unui sărut. Viermuiau grupuri zgribulite în jurul intrărilor, cerşind dreptunghiului de pînză luminată evadarea din mediocritatea de toată ziua, splendori magnifice din savanele celor două Americi, siropoase idile pe plajele Mediteranei. Şcolari în uniformă, cu gulerele mantălilor ridicate, citeau un program boţit. Pe trotuar, apa spăla coji de portocală. Un vînzător de ziare, leoarcă, îmbuca lacom un capăt de corn, strigînd cu gura plină. Îl zgîriau sîrmele umbrelelor deschise. Îl izbeau oamenii grăbiţi, fără să-şi ceară iertare, ca şi cum mizeria vremii cîinoşise sufletele şi ar fi spart toată pojghiţa de civilizare.

Radu Comşa trecea necunoscut, între alţi necunoscuţi, tîrîndu-şi deşertul în indiferenţa străzilor vîscoase.

Ajungea acasă cu ultimul tramvai gol. Încasatorul numărîndu-şi mărunţişul pe platforma din dos, un moşneag moţăind cu pîinea într-un ziar vechi, o femeie îmbrobodită în şal, privindu-şi cu ochi morţi încălţările sparte şi ude; vagonul slobozit zănatic pe şine.

Se strîngea în camera friguroasă ca într-o cavernă, muncit de insomnie. Îl prindeau zorile.

Altă zi fără început şi fără sfîrşit.

Pe urmă, într-o dimineaţă, vîntul aduse din cîmpuri depărtate presimţirea primăverii.

Pasul trecătorilor bătu, deodată, elastic şi înviorat, trotuarul zbicit. Femeile avură altă lumină în ochi. Ţigănci cu flori albastre şi albe îi aţineau calea.

Nici murdăria dospită în soare, nici duhoarea benzinei nu izbutiră să înăbuşe şuvoirea proaspătă, străvezie, sonoră a aerului.

— Respiră ! vorbi la spatele lui un glas plăcut. E ca în sonetul lui Heredia [1], cînd pe granitul Bretaniei, de peste oceanul brumos, vîntul îi aducea aroma Antilelor natale...

Radu Comşa se întoarse să vadă cine a glăsuit. Era un tînăr cu figura de broască, urît şi cu faţa buboasă.

Dar omul uitase urîţenia lui şi uitase hainele jerpelite.

Privea transfigurat cerul, ţinînd o carte veche subsuoară şi, cu celălalt braţ, braţul unui prieten. Amîndoi se depărtară călcînd uşor, ca spre o mare fericire. Radu Comşa îşi urmă drumul posomorît. Se dovedi pentru el şi mai grea chinuire să-şi poarte inima uscată printre învoioşirile dezmorţite cu atît de puţin : o fîşie mai limpede de cer întrevăzută peste ziduri şi o rază de soare, jucînd mai caldă pe obraz.

Căuta locurile unde lumina n-ajunge. Uliţi cu gloduri cleioase, pieţi unde rămăşiţe de legume zvîr-

[1] *José-Maria de Heredia* (1842—1905) — poet francez, aparţinînd curentului parnasian.

lite spurcau primăvara cu miasme de putreziciune ! Se întorcea pe cheiul Dîmboviţei, oprindu-se să privească de pe parapetul podurilor apa uleioasă şi lîncedă, în care şi peştii trebuie să se fi prefăcut în viermi.

Rîul bălos împotmolea cîrpe şi stîrvuri.

Pe pantele malului, unde îndrăznea să dea colţul ierbii, cioburi de vase, tinichele mîncate de rugină, bucăţi de vată şi vertebre albe cu gratii de coaste, toate aduceau îndată aminte că dacă primăvara va fi purces poate undeva să plesnească mugurii şi să înverzească pajişti, aci e numai o rană purulentă care se deschide la soare.

Deasupra tărăbilor de scînduri, spînzurau atîrnaţi de picioare miei jupuiţi, cu tidvele rînjind. Cîini jigăriţi lingeau picăturile de sînge.

Niciodată nu-şi imaginase că o primăvară poate fi atît de hidoasă şi crudă ! Că într-o primăvară a păcii şi a României Mari va tînji după primăverile lor de „acolo“, din tranşee şi bordeie, unde n-a fost niciodată aşa de singur.

Unde sînt toţi ? Ce s-a ales de dînşii ? De ce nu se mai caută să se sprijine, aşa cum ştiau să-şi aline păsurile în nopţile de la tata Pleşea, în şanţurile de pămînt între două atacuri, pe paturile de spital ?

Ceva se stinsese... Murise... Pierise între ei. Îi înstrăinase să-şi piardă şi urma. Existau numai asociaţii de foşti combatanţi, cu statute, preşedinţi şi felurite comitete şi comisii, de manevre politice şi electorale. Tot ce a fost curat şi bun acolo, călcat în picioare. Tot ce-ar fi putut să fie altfel, neguţat şi vîndut la mezatul politic al României Mari !

Într-o seară, Radu Comşa, după ce-şi gonise toată după-amiaza duşmanul nevăzut, se întoarse ca în-

totdeauna cu sîngele ostenit în vine, cu măduva vlăguită în oase. Şi, ca întotdeauna, nu-şi găsi loc, strămutîndu-se cînd pe scaunul biroului, cînd pe divanul cu arcurile scîrţîind la fiecare răsucitură.

Încrucişase mîinile sub cap, privind ornamentele tavanului cunoscute cu de-amănuntul, pînă la ultima floare strîmbă, unde zugravul a pus hîrtia greşit.

Tictacul ceasornicului de mînă îi sună deodată fin şi cald în ureche, ca o prezenţă vie, nu ca un mecanism cu inima de rotiţe. Răsuci brăţara să-i asculte îndelung bătaia măruntă. Îşi spuse că e atît de singur acum, încît se îndestulează cu această tovărăşie a insectei metalice. Şi un gînd tresări !... Ceva a uitat... Da, ceva a uitat... De aici pornea înşelarea lui. Zădărnicia tuturor zvîrcolirilor... Voise să-şi rupă, să-şi dea, să-şi sacrifice ceva din viaţă pentru un bine vag, general şi abstract. Tot ce încercase se împotmolea în urîţenii fără folos. Fumul se întorcea îndărăt, respins ; fiindcă uitase că datoria cea mare şi simplă începea mai de aproape...

Se ridică şi răscoli hîrtiile din sertar, de pe birou, scutură cărţile. Căuta o scrisoare veche de două săptămîni.

Sora lui de la Hîrtoape, Anica, îi cerea un sfat. În vară sfîrşea şcoala cel mai mare dintre copii. Văduva se gîndea din vreme să-l pregătească pentru învăţătură mai înaltă, la oraş, ca să se bucure de aceleaşi îndestulări de care se bucură el.

Nu mai găsi scrisoarea.

O săptămînă o ştiuse acolo, sub ochi, înfiptă în călimară. Pe urmă dispăruse, cum dispar scrisorile pe care le strîngi la îndemînă, ca să le găseşti după ani în textul unei legi ori într-un buzunar de vestă uzată.

Începu un răspuns. Nu-şi amintea însă nici măcar cum se numeşte copilul. Rupse hîrtia. Se răzgîndi.

A doua zi dimineaţa, se urcă în tren. Seara era în satul Hîrtoape.

4

Căruţa îl lăsase la cotul drumului.

Mergea mai departe, în celălalt sat.

Radu Comşa, cu valiza în mînă, se pomeni întîmpinat în uliţă, cu acerbă şi nemotivată vrăjmăşie, de un cîrd de gîşte. Gînsacul se năpusti astmatic, umflîndu-şi aripile. Îl urmări cu îndîrjire pînă la gard, peste şanţ, la poartă.

Poarta era pe jumătate în lături. Anica mulgea vaca. Nu-i auzi paşii. Radu se apropie în vîrful picioarelor şi se opri să aştepte.

O găsea la îndeletnicirea ei firească de gospodină, în satul unde s-a născut şi de unde nu se clintise vreodată.

Un val de înduioşare îi podidi ochii.

Aici, totul era numai simplitate şi acceptare cuminte a vieţii. Cum a putut oare să-i uite atît de îndelungă vreme ? Laptele ţîşnea aburind cald în şiştar. Femeia vorbea singură cu vita.

Cînd ridică ochii şi cînd îl zări, răsturnă scaunul cu trei picioare. Sări şi, ştergîndu-şi mîinile de poale, îngăimă, fîstîcită, cuvinte fără noimă şi şir.

Radu îi sărută fruntea : părul mirosea a gaz.

Vaca întoarse ochii umezi la cei doi fraţi, privindu-i cu impasibilă seninătate animală.

Ugerul era încă plin : vaca ştia că datoria ei încă nu era împlinită. Cuminte, aştepta să-i revină stăpîna. Dar stăpîna, frecîndu-şi mereu degetele de

poale, nu-şi putea desprinde ochii de la obrazul fratelui, întrebîndu-se ce cruntă întîmplare l-a sluţit aşa, că aproape să nu-l mai cunoască.

Radu Comşa observă că zarzării sînt în floare. Doi, la fereastră, se plecau spre casă, încununînd-o cu o fragedă voioşie.

Cercă să fie şi el bucuros. Îşi prinse peste umăr sora (are să-i spună la vreme să nu-şi mai ungă niciodată părul cu gaz).

— Ana... Anicuţo !... Am venit...

Anica se plecă să ferească şiştarul din picioarele Sîmbotinei, îşi suflă pe urmă nasul, cu degetele. Se repezi în pridvor să caute ceva. Se întoarse cu mîna goală.

Pe urmă, îşi luă seama şi îl pofti în casă, începînd să-şi ceară iertare, ca unui străin, că o găseşte aşa. Întinse lăicer nou pe laviţă. Trase de două ori cu mătura pe lutul de jos. Fiindcă amurgirea cuprinsese încăperea, aduse o lampă cu flacăra ofticoasă.

— Lasă, Anicuţo, acestea !... Vino lîngă mine şi spune-mi.

Radu întinse mîinile către singura vietate lîngă care mai putea să afle căldură.

Anica nu se aşeză pe scaun. Vorbi cu pieptul rezemat de masă, într-un cot.

Povestea era simplă şi scurtă.

Gheorghe, „omul ei", nu s-a mai întors. Nu s-au mai întors mulţi din sat. Pensia vine la două-trei luni ; nu-i mare lucru, dar tot îşi prinde o nevoie cu dînsa. Copiii sînt, slavă domnului, sănătoşi. Ghiţă sfîrşeşte şcoala în vară. Vine rîndul celui mai mic. Fetei îi ajunge cîtă carte a învăţat. N-o mai lasă să isprăvească !... Are să-i fie de-un ajutor pe lîngă casă. Împlineşte în iarnă zece ani. A mai căpătat o ţîră de pămînt. Se mai găseşte cîte cineva să îngrijească de necazurile ei. Acum copiii sînt pe uliţă. Se duce să-i strige.

O piele de oaie, întinsă sub grindă, răspîndea miros greu de hambar şi de stînă.

Radu Comşa deschise fereastra.

Măsură cu paşi nehotărîţi încăperea dintr-un capăt într-altul, să-şi dezmorţească picioarele înţepenite în căruţă. Într-un cui atîrna o carabină şi deasupra un chipiu de jandarm. Dar nu luă aminte la ele. Se gîndi că nu l-a cunoscut niciodată pe acest Gheorghe, care nu s-a mai întors. Se agăţă de o pîlpîire. Are să poarte el grijă şi de copiii aceştia. O datorie îndoită : sînt ai surorii lui şi sînt ai unui soldat !... Pliveşte din buruiană cîteva fragede vlăstare ameninţate şi abia astfel începe a împlini cuvîntul dat ostaşilor Bocăneţ, Mucenicu, cuvîntul altora, în noaptea cu lună, în poiana din dosul şanţurilor germane. De astă dată cu fapta cum s-ar fi cuvenit să purceadă toţi, de la început, înainte de a-şi slei curajul şi suflul în complicitatea atîtora, înrăiţi şi vechi. O faptă bună aci, una dincolo, minunea s-ar fi săvîrşit poate din totalizarea lor... Dacă fiecare fost comandant ar fi adoptat necazurile foştilor soldaţi pe cîţi i-au ştiut mergînd cu simplitate la moarte sub ordinul lor, consacrîndu-le numai zece zile pe an ca să le asculte păsurile şi să-i ajute în ceasurile de cumpănă, dreptatea s-ar fi înfăptuit atunci, de la sine, nesimţit, cucerită pas cu pas, cum se netezeau adînciturile fronturilor din mărunte lupte obscure, cu eroisme nepomenite în nici un comunicat glorios. Va sfîrşi aci ! Va căuta apoi să dea de urmele altora ; Omir, Bocăneţ, Mucenicu, să-i caute, dacă dînşii nu-l caută... Păşi mai vioi ; îşi frecă mîinile ca un om care se pregăteşte de lucru cu nădejde.

Aci era masa unde-şi scria lecţiile într-un caiet cu scoarţele albastre. Masa era atunci prea înaltă. Îl durea întotdeauna pieptul. Este acum altă masă, tot atît de înaltă, şi alt caiet, tot cu scoarţe albastre.

Îl răsfoi.

Probleme de aritmetică aşternute cu o cerneală apoasă pe paginile cu liniatură de pătrăţele violete. Scris stîngaci, multe picături care au fost şterse cu limba, cuvinte greşite şi tăiate. Corecturi cu creion roşu din plin. Jumătate şi jumătate. Caietul nu pare să fie al unui şcolar excepţional.

În sfîrşit, are să vadă!

Vaca rîcîi cu cornul în peretele de afară. Grajdul se afla tot în dosul casei. Noaptea se auzea atunci răsuflarea caldă a vitelor în paie. Tot aşa are să le audă şi acum.

Tresări. Năvăli o fetiţă izbind uşa; se opri în prag, speriată. În părul bălan, un pieptene de celuloid roz. Picioarele goale. Rochiţă de stambă pestriţă, cu pete grase în faţă. Rezemată de uşor, nu ştiu ce să facă.

Radu Comşa îşi îmbună glasul, cît mai prietenos

— Haide, urîto! Apropie-te, drace... Haide, că nu mănînc oameni... Natalia parcă te cheamă?...

Fata îşi înfipse mai adînc pieptenele de celuloid în părul decolorat. Nu ridică sfîrcul de nas din pămînt. Pufni:

— Nataliţa o cheamă pe fata Păvălăghioaiei... Mie-mi zice Nuţa...

— Nuţa! îşi aminti Comşa. Ştii tu cine sînt eu, Nuţa?

Radu se apropiase şi îşi netezea b rbia.

— Îi fi domnul percept... ridică Nuţa ochii, prinzînd curaj.

— Nu! făcu Radu din cap.

— Atunci domnu învăţător cel nou?...

— Nu.

— Domnu agent?...

Radu Comşa n-apucă să afle care domnu agent anume, fiindcă intră Anica, mînînd de la spate plodurile celelalte, culese de pe drum.

Cel mai mic se sclifosea, smîrcîindu-şi nasul; se cunoşteau înfocate urmele palmelor pe obraji. Cînd văzu un domn necunoscut în casă, tăcu brusc, ştergîndu-şi ochii cu pumnul, ceea ce din amestecul lacrimilor cu praful îi făcu un obraz de hornar.

— Îmi scot sufletul, împieliţaţii! se văietă Anica, înşfăcînd împricinatul de-un umăr şi mutîndu-l din cale.

Copilul păru indiferent la acest tratament lipsit de dulceaţă, neslăbind o clipă din ochi pe domnul străin. Cel mai mare, Ghiţă, scoase o cărţulie din sîn şi o dosi sub căpătîiul patului.

— Şi tu ce stai ca o mironosiţă? se răsti Anica la fetiţa cu pieptenele roz.

Nuţa se scărpină subsuoară, pe urmă în cap, pe urmă în spinare, atît cît o ajungea mîna.

Anica porunci:

— Ţine ştergarul de ici şi la dugheană! Cere o jumătate de pîine.

Se întoarse de la blidar cu ştergarul în mînă, să-şi întrebe fratele:

— Dumneata nu obişnuieşti rachiu?

— Numai bădia Mitriţă bea rachiu! declară nepotul cel mai mic al lui Radu Comşa, cu obrazul de hornar.

Anica trecu peste această constatare. Deznodă banii cu dinţii, dintr-un colţ de batistă cu tiv de mărgele şi numără, înşirîndu-i pe marginea mesei.

— Anicuţo, lasă-mă pe mine... îi dădu Radu la o parte, scoţînd portbiletul din buzunar şi întinzînd fetiţei o hîrtie...

— Ia una întreagă şi vezi... albă !
— Albă are numai Jmil !
— Te-i duce şi la Jmil, că nu ţi s-or rupe papucii pînă acolo ! vorbi Anica înnodîndu-şi banii săi la loc, în batistă.
Nuţa porni la Jmil. Nu-şi rodea papucii pînă acolo ; era desculţă.
— Dumneata mi-i ierta...
— Spune-mi „tu“, Anicuţo...
— Mi-i ierta dacă am să te las singur, cu plodurile, să pregătesc ceva de îmbucat.
Radu Comşa rămase cu plodurile. Cercă să şi-i apropie. Îl întrebă pe cel mai mare despre carte, despre şcoală, despre învăţător. Copilul înainta cîte un pas, cîte un pas, pînă ce ajunse alături.
Era slab, cu fruntea chinuită de creţuri, cu obraji prea gălbejiţi, cu buzele arse şi cu o privire concentrată, cum e privirea surzilor. Se rezemă de laviţă. Ciugulindu-şi o destrămătură a cămăşii, se destăinui : pricepe greu şi îl doare capul cîteodată. Nu ţine minte. În sat sînt mulţi pe care îi doare capul ; au friguri. Le dă sanitarul prafuri. Atunci îi mai lasă cîte o săptămînă-două... Mulţi sînt bucuroşi că scapă de la şcoală ; se duc cu vitele la păscut ori în luncă la scăldat. Dar el nu vrea să lipsească nici o zi ; vrea să înveţe !... Nu poate să iasă premiant ca băiatul părintelui şi ca Petruţă Timofti, fiindcă ei pricep uşor şi ţin minte. Dar nici el n-are să rămînă un prost ; are să înveţe, măcar de-ar fi nevoie să nu doarmă decît două ceasuri pe noapte ! stărui, plin de încăpăţînare, copilul cu fruntea încreţită şi cu buzele arse.
Îşi arătă caietele, cărţile, păstrate curate, învelite în hîrtie albastră. Radu Comşa îl întrebă cîte ceva. Copilul într-adevăr pricepea anevoie, răspundea alături, îşi lua seama şi, încruntîndu-şi fruntea, începea să gîngăvească. Radu îşi spuse că poate l-a intimidat. Abia îl cunoaşte, pentru el e un străin — numai a doua zi îşi va putea face o părere.
Cel mai mic, care arăta să fie mult mai sprinten la minte şi era îndesat ca un săculeţ, se amestecă de cîteva ori în vorbă, pînă ce ajunse să-şi spovedească şi el în sfîrşit un păs :
— Pe Ghiţă nu-l bate bădia Mitriţă ! Da pe mine mă bate... Cu cureaua cea lată, mă bate...
Radu Comşa gîndi că acest bădia Mitriţă va fi fiind vreo rudă despre care nu-şi mai aminteşte. În sat se aflau desigur multe rude pe care nu şi le mai aminteşte.
Veni fata cu pîinea, mestecînd o bucată de coajă. Intră şi Anica, aprinsă în obraji de dogoarea focului, cu o mămăliguţă aburind pe fund de lemn. Radu Comşa o privi lung cum întindea îndemînatic masa lor săracă.
Era voinică şi în toată tinereţea încă. Cu ochii umezi şi domoli ca ai Sîmbotinei ; gîtul rotund şi alb.
O admiră cu înduioşare pentru resignarea vrednică în care îşi ducea gospodăria cu trei copii. Mîncă din borş, într-o strachină mare, laolaltă cu toţi ; pe urmă din altă strachină, brînză răsuflată. Erau numai două furculiţe, cu dinţii strîmbi, pentru Anica şi pentru el ; copiii făceau în pumn un boţ lunguieţ de mămăligă, îl atingeau numai puţin în brînza roşcată şi iute. Nu era un ospăţ cu trufandale şi delicatesuri, după chipul şi asemănarea celor prezidate de generalul Pol Vardaru. Nici tu farfurii, nici tu pahare, nici tacîmuri.
Radu Comşa hotărî ca a doua oară cînd va veni, să cumpere pentru toţi cuţite, furculiţe, linguri şi farfurii. Să-i educe după un mic manual de civili-

zare... Tăceau! Se auzea numai mestecarea fălcilor şi sfîrîitul lămpii.

Pîinea rămase întreagă. Copiii cerură cîte-o felie goală, la sfîrşit — desert.

După-masă, Nuţa ajută la strîns blidele. Anica îi împinse pe toţi la culcare, în cealaltă încăpere.

Cum aveau o singură lampă, copiii se dezbrăcară prin întuneric.

Se mai auziră hîrjonindu-se un timp, pe urmă se făcu tăcere.

Cînd Anica sfîrşi de trebăluit afară, veni să se aşeze lîngă Radu cu mîinile în poală.

Radu Comşa vorbi mult.

Vorbi mai mult pentru el decît pentru sora care nu pricepea de ce atîtea întortocheri pentru a spune lucruri atît de simple. Cînd Radu îşi ceru iertare că prea tîrziu s-a gîndit la dînşii, fiindcă multe mîhniri l-au silit să se oprească mai întîi la necazurile lui, Anica socoti că poate şi-a pierdut slujba. Nu îndrăzni să-şi arate această teamă şi să rostească părerea ei de rău, simplă şi din toată inima. Tipărindu-şi poalele, stărui să-l convingă că nu dorea nimic deocamdată, decît să-şi dea băiatul la şcoală. Celelalte le duce ea singură la capăt, cum le-a mai dus. Pentru atît, nici nu era nevoie să vină acum. Ar fi adus ea copilul la toamnă... Pe urmă, căscă. Începu să-i întindă aşternutul. Au să mai vorbească mîine, tot e duminică. Dar să ştie de pe acum că nu-i cere nimic. Dacă are atîtea griji, ea nu vrea să-i mai adauge altele. Îi pofti noapte bună.

După ce-a plecat, Radu Comşa stinse lampa: făcea mai mult miros de gaz decît lumină. Se răsuci apoi îndelung să adoarmă. I se părea că a auzit într-o vreme paşi pe lîngă fereastră. Un glas de bărbat vorbind în şoaptă.

O uşă se deschise, apoi dură numai tăcerea nopţilor de sat, cu orăcăitul monoton al broaştelor şi lătrături somnoroase de cîini.

Răsufletul Sîmbotinei străbătea prin perete, cum auzea, copil, răsufletul altei vaci. Radu aţipi un timp. Tresări, ridicîndu-se într-un cot, fiindcă a auzit iar paşi. Dar a fost numai o părere. I-a alungat somnul şi acum mirosul de oaie spînzurată în grindă a invadat toată încăperea.

Noaptea se adîncise atît de întunecată şi fără de stele, încît pătratul ferestrei era abia mai puţin opac decît negrul peretelui.

Cu ochii lărgiţi la acest întuneric, fostul orfan al văduvei lui Mihai Comşa, în acelaşi pat de odinioară, înăbuşit de mirosul cald al lînei, se frămîntă schimbînd planuri. Se simţea din nou mai bun, dornic de hotărîri mari. Era înduioşat de soarta atîtor victime omeneşti, orbecăind în beznă, fără îndurarea nici unei lumini care să le deschidă drumuri. Năvăleau cuvintele bune şi calde pe buze, pe care nu le-a mai rostit de mult nimănui, sufocate în singurătatea dureroasă în care de atîta vreme trăia. Dacă şi-ar fi ascultat gîndul, ar fi trezit atunci, îndată, din cealaltă încăpere, sora rămasă ţărancă săracă şi simplă, să-i spovedească toate chinurile cărora adineauri nu le putuse da cuvînt şi acum se desfăceau în el, ca o eliberare.

Alături se porni un sforăit greu şi cineva vorbi prin somn.

Îl deşteptă a doua zi Nuţa, cu o ceaşcă de lapte fierbinte plină ras. Păşea în vîrful picioarelor, cu ochii ţintă la clătinăturile laptelui, ca să nu-l verse.

Era îmbrăcată în straie curate, de duminică; veşminte reduse la miniatură după portul unei femei

în toată puterea. Spălată, cu părul netezit, îi aduse aminte lui Radu Comşa de acele infante ale lui Velasquez şi Goya [1], care, la opt ani, erau zugrăvite în costumele complicate şi greoaie ale epocii.

Fetiţa aşeză ceaşca pe-un scaun, la capătul patului.

— Bădie, avem şi zahăr, dacă pofteşti mata !

Pentru acest „bădie", Radu îi netezi cu recunoştinţă obrazul, părul bălan, ridicat în pieptenele roz.

Nuţa scotoci într-un sertar ; dintr-o cutie de tablă aduse în pumn două bucăţi de zahăr, atît de vechi, atît de rotunjit la muchii şi de cenuşiu, încît părea un mineral dezgropat din pămînt.

— Mămuca-i la biserică... M-o lăsat pe mine să fac ce-i porunci mata ! lămuri fata, cu toată gravitatea întregii gospodării rămase pe mînă.

— Nuţo, mai întîi eu nu-ţi poruncesc nimic... Te rog numai să-mi dai o cană cu apă pentru spălat şi puţină sare în loc de zahărul acesta pe care mai degrabă te înţeleg că ai vrea să-l ronţăi tu !...

Sarea era tot atît de vînătă ca şi zahărul ; pisată mare, umedă şi pusă într-o ceaşcă de cafea, ştirbă.

Dar Nuţa, cu demnitate, nu ronţăi zahărul-mineral, ci îl depozită mai departe în cutia de tablă pentru cine ştie ce alt eveniment memorabil.

După ce-şi răcori ochii, Radu Comşa ieşi în ogradă şi păşi pîrleazul grădinii. Pămîntul era săpat. Aci au fost întotdeauna cartofi, dincoace fasole ; cîteva straturi aliniate, cu gunoi negru presărat deasupra.

Zarzării îmbrăcaseră flori de hîrtie, în primăvara cu pămîntul încă negru-vioriu şi gol sub care musteau seminţele. O claie de strujeni ; un stog de fîn pe jumătate tăiat, regulat, mărunt şi neted, ca firele

[1] *Velasquez* (1599—1660) şi *Francisc José de Goya y Lucientes* (1746—1828) — pictori spanioli.

de tutun fin. Pretutindeni se cunoştea prezenţa unei mîini de vrednică gospodină.

O şură pe care n-a cunoscut-o. E veche acum : plugul cu fierul lucios ca argintul, întors în sus, prăjini şi lemne rezemate într-un ungher ; deasupra, din grinzi, pînze de păianjen atîrnînd cu atîta praf, încît păreau zdrenţe grele abia fîlfîind.

Radu Comşa se întoarse să se aşeze în soare, unde era locul său de copil, pe prispă. Dar locul lui era ocupat de altul. Băiatul cu obrajii gălbejiţi şi cu privirea încordată de surd.

Îşi spunea pe de rost lecţia, cu degetul între foile cărţii închise : „Fierul, fonta şi oţelul. Fierul... Fierul este un metal. Fierul... Fierul se scoate din pămînt. Fierul este un mineral... Fierul... Fierul nu se scoate din pămînt aşa cum îl vedem noi... Fierul se găseşte amestecat cu alte corpuri străine... Fierul... Ca să alegem fierul de corpuri străine... Fierul..."

Radu Comşa se aşeză îngă el, desprinzîndu-i binişor cartea din mînă. Îl cercetă cu răbdare despre alte lecţii învăţate mai demult ; căută să descopere ce se afla în mintea lui chinuită.

Copilul încrunta ochii să priceapă ; între sprîncene se săpa o cută adîncă ; fruntea se strîmta de două degete, gîngăvea şi gîfîia parcă ar fi cărat un sac greu în cîrcă. Radu Comşa puse cartea alături, închisă. Îi fu milă de toată încăpăţînarea neputincioasă a copilului. Dar nu era decît o minte slabă.

Nimeni n-avea să facă niciodată nimic din el.

Ca să-şi împace conştiinţa, va merge la învăţător să afle.

Copilul luă cartea şi începu monoton, ca o melopee a plictiselii : „Fierul, fonta şi oţelul... Fierul..."

Radu Comşa intră să-şi caute pălăria.

— Spui Anicăi că m-am dus pînă la şcoală. Într-un ceas sînt înapoi...

— Îi spun... Fierul, fonta și oțelul... Fierul. Dacă luăm fierul... Ce este fierul ?... Fierul... Fierul... este un mineral... Nu !... El, dînsul, fierul este un metal...

5

La școală, dirigintele îl primi scuturîndu-și țărna de pe mîini, între straturile grădinii.
Se bucură cînd îi auzi numele.
— Așadar, dumneata ești Comșa ? Radu Comșa ! Phii, domnule, nu-ți imaginezi dumneata cîtă plăcere îmi faci... Am auzit de la alții despre dumneata. Eu sînt de cincisprezece ani în sat, decînd a ieșit la pensie dirigintele cel vechi. Nu mai contenea vorbind despre Radu Comșa. Îți spun drept, într-o vreme credeam că e un maniac... Radu Comșa încoace, Radu Comșa încolo !... Era mîndru de dumneata ca de un copil al lui. Spunea că te așteaptă un viitor strălucit. Și după cîte am auzit mai tîrziu, am înțeles că nu s-a înșelat... Îmi dai voie să te poftesc oleacă în casă și să te invit la un pahar cu apă și la o dulceață ? Tocmai mi-a venit băiatul...
— Mulțumesc... Nu vreau din pricina mea să sufere astea... arătă Comșa spre straturile neisprăvite.
Învățătorul se rușină, plecîndu-se să ridice o greblă căzută între dînșii.
— M-ai găsit la grădinăria mea... Eu sînt, domnule Comșa, un învățător de modă veche, ca și răposatul dascălul dumitale. Cînd scap de celelalte îndatoriri, mă întorc la apucăturile mele țărănești. Feciorul meu e altfel. Ai să-l cunoști... De abia ieri mi-a venit... A izbîndit să fie mutat aci. El face politică. Vorbește tare frumos, are darul convingerii !... Zice că-i păcat să piardă un asemenea capital. Acuma oamenii sînt mai întreprinzători. Au vreme să facă de toate...

Cîteodată parcă mă tem. Politica-i mare ispită, și după război mai mult tulburare ne-a adus decît foloase. Fiindcă mai toți care au dat buzna în partide zoreau să învîrtă politica pentru procopseala lor, nu pentru binele mulțimii și al țării. Licitație de minciuni... Atuncea Coste — Coste îl cheamă — prinde-a rîde și-mi spune să mă întorc la straturile mele, că nu-s făcut să pricep vremurile aieste, nouă... Dar eu te țin de vorbă, domnule Comșa, și poate dumneata ai venit cu alte gînduri. Ai să-mi faci plăcerea să-mi spui cu ce te poate servi un învățător bătrîn și nevoiaș ca mine ?
— Cîteva lămuriri numai... Un sfat de la dumneata... Am un nepot : Gheorghe Cîmpeanu...
— Văduva lui Cîmpeanu e sora dumitale ? Hm !...
Dirigintele dusese degetele cu țărna uscată la gură și tăcu o clipă.
Pe urmă adăugă :
— Nu mă gîndeam...
Radu Comșa continuă :
— De acest nepot m-am hotărît să mă interesez mai de aproape... Avem o datorie, noi cei plecați de la sate, să întindem mîna și altora, pentru a-i ajuta să-și facă un drum. Pînă la binele general și obștesc să contribuim măcar cu atîta. Aș vrea deci să-l dau la o școală mai înaltă, după ce termină aici. Și cum e elevul dumitale, ești cel mai în măsură să-mi dai un sfat din vreme... Poate la vară să-l pregătim pentru un concurs.
— Gheorghe Cîmpeanu... Gheorghe Cîmpeanu... repetă dirigintele, pășind peste strat mai aproape de Comșa. Ca să fiu sincer, domnule Comșa, trebuie să-ți spun cu părere de rău că nepotul dumitale n-are să reușească niciodată la un concurs.
— Mi s-a părut într-adevăr că...

— Eu îl dau la ceilalţi din clasă exemplu de cuminţenie şi de muncă. Dar îmi pare rău, că atît nu-i destul la un şcolar. N-are destul fosfor, domnule Comşa !...

Radu Comşa făcu nu semn de neputinţă, lărgind amîndouă palmele în lături. Era ceea ce constatase şi el.

— N-are destul fosfor ! repetă dirigintele bucuros de această formulă, acum descoperită şi pe care îşi spunea că va întrebuinţa-o întotdeauna, cînd va vorbi de elevi ca Gheorghe Cîmpeanu. Şi dacă n-are fosfor, nu putem face nimic ! Ca să rămînă la plug, nu-i trebuie mai multă ştiinţă de carte... Dar să mergem mai departe, domnule Comşa ! Să admitem că printr-o minune reuşeşte la un concurs. Cu aceasta n-a făcut nimic. Rămîne tot pe drum, peste un an sau peste mai mulţi. Aşa că de ce l-am împinge unde nu-l aşteaptă nici un bine, ca să regretăm şi noi ; ca să ne blesteme şi el ?... Fosforul nu-l putem da noi, cu linguriţa.

Radu Comşa nu mai avea ce afla. Se pregăti de plecare. Dirigintele îl reţinu.

— Aşadar, văduva lui Cîmpeanu e sora dumitale ? Într-adevăr nu mă gîndeam. Vrednică femeie şi isteaţă, păcat numai că... În sfîrşit, nu mă priveşte pe mine...

— Nu înţeleg, domnule diriginte...

— N-am nici o cădere să mă amestec, domnule Comşa... Lumea e lume ! Am scăpat şi eu o vorbă... Iacă vine şi fecioru-meu, Coste ! se bucură, cu toată lumina năvălită în ochii bătrîni.

Feciorul dirigintelui se cunoştea de la prima vedere că e de altă modă. Salută cu pălăriuţa mică şi se prezentă dezgheţat.

— Veniţi din Bucureşti, domnule Comşa ? Atunci ne puteţi spune ultimele ştiri politice de la centru...

Vorbind, îşi trăgea manşetele care cădeau prea lungi peste degete. Îşi pipăi funda albastră.

Radu Comşa rezumă ultimele ştiri politice de la centru :

— Guvernul n-are de gînd să plece şi opoziţia nu se resemnează să aştepte.

— Aţi găsit formula justă ! declară domnul Coste, deplin încîntat. Aceasta e toată definiţia situaţiei politice. Numai că opoziţia, aşteptînd, nu se gîndeşte să se organizeze. Aşteaptă pară mălăiaţă. Nu lucrăm, domnule, nu ne organizăm !... Aci stă toată buba...

Îşi ridică mînecile cămăşii, pe sub haină, de subsuoară.

— Vedeţi, eu m-am zbătut să obţin mutarea aci, pentru a începe o organizaţie serioasă. Eu dau mare importanţă organizaţiilor de la periferia partidului... Victoriile se cîştigă întîi cu soldaţi educaţi şi disciplinaţi, nu numai cu generali !... Cel mai ideal stat-major nu face două parale cu o trupă dezorganizată...

Făcu o pauză. Dirigintele îl privea cu părintească admiraţie.

Domnul Coste se întoarse spre Radu Comşa, întrebîndu-l cu o subită îngrijorare :

— Cred că nu sînteţi guvernamental ?...

— Nu ! se împotrivi Radu Comşa. Sînt dintre cei condamnaţi să rămînă întotdeauna în neagra opoziţie...

— Tocmai ! surîse cu înţeles domnul Coste, bucuros că are de-a face cu un om care pricepe situaţia. „Întotdeauna“, e un fel de a vorbi !... Depinde numai de noi, dacă ştim să ne mişcăm. Eu mi-am făcut socoteală că rămîne aci un capital politic neutilizat. Tata dăscăleşte aci de cincisprezece ani, a dăscălit zece ani în comuna vecină, la Cohalmi ;

are legături cu oamenii. E ascultat şi iubit. Dar nu face nici un fel de politică. S-a dezinteresat întotdeauna, fiindcă politica se făcea pînă la război cu vechilii boiereşti. El a preferat să rămînă la grădinăria lui... Mai crede şi acum că fiecare individ are să fie fericit cînd va avea în poartă doi perji. Iar toţi oamenii, la zece kilometri rază, au cîte doi pruni în poartă şi alţii cîte patru şi opt, şi eu tot nu-i văd fericiţi! Se vede că reţeta a dat greş... Încît e cazul să căutăm alta...

Dirigintele ruşinat îşi ascunse mîinile, cu pămîntul straturilor uscat pe degete.

— Ei, şi tu, Coste!

Domnul Coste îl privi cu îngăduinţa cuvenită unui bătrîn plin de nevinovate manii.

— Glumesc, tată...

Apoi întorcîndu-se către Radu Comşa:

— Şi, cum vă spuneam, m-am întrebat de ce-ar rămîne adică acest capital nefolosit?... Zestre a guvernelor, transmisă de la unii la alţii!... Am cerut mutarea aci. Mă pun pe lucru! Oricînd pot aduce un număr de voturi sigure. Aceasta contează. Dacă ne organizăm, viitorul e al nostru...

Fiul dirigintelui arătă circular viitorul, cu mîna peste care cădea manşeta prea lungă.

Radu Comşa îşi luă ziua bună de la cei doi învăţători, unul cu grădina şi altul cu viitorul. Se abătu din drum să cumpere de la dugheana domnului Jmil provizii la care pînă atunci nu se gîndise. Intră pe poartă, întovărăşit de un băiat încărcat cu pachete.

Ghiţă, cu fruntea încreţită şi cu ochii ficşi, repeta în acelaşi loc, somnambulic: „...ţelul... oţelul... Din fier căpătăm oţel. Cum este oţelul?... Oţelul este flexibil. Oţelul... Oţelul este mai tare ca fierul. Oţelul..."

Deasupra, în grinda streşinii, o rîndunea îşi zidea cuibul. Venea cu huma în plisc, piuia după fiecare bob lipit, zbura tăind aerul străveziu al primăverii ca o harnică suveică.

Ghiţă nu vedea nimic. Nu simţea nici dezmierdarea caldă şi bună a razelor de soare tremurînd pe obrazu-i chinuit. El stăruia cu toată convingerea: „Oţelul... Din oţel se fabrică fel de fel de obiecte... Anume... Oţelul... Ce se fabrică din oţel? Din oţel se fabrică... Nu... Oţelul..."

Anica îi ieşi înainte în haine de sărbătoare, rumenă şi cu pieptii strînşi în cămaşa cu fluturi. Cînd văzu toate pacheţelele şi pricepu, se simţi umilită:

— De ce trebuia, dumneata?...

— Anicuţo, te-am rugat o dată să nu mai aud acest *dumneata*...

— Ce trebuia, dum...? Ce trebuia să aduci aici toată dugheana lui Jmil? Avem şi noi, slavă Domnului, cu ce primi un om în casă... În afară de nu ţi-o fi făcînd silă cumva bucatele noastre proaste.

Radu o ascultă cu un surîs împăciuitor, cum îşi apără mîndria ei de gospodină. Îi netezi obrazul învăpăiat:

— Zi înainte, Anicuţo! Aşa te cunosc... Ai rămas tot fetişcana iute foc, de gura căreia ştia şi mama...

Într-adevăr, într-o depărtare înceţoşată, Radu Comşa vedea codana sprintenă şi aprigă, ducînd toată gospodăria la paisprezece ani.

Anica plecă ochii în pămînt, roşie mac. Avea ciuboţele cu toc înalt şi ciorapi de lînă albă, bariz untdelemniu cu flori verzi.

Deşertă, unul cîte unul, pe prispă, pachetele din braţul băiatului; dar părea hotărîtă să nu se atingă de ele.

— Dă mîncarea în foc, mămucă! se auzi glasul Nuţei.

Anica intră în bucătăria de scînduri. Radu în casă. Se opri în prag, parcă l-ar fi înşfăcat un pumn de guler. Pe laviţa unde dormise el, cineva se afla cu faţa în sus.

Un jandarm.

Jandarmul se ridică în capul oaselor, pe urmă în picioare, încheindu-şi încet nasturii tunicii. Întinse mîna şi o zgudui din umăr pe a lui Radu Comşa :

— Am onoarea să mă prezint ! Sergent şef de post, Iftodiu Dumitru !

Se aşeză pe laviţă, poftindu-l să ia loc, ca o gazdă a casei.

Radu Comşa a luat loc, privind la sergentul şef de post Iftodiu Dumitru cu cea mai mare nedumerire.

— Fumaţi ? întrebă jandarmul.

Oferi tabachera cu ţigări „Funcţionare". Comşa refuză. Sergentul Iftodiu Dumitru se căută în buzunar, căută pe masă, strigă :

— Ghiţă !

— Îndată ! răspunse glasul lui Ghiţă, curmînd citania cu fierul, fonta şi oţelul.

— Chibrit ! ordonă laconic sergentul şef de post. Haide, trap, Castravete !

— Îndată, bădie Mitriţă !

Radu Comşa simţi că devine imbecil.

Sergentul Iftodiu Dumitru luă cutia cu chibrituri din mîna băiatului, aprinse, o zvîrli pe masă şi aruncă fum gros pe nările păroase.

Era bărbierit de curînd, cu un brici care-l zgîriase ; dintr-o crestătură în bărbia lată cursese sîngele, şi peste rană lipise o foiţă de ţigară străbătută de o picătură de sînge.

— Aţi venit să vedeţi ce mai face Anica şi ce-i fac plodurile ? întrebă cu bunăvoinţă sergentul Iftodiu Dumitru.

— Mda ! a recunoscut Comşa.

— Foarte frumos ! aprobă jandarmul, pipăindu-şi delicat foiţa de ţigară, să se convingă dacă o mai are.

„Iftodiu Dumitru... Iftodiu Dumitru ! gîndi Radu Comşa. Cine poate să fie ?"

Se trudi să-şi aducă aminte toate numele vagi de rubedenii, cumetri şi cumetre din sat, de altădată.

— Locuiţi în Bucureşti ? întrebă jandarmul.

— Mda...

— Foarte frumos ! Am fost şi eu o dată în Bucureşti. Foarte frumos Bucureştii !... Am fost la comandamentul nostru. Ştiţi unde se află comandamentul corpului de jandarmi ?

— Mnu ! îşi mărturisi ignoranţa Radu Comşa, cu vădită părere de rău.

— Păcat ! Foarte frumoasă clădire... Pe strada... Ei, să fie al dracului, pe ce stradă, nene ? Cum îi spune străzii, că mereu o uit ?... Dar frumoasă stradă...

Sergentul şef de post privi gînditor în fumul unde vedea splendorile Capitalei. Pe urmă îşi răsuci mustăţile, arcuindu-le în sfîrc răsucit şi ţuguind buzele, ca să le poată privi cu ochii încrucişaţi, în jos, de-a lungul nasului.

— Cred că v-a spus Anica...

— Ce ?

— Chestia noastră !

— Nu mi-a spus nimic şi nu înţeleg despre ce chestie e vorba.

Jandarmul părăsi mustăţile, trase un fum, apoi sprijinindu-se cu mîinile în marginea patului, îşi întinse cizmele înainte, orizontal, ca să le admire lustrul.

— Vorbesc de chestia noastră ! Eu şi cu dînsa... Poate dumitale nu-ţi convine şi e bine să cunoşti mai întîi...

Sergentul Iftodiu Dumitru se ridică în picioare și privi pe fereastră cu mîinile la spate.

Se întoarse la Radu Comșa, crăcănat, uitîndu-se în creștetul lui, de sus, așa cum îl mai privise odinioară, în altă viață, Alexandru Vardaru, la un sfîrșit de destine.

— Eu din partea mea aș fi ajuns și la cununie! N-am ce spune, muiere vrednică din toate punctele de vedere. Vrednică la gospodărie, vrednică la pat!... Dar n-a vrut dînsa în ruptul capului... Pe urmă, m-am cugetat și eu, și-am spus că are dreptate. Întîi, de ce-ar pierde pensia? Și după aceea, ce fac cu dînsa, dacă mă mută undeva unde și-a înțărcat dracu copiii? Este? Este!...

Radu Comșa înălță ochii înnegurați de dureroasă umilință.

— Domnule sergent, abia acum aflu...

Se gîndi la ceea ce șovăise să-i spună învățătorul; deci la ceea ce toată lumea știa și vorbea.

— De la dumneata aud întîia dată... Nu mi-am închipuit... Am nevoie să mă gîndesc, înainte de a decide...

— Ce decizie? vorbi sergentul șef de post, ducîndu-se să privească iar la fereastră. Nu e vorba de nici o decizie!... Ni se pare că dînsa-i majoră! Eu cunosc legea, domnule! Sînt ofițer de poliție judiciară. Așa ne-am înțeles, așa rămîne! Ea n-are decît foloase de tras. De gospodină, e gospodină, cum am mai spus. De zdravănă, e zdravănă! Pensie are! Am purtat de grijă să nu rămînă pe dinafară la pămînt. Că mai spune unul ori altul o vorbă, ici-colo? Mă întorc și zic: cine-i stăpîn pe voința ei și pe trupul ei? Și cine-i stăpîn pe gura lumii?... Femeie tînără, în toată puterea; ochii văd, inima cere... N-oi fi vrînd să se călugărească! Este? Este!

Radu Comșa înghiți un nod, ca o coajă uscată de pîine.

Bizar, ca pe-o curbă seismografică, înregistra cum i-au vorbit în același fel, pe rînd, Alexandru Vardaru, Vasile Mogrea, acum un sergent-major de jandarmi, după domnul Lică Cartojan. Nu însemna această succesiune măsura exactă a scufundării lui?...

— Cred că asta-i fără nici o supărare! se întoarse jandarmul pe călcîie, răsucindu-și sfîrcul mustăților și privindu-le încrucișat. Vorbim între bărbați. Ca dînsa găseam zeci și zeci! Acuma umblă femeile după noi, că s-au împuținat bărbații la număr. Pot spune, așadar, că a avut noroc. Cine-ar fi purtat grija ei, cum i-am purtat-o și i-o port eu? Poate dumneata crezi că ai vreun drept să te amesteci, să te dai cu părerea? Am să mă întorc atunci și să zic: au unde erai dumneata atunci cînd avea nevoie s-o scoată cineva din necaz?... Hai? De aceea să rămînem buni înțeleși și prieteni... Fără supărare!

Radu Comșa își lăsase fruntea în palmă.

Sergentul Iftodiu Dumitru se plimbă prin cameră cu mîinile la spate. Scuipă țîșnit printre dinți și șterse moneda lichidă cu talpa.

Pe urmă, își frecă mîinile, mulțumit că a dat gata chestiunea care îi stătea pe suflet.

— Ghiță! Ian vezi de rachiu și de o coajă de pîine... Trap!

Ghiță părăsi „fierul, fonta și oțelul", aduse șipul cu rachiu, o ceașcă și o felie de pîine.

— Dumneata nu servești? îl îmbie și pe Comșa. Nu? Îmi pare rău... Atunci ne servim numai noi.

Turnă o ceașcă, o dădu de dușcă, rupse o înghițitură de pîine, mai turnă una; tot așa pînă la trei.

— Aceasta-i porția mea! declară satisfăcut, ștergîndu-și mustățile.

Anica intră ocolindu-le privirea, cătînd numai cu coada ochiului, pe furiş, să înţeleagă cum s-a încheiat întîlnirea între cei doi. Trase masa la mijloc şi întinse un şervet curat, cu dungi roşii. Sergentul Iftodiu Dumitru, încălzit de spirt, o bătu pe şold, cu o palmă lată şi sonoră, ca pe-o juncană, scoasă la vedere în tîrgul de vite.

— Îmi placi astăzi, Anico !... Văd că te-ai pus în mare ţinută...

Anica, roşie, îi feri mîna.

Dar sergentul Iftodiu Dumitru o pişcă de sîn.

Radu Comşa îşi luă pălăria. Scena aceasta parcă o mai văzuse aidoma. Da ! În casa lui Ion Bîzdîgă, electorul domnului Lică Cartojan. Îşi birui glasul, să nu tremure :

— Eu nu mănînc, Anico... Mă doare capul.

Şi ieşi repede din odaie, împiedicîndu-se în prag.

— Am onoarea să vă salut ! grăi în batjocură jandarmul, trîntindu-se pe laviţă, cu faţa în sus. Nu-i place ! Parcă îl întreabă cineva dacă îi place ori nu-i place ?... De ce n-a venit atunci, cînd ai rămas văduvă, să întrebe : „Fa ! soru-mea, ai rămas singură, ian să văd şi eu ce nevoi ai şi tu ? Ce facem cu plodurile ?..." A făcut-o ?... Nu !... Vine după trei ani în inspecţie !... Poate vrea să dreseze şi un proces-verbal ?

Sergentul Iftodiu Dumitru se veseli cumplit la ideea că Radu Comşa poate vrea să dreseze un proces-verbal cu rezultatul inspecţiei şi să semneze în condică.

— Ghiţă ! Mai trece garafa, cu rachiu, să ne veselim, că am scăpat ieftin la control !

Ghiţă, victima fierului, fontei şi oţelului, aduse şipul cu rachiu.

— Şi ceaşca, logofete ? Ceaşca nu-ţi dă în cap s-o aduci ?

— Îndată, bădie Mitriţă !

Bădia Mitriţă îşi turnă, dădu de duşcă, pe urmă îl privi pe Ghiţă cu înveselire, răsucindu-şi sfîrcurile mustăţilor.

— Te-ai îmbrăcat şi tu, precum văd, în mare ţinută... A venit domnu comandant de la Bucureşti !... Ei, cum ai ieşit la inspecţie, Castravete ?

Sergentul Iftodiu Dumitru se aşeză cu un geamăt uşor în capul mesei. Cînd auzi că se află nişte pachete aduse de Radu, de la Jmil, se ridică singur, le desfăcu, întinse pe masă şi împărţi :

— Ce-i drept, are gusturi boiereşti, domnul inspector ! Aceasta-mi place !...

Copiii înfulecară cu lăcomie sardele, zacuscă, felii de salam. Anica privea, cu un nod în gîtlej. Tăiase o găină. Spărsese ouă. Pregătise masă pentru oaspe şi sărbătoare ; iar el plecase ! Îl găsi, fireşte, tot pe Radu vinovat. Ochii îi înotară în lacrimi. Mai mult de necaz decît de durere.

Sergentul Iftodiu Dumitru o consolă, bătînd-o pe crupă.

— Ei, ce-mi stai acum parcă ţi s-au înecat corăbiile ? El se duce şi eu rămîn !... Asta-i chestia puico !...

Se descheie la tunică şi se întinse pe laiţă. După zece minute sforăia cu gura deschisă. Ghiţă, întors la locul lui, pe prispă, luase cartea şi începu : „Fierul... Fonta... Din fier se mai face şi fontă. Cum este fonta ?... Fonta este... Se sfarmă dacă o lovim... Nu !... Dacă luăm fonta..."

Rîndunica sfîrşise de mistriit cuibul. Acum îl capitona pe dinăuntru, cu fulgi smulşi din piept, culcuş cald pentru ouăle de mîine.

Radu Comşa a ajuns în vremea aceasta departe, pe cîmp.

Trecuse peste arături. Pămîntul negru şi greu îi reţinea tălpile, împleticindu-i mersul.

Cîmpul era gol, cum rămîne în zile de sărbătoare. Ogoarele îşi întindeau fîşiile proaspăt întoarse de plug. În soare luceau grase, ca antracitul. Pe alocuri ridicase colţ verdeaţa crudă a grîului de toamnă. În toată întinderea plutea tăcerea tainică a seminţelor care germinează, a sevei care se pregăteşte în adîncuri abia dezmorţită, a pămîntului mustind să erupă o nouă viaţă vegetală, pentru încă un an.

Văzduhul era dureros de limpede. Străveziu şi ameţitor.

Numai sălciile dăduseră canafuri cenuşii şi moi la atingere, ca blana de pisic.

Apa zăporea în clocote şi vîrtejuri. În munte se topeau încă nămeţii.

Se aşeză pe o cioată neagră, privind fără gînd rostogolirea mută a rîului. Pluteau rădăcini, bucăţi de garduri împletite, strujeni smulşi de undeva, unde puhoiul a inundat. Aici apa era strînsă în maluri, lutoasă şi repede, ca o putere stăpînită şi rea încordîndu-şi tăriile să se dezlănţuie aiurea.

Curgerea fără vuiet avea ceva de misterioasă ameninţare.

Radu Comşa urmări cu ochii un copac tîrît, cu firele rădăcinilor afară, dispărînd cîteodată, încolăcindu-se ca şerpii, întorcîndu-se, oprindu-se, într-o piedică nevăzută de dedesubt. Pe dinaintea lui copacul trecu repede, ca o plută. Pe urmă se propti într-un cot. Păru că s-a înfipt acolo. Nu !... Se ridică pe jumătate, îndreptînd rădăcinile ca deznădăjduite braţe de înecat, vîltoarea îl răsuci încet, cu vîrful spre curgerea puhoiului şi îl smulse împingîndu-l spre mijloc, unde luneca uşor, după lupta din care s-a eliberat victorios. Radu Comşa zvîrlea bucăţi de pămînt în apă. Se ridică să caute altele, şi pietre, ca şi cum pentru aceasta ar fi venit. Pe urmă iar rămase fără gînd, urmărind curgerea cu ochiuri mîloase, răscolite din adînc. Şi în sufletul lui dăinuia acelaşi clocot mîlos şi înăbuşit.

Se întoarse spre seară.

Îl salută cu pălăriuţa neagră, dintr-un grup de ţărani, feciorul dirigintelui, care nerăbdător începuse să pregătească viitorul organizînd prezentul.

Cîţiva ţărani se întoarseră să-l privească din urmă. Erau de o vîrstă cu dînsul. Desigur, hoinăriseră împreună, îşi roseseră coatele pe aceleaşi bănci ale şcolii. Nu se mai cunoşteau. Străini, priveau la un străin.

Intră în ogradă în vîrful paşilor, ca un vinovat. Nu se uită în ochii Anicăi. Ea îi vorbi, ocolindu-i privirea :

— Ţi-am oprit de mîncare ! Dacă te-o lăsat durerea de cap, poate pofteşti şi dumneata să îmbuci oleacă de udătură...

— Anico, vino aci, să-ţi vorbesc...

Anica se aşeză resemnată, ca înaintea unei judecăţi. Ascultă, răsucind între degete colţul broboadei.

Radu Comşa puse toată blîndeţea în glas. Cînd sfîrşi, femeia îşi şterse lacrimile cu poalele pestelcei.

— Ai să faci aşa, Anicuţo ? Ai să mă asculţi ? îi apucă mîinile groase şi tari, să le dezmierde toată asprimea.

Anica întoarse faţa cu urme roşii de plîns, privind la fereastra unde zarzării îşi plecau crengile cu flori albe.

Îi desfăcu încet mîinile şi nu vru să răspundă.

— Mă duc... Mugeşte Sîmbotina în poartă.

Radu Comşa se întinse cu faţa în sus, în locul unde stătuse tot aşa sergentul Iftodiu Dumitru.

Văzu în perete carabina şi capela de jandarm: prezenţă pe care toate cuvintele sale nu o putuseră înlătura. Închise ochii. Era istovit de aerul primăverii, de drumul lui peste cîmpuri, de nemîncare.

Viaţa îi păru mai cruntă decît totdeauna. Şi aci a împotmolit, a înecat, a surpat. El a lipsit. S-a refăcut singur, aşa cum se refac toate vieţile, din rămăşiţe şi din umilire. Va trebui mult, acum, să se întoarcă şi să desfunde un ogor mîlit, cum se îndărătnicea taică-său cu pămîntul înecat în fiecare an.

Deschise ochii.

Era întuneric. A auzit prin somn un glas şi ca un plîns surd.

Glasul se mai aude încă. Afară, pe prispă.

Şi e glasul Anicăi:

— Ce vină poate să-mi aducă mie, cumătră Ioană?... Nu îngrijesc eu de copii?... Nu-i dau la învăţătură? Nu-i gospodăria mea, cum o ştie tot satul? Care ogor altul, decît al meu, e cel dintîi arat, semănat şi prăşit?... Nimeni nu m-a văzut cerînd, nici n-am de împărţit nimic cu nimeni...

— Asta-i drept! întări glasul străin, care, desigur, era al cumetrei Ioana.

— Adică la ce-mi cere să mă stric cu Mitriţă? Nu-s carne omenească şi eu? Nu zic că n-am greşit!... Dar dacă ţara ne-a luat bărbaţii la război să ni-i piardă, îmi pare mie, cumătră Ioană, că ţara n-are ea grijă să ne dea alţii la loc... C-am păcătuit? Nu-s nici cea dintîi şi nici cea de pe urmă!... Cît a trăit Gheorghe, m-am păstrat curată cumu-i paharul. Dac-am păcătuit acuma, cine n-o săvîrşit păcat să ridice piatra şi să arunce, cum scrie şi la evanghelie.

— Ba că chiar!... sună acelaşi glas al cumetrei. Da de popa Cligore, că are ţiitoare de cînd i-o murit

preuteasa şi i-o făcut încă patru ploduri, nu mai zice nimeni nimica!... Toate îi sărutăm cu smerenie mîna şi îi cerem blagoslovire...

— Acuma stă şi doarme, după ce mi-a oţărît inima... Lui, ce-i pasă! Mă mir de ce nu mă lasă în pace să trăiesc cum ştiu eu şi cum am mai trăit... Nici nu-i cer să-mi deie nimic şi nici nu-mi trebuie de la el nimic!... Să mă lase în prostia mea!... I-am cerut un ajutor şi eu... Cu Ghiţă!... Şi văd că rău am făcut!... Ziceam să-l dau la şcoală mai mare, să ajungă doftor, ori avocat, ori ofiţer, că-i băiat cuminte şi muncitor, cum îl ştii şi dumneata. Ştii ce-mi răspunde, cumătră Ioană?

— Zi, Anico! Eu de unde să ştiu?

— Îmi spune să rămînă aicea la plug, ori să-şi caute vreun meşteşug, că nu-i de el cartea! Ghiţă, săracu, care stă toată ziua şi buchireşte la învăţătura lui, de nu-i am grija, ca de-o fată... Şi ştii de ce îmi spune astea, cumătră Ioană?...

— De unde să ştiu, femeie dragă?

— Iaca, să-ţi spun eu! Asta, ca nu cumva să nu se mai ridice şi altu din neamul lui şi să se mai bucure şi alţii de-o viaţă mai omenească...

— Ţiţiţi! se auzi cumătra Ioana minunîndu-se de atîta cîinoşenie.

— Asta-i bucuria şi ajutorul pe care să-l aştepţi de la un frate, cumătră, dacă s-a ridicat şi i-a ajutat Domnul să nu mănînce mămăliga pe care o mîncăm noi! Şi ştii de cînd am înţeles eu ce fel de om îi frate-meu aista, cumătră Ioană?

— Ei, spune, s-aud, Anică! glăsui cu nerăbdare cumătra.

— De cînd cu moartea mămucăi, Dumnezeu s-o ierte! De atunci am înţeles şi l-am desprins de la inima mea... Era mama întinsă pe masă şi n-a scos o lacrimă, cum nu scoate piatra o lacrimă. Pe urmă,

seara, după ce-am îngropat-o, era ici pe prispă, unde stăm acum şi numai ce-l văd că prinde a rîde... Mi-am făcut cruce, Doamne iartă-mă...

— Aracan de mine! se îngrozi glasul cumetrei Ioana. Atunci să ştii că-i mare cîine! L-o ticăloşit tîrgul într-un hal care nu se mai află...

Glasurile tăcură. Anica îşi suflă nasul... Cumătra Ioana întrebă:

— Şi acuma ce faci?

— Ce să fac? Îl aştept să plece, să-mi văd de necazurile mele. Ducă-se el la Bucureştii lui şi lese-me pe mine în prostia şi păcatele mele!... Nu-i cer nimic şi nu-mi trebuie nimic.

— Drept ai, Anică! Te aud şi te plîng!... Şi Mitriţă ce spune la toate aiestea?...

— Mitriţă! El îi mai cuminte... Ca un om înţelept ce este, mi-a spus să tac, să ascult şi să fac pe urmă cum m-o tăia capul meu. Zice, cînd am început să plîng: „Bagă de seamă, Anico! El se duce şi eu rămîn!"

— Aiasta-i vorbă mare! încuviinţă cumătra Ioana. Acum, Anico dragă, te-aş ruga de olecuţă de făină, că m-a apucat noaptea şi-am uitat la ce venisem.

Se ridicară amîndouă.

Radu Comşa îşi isprăvise de ros toate unghiile. Anica aduse lampa şi se ridică în genunchi, pe laviţă, să ia carabina şi capela sergentului Iftodiu Dumitru.

— Poţi să le laşi acolo unde sînt, Anico!... Plec eu!

— Cînd? întrebă Anica repede, cu o uşurare pe care nu şi-o putuse ascunde.

— Acum... Dacă-mi găseşti o căruţă, acuma chiar. Este un tren la miezul nopţii.

— Dacă zici dumneata...

Anica lăsă chipiul şi carabina la locul lor. Alergă să găsească o căruţă.

Cînd se întoarse, Radu îşi spuse că a aflat-o mai repede decît se aştepta.

Ghiţă îşi aşeză cartea peste caietele învelite cu hîrtie albastră, mai aruncînd ochii să-şi lămurească ceva nelămurit în chestia fierului, fontei şi oţelului. Anica i-o smuci din mînă, trîntind-o:

— Ci las-o încolo de carte, că tot un prost la vaci ai să rămîi!

— De ce, mămucă? întrebă copilul nedumerit, neştiindu-se vinovat cu nimic.

— Să rămîi aici, să rîneşti baligă, fiindcă aşa vrea dumnealui!

Copilul se uită la Radu, cu ochii plini de tristă mirare şi cu mustrare de animal bătut.

— Dar ce i-am făcut?

— Nu i-ai făcut nimic! răspunse tot Anica. Eşti prost, prost, un prost din care n-are să scoată nimeni nimic! Prost ca tată-tu!... Dumnezeu să-l ierte!

Băiatul se vîrî într-un ungher şi începu să plîngă. Cu dosul mîinii îşi ştergea lacrimile şi Anica. Radu îi privi din prag, cu valiza în mînă: acesta era fructul viermănos al hotărîrii pentru care venise!

La căruţă, îl petrecu Nuţa, în hainele ei de sărbătoare; miniatura de port femeiesc în toată puterea, ca infantele lui Velasquez şi Goya.

Radu Comşa puse un picior pe butucul roţii să urce. Se întoarse şi o ridică în braţe, o sărută pe ochi, pe obraz, pe pieptenul roz, pe părul mirosind a gaz. Îi dădu drumul.

Spuse omului să mîne. Se mai răsuci în urmă.

Copila, în noapte, îi făcea semn de drum bun, cu mîna. O văzu, umbră mică şi neagră, părăsită în noaptea adîncă şi neagră.

Pe urmă îl întovărăşi numai lătratul cîinilor.

CAPITOLUL III

STRIGOII

1

În două zile, Capitala se transfigurase ca după o băutură vrăjită. Îl întîmpină pe Radu Comşa într-un veşmînt festiv. Cu flori de liliac şi cu ferestre deschise în lumina de cleştar a dimineţii.

Trecătorii nu mai goneau alungaţi de grijile lor mizere.

Păreau că au ieşit în soare numai pentru plăcerea soarelui.

Mersul şi gesturile nu mai aveau nimic din oboseala sîngelui sleit şi acru. Pluteau imponderabile. Privirile se întîlneau fără indiferenţa dintotdeauna. Se recunoşteau oameni care nu s-au văzut niciodată. Se înţelegeau din ochi cu o fericire complice : „Prietene, nu e aşa ? O minune soarele acesta !..."

Iar femeile se prelingeau pe lîngă vitrine, cu mlădieri de feline dezmierdate.

Radu Comşa îşi tîrî iarăşi mocnit paşii prin sălile Palatului de Justiţie, vînturate de curente ; pledă cîteva procese fără însemnătate ; reluă colinda prin cartierele mărginaşe.

Dar primăvara birui şi aci.

Din gunoaie şi din smîrcuri dispăruse urîţenia trivială. Un cireş alb, plecat peste marginea unui gard, era destul să pavoazeze o înfundătură pînă ieri can-

grenată. Se căscau în lături ferestre care-au fost ferecate luni de zile, alungînd cocleala unde a hibernat mizeria.

Cerşetorii arboraseră cîrpe noi şi mai puţin zdrenţuite. Nechezau gloabele cotiugarelor scuturîndu-şi pielea pustuloasă întinsă pe ciolane, adulmecînd cu nările în vînt cine ştie ce îndepărtată înviere a pajiştilor. Îi treceau printre picioare haite de cîini fugărindu-se după o căţeluşă periată, spălată şi mătăsoasă, scăpată dintr-o curte aristocrată, cu panglică şi zurgălău la gît, ademenită de amoruri primăvăratice, ca fiica împăratului îndrăgostită de ciobanul neîmbăiat.

Radu Comşa citi pe tăblia albastră a unei străzi un nume care îi spunea ceva. Se trudi să-şi amintească, lăsîndu-şi paşii agale printre zăplazuri cu grădini scufundate într-o tăcere provincială. I se alătură deodată numele de alt nume şi de o întîlnire.

Într-o seară, cu un an în urmă, cunoscuse un om dintre acei despre care ceilalţi oameni vorbesc întotdeauna cu o superstiţioasă rezervă de respect amestecat cu teamă. Un om care dezlănţuise furtuni, luptase cu legile ţării, ispăşise răzvrătiri în temniţă.

Acum se ţinea departe de foştii tovarăşi. Se spunea că lucrează la o operă ce va însemna epocă, închis într-o bibliotecă, unde multe tomuri poartă omagii frăţeşti ale celebrităţilor revoluţionare din toată Europa.

Radu Comşa pornise întovărăşindu-l pe stradă ; ca să-i vorbească înfierbîntat despre prefacerile ţării, despre chinul sufletesc al celor scăpaţi din război, despre „generaţia de sacrificiu", cum se spunea atunci, şi alte cuvinte mari care pluteau în aer şi îi erau în vremea aceea cu deosebire scumpe. Ieronim Pacu ascultase, fără ca Radu Comşa să-i poată descifra ceva în figură, fiindcă în sfîrşitul acela ceţos

de februarie, seara era umedă şi „veteranul revoluţiilor" de odinioară îşi înfăşurase partea de jos a obrazului într-un şal de lînă ; iar partea de sus, cu ochii şi fruntea, o păstra ascunsă de o pălărie neagră cu boruri uriaşe, adevărată pălărie de conspirator, cum mai fabrică numai Italia pentru briganzii filmelor.

În mijlocul unei fraze, Ieronim Pacu îl oprise flegmatic : „Mă ierţi, tinere ! Foarte interesant ceea ce spui ! Dar pierd tramvaiul... Cînd vrei să continui, treci pe la mine. Îmi face plăcere, oricînd..."

Se căţărase pe scara tramvaiului, făcîndu-şi loc cu coatele în mantaua păroasă, prin plebea remorcii.

De acolo, îşi aduse aminte şi îi strigase, plecat peste bara platformei, strada şi numărul unde să-l caute. Radu rămăsese la piciorul felinarului, dezamăgit. Faimosul „veteran al revoluţiilor" se arătase prea puţin pasionat de gîndurile care îl munceau pe el şi încă pe atîţia alţii, atunci...

Acum, poate îl va ajuta să se regăsească.

Îşi amintea strada, nu-şi amintea numărul. Întrebă la o tutungerie. Vînzătoarea îl informă, serviabilă :

— Numărul 36. Pe dreapta... O casă cu vitraj. Domnul Ieronim cumpără întotdeauna tutun de la noi. Tutun de pipă !... Luaţi seama la cîini...

Într-adevăr, în portiţă, printre zăbrele, îşi arătară colţii doi cîini de stînă, apărînd cu vrăjmăşie patetică domeniul „veteranului revoluţiilor". Descoperi un buton de sonerie. Apăsă cu timiditate. O slujnică vioaie, în strai ardelenesc, deschise, poruncind cîinilor să tacă.

Dulăii se liniştiră brusc şi începură să miroase oaspetele prietenos, dînd din coadă. Slujnica îl privea drept în ochi, cu o urmă de rîs. Venise cu rîsul acesta din casă, unde probabil se întîmplase, ori povestea cineva, ceva foarte hazliu.

Radu Comşa scoase cartea de vizită, recunoscînd că deocamdată nici cîinii, nici slujnica n-au sumbră înfăţişare de conspiratori.

Fata şovăi în capul scărilor, dacă să-l poftească înăuntru ori nu.

— Adăstaţi să văd cie dziece duomnul ! N-aveţi tiamă... Nu muşcă, numa gura ie ghie dînşii, tune-i drac, că mîncă die pomană !...

Slujnica nu intră în casă.

Merse în grădină unde, în picioare, la o masă, un bărbat în vestă de lînă cu mîneci geluia o scîndură. Radu Comşa crezuse că e un dulgher. Omul lăsă gealăul jos, se uită la cartea de vizită, se uită la Radu Comşa, care aştepta în capul scărilor. Se vede că nici numele, nici figura vizitatorului nu-i spuneau nimic.

Făcu un semn, resemnat :

— În sfîrşit !... Pofteşte-l, să vedem ce vrea...

Slujnica îi deschise portiţa grădinii şi o tuli în casă, unde avea de sfîrşit rîsul.

Îndată se auziră alte glasuri de femei şi un chiot de copil, în antreul cu geamlîc...

2

Ieronim Pacu nu mai păstra nimic din gravura bărboasă de pe vremuri, aşa cum îl înfăţişau foile muncitoreşti ; într-o temniţă, sub o fereastră cu gratii şi cu un ulcior de lut alături, sau repezindu-se, cu pieptul desfăcut, într-o barieră de baionete.

Radu Comşa văzu un moşneag robust, cu fruntea osoasă şi lată, cu barba potrivită scurt şi sură, ca un autentic dulgher.

Îl invită să se aşeze pe banca de lemn, cu spătar. Cu un creion lat, continuă să tragă linii pe o scîndură, ferind din cale un metru galben, articulat, de meseriaş.

Îşi aminti acum capul lui Comşa ; semnele lui din obraz nu se uitau uşor.

— Aşadar, ai venit ? vorbi, potrivind două scîndurele cap la cap şi trăgînd o linie. Te-am aşteptat... Unii îmi bat la uşă a doua zi... Cei mai nerăbdători ! Alţii după doi ani... Cei care ştiu să aştepte... Dar tot pe aci trec... Hehe !... La tătucu...

Se opri să reteze cu un ferăstrău îngust capătul scîndurii. Radu Comşa gîndi că, după vorbă, după privire şi toată înfăţişarea, e din neamul oamenilor cu bunătatea posacă ; oamenii care intimidează copiii şi plictisesc femeile.

— Aşaaa... Bun ! se adresă scîndurii retezate.

Pe urmă întoarse ochii verzi-cenuşii, spre musafirul de pe bancă.

— Dragă tinere, te rog spune-mi ce te aduce la mine ! Nu lua seama la ce meşteruiesc eu aici... Cînd lucrez, ascult mai bine. Munca e neplăcută numai cînd e obligatorie.

Îşi ridică mînecile vestei de lînă, dezvelind braţe musculoase şi albe. Rotunji muchiile scîndurii.

Radu Comşa pomeni seara în care l-a cunoscut, cu doi ani în urmă. Descoperi cuvinte de ironie amară, pentru a zugrăvi crud deosebirea între naivitatea avîntată cu care îi vorbise atunci şi tristeţea cu care a venit să-i vorbească astăzi.

Ca să fie mai bine înţeles povesti de la început. Satul, anii de şcoală, războiul, pînă la mizeria morală din care se ridica şi cădea atras îndărăt...

— Ştiu ! grăi Ieronim Pacu, strîngînd linioarele metrului după ce măsurase şi punîndu-l alături. E fenomenul fatal, de cîte ori transferul de clasă s-a făcut brutal. Rămîi izolat ! Ai părăsit pe unii şi încă nu te primesc ceilalţi...

Începu să bată două scîndurele într-o stinghie îngustă, alegînd ţintele dintr-o hîrtie vînătă de băcănie şi ţinîndu-le între buze, pe cele potrivite.

Radu Comşa istorisi cum tot ce-a încercat n-a izbutit. Cele mai generoase hotărîri stau sub prăbuşiri.

Ieronim Pacu potrivi atent alte două scîndurele. Acum se vedea că înjghebează pereţii laterali ai unei cutii. Rosti, după ce scoase ultimul cui dintre buze :

— Ştiu ! Dar cel mai bun mijloc pentru a contribui la fericirea universală e ca fiecare să înceapă a şi-o face pe-a lui proprie. Goethe a spus-o !...

Radu Comşa evocă amintirea epocii de îndată după război, cînd mulţi ca dînsul, întorşi din şanţuri, se arătaseră cu atîta însufleţire gata să-şi ofere tinereţea, pentru a realiza o primenire a lumii. Suflu ce a cutreierat toate ţările după vărsarea de sînge şi acum pretutindeni pare că s-a înfundat în smîrcuri.

Ferăstrăul reteză alt cap de scîndură. Ieronim Pacu îl ridică de jos. Scutură făina de lemn de pe mîini.

— Ştiu ! vorbi. Sînt împrejurări cînd egoismul tău coincide cu o emoţie generală. Atunci crezi că devii martir pentru un bine general !... De fapt, nu săvîrşeşti decît ceea ce îţi dictează acest egoism. O emoţie generală nu ajunge pentru a face o revoluţie. Unele ţări sînt coapte pentru o revoluţie, altele nu. Tot aşa şi unii oameni pentru eroism — şi alţii nu.

— Unul cîte unul — continuă Radu Comşa — au renunţat. Mulţi nici n-ar vrea să-şi amintească ce-au hotărît odată. Li se par copilării fără urmare. Exaltările unei nopţi, sub impresia alcoolului, de care a doua zi roşeşti.

Ieronim Pacu tăie două stinghii subţiri, le netezi, bătu un fund la cutie.

— Ştiu ! E o regulă generală ca existenţa agitată a martirilor să sfîrşească în pacea confortabilă a sinecurelor.

Şi acum Radu Comşa se găseşte într-o izolare desăvîrşită. De unde a plecat, nu se mai poate întoarce. Toate drumurile i s-au închis înainte şi înapoi. Spovădui ce i s-a întîmplat în satul Hîrtoape.

— Ştiu ! dovedi că ştie şi de astă dată, monoton şi nesurprins de nimic, Ieronim Pacu, alegînd un lemn rotund şi trăgînd cu creionul semnul unei rotiţe. Am spus adineauri că acesta e riscul transferului de clasă, prea brutal !... Cînd un individ evadează dintr-o clasă şi nu s-a situat încă temeinic în alta, are motive să se dezoleze... Constată în jurul lui o desăvîrşită indiferenţă !... O natură mută, tovarăşi cu care legăturile sînt numai exterioare ; aceasta este marea solitudine socială ! Aceasta cred că e suferinţa dumitale...

Radu Comşa mărturisi că la această suferinţă caută astăzi un leac... Un sfat. Sînt alţii care vor fi trecut şi dînşii pe aci.

Scepticul şi preaîmpăcatul veteran al revoluţiilor tăcu un timp, pînă ce isprăvi patru rotiţe. Începu să le dea găuri cu un burghiu.

— Inteligenţa n-are nevoie de complici ! declară laconic şi continuă să sfredelească găurile, suflînd ca să împrăştie tărîţele de lemn.

Cînd sfîrşi, ridică ochii la o cuşcă atîrnată deasupra, în creanga mărului înflorit. Îndreptă o cupă de porţelan şi mustră sticletele dinăuntru.

— Iarăşi ţi-ai vărsat apa ?... Acum rabdă, fiule, pînă şi-o aduce aminte de tine Veronica !...

Radu Comşa crezu că Ieronim Pacu l-a uitat, cum uitase Veronica sticletele.

Unchiaşul răsuci între degete o spirală de geluitură, cu miros plăcut şi umed de brad.

Dar Ieronim Pacu nu-l uitase. Îşi dădu uneltele la o parte:

— O clipă numai şi am terminat!...

Aşeză osii de lemn în rotiţe, prinse cutia deasupra: pe masă apăru un cărucior de copil.

— Pentru nepotu-meu! lămuri. Cam rudimentar, dar în definitiv plăcerea a fost pentru mine să i-l lucrez!... Pentru plăcerea lui se poate cumpăra altul de fabrică, perfecţionat şi mai arătos.

Îşi scutură praful de lemn şi aşchiile de pe vesta de lînă. Se rezemă de masă, cu spatele spre căruciorul alb şi cu faţa la Comşa. Ca un lucrător care şi-a sfîrşit treaba şi are acum vreme de palavre, aprinse o pipă scurtă.

— Şi ai venit, aşadar, la mine, cum fac toţi! Ia să mai trec pe la moşneag!... El trebuie să aibă pregătită vreo soluţie... În tinereţe a fost şi el frămîntat de cele ce mă frămîntă pe mine. Trebuie să aibă vreun leac pentru a-mi ogoi amarul cu dulceaţa cofeturilor sale serafice... Mărturiseşte dacă de fapt nu te-a îndemnat să vii la mine, aceasta?

Ieronim Pacu zîmbi cu ironică indulgenţă pentru această faimă de rebel şi pentru rolul lui de duhovnic.

— Cunoşti un cuvînt al lui Rouget de l'Isle[1], tinere Comşa? *„Ça va mal, on chante Marseillaise!"*[2] spunea la bătrîneţe în zilele revoluţiei din iulie. Nu sînt ca moşneagul Rouget de l'Isle!... De cîte ori aud cîntînd *Marsilieza*, nu ciulesc urechea cum fac caii de circ cînd au ajuns la saca şi trec pe lîngă o fanfară... Dar nici nu spun că *ça va mal!*... Spun numai că tinereţea trebuie să cunoască şi aceasta. Să treci şi pe aci. Să te muşte puţin viaţa!... Unele fructe

[1] *Rouget de l'Isle* (1760—1836) — ofiţer francez, autorul *Marseiezei.*

[2] Merge prost, se cîntă *Marseieza!* (Fr.)

sînt mai gustoase, cînd au fost ciugulite de păsări. Tinereţea nu cunoaşte fericirea îndoielii... Crede că lumea a fost creată ca să fie dărîmată şi reconstituită după o nouă sinteză. Crezi în idei! Te oferi să mori pentru ele!... Dar ideile nu sînt nici bune, nici rele, prin ele însele. Depind numai de emoţia care le animează. Şi temperamentul tău decide soarta lor! Mai tîrziu abia descoperi tragicul dintre ideea pe care ţi-ai făcut-o despre tine şi realitate... ai ancorat la liman după toate naufragiile... Îmi vorbeşti de fericirea generală? Dar, tinere, fericirea n-o putem da nimănui cu de-a sila. Dacă n-o vrea, nu-i trebuie!

Ieronim Pacu pîcîi din luleaua scurtă. Privi în gol. Pe urmă, se mişcă să aşeze bucata de zahăr între gratiile cuştii, de unde sticletele o rostogolise ciugulind.

Se întoarse spre Comşa, privindu-l cu ochii buni:

— Uite, cu acest sticlete sînt foarte bun prieten. Nu e aşa, Stik, că sîntem foarte buni prieteni?

Pasărea peştriţă piui, scuturîndu-şi aripile şi rostogolind cu o lovitură de plisc, din nou, cubul de zahăr. Ieronim Pacu îl dojeni, iar drept pedeapsă îi lăsă zahărul în cojile de seminţe şi în murdărie. Continuă:

— Pe acest amic îl văd într-o zi zburlit şi supărat, nevoie mare!... Nu se atinsese de cînepa lui, nici de zahăr, nici de apă... Gogea ca o victimă a infamei reacţiuni încarcerată într-o fortăreaţă politică: Bastilia, Vaţ sau Petropavlovsk... Şi îmi vine deodată un gînd: „Bine, moşneag caraghios şi incorigibil revoluţionar! Tu, care ai făcut atîta scandal pentru libertate, cum poţi ţine captivă o nevinovată pasăre care a fost creată să se zbenguie în tufişul grădinilor şi să ţiuie în libertate, cît o ţine gura?" Aceasta mi-am spus-o şi m-a cuprins o mare ruşine pentru asemenea inconsecvenţă, pe care n-o obser-

vasem pînă atunci... Deschid cuşca, să-i dau libertatea, adică fericirea... Ca un imbecil, la început nici nu voia să iasă ! L-am scos cu de-a sila. A trebuit să-l alung !... Zboară pe-o creangă, de aci pe acoperiş, pe coş. Nu-i venea să creadă. În sfîrşit dispare. Îl salut : „Adio, fiule ! Şi poartă-ţi libertatea sănătos !" Pe urmă îmi văd de lucru, frecîndu-mi mîinile, cu conştiinţa împăcată că am săvîrşit o faptă bună !... La masă, povestesc noră-mi fapta mea caritabilă — eu cu dînsa stau : fiu-meu a murit în război ! Cu dînsa şi cu nepotu-meu. Îi auzi ?...

Ieronim Pacu se opri să asculte glasul copilului şi al nurorii, în antreul cu geamlîc.

Zîmbi, ca un adevărat şi simplu bunic.

— Noră-mea, mai realistă — ca toate femeile — se arată mai puţin entuziasmată de bravura mea, decît mă aşteptam. Zice : „Ai făcut rău, tată... Are să dea peste el vreo pisică." Mi-a stricat toată bucuria... Cînd citeam, îmi fugeau ochii de pe rînduri... Mă frămînta mereu remuşcarea : „Moşneag nebun ce eşti, aşa ai înţeles tu să faci fericirea unei vietăţi care venea atît de delicat să-ţi ciupească în palmă seminţele ? La aceasta ţi-a folosit toată înţelepciunea, învăţată din cărţi şi din experienţă ?..." Toată ziua am fost indispus... Nu se prindea lucrul de mine. Am pornit-o în oraş. M-am întors posac. În prag, seara, mă întîmpină nepotu-meu cu glasul tăiat de emoţie : „Bunicule, s-a întors sticletele înapoi !" Am alergat să văd minunea... Sticletele ciugulea liniştit din seminţe... Şi văd pisica vecinului, pe acoperişul bucătăriei, cu ochii sticlind. Îl pîndea încă... Mai cuminte sticletele ca mine !... Şi te gîndeşti cu cîtă nedreptate se spune că nu există cap mai sec ca al sticletelui !... Dragă tinere, nici fericirea individuală a aproapelui, nici cea general-socială, nu stă în puterea noastră să o procurăm. Fiecare viaţă e delimitată de un cerc invizibil, ca cel tras de vrăjitori la sălbatici, peste care omul nu poate păşi... N-ai drept să-l împingi spre necunoscutul unde nici tu nu ştii ce-l aşteaptă !...

Ieronim Pacu scutură pipa şi îşi netezi, cu latul palmei, fruntea osoasă şi pleaşă, cu un gest rămas de bună seamă din vremurile cînd avea chică de conspirator.

— Aud că circulă pe socoteala mea tot soiul de basme... Că stau închis şi lucrez la o „operă capitală". În fine, tot soiul de asemenea fantasmagorii. Tinere Comşa, toate acestea sînt născociri. Aş spune : calomnii ! Am un nepot. Am datoria să-l cresc şi să-l fac om întreg, să-i pregătesc fericirea lui individuală. Aceasta încerc !... Nici nu rîvnesc la altceva. Am început să urăsc şi sfinţii, martirii, eroii... Sînt pacostea omenirii !... Aceştia nu cunosc ce înseamnă îndoiala. De aceea sînt rigizi, inumani şi nu surîd niciodată. Certitudinea e severă şi intolerantă ! Viaţa sfinţilor şi a eroilor e foarte frumoasă în cărţi. Dar nu se aminteşte oare, chiar în acele cărţi, că bunăoară după moartea unui om de sfinţenia sfîntului Francisc din Assisi, oamenii s-au ucis deasupra sicriului, ca să-şi smulgă unul altuia cadavrul ? Gîndeşte puţin la tîlcul unui asemenea deznodămînt... Le aminteşte toate acestea mai deunăzi, nu mai ţin minte ce scriitor tînăr, într-o carte !... Şi, ca să mă întorc la mine... Ce-am făcut, ce-am trăit, ce nădejdi ale altora am dezamăgit, nu importă !... Nici nu-mi pasă şi nici nu vreau să mă socot renegat !... Animalul nu poate evada din real în ficţiune, fiindcă n-are imaginaţie. Omul însă cunoaşte această evadare, în ideal, în dorinţă, în artă, în socialism, în revoluţie, în iubire, în nemurire... Imaginaţia îi creează alte realităţi. Mi-a creat şi mie ! Am crezut în ele ! Mă dezinteresează acum ! Dacă mi-ar mai fi îngăduit

să folosesc limbajul de altădată, aş spune că la sfîrşitul vieţii priveşti la închipuirile tale de odinioară, ca la fluturii prizonieri într-un bloc de gheaţă... Sînt morţi, congelaţi, şi totuşi numai moartea şi gheaţa îi mai conservă... Dacă sufli deasupra, să topeşti peretele de gheaţă, nu mai rămîne decît un mototol, o vîscozitate... Revoluţie ! Am crezut şi eu că aveam vocaţia revoluţiilor. Dar ce-a rămas din anii de atunci ? O legendă şi un pensionar al legendei... Îmi pare că vorbesc prostii... Mă ispiteşte din nou limbajul foiletoanelor... Acum, te rog, să mă ierţi ! Mă aşteaptă nepotu-meu să-i duc acest vehicul primitiv...

Ieronim Pacu scutură pipa pe marginea mesei, o puse în buzunarul vestei de lînă şi îl întovărăşi pe Radu Comşa pînă la portiţă, ducînd în mînă căruciorul de scînduri.

În uşa verandei apăru un copil cu şorţ alb. Cînd văzu jucăria, ridică mîinile în sus de bucurie :

— Bunicule !... Dă-l mai repede, bunicule...

O doamnă cu părul spic lăsă lucrul alături, fericită de fericirea copilului. Radu Comşa trecu pe lîngă fereastra deschisă, unde se vedea un perete întreg, îmbrăcat în rafturi de cărţi : poate tomurile cu omagiul faimoşilor revoluţionari din Europa, care au ajuns şi ei pensionarii legendelor, dacă nu cumva mai rău.

3

„E un moşneag nerod. S-a zaharisit !" îşi repeta Radu Comşa, întorcîndu-se pe strada cu grădini provinciale, unde nu străbătea larma Capitalei şi unde o pisică traversa în vîrful labelor fără nici o grabă fiindcă vehiculele se rătăceau arar pe aci.

„Moşneag zaharisit, dar nu inofensiv ! gîndi Comşa mai departe, traversînd şi el fără nici o grabă strada tihnită. Moşneag zaharisit, dar primejdios, ca un medic la care te duci să-ţi dea un elixir întăritor şi el îţi picură cu linguriţa otrava scepticismului şi renunţărilor şi capitulărilor sale. La urmă, întrucît se deosebeşte oare de Alexandru Vardaru ? Amîndoi îţi aruncă aproape aceleaşi concluzii, să te strivească sub ele ca sub lespezile de mormînt. Cu deosebirea doar că în Vardaru vorbeşte spiritul, egoismul şi interesul de clasă — e consecvent cu el însuşi — aşa va fi gîndit şi cînd era de douăzeci de ani !... Pe cînd acest sfătos pensionar al legendelor şi revoluţiilor îşi reneagă tot ce-a însemnat raţiunea de existenţă a tinereţii lui, cu aforisme de cel mai flegmatic cinism. Ştiu !... ştiu !... ştiu !... Toate pretinde că le ştie şi te lasă să pleci de la el cu o cocleală în gură ! Cum să-ţi găseşti reazem, călăuză, îndreptar, într-o ţară unde şi faimoşii veterani ai legendelor şi revoluţiilor capitulează ? Unde poartă ei grija să sune a doua demobilizare ! Întoarceţi-vă la vatră ! N-a fost să fie nimic !... Ah, cum aş fi vrut să-l văd faţă cu Vasile Mogrea, să-l scuture el !... Spectacolul mi-ar fi răzbunat toată cocleala aceasta din gură..."

Radu Comşa păşi agale de pe o stradă pe altă stradă de-o tihnă tot aşa de moleşită. Înserarea cobora albastră. Becurile nu se aprinseseră.

Era ceasul cînd aerul primăverii e dureros şi oamenii păşesc extenuaţi, după o risipă de desfătare prea mare.

Perechile treceau la braţ, în haine de culori deschise, cu mersul languros, cătîndu-şi în ochi. Glasurile şoptite aveau mlădieri de suspin. Buzele multora erau atît de aproape, încît ştiai că acuşi, în casă ori într-un colţ mai umbrit, vor sfîrşi în sărut.

O femeie îl privi venind, cu un surîs de îmbiere, căci Radu Comşa era înalt şi zvelt încă. Dar cînd îi văzu cicatricele din obraz, întoarse capul şi traversă pe celălalt trotuar.

Ajunse la capul Podului. Trăsurile şi automobilele se întorceau de la Şosea, alene. Unii îşi uitaseră braţul după mijlocul femeilor. Ochii nu vedeau strada ; privirea trecea peste oameni, peste arbori şi ziduri, cu nălucirea altor privelişti rămasă în pupilă. Liceeni în culorile vărgate ale echipelor, cu genunchii goi, veneau în cete gălăgioase de la cîmpurile de sport.

Într-o trăsură trecu Zoe Vesbianu, cu un tînăr în pardesiu cenuşiu şi pălărie moale. Îşi uitase degetele în mîna lui. Nu întoarse capul cînd Radu Comşa salută. Nu-l recunoscuse.

Pe urmă, chiar pe lîngă bordura trotuarului, filă alt automobil, de roşul sîngelui închegat, condus de Luminiţa, plecată pe volan. Alături, o nursă [1], cu bonetă de dantelă albă, ţinea un copil pe braţe. Radu Comşa strînse pumnii în fundul buzunarelor, pînă cînd unghiile se înfipseră dureros în carne.

Străbătu Calea Victoriei printre mulţimea înaintînd în pas de menuet, în începutul vioriu de înnoptare, cînd becurile şi vitrinele răsfiră lumini încă prea timpurii.

Observă că aproape nici un trecător nu e singur : un bărbat, o femeie ; o femeie, un copil ; doi prieteni, două femei...

Primăvara nu-i lasă să se închidă în singurătatea lor ostilă dintotdeauna. Bucuria fără pricină se cere împărtăşită ; fiecare caută un prieten, un necunoscut, să devină confident, un braţ în care să se reazeme cald. Mulţi desigur vor trece peste o săptămînă cu indiferenţă şi plictiseală, unii pe lîngă alţii. Acum se simţeau atraşi de puteri tainice, se descopereau mai buni, îşi găseau unul altuia farmec pe care nu l-au cunoscut şi de care se vor mira mîine, cu pudică ruşinare că şi l-au putut atribui reciproc într-o inexplicabilă amăgire.

[1] Dădacă.

Radu Comşa grăbea pe marginea trotuarului, atins de roţi, împroşcat de strigătul birjarilor şi insultat de interjecţiile agresive ale claxoanelor.

Pe bulevard se opri din mers. I s-a părut că l-au privit, sleiţi şi indiferenţi, ochii cuiva, cunoscuţi. Da ! Ochii lui Titel Iliescu. Era rezemat de bara unei vitrine şi poate că îl privise fără să-l vadă.

Cu barba de trei zile, cu gulerul neschimbat, cu pleoapele grele, se cunoştea că s-a oprit acolo fără să ştie de ce, aşteptînd nu ştia pe cine. Radu Comşa se rezemă şi dînsul, alături, pe bara de alamă. Celălalt îi făcu loc fără să-l observe, cu gîndul absorbit aiurea.

Acum se poate lămuri la ce priveşte. Radu se înşelase cînd crezuse că ochii aceia s-au oprit asupra lui, că l-au văzut.

Titel Iliescu se oprise pentru altceva.

Privea un cîine, întins la intrarea unui gang, lingîndu-şi pielea roşie, mîncată de rîie.

Din cînd în cînd, cîinele se odihnea, clănţănind din dinţi şi tremurînd. Pe urmă începea altă porţiune de piele, strîns numai în mizeria lui, fără să ridice privirea la trecători. Un rîndaş, cu şorţ albastru, îl izbi cu piciorul intrînd în gang. Cîinele fugi grebănos şi şchiop, sub o vitrină. Se întoarse, cînd socoti că primejdia a trecut. Se simţea în gura gangului, la un adăpost al său, cucerit, unde revenea cu încăpăţînare, cerşind cu ochii lăcrimoşi să fie lăsat în pace.

Era atîta mizerie tragică în înfăţişarea animalului lingîndu-şi rănile dezgolite de păr, pînă la carnea vie şi dezgustătoare, încît lui Radu Comşa îi fu mai multă milă de cîine, decît de fostul prieten care, în această seară voluptoasă de primăvară, nu găsea altceva pe ce să-şi odihnească privirea.

Îi prinse braţul. Titel Iliescu ridică ochii opaci. Tresări în el numai un început de surpriză, îndată împotmolit.

— Priveşti şi tu ? întrebă lînced, fără mirare, ca şi cum s-ar fi despărţit de ieri, nu de atîţia ani.

Şi îndată se hotărî cu energie :

— Hai să bem un şpriţ !

Alături se afla o bodegă. Titel Iliescu intră înainte. Arătă energie doar cît comandă o sticlă de vin ; nerăbdare doar pînă băiatul o desfundă. Dădu pe gît două pahare, unul după altul. Întinse o hîrtie băiatului.

— Ia de la prăvălia de-alături un guler moale 37 ! Repede, pînă nu se închide...

Pe urmă turnă alt pahar. Îl goli. Se răsuci pe scaun, rezemîndu-se cu creştetul în perete şi privind ţintă rafturile cu sticle.

Băiatul aduse gulerul învelit în hîrtie subţire. Titel Iliescu îl vîrî în buzunar, fără să-l desfacă şi să se uite la el. Sorbi alt pahar. Nu-şi şterse buzele ude. Făcu semn mut cu degetul băiatului să schimbe altă sticlă.

Radu Comşa nu-şi putea desprinde ochii de la prieten, cu senzaţia de groază a unui om care asistă de pe mal la înecul altui om.

Nu mai rămăsese nimic din chipul cu trăsături fine, din ochii cu lumina glumeaţă, bună, iertătoare. Un obraz puhăvit, cu pungi tumefiate sub pleoape, cu vinişoare vinete străbătînd pielea. Şi muţenia aceasta, indiferentă şi absentă !

— Tu nu bei ? tărăgăni cleios prietenul. Bea ! Eu abia după două sticle încep să simt că trăiesc... Numai după două...

Aprinse o ţigară. O zvîrli. Era umedă. Ceru alt pachet.

Cînd aprinse, uită chibritul în mînă pînă ce-şi arse degetele.

Îl aruncă, fără să tresară, ca şi cum pielea fusese insensibilă flăcării. Fumă cu ţigara spînzurată în colţul buzelor şi cartonul lipit pe buza de jos.

— Titel !.., începu Comşa.

— Hm ? mormăi prietenul cu gura închisă, umplînd amîndouă paharele deşarte şi întorcîndu-se să privească rafturile cu sticle.

— Ascultă, Titel !...

Titel Iliescu ascultă cu ochii la dulapul cu butelii, unde se afla lipită o foaie albă, scrisă cu coada condeiului : *A sosit vin de Drăgăşani.* Numără literele. A, una ; s, două ; o, trei ; s, patru. Total nouăsprezece... Nu, douăzeci şi unu... Nu, douăzeci ! Douăzeci ; cu soţ ! Atunci mîine are să cîştige... „Trebuie să se sfîrşească ghina !“ Titel Iliescu juca la club, cînd nu bea. Şi număra literele firmelor, titlurile gazetelor, totaliza numărul birjelor şi taximetrelor, să verifice dacă sînt divizibile prin doi. Atunci era semn bun : avea să intre în venă. Numerele cu soţ îi purtau noroc ; cele neperechi prevesteau pasele negre.

Comşa vorbea înainte...

— Eşti nostim, Radu Comşa ! Ştii că eşti nostim ?... Eu cînd beau, tac !

Începu să numere îndată literele din numele lui Radu Comşa : R, una ; a, două ; d, trei... total nouă litere. Nume cu ghinion. Turnă din nou în pahare.

— Bea, Radu Comşa !... Aceasta nu înşală niciodată !...

Radu Comşa era nemîncat, nu era deprins cu vînul ; simţi un adaos de viaţă în vine şi o înduioşare generală, pentru prieten, pentru băiatul care servea, pentru patronul care tăia felii de şuncă, pentru el, pentru toată viaţa.

Uitase de veteranul legendelor şi revoluţiilor. Dispăruse din gură cocleala aforismelor sale.

Titel Iliescu deşerta paharul. Turna altul. Se întorcea să termine un calcul complicat : întîi numărul rafturilor, pe urmă numărul sticlelor din fiecare raft, pe urmă totalul general împărţit prin doi.

Radu Comşa văzu că unghiile prietenului sînt netăiate, cu negru dedesubt ; avea un buton la o manşetă de-un fel şi la cealaltă unul altfel ; cămaşa fină, dar murdară ; hainele arse de ţigară...

— Ascultă, Titel !... continuă Comşa să povestească, în sfîrşit, unui suflet ceea ce purta în el de zile şi zile... Ascultă...

— Radu Comşa, Radule !... Războiul a făcut şi altfel de infirmi. Invalizi care nu se văd. N-au rănile afară... Apropie paharul ! Ciocneşte şi taci ! Eu cînd beau, tac !... Beau mult şi tac întotdeauna !...

Bău, turnă şi iar tăcu.

La mijlocul nopţii, obloanele se lăsară cu vuiet ; patronul îşi ceru iertare că închide. Ieşiră, plecîndu-se pe uşa cu jumătate din tăblia de fier coborîtă.

Radu Comşa vedea oamenii clătinîndu-se straniu, apropiindu-se şi dispărînd. Dar simţea o fericire necunoscută. Titel Iliescu îi prinse braţul.

— Acum nu te las, Radu Comşa ! Mergi cu mine...

Radu Comşa nu întrebă unde. Mergea oriunde. Se rezemă cu mîna de un perete, cît prietenul îi dăduse drumul să oprească un birjar.

Zidul cu patru etaje îi păru că se clatină sub mînă şi se surpă, ca un decor de carton.

Rîse singur de această senzaţie. Pe urmă se uită împrejur ruşinat, să descopere dacă nu l-a auzit cineva rîzînd singur.

— Mergi cu mine ! îl împinse Titel Iliescu în trăsură.

— Unde ?...

— Ce-ţi pasă !

— Ştii că eşti nostim ?

— Taci !... Mergem să continuăm şi să tac !...

Aşadar, la cabaret voia să-l ducă ? Abia acum a înţeles. N-a mai fost la cabaret de ani. De altfel, de cîte ori a călcat el într-un cabaret ?... Trăsura rătăceşte pe străzi, se încrucişează cu altele, îi inundă o clipă farurile automobilelor. Nu mai ajung ? N-a crezut niciodată că Bucureştiul e atît de nesfîrşit... Au ajuns !... Portarul îl salută pe Titel Iliescu familiar, ca pe-un client cunoscut... Şi garderobiera la fel... Nu, şampanie nu bea ! Tot vin... Titel Iliescu face semne mute chelnerilor. Îl servesc toţi, fără să mai aştepte comanda. Ştiu ce înseamnă fiecare gest.

Dansează o femeie goală, numai cu două cupe de metal la sîni şi o cingătoare tot de metal, la mijloc.

Are părul negru-albăstriu, retezat liniar pe ochi ; ochii lungiţi ca basoreliefurile egiptene. Face, din cînd în cînd, semn cu privirea lui Titel, să-i arate că l-a văzut. Toate îl cunosc... Chelnerul întreabă la ureche dacă să servească o sticlă la masa unde e domnişoara Yvonne şi alta la masa unde e domnişoara Katuşka.

Titel Iliescu dă din cap : „Bine !... Să servească şi să-l lase în pace !" Apoi dispare. Unde stă atît ? Radu Comşa îşi toarnă singur acum. Priveşte cu un surîs de beatitudine alt număr din program. O pereche. Se învîrt fiindcă într-adevăr dansează, ori fiindcă toate îi joacă acum înaintea ochilor ? Radu fixează un punct din cortina ridicată. Punctul nu se

mişcă. Dar mesele de jos ondulează. S-a întors Titel... E bărbierit şi cu guler curat. Acum, abia acum Radu Comşa a înţeles ce destinaţie avea gulerul cumpărat la bodegă. Desigur se afla aci şi un coafor. Îi e milă de fostul prieten. Ar vrea să-i spună cuvinte bune, care să-i îmblînzească durerea ascunsă, cine ştie ce durere... Dar celălalt toarnă, bea şi tace ! E cu spatele întors la sală. A venit dansatoarea cea goală. E acum într-o toaletă argintie, cu flori verzi ca algele de mare împletite pe trupul unei înecate. Îl dezmierdă pe Titel sub bărbie ; îşi face loc pe genunchii lui.

El îşi întoarce capul plictisit, îi trece mîna peste umăr, ca să apuce paharul.

— Beţiv ! Eşti un beţiv scîrbos ! îl dojeneşte dansatoarea înfăşurată în alge.

— Sînt un beţiv scîrbos !... recunoaşte Titel Iliescu, fără să i se clintească un muşchi din obrazul buhăit, cu pleoapele pe jumătate închise. Da ! Sînt un beţiv scîrbos. Ei, şi ?...

Femeia se uită pe urmă la Radu :

— Şi prietenul tău ?... Desigur tot un beţiv ! Păcat de el... Ce are la obraz ? Numai cu oameni de aceştia umbli...

Titel Iliescu întinde mîna după sticlă. Îşi toarnă.

— Ei, şi ? Păcat de prietenul meu... Păcat de mine. Ce-ţi pasă ? Nu mai vorbi atît. Lasă-mă în toanele mele. Eu cînd beau, tac !...

— Beţiv scîrbos ! îl mustră încă o dată femeia cu o ultimă mîngîiere pe bărbie, trecînd la altă masă, unde a invitat-o discret un chelner.

Radu Comşa a recunoscut acolo pe generalul Pol Vardaru.

Unchiul Luminiţei e în haine civile. Şi e cu un comandor de marină. Poartă monoclu în arcada sprîncenei, părul e alb cu desăvîrşire, dar pare cel mai

jovial şi satisfăcut om, aşa cum se află acum, înconjurat de femei.

Erau trei ; cu dansatoarea s-au făcut patru.

L-a recunoscut şi generalul Vardaru. Îl cheamă.

— Titel, numai o clipă, mă ierţi ? Mă cheamă.

Titel Iliescu face un semn indiferent cu mîna :

— Ei şi, ce mare problemă ? Poţi să pleci, poţi să rămîi. Mi-e perfect egal. Eu beau singur şi tac...

Radu Comşa îşi adună toată voinţa să meargă drept. A răsturnat un scaun. Se întoarce să-l aşeze, dar i-a luat un picolo înainte. Se învîrte toată sala. Mesele se depărtează, îi fug înainte : cînd merge, piciorul depăşeşte distanţa pe care o calculase. Jazbandul urlă. Perechile se răsucesc cu viteza sfîrlezelor. Toate acestea îl ameţesc mai anapoda decît vinul... A ajuns. Cade pe-un scaun. Pavel Vardaru îi întinde un pahar de şampanie. Apoi îi prezintă tovarăşii de masă. Toţi sînt oameni simpatici. Radu Comşa ar putea să jure pentru toţi că sînt oameni fără pereche ! Şi generalul Vardaru şi comandorul de vas care vorbeşte femeilor ca într-o tavernă de port, cu vorbe pe şleau şi cu înjurături teribile. Femeile fac haz, privindu-l cu o poftă rea, aţîţată, în ochi.

— Bătrîn pirat ! i se adresează generalul la fiecare început de frază.

Piratul s-a ridicat să prindă o femeie şi să încheie o socoteală veche, se vede. Dar nu ajunge pînă la ea. Se leagănă dublu, ca pe-un vas bîntuit de îndoită furtună : ruliu şi tangaj.

A renunţat şi revine turnînd o înjurătură de matrod care despică în două catapeteasma cabaretului.

— De la Barcelona o cunosc, prora şi catargul ei de căţea !...

— Bătrîn pirat ! îl bate generalul Vardaru cu palma pe umăr, plin de admiraţie protectoare.

Femeile chicotesc artificial, din obligațiile contractului, ca figurantele pe scenă. Una a pus în capul lui Pol Vardaru o pălărie cu pene. Generalul schițează, cu pălăria de indian, un început din dansul scalpului. Ce societate veselă ! Radu Comșa n-a văzut niciodată atîta veselie... Pol Vardaru își amintește de el, își scoate monoclul, privindu-i cu dezaprobare cicatricea gurii. A gîndit ceva ?... Și-a adus poate aminte de buzele lui Radu Comșa, de odaliscă. Dar n-a rostit nici un cuvînt. Își așază monoclul la ochi și luptă cu o femeie care-l scotocește în buzunar. E prins într-o plasă de serpentine. Cind mișcă mîna foșnesc benzile de hîrtie, tîrîie scrumiere, răstoarnă ceștile de cafea.

Toată sala e numai panglici de serpentine, verzi, galbene, roșii, agățate în candelabre, legănînd o plasă mișcătoare între mese.

— Bătrîn pirat !

Bătrînul pirat hohotește cu glas detunat, care acolo, pe mare, va fi acoperind desigur vuietul elicei. Povestește o anecdotă, firește din Marsilia. Ține pe fiecare genunchi cîte o femeie. Una îi zbîrlește părul. Cealaltă se chinuie să prindă în ochi monoclul lui Vardaru. Toți rîd. Toate rîd. Toți și toate vorbesc deodată. Pe el l-au uitat.

Radu Comșa se ridică sprijinindu-se de spătarul scaunului. Își ia noapte bună !... Pășește în zig-zag și rîde. A nimerit la altă masă, tîrînd după el o trenă de serpentine... Își cere iertare și rîde. Domnii de la masă și femeia întorc capul. Rîsul lui Comșa îi strîmbă prea dezgustător obrazul. Dar el rîde. Acum de nimic și de nimeni nu-i pasă ! Toți sînt niște oameni admirabili !... Între dînșii uiți tot, uiți toate ! Și viii, și morții... Titel Iliescu e tot acolo. El singur nu rîde. Toarnă, tace și bea... Îi toarnă și lui.

Ochii lui Titel Iliescu sînt cenușii acum. A alungat altă femeie care-a venit să se așeze la masa lui. Să-l lase singur ! El cînd bea, tace ! A început numai de două ori să spună ceva și s-a oprit.

O dată :

— Radu Comșa, socotelile mele sînt făcute. Mai am bani pentru un an... *Faites vos jeux !*[1] Pe urmă ?... *Rien ne va plus !*[2].

Sfîrșește cu un gest de retezare, privind o bandă de serpentină legănîndu-se în candelabrul din mijloc, pînă ce s-a înfășurat în jurul unei perechi de dansatori și s-a rupt. Poate se gîndea la cîrciumile unde se va tîrî : poate la alt sfîrșit, vorbi fără să se uite în ochii celuilalt :

— Radu Comșa... Tu știi ?... Am vrut de multe ori să te caut. Pe urmă m-am gîndit că e mai bine așa... Radu Comșa, îți mai amintești de prietena ta, Zoe ? Zoe Vesbianu ?... Pe Zoe Racliș am iubit-o !... E foarte de mult... Acum nu-mi mai pasă. A fost a mea, după ce-a fost și a ta, și a altora. După ce a fost a tuturor ! Acum nu-mi mai pasă...

Sorbi paharul încet, ca o otravă ucigașă, dar fără de preț.

Tîrziu, adăugă ca pentru el :

— Cînd se încovoaie sub dezmierdarea mîinii, e acum ca o panteră care se ghemuiește să sfîșie... Eu am iubit altă Zoe !... Pe aceea n-are s-o cunoască nimeni. Am omorît-o pe una în cealaltă... Radu Comșa, întinde paharul ! Eu cînd beau, tac !... Acesta nu înșală niciodată, Radu Comșa, s-o știi de la mine.

A rezemat tîmpla în palmă. A închis ochii să se sustragă de la spectacolul sălii.

---

[1] Faceți jocurile ! (Fr.)
[2] Nimic nu mai cade ! (Fr.)

Pleoapele au coborît încet cortina peste ultimul act unde eroina a murit.

Apoi s-a scuturat cu o tresărire, ridicînd paharul :

— De aceea, cînd beau, tac ! Tăcerea e singurul mijloc de a nu spune prostii...

De aci înainte, Radu Comşa nu-şi mai aminteşte cum au trecut ceasurile. Jazbandul şi orchestra viorilor se alternau, cadenţînd turmentarea în spasmuri epileptice. Oamenii aveau ochii păienjeniţi, femeile părul lipit, cu ondulaţiile desfăcute. Numai chelnerii circulau corecţi, ca dresorii într-un circ de fiare dezlănţuite, veghind la dorinţa tuturor, în fracurile negre, cu pieptii cămăşilor coşcoviţi.

Un alcoolic precoce, la spatele lor, repeta aceeaşi obsesie de examen, în urechile chelnerilor cînd strigau comanda, în faţa muzicanţilor, parodiind tactul :

— *Est vulgus cupidus voluptatum et si eodem princeps trahit.* [1]

Umbla prin sală, cu paharul în mînă, împleticindu-se :

— *Quidquid oritur quolecumque est, causam habeat natura...* [2]

Titel Iliescu răsucea gîtul sticlei în răcitoare, cu fălcile încleştate, cu ţigara lipită de buza de jos.

— Bea, Radu Comşa !... Acuşi se face ziuă şi n-avem timp !

Gîndurile lui Radu Comşa se împleticeau în convulsii neisprăvite. Un gînd se amesteca neaşteptat cu altul, îşi pierdea urma. Totul apărea acum în afară de orice logică, absurd şi totuşi plăcut.

Dispăruse noţiunea zilei de mîine, se simplifica tot, se urzeau din ceaţă hotărîri brusce şi eroice, a căror

---

[1] Mulţimea e lacomă de plăceri chiar cînd îşi primejduieşte conducătorul (lat.).

[2] Tot ce se naşte şi tot ce există are cauze naturale... (lat.).

împlinire îi pare acum cel mai uşor lucru din lume. Pe urmă, îl cuprinse din nou mila pentru prietenul care tăcea şi bea. Titel cel cu ochii buni şi atoateiertător de altădată ; cel care povestea atît de încîntător !... Şi Zoe... Cine-ar fi crezut ?... Toată viaţa e plină de taine. A văzut-o astăzi... Cu un tînăr cu mutra pudrată ; o puşlama de dancing, desigur. Şi cu alţii a văzut-o, altă dată. Întotdeauna cu altul ! Iar acesta de aci stă, tace şi bea.

S-a ridicat să-l sărute îmbălat, pe frunte.

Titel Iliescu îl privi sever :

— Stai liniştit şi bea !

Alcoolicul, ajuns la masa lui Vardaru, închina comandorului de vas :

— *Sic navis venerunt...* [1] Nu ! Pardon ! *Barbari nostros navibus egredi prohibebant...* [2]

Rîsul bătrînului pirat acoperi explozia tobei de jazband.

Acum toate se învîrt. Se scufundă într-o ceaţă. Dacă mai stă încă o clipă, are să cadă jos.

Cu o ultimă încordare a voinţei, Radu Comşa se roagă :

— Titel, mă înăbuş... Să ieşim... d-a... d-aici...

Titel Iliescu priveşte fix numărul de la garderobă pe care l-a pus pe masă : 17, 1+7 = 8, soţ, soţ înseamnă că se schimbă ghina.

La uşă, îi petrece alcoolicul sughiţînd :

— Hîc !... Pardon ! *Magis mirari se aiebat quod non iam in Asia essent...* [3]

---

[1] Astfel sosiră corăbiile... (lat.).

[2] Barbarii îi împiedicau pe ai noştri să coboare de pe corăbii... (lat.).

[3] Spunea că se miră îndeosebi de faptul că în momentul acela ei nu se află în Asia... (lat.).

Afară şoferii deschid portierele maşinilor, licitîndu-se :

— Aci ! Liber, conaşule !... Liber...

— Mergi cu mine ! hotărî cu autoritate Titel Iliescu. Mişcarea îţi face bine !...

Şi sever, cu mustrare şi compătimire :

— Nu ştii să bei !...

Radu Comşa îşi dă toate silinţele să calce drept. Strada şalupează. E acum o stradă dintr-un tablou dinamist : etajele cresc, scad, faţadele se apropie, felinarele au urcat la al treilea rînd, coboară şi s-au topit. Strada înaintează cu el.

— Nu pot... Lasă-mă ! se rugă, aşezîndu-se pe o treaptă, cu pălăria în mînă.

Titel Iliescu îl priveşte cu milă şi cu dispreţ.

— Bine ! Am spus că nu ştii să bei ! Te duc la o trăsură.

Îl trage de umărul hainei să-l ridice. A găsit ceva mai bun decît o trăsură. O femeie.

— Ia-l la tine... Sau la el... Cum vrei !

Femeia îl ia în posesiune cu autoritate. Titel Iliescu întoarce spatele şi se depărtează spre capătul străzii încet, ca un om care n-are ce face cu restul nopţii.

S-a mai întors să-i privească din urmă. Apoi dispare la colţ, cu ţigara stinsă, lipită de buze, bătînd cu bastonul în marginea de granit a trotuarului. Femeia luptă să-l tîrîie pe Radu Comşa. E beată şi dînsa, dar mai puţin. Şi ea în orice caz e deprinsă. Are sprîncenele îmbinate, sînii enormi, disproporţionaţi cu restul trupului slab. Strînge bărbatul aproape, încălzindu-i mîna subsuoară, unde haina e umedă de sudoare.

Radu Comşa s-a dezmeticit puţin. Se uită din cînd în cînd la obrazul femeii ; îi pare cunoscută figura de undeva, sub pudra groasă, cu buzele roşii, văpsite fără măsură, peste conturul lor normal.

Se bălăbănesc amîndoi în norii măturătorilor. El vrea să meargă într-o parte, dînsa îl tîrîie în alta. Vorbeşte răguşit ; îl face beţiv. Înaintea sergenţilor trec cît pot mai ţepeni, să nu pară prea ameţiţi. Pe urmă cînd s-au depărtat, femeia începe iar să-i facă morală :

— De ce bei, dacă nu ştii să bei ? Uite în ce hal eşti...

Au ajuns pe uliţi necunoscute, cu casele joase.

Se apropie sfîrşitul nopţii. E în aer pregătirea unei triumfale dimineţi de primăvară. Cu piuit de păsări şi cu geană stînjenie de cer, peste case.

Radu Comşa declamă, cu mîna lărgită spre cer :

...et de divines matinées
De cristal, de soie et d'argent ! [1]

— Ssst ! taci că se trezesc vecinii ! îi astupă gura femeia cu sînii enormi. Am ajuns ! Aşteaptă...

Radu Comşa se reazemă de perete cît femeia caută cheia în pungă şi deschide.

Păşeşte după ea, împleticindu-se, într-o tindă întunecoasă. A izbit cu piciorul o găleată de tablă. Femeia îl tîrîie de mînă înăuntru. Îl loveşte din prag un miros dospit şi închis, de parfum prost, de săpun, de apă zăcută.

— Nu te mişca !... Aşteaptă s-aprind !...

Lumina s-a risipit roză, în capsula de hîrtie colorată care îmbracă globul. Femeia îşi aruncă pălăria. Dă foc maşinii de spirt.

— Haide ! Acum te poţi mişca...

[1] ...şi dimineţi dumnezeieşti / De cristal, de mătase şi de argint ! (Fr.)

Radu Comşa păşeşte prin cameră, împiedicîndu-se de scaune. Procedează la recunoaşterea locului, inspectînd cadrele de pe pereţi.

— Ai să-mi răstorni lucrurile ! se supără încă o dată, răguşit, femeia. Uff ! toţi beţivii sînteţi la fel !...

Femeia şi-a aruncat bluza. E numai în fustă şi în cămaşa umflată peste sînii enormi. Se apropie şi desluşeşte acum mai bine semnul din obrazul bărbatului ; strîmbă dezgustată din buzele roşii ca o rană. Întreabă stupid, arătînd cicatricea :

— Ce e asta ? Cum poţi umbla cu asta ?... Şi îţi mai vine încă să bei, cu porcăria asta în obraz !...

Radu Comşa se reazemă de perete rîzînd idiot. Îşi cere iertare că poate umbla şi că bea cu porcăria aceea în obraz.

A pus mîna pe o fotografie înfiptă în rama oglinzii : un bărbat cu şapcă de apaş şi cu pantofi de tenis. Altă fotografie : un plutonier.

Umblînd, răstoarnă un borcan. Îl aşază prompt la loc, rîzînd şi vorbind singur :

— Nu e nimic, pardon !

Fotografiile îl interesează din cale afară. A mai descoperit una... Şi încă una !

Radu Comşa cade pe scaun dezmeticit deodată. De pe cartonul palid, îl priveşte Dan Şcheianu.

— Lasă aceasta ! Nu-ţi permit ! îi smulge femeia fotografia din mînă. Nu-i pentru mutra ta de beţiv !...

A dus cartonul la piept, cu gestul familiar al femeilor cînd se apără. Radu Comşa luptă să i-o smulgă îndărăt. Mîna se întinde moale şi cade... Nu ! Nu-i mai trebuie...

— Te-ai supărat ? întreabă femeia îngrijorată acum că omul poate să plece.

— Nu ! face semn din cap Radu Comşa.

Şi se uită cu alţi ochi la stăpîna cartonului decolorat. Aşadar, într-o amintire, Dan Şcheianu mai trăieşte încă ! Toţi l-au uitat. Prietenii, revistele nu-i mai pomenesc numele ; e şters definitiv din orice amintire, şi iată că cineva îl apără. Cineva ? Vietatea aceasta poate fi cineva ? Mai are oare ceva omenesc ?

Radu Comşa se uită prosteşte la femeia care îşi scoate acum ciorapii, trăgîndu-i pe dos ca o piele jupuită.

O recunoaşte.

Tovarăşa lui Dan Şcheianu, pe cheiul mării, la Constanţa : „Lenuşca, dă-mi !“ Întindea mîna după cutia cu praf alb şi Lenuşca se apăra...

Femeia e acum dezbrăcată şi de cămaşă. Umblă goală prin casă, aşa cum e deprinsă să umble cu animalică impudoare în faţa celui dintîi necunoscut. Singura îmbrăcăminte e perechea de pantofi cu tocuri înalte. Stinge flacăra spirtului.

— Culcă-te ! Nu vezi că abia te mai ţii pe picioare ?

Radu Comşa suflă în lampă. Pipăie pînă la pat, şi cînd îi întîlneşte trupul gol, se prăvale cu un muget de animal, încleştînd în braţe, în carnea lîncedă, toate femeile pe care le-a iubit şi care în această primăvară sînt ale altora.

CAPITOLUL IV

INTOARCEREA UNDE AU FOST JURĂMINTELE

I

Domnul Lică Cartojan atinse birjarul pe spate să oprească.

Zărise la staţia de tramvai pe Radu Comşa aşteptînd la bordura trotuarului, cu ochii într-un ziar. Îşi făcuse socoteala repede: acesta e omul care îi trebuia!

Sări din trăsură şi, cînd fu lîngă Comşa, îşi anunţă prezenţa cu un bobîrnac în ziar.

— *Traditore, traditore!* [1] Ni-am lihămiţit di atîta opozîţîie, ş-acuma cetim să videm: cadi ori nu cadi infama reacţiuni?

Domnul Lică Cartojan era ca întotdeauna cu mutra de vulpe vicleană şi ca întotdeauna nedespărţit de umbrela provincială, deşi ploaia nu stropise de două săptămîni.

Prinse mijlocul lui Comşa, familiar, şi intră — cum spunea — „direct în chestiune".

— Puiule, am să ti rog ciava!... Măcar că mi să pari că ti-ai cam dipartat di partid... Mi să întîmplă una niplăcută!... Îmi vine mîni un proces la Casaţîe. Avocatu cari-o pledat la Ieşi în apel îmi telegrafiază în ultimu moment că nu poati vini. O dat o boală

[1] Trădătorule, trădătorule! (It.)

pisti iel!... Tocma mă duceam la unu di-aici, cum mi-o dat el adresa-n depeşă. Dar ştii că nu-mi place să mă adresez la fel din fel din cunoscuţi... Îmi faci mare sărviciu, puiule : chestie di un sfert di cias!... Ai să vezi cînd studiezi dosaru ; un fliac ! Am cîştigat la tăti instanţăle. Eu în Bucureşti nu pre cunosc lumea ; numai di-ai noştri, din partid... Dară partidu-i una şi afacerile sînt alta...

După o pauză, făcînd cu ochiul, ca între oameni care ştiu despre ce e vorba :

— Bineînţeles, cînd e vorba di amara opozîţîie ! La putere îi altceva ; cari om nu s-a-nfrupta cîtioliacă dac-o luptat pentru partid ?

Îi dădu drumul de mijloc şi îl privi în ochi :

— Am înţeles că primeşti !...

Radu Comşa nu spusese că primeşte, dar gîndul îi surîdea. Avocatura lui mergea slab. O lăsase, o reluase ; clienţii nimereau numai din întîmplare şi pentru treburi mărunte. Domnul Lică Cartojan se ivise la timp.

— Să vedem... Pînă nu studiez dosarul, ce-aş putea spune ?

— Atunci îi ca şi făcut, puiule ! se bucură domnul Cartojan. Întîmpinările la motivele recursului invocate di adversar îs puse la punct di avocatu meu !... Numai li disvolţi. Văd că aşteptai un tramvai... Dă-l naibii di tramvai şi hai să luăm masa împreună !... Îţi explic cum stă toată daravera, cît gustăm din nişte mititei cu gogoşari, cari-s singuru lucru bun cari-mi place la bucureştenii îştia.

Radu Comşa luă masa la restaurant împreună cu domnul Lică Cartojan şi se lămuri.

Rămase surprins numai că domnul Cartojan se judeca pentru o întreprindere din judeţul Bacău. Îl credea operînd numai la Iaşi, unde îşi avea sediul electoral.

Domnul Lică Cartojan îl compătimi :

— Ţi-am spus eu, puiule, că nu eşti di politică ! În politică, drăguţă, să-ţi faci afacirile cît mai diparti di alegători. Altfel ti scormoneşte ba unu ba altu, te mai bagiucureşti-o gazetă, mai intri în conflict cu oameni chiar di la tini din partid, că di unde mînci tu, vra să să-nfrupti şi altu... Eu am, puiule, două cîmpuri di operaţîie ! La Ieşi fac politică şi oamenii mă ştiu ca atari ; la Bacău, şi mai am încă o făbricuţă în tovărăşie cu un ovrei din Ardeal, acolo îs negustor... Eu la Ieşi fac sîrvicii la alţii, la Bacău şi la făbricuţa mea din Ardeal cer să-mi facă alţii sîrvicii, măcar di-ar fi acia alţii, nişte bandiţi din infama reacţiune !...

Radu Comşa studie dosarul, pledă şi cîştigă procesul.

Nu-i păruse afacerea prea curată. Procesul îl cîştiga domnul Lică Cartojan şi îl pierdea o obştie de ţărani. Dar avocatul obştei se prezentase numai de formă ; dreptatea după lege trecuse încă din prima instanţă de partea domnului Cartojan. Nu era exclus ca avocatul obştei să fi lucrat de la început în înţelegere cu pehlivanul elector din Iaşi. Sentinţa rămase definitivă.

— Brava, puiule ! Ştiem că n-am dat greş ! clipi domnul Lică Cartojan din ochii de vulpe, cu deplină mulţumire. Cum agiung acasă, îţi expediez onorariu... Nu prea am parale la mine, că Bucureştiu ista m-o uscat. Dar cum agiung... Fii fără griji ! Sau mai bine altceva... Ai proces cumva aieste vo două zili, ori poati ieşti mai liber ?

Radu Comşa răspunse că n-are procese aceste vro două zile. Domnul Cartojan se veseli :

— Atunci am nimerit-o ! Eu plec disară... Nu mă duc la Ieşi pînă săptămîna viitoare. Mă opresc întîi la Bacău... Am şi depeşat să mă aştiepti otomobilul fabricii la gară... Am înţeles după cît mi-ai spus, că locurile undi tăiem noi, li cunoşti di pi vremea răz-

boiului ş-am mai înţeles că ţi-ar face plăcere să li mai vezi... Ai o ocazîie cum nu să poate mai bună. Ti duc şi ti aduc pînă la gară, la Bacău, cu otomobilu. Stai o zî, faci plimbare cît îmi văd ieu di daravelurile meli, ti-ntorci şi cu banii... Zău, că-mi faci mai întîi o mare plăcere !... Să vezi ce frumos am curăţat noi pi unde a fost ticăloşia ceea di război !... Dacă ti-ai hotărît, ni vedem la gară. La revederi !...

Radu Comşa nu ieşise din Bucureşti de cîteva luni, din iarnă. Şi la cîmp nu fusese din anul trecut, de la cel din urmă drum al lui, în satul părintesc.

Îşi spunea că undeva există verdeaţă şi cîmp liber, iar el le uitase. De multă vreme se hotărîse să se întoarcă şi acolo o dată, în locurile pe care le-a cunoscut numai sub bătaia tunurilor. Amînase, îl ţinea legat aci viaţa ca pe o muscă prinsă în hîrtia cu clei.

Seara fu la Gara de Nord. Luase un bilet de clasa a doua ; domnul Lică Cartojan avea unul de clasa întîi.

— Ei, ce ni facim acu, puiule ? întrebă dezolat.

— Nu ne facem nimic ! E foarte simplu... Dumneata mergi în vagonul dumitale, eu într-al meu. Ne dăm amîndoi jos în gara Bacău... Tot odată ajungem !

— Ei, nu aşă, frate ! Să-l schimbăm... Plătim diferenţa pînă nu să închide casa... Ia dă-l oliacă la mini, că văd că-s tot mai discurcăreţ ieu, măcar că-s provincial !

Radu Comşa, care n-avea cherestea în ţinutul Buzăului, nici o făbricuţă în Ardeal, şi trăia cu strînsă economie, schimbă biletul ca să ţină companie domnului Cartojan. Pînă la Buzău, află astfel preţul diferitelor calităţi de scînduri, la Galaţi şi loco gară ; ticăloşia căilor ferate care urcă la fiecare trimestru tariful, dar nu pune la dispoziţie vagoane decît cu „şpagă“ la personalul din staţii ; află catastrofele schimbului ; incapacitatea guvernului în politica economică şi alte multe chestiuni care îl dureau şi nu-l lăsau să doarmă pe domnul Lică Cartojan, după mărturisirile sale.

Pe urmă, dincolo de Buzău, cînd se goli vagonul, Lică Cartojan întinse sub picioare un ziar şi peste obraz desfăcu altul, adormind subit în pofida acestor mărturisiri cu o miraculoasă trecere de la agitarea cea mai cumplită la un somn vecin cu moartea. Radu Comşa ieşi pe culoar ; deschise fereastra să respire noaptea răcorită.

Luna ţinea fidelă tovărăşie trenului, în întunericul de dincolo de scînteile locomotivei. Haltele cu lumini somnoroase rămîneau năluci în cîmpuri mute.

Radu Comşa îşi aminti dintr-o pîclă unde dormiseră, întunecate, cuvintele locotenentului Ghenea despre expresurile arogante, rostite odată în altfel de tren şi în altfel de noapte, camaradului sublocotenent Bogdan Cernegură, cînd încă nu-i cunoştea. Are să-i vadă mîine movila de pămînt, unde tot neastîmpărul acela, care părea etern, a amuţit. Gîndi la taina lui grea, de moarte, neisprăvită atunci pe brancardă, luînd-o cu el în lumea de unde n-avea s-o mai ştie nimeni, niciodată. Se alese din pîclă şi chipul lui Mihai Vardaru ; dar nu chipul lui tînăr şi voios, ci numai hîda arătare cu obrazul înălţat din balta cu aţe verzi, cu lipitoarea cuibărită în orbită. Gîndi la Bogdan Cernegură, rezervistul enigmatic şi tăcut, poate prizonier, poate mort, poate mort în prizonierat ; dispărut fără urme, cum îi spusese tata Pleşea, în cafeneaua din Bucureşti. Pe urmă Radu Comşa se gîndi la el, iar vîntul rece al nopţii fu şi mai amar. În gara Bacău îi aştepta fratele mai june al domnului Cartojan, director general al întreprinderii. Exemplar aidoma cu domnul Lică Cartojan, cum seamănă un pui de vulpe cu vulpea mai bătrînă.

Cînd află că procesul s-a isprăvit şi că a fost cîştigat, îşi manifestă bucuria, scoţînd pălăria de doc, trîntind-o în palmă şi aşezînd-o apoi pe cap, cu funda la frunte.

— Bini c-am văzut-o şi pi asta !... Di-acuma ni punem pi lucru serios !...

Se plimbă în hainele de sport, cu jambierele galbene şi cu pardesiul de pînză, măsurînd peronul şi frecîndu-şi mîinile exact cum şi le freca domnul Lică Cartojan.

Era în culmea agitării.

— Di-acum, bădie Lică, ai să vezi cum ţi-i frec eu pe mîrlani ! Au să să-nveţe dumnialor, să mă cunoască şi să mă pomenească !...

Radu Comşa intră în restaurant să-şi încălzească stomacul cu un ceai fierbinte. Îi părea bine că a venit, dar începea să regrete că se întoarce acolo, în tovărăşia acestor oameni, cu gîndul numai la afacerile lor, la cine ştie ce fel de afaceri.

Domnul Lică Cartojan îşi repară puterile cu o gustare mai solidă : sardele, brînză, pastramă şi cîteva ţuici. Plăti galanton şi consumaţia lui Radu Comşa, cu toată împotrivirea.

Afară îi aştepta un Ford hîrbuit şi ruginit ca un ibric.

— Poati vrei să stai lîngă şofer, puiule ? întrebă ospitalier domnul Cartojan. Îmi convini şi mii ! Pe drum numai bini mă puni Ticu în curent, cum mai stau lucrurile pi-aici... Eu aşa lucrez, puiule ! Un frate aici, unu la făbricuţa din Ardeal. Au şi dînşii de lucru să cîştige oliacă di parale, iar eu n-am tiamă că fură şi părăduieşte unu strîin...

Maşina ţîşni într-un huruit de fier vechi, cu o sprinteneală şi cu un avînt neaşteptat de la înfăţişare-ai preistorică.

Şoferul slobozi cu o bucurie de sălbatic samovarul fosăind, zbîrnîind, strănutînd şi jucînd în arcuri, pe drumuri colboase, pe creste de dealuri şi peste podeţe. Radu Comşa îşi făcea degetele picioarelor cîrcei în ghete, de cîte ori maşina aruncată la cotituri pîrîia pe roţile de dindărăt, părea că se răstoarnă peste cap sau că se va desface brusc din toate încheieturile, să umple drumul de şuruburi şi hîrburi.

Dar maşina nu se desfăcu şi nu se rostogoli peste cap.

2

În două ceasuri erau la Oneşti. De acolo înainte Radu Comşa recunoscu locurile.

Îi păreau deşarte şi mai largi, fără forfota în care le văzuse întîi.

De după culmi ar fi aşteptat poate să se înalţe o pasăre de metal, încercuită de noruleţi albi ca cei din jurul serafimilor pe icoane ; să bubuie salvele unei baterii care-a fost uitată acolo şi s-a deşteptat.

Drumul era umblat numai de care cu boi, ferindu-se în mers domol spre şanţuri, cu oameni mergînd pe lîngă încărcături. Iar după culmi, se ridică şi se lăsă numai un nor alb, de vară.

— Eu am să rămîn oliacă la fabrică, puiule ! îl bătu domnul Lică Cartojan pe umăr, de la spate. Dacă vrei, te dai oliacă gios să ti dismorţăşti şi să vezi locurile !... Sîntem chiar pe o linie undi a fost tranşeili... Pi urmă, ti duce maşina în sat, vezi şi acolo ci ai di văzut şi vin eu să te aduc înapoi... Tot am oliacă di răfuială cu dumnialor, de la obştie. Am să li aduc veşti bune !...

Fordul îşi zdruncină fiarele pe ponoarele unui drum de care.

Radu Comşa se răsuci să vadă : pe acolo, mai departe, era poteca pe unde urcau. Se auziră ferăstraiele ţipînd în tăcerea pădurii. Maşina încetini pe lîngă un convoi de scînduri. Domnul Lică Cartojan strigă ceva către oameni, făcînd cu degetul ameninţător.

Cărăuşii rămaseră cu pălăriile în mînă.

Pe urmă, şoferul slobozi iar, hurducîndu-i peste hopuri. Înconjură o împrejmuire de leaţuri ; roţile călcară pe pămînt moale cu rumegătură de lemn şi aşchii ; săltară pe linia îngustă şi ruginită ; intrară pe poarta fabricii şi se opriră, poticnindu-se, în faţa unei case albe, cu o inscripţie pe placa de lemn :

BIROU

În hambarele de scînduri, ferăstraiele spintecau văzduhul cu vaiete întrerupte.

Tăceau o clipă, începea altul, se întreceau într-un fel de chiote triumfătoare.

Domnul Lică Cartojan îşi frecă mîinile şi vorbi :

— Aiasta-i muzica ci-mi place ! Puiule, dacă vrei să te speli şi să te scuturi oliacă di colb, te duce Ticu în odaia lui. Îţi pregăteşte Lenţa tăti celi. Pe urmă, te plimbi undi-ţi spune inima ! Eu am de lucru o ţîră în cancilarie...

Radu Comşa îşi răcori ochii. Inima nu-l îndemna să intre în fabrica unde ferăstraiele despicau brazii cu miros iute şi ud. Se depărtă pe după împrejmuirea de scînduri, în pădure.

De la o potecă înainte, începu să-i fie cunoscut drumul. Pe urmă, iar nu-l mai cunoscu.

Aici fusese pădure ; e acum pămînt pleş, cu smeuriş. Se împiedică într-un capăt de sîrmă ghimpată, ca o capcană răsucită în vîrful unui par putred. Parcă mai la dreapta... Da, mai la dreapta... Acolo a fost bordeiul lor ; e o groapă scufundată în care au crescut bălării. Se ascunde un animal într-o gaură. Pe urmă

iată şi şanţul surpat ! Abia o adîncitură cu buzele rotunjite de ploi. O băltoacă. Tresări... Sunase „ştioc", ceva, ca un glonţ în pămînt. A fost numai o broască, ţîşnind în apa clocită !... Dar pe jos a găsit un cartuş de alamă verde-neagră. Tot pămîntul e presărat de sfărîmături de metal ; însă nu se mai văd sfărîmăturile, le-au acoperit muşchiul şi iarba.

Au murit aci oameni şi se aşteptau să se omoare ?

Tăcerea e ireală. Cerul înalt. Numai în vale gem ferăstraiele.

Aici a fost locul cel mai apropiat între tranşee. De aici privea el la şanţurile nemţeşti cu lăcomie şi cu zvîcniri scurte în inimă... Din movila de pămînt atîrna zdreanţa unui sac negru şi putred. Le părea atît de misterioasă tranşeea aceasta din faţă !... Acum poate vedea, în sfîrşit, ce e acolo.

A mers. Un şanţ dărîmat ca şi celălalt, cu vrejuri şi spini.

N-ar fi crezut niciodată că erau atît de aproape ! O piatră zvîrlită mai tare ar fi ajuns de la unul la altul.

Şi încă o sîrmă peste care a călcat, în alt par putred : numai că e o sîrmă de a „lor". Un bordei de ofiţeri. A fost mai temeinic construit : a rămas gura întreagă.

În vizuinile acestea se pîndeau unii pe alţii ! Pe fîşia aceasta îngustă de pămînt, credeau ei că se dezlănţuie un cataclism cosmic ? N-a fost nimic ! Abia cîteva scurmături în ţărînă, pe care le-a cicatrizat vremea, le-au netezit ploile şi le-au înţelenit buruienile.

Numai morţii nu mai au nici o întoarcere.

Iar dacă s-ar întoarce, nu le-ar suna oare straniu ţipătul ferăstraielor retezînd lemnul, în vale ?

Radu Comşa se întoarse unde altădată a mai stat. La butucul de lîngă bordeiul lui, cînd citea scrisorile ; scrisorile de la Luminiţa.

În capătul acela, întotdeauna își găsea de lucru Stelian Minea, descifrînd ziarul, cînd el desfăcea plicul ; dincolo Bogdan Cernegură, cu fruntea în palmă...

Prin ce minune trunchiul a rămas ? E acum putred. Miroase a mucegai ; au crescut ciuperci din miezul umed. Cînd atinse una, se sfărîmă fragilă și fugiră gîngănii.

Cum au încăput oare în scorbura aceasta și cum au putut oare trăi ? Aveau două paturi ; acolo Ghenea a vrut odată să-i spună ceva și a tăcut. Poate era aproape să-și spovedească taina pe care a dus-o cu el. Erau aproape și aproape de moarte, dar nu se simțeau încă destul de aproape să-și spună într-adevăr ceea ce înăuntru îi rodea.

Nici o țipenie în tainica tăcere a sihlei, suspină muribund numai un ecou refugiat acolo din cine știe ce adîncuri. Rășina topită de căldură biruie mirosul răcoros al tufelor de mentă. Bîzîie țînțari în fîșiile de raze.

Pe aici cobora la „Casa Neamțului". A regăsit drumul.

Dar și zidul cel din urmă a căzut.

Cărămizile și treptele au fost cărate undeva să slujească la vreun adăpost nou. Ciudat : mai durează totuși flori sălbatice printre ierburi și recunoaște fire de legume. Pete rotunde și goale în pămînt arată pecingini în care n-a mai putut prinde viață nici o iarbă. Urmele focurilor vechi. De aici a plecat Mihai în cea din urmă zi. Și dincoace, într-o noapte, au hotărît aproape cu jurămînt, cînd se vor întoarce în cealaltă viață, să cheme la dînșii oamenii care-și împărtășeau necazurile în jurul tăciunilor. Soldatul Bocăneț, arătarea lui Mucenicu ; alții despre care nu-și mai amintește nici cum se numeau... Nu i-ar mai cunoaște și nu l-ar mai cunoaște !

Bate lin o talangă de turmă ; printre brazii de sus se ițesc pete albe pe celălalt munte. De acolo își purta săbiile de lumină proiectorul.

A pornit înapoi. Pe măsură ce se apropie, răcnetul ferăstraielor crește. Iar metalicul sfîșiat al pînzelor dințate de oțel, chiotul de biruință, amenință toată pădurea. Ele singure au pus stăpînire aci. Pădurea va fi pe încetul înghițită de baraca de jos.

Se aud acum și lovituri de secure, glasuri omenești, trosnetul copacilor prăbușiți. Pe urmă, strigătul laolaltă al oamenilor, cînd răsucesc un trunchi greu cu țapinele. Ecoul se întoarce ostenit după ce-a colindat toate văgăunile.

— Ei, puiule, cred că ți-o plăcut ! îl întîmpină frecîndu-și mîinile domnul Lică Cartojan. Păcat că pădurea-i cam stricată di ticăloșia ceia di război... Altfel ar fi fost o afacere și mai faină !

Domnul Lică Cartojan pășește peste butucii răsturnați, urmat de fratele mai mic, după cum puiul învață să iasă la vînat după vulpea bătrînă.

— Eu am avut o idee bună, puiule ! Am adus lucrători din Bucovina și din Maramureș. Iești așa sigur !... Pi-acolo-i lipsă și foamite, îs bucuroși că li dă cineva di lucru să cîștige o bucată di pîne. Am făcut ș-o cantină... Banu iese de la mini și să-ntoarce tot la mini !...

Domnul Lică Cartojan mai împărți cîteva ordine, mai ceru cîteva lămuriri. E vorba să se înceapă un parchet nou. Dintr-acela are să curgă mană.

— Aiștea-s niște brazi drepți ca lumînarea... Lemn fain ! Cît zîci, Ticule, să ne iasă dintr-o bucată ?...

Amîndoi frații fac socotelile. Brazii așteaptă resemnați, cu vîrfurile neclintite în cer.

— Acuma, drăguță, să ne întoarcem la fabrică ! Eu n-am isprăvit cu condicile mele. Dacă ți-i voia să pleci îndată, dau ordin șoferului... Eu îs di părere,

însă, să iei întîi masa cu noi... O pus Lenţa, cumnată-mea, nişte pui la fript, oliacă di brînză cu smîntînă, mai un vinişor... Nu vrei ? Eu nu te silesc ! Găseşti ceva de-mbucat şi la crîşmă, în sat...

Porunci şoferului să tragă Fordul.

— Numai, te rog, drăguţă, să mi-l trimeţi îndată înapoi !... Cum sfîrşesc aici, viu şi ieu să mă răfuiesc cu dumnealor... Şi pe disară, ieşti la noi !... Pregăteşte Lenţa nişte curechi cu raţă... Dormi într-un pat mai acătări, pe urmă, mîni dimineaţă, ieşti la gara...

Samovarul ţîşni iar peste hopuri şi şanţuri, coborîndu-l pe drum ocolit, în sat.

Cînd ajunse, Radu Comşa nu ştia unde să oprească. Abia acum îşi dădu seama că din satul cel adevărat nu cunoştea pe nimeni afară de mătuşa Ilinca şi — de ce-a scuturat aşa din cap ? — şi pe fata mătuşii Ilinca.

Cei care însemnau într-adevăr satul erau atunci înghiţiţi de numărul armatei : casele deveniseră cartierul cutărui ori cutărui ofiţer. Mai ştia că o parte din sat căzuse sub bătaia tunului, după ce-a fost rănit, cînd trupele s-au retras şi cînd numai după cîteva zile de luptă frontul a fost împins la loc.

Străbătu pe jos drumul de la un capăt la altul. Multe gospodării noi, altele lărgite. Nici un semn nu mai rămăsese că au spart pe aici obuzele. Viaţa se refăcuse îndată.

Copiii hăuleau pe uliţi. Îl lătrară cîinii o bucată de timp ; apoi se potoliră. Aici a fost cartierul şi popota ; şcoala e văruită proaspăt, poartă o inscripţie nouă. Cartierul căpitanului Pleşea. Şi dincoace, casa mătuşii Ilinca...

Radu Comşa avu o şovăire înainte de a deschide poarta. Fîntîna înalţă cumpănă nouă, acoperiş nou de şindrilă îmbracă şi casa ; dar florile de nalbă ca

şi atunci, se ridică pînă în streaşină. Un copil tăbîrceşte un pisic pe lîngă poartă ; o fetiţă cu ochi verzi.

Acolo e fereastra de la odaia „lui“, unde pe masă veghea muza Elegiei şi a lui Omir, Erato, atingînd cu degetul coarda nevăzută a lirei.

Îl întîmpină un bărbat spătos, în cămăşoi neîncins, care clădea un stog. Rezemă ţăpoiul de fîn.

— Aş vrea să vorbesc cu mătuşa Ilinca... rosti Comşa, uitîndu-se la fetiţa cu ochii verzi, ca să nu întîlnească ochii bărbatului.

— Hăhă ! Să fii dumneata sănătos, de cînd îi oală şi ulcele baba Ilinca !...

Radu Comşa rămase cu mîinile spînzurînd de-a lungul trupului.

Omul se dădu mai aproape, scuturîndu-şi fînul din păr.

— Poţi să-mi spui mie, domnule, dac-ai avut ceva cu răposata...

— Nu... N-am nimic de spus... Credeam... O ştiam de pe vremea războiului. Am trecut pe aici... Zic, să mă abat, să văd ce mai face...

— Atunci îi fi cunoscînd şi pe Catrina ?... S-o chem pe dînsa... Catrinăă-i !

O femeie cu pruncul la sîn se uită pe fereastra deschisă ; pe fereastra de atunci.

Încruntă privirea la străinul care vorbea cu bărbatu-său, dar nu-l cunoscu. Un tîrgoveţ cu un semn urît la gură.

— Catrină ! chemă încă o dată omul. Ce dracu moşmoleşti acolo, bre femeie ?...

— Îndată, Culai ! sună dinăuntru glasul, acelaşi.

— Rămîi sănătos, bade ! se întoarse deodată străinul. Eu numai pe răposata voiam s-o văd...

Omul închise poarta după el, şi fiindcă era gospodăros gîndi că trebuie să-i întărească leaţurile care s-au uscat şi joacă.

— Întreba de mă-ta, ierte-o Dumnezeu, acolo unde se află ! lămuri femeii care ieşise cu pruncul în braţe, netezindu-şi părul sub broboadă. Zice c-a cunoscut-o pe timpul războiului... Era chiar belit la obraz ; acela îi sămn de schijă...

— Şi ce-o plecat, parcă-l alunga cineva ? se miră femeia, desfăcînd din nou sînul şi potrivindu-l în gura copilului.

— Cine să-l ştie ? A fi avînd vo negustorie pe-aici şi-i grăbit omul.

— Avea un semn urît, săracu ! încheie fără nici o bănuială cea care se numise odată Catrinel.

Apoi omul apucă ţăpoiul şi se întoarse la stog ; femeia intră în casă.

Radu Comşa merse repede ; numai cînd fu departe domoli pasul. Razele cădeau vertical, se încingea arşiţa. Trecură scîrţîind trei care cu fîn, în colb.

Cînd văzu firma *„La infanteristul vesel"*, înţelese că aceea e cîrciuma despre care pomenise domnul Lică Cartojan.

Pe zugrăveala tinichelei, infanteristul vesel şi expresionist cinstea la o masă cu faţa prăvălată să i se vadă toate cele patru laturi, un pahar de vin din care zugravul înfăţişase în acelaşi timp fundul, gura şi o secţie transversală.

Înăuntru era răcoare, podelele fuseseră stropite cu apă. Două portrete de generali arhidecoraţi, care nu erau nici infanterişti, nici veseli în pozele lor solemne, priveau sever spre tejgheaua unde bonzăiau muşte pe o farfurie cu slănină uscată.

Domnul Gheorghiu îl primi, întinzînd pe masă un şervet curat din casă. Dar Radu Comşa abia atinse mîncarea ; i se oprea în gîtlej. Desfăcu ziarul rămas de dimineaţă în buzunar, după ce termină cafeaua cu miros de orz prăjit.

— N-ai tăiat nici astăzi, Gheorghiule ?

— Nu, părinte !... Mîni dimineaţă am să tai. Am cu grijă...

Părintele înaintă din prag, uitîndu-se cercetător la străin.

— Şi de cafea, m-ai uitat, Gheorghiule ! Poate avem drept să bem şi o cafea, dacă dă Dumnezeu şi ne vine veste bună de la Bucureşti...

— Nu v-am uitat, părinte ! Tot mîne... S-o dus nevasta la tîrg.

Părintele iar privi lung la străinul care citea un ziar. Îşi luă inima în dinţi :

— Ce mai scrie la gazetă, domnule, dacă nu te supără îndrăzneala mea ?

Radu Comşa împături ziarul, îl puse pe masă, la margine.

— Eu l-am citit, părinte ! Dacă vă face plăcere...

Părintele se apropie.

— Îmi dai voie : preotul Atanasie Livezeanu. Întrebam ca un sălbatic, aşa cum sîntem noi de pe la ţară, flămînzi să aflăm cîte-o ştire mai nouă... Ne vine poşta la două zile o dată şi cînd prindem cîte-o gazetă o cetim de-a fir-a-n-păr...

Părintele Atanasie trecu degetele prin caierul coliliu al bărbii.

— Sînteţi pe-aici cu vreo afacere ?

— Nu, părinte... Am făcut războiul prin locurile aceste şi am venit să văd cum arată acum.

Părintele Atanasie privi la semnele lui Comşa din obraz şi luă loc pe banca de lîngă perete, rezemîndu-şi o mînă în cîrja lustruită.

— Am înţeles eu dintr-o dată că acela-i semn de război, domnule !... Va să zică aţi venit să vedeţi satul nostru ? Dacă aţi făcut războiul prin pădurile noastre, atunci înţeleg... Poate aveţi chiar camarazi

şi prieteni îngropaţi pe aci? Multă tinereţe şi-a lăsat oasele în pămîntul nostru...

Radu Comşa recunoscu fără poftă de vorbă, că a venit să vadă şi morminte de prieteni.

Părintele Atanasie privi departe, cu ochii care vedeau în ceaţă.

— Acuma, domnule, vin rar oameni care să-şi mai aducă aminte... Înainte, la început, îndată după pace, îşi mai căuta unul un frate; văduva locul unde a fost îngropat bărbatul. Pe urmă s-au liniştit cu toţii! Pe om îl prinde viaţa îndată... Chiar mă gîndeam, domnule, că omul nu numai că uită morţii lui; dar poate n-ar fi bucuros să ştie că s-ar putea întîmpla minune să se întoarcă vreunul!... Gîndeşte-te dumneata, ce-ar fi să se scoale o dată atîta amar de morţi din război, într-o înviere numai a lor, şi să se întoarcă pe la case?... Crezi dumneata că ar găsi o mulţumire pentru dînşii? Iar pentru cei vii ar fi o mare bucurie să se pomenească cu aşa oaspeţi? Unii şi-au împărţit moştenirea; alţii au călcat cuvîntul lăsat cu limbă de moarte! Văduvele s-au măritat; copiii şi-au rînduit treburile după capul lor... Sculatul din morţi ar fi un nepoftit care să strice viaţa celor vii şi toţi n-ar şti cum să se scape mai grabnic de dînsul! Mă uit numai la cele ce văd aici în sat, la noi. S-a ridicat o lume de chiaburi, lihnită de ban şi iar ban, de pămînturi, de puţinul săracului. Cei puţini şi tari îi strîng de gît pe cei mulţi şi slabi, fiindcă aceia sînt împrăştieţi... Îi strîng de gît şi le smulg pîinea de la gură... Şi mă gîndesc amar pe urmă, că tot aşa se petrece în toată ţara, şi pe urmă la toate neamurile care s-au avut în duşmănie... Îţi vine să crezi cîteodată că dac-ar învia aceia de le scrie pe cruce „eroi“, de teama socotelilor, ar cere cei vii să scoată armatele şi să-i mai omoare o dată... Şi-ar striga mai grozav întru aceasta cei care i-au jălit atunci mai din

toată inima! Ar cere-o mai vîrtos, ca să nu mai vadă cumva înviaţii din morţi ce-a rămas cu vremea din jalea lor pe care-o credeau veşnică şi au uitat-o de parcă nici n-a fost!...

Părintele Atanasie îşi aşeză ochelarii şi se uită peste titlurile mari ale gazetei.

O împături la loc:

— Aşadar, domnule, zici că mi-o leşi mie? Îţi mulţumesc tare mult... Să crezi dumneata, îl duc acasă şi-l citesc dintr-un capăt în altul, literă de evanghelie. Şi pe urmă după ce-am sfîrşit, îmi pare rău că l-am citit... Îţi spun drept, domnule, că eu nu pot să pricep unde merge omenirea noastră!... Toţi spuneam că după ce s-o face pace, are să fie odihnă pentru toţi şi tihnă să se bucure de bunurile pămînteşti şi să caute şi de cele ale sufletului. Cînd deschizi gazeta, vezi numai că iar se adună fel de fel de conferinţe şi fac planuri şi se tocmesc, iară nici o nădejde de înţelegere nu se arată... Se pun alte biruri şi lumea se teme de alte urgii; poate să fie iar măcel; se vorbeşte de pe acuma despre alt război... Noroadele nu-şi mai găsesc astîmpăr şi oamenii îmi par că mai rău s-o înrăit! Ziceam că după întîmplările cumplite prin care a trecut, omul are să se întoarcă să-şi caute alinare în el. De unde această minune?... Mai lacom s-arată încă de cele pămînteşti şi parcă-i grăbit a nu lăsa cumva să mai trăiască şi alţii!...

Părintele Atanasie se uită mîhnit la un şirag de covrigi întinşi pe un băţ deasupra tejghelei, parcă de acolo avea să vină dezlegarea.

— Chiar la noi în sat, avem astăzi oleacă de frămîntare, într-un necaz cu cei care nu se mai satură... Este aici un domn, unu Lică Cartojan...

Radu Comşa ridică ochii.

— Iată, cu acest domn Lică Cartojan, ne judecăm noi de doi ani!... Au înjghebat oamenii mai nevoiaşi,

dar cu o osîrdie la muncă, au înjghebat o obştie aici, să taie dînşii pădurea... Ziceau că li se cuvine atîta, după ce le-au fost gospodăriile sfărîmate şi pămînturile doi ani călcate de armată... Pe urmă, oamenii au văzut că s-au cam pripit şi n-au putut strînge banii la vreme. Atunci a răsărit, nu ştiu de unde, domnu Lică Cartojan, să pună el banii cîţi lipseau, în dreaptă tovărăşie. Face contract cu obştea, începe lucrul; cînd au răsuflat oamenii să închege oleacă de bani, domnu Cartojan al nostru tot amîna: „Lăsaţi, oameni buni, că nu-i grabă şi nu vă pune nimeni cuţitu în gît!“ Oamenii se minunau ce noroc a dat peste dînşii să aibă de-a face cu un suflet, să-l pui la rană, ca al domnului Cartojan... Îşi prind ei cu banii alte nevoi: unu să-şi dreagă casa, altul să-şi roadă pămîntul care a fost bătătorit de cai, mai cumpără o vită... Pînă cînd într-o bună dimineaţă se trezeşte obştea cu citaţie, dată în judecată de domnu Cartojan cel bun să-l pui la rană, sub cuvînt că nu şi-a respectat la vreme contractul şi cere stricarea actului ca să rămînă singur stăpîn pe pădure...

Radu Comşa nu mai privea acum în ochii preotului, albaştri şi cu lumina slăbită.

Se uita ţintă în farfuria murdară, unde bîzîiau două muşte. Iar în sosul sleit şi dezgustător se vedea şi el hrănindu-se din dezgustătoarele rămăşiţe. Ştia amănunţit, din dosar, povestea părintelui Atanasie. Şi îşi spunea că la aceasta a fost, oricît, măcar la ultimul act care a pecetluit despoierea, complice.

Cînd pledase, obştea aceasta nu fiinţa pentru el decît o abstracţie, un adversar invizibil, într-un proces după toate formele legii terminat şi cîştigat. Acum îi apărea realitatea altfel; în carne şi oase; oameni cu necazurile lor şi oameni care au fost jefuiţi de un drept.

Părintele Atanasie îşi strînse gazeta:

— De asta, îţi spuneam eu, domnule, că sîntem într-oleacă de frămîntare!... Aşteptăm să ne vie din ceas în ceas telegrama ori omul nostru de la Bucureşti. Ieri s-a judecat procesul la Casaţie, poate s-o milostivi Dumnezeu să treacă dreptatea de partea noastră. Altfel ne lasă sărmani pe toţi, domnul acesta Cartojan! Telegrama văd că nu vine... Cu poşta noastră de la ţară, n-ai parte să afli nici dacă s-a îndurat Dumnezeu să-ţi mai lese zile bune ori dacă ţi-a luat răsuflarea...

Radu Comşa împinse de dinainte farfuria dezgustătoare.

Muştele zburară în cercuri scurte şi se întoarseră iarăşi la rămăşiţele sleite.

Părintele Atanasie îi strînse mîna, ca un om care s-a uşurat povestind un necaz celui dintîi întîlnit şi îi e recunoscător că a avut răbdarea să-l asculte.

— Şi îţi mulţumesc, domnule! arătă ziarul.

Radu Comşa roşi de-i rămaseră numai cicatricele albe; nu ştia încă părintele Atanasie ce fel de mulţumire i se cuvenea!

Din prag, preotul se întoarse către domnul Gheorghiu:

— Nu mă uiţi, fiule, mîne ?... Poate dă Dumnezeu şi avem diseară bucurie... De două zile eu nici n-am atins gura de mîncare. Dar ştii că nu-i vorba de mine. E pentru nepotu-meu, cel bolnav de piept...

Negustorul îşi aşeză covrigii, farfuria cu slănină uscată şi cuţitele de pe tejghea. Vorbi către străin:

— Bietu părintele nostru, de cînd cu procesu ista, pot zice că nu mai ştie ce e aceea somn şi mîncare... La el au venit oamenii să-i ceară sfat cînd au pornit obştea şi acuma se ştie cu răspundere pentru toţi nevoiaşii din sat... Dară lui domnu Cartojan nici nu-i pasă! El se are bine cu subprefectu, cu prefectu şi se are bine cu toţi cîţi împart legea. Mi-am vîrît şi

eu economiile la obştie!... Acum, să vedem ce răspuns vine. Dac-am pierdut, putem spune că ni s-a dus munculiţa noastră pe gîrlă şi că trebuie s-o începem din capăt...

Domnu Gheorghiu scoase un carnet cu scoarţe de muşama vărgată din saltarul tejghelei şi se scufundă în socoteli misterioase, cu plumbul violet, pe care îl tot muia în gură.

În jurul lui Radu Comşa se adunau muştele ca în jurul unei putreziciuni.

Cele două portrete ale generalilor priveau cu plictisită indiferenţă la socotelile din carnetul vărgat. „Acuşi vor afla toţi", gîndi Radu Comşa şi îi fu ruşine că tot satul, şi părintele Atanasie, şi domnu Gheorghiu cu economiile lui, îl vor vedea plecînd alături cu domnul Lică Cartojan, în maşina lui care trăncăneşte de trezeşte toţi cîinii, şi vor şti poate că el l-a ajutat la judecata din urmă.

Plăti — schimbînd o hîrtie nouă, din cele de la domnu Lică Cartojan.

Iar drumul la cimitirul de sus, în soare şi sub ochii ţăranilor din ogrăzi, fu lung, cum nu l-a ştiut.

Trecu puntea pîrăului unde era scăldătoarea lor. Albia se schimbase; unde fusese zăgazul erau numai pietre uscate şi albe. Mlada era roasă de o turmă. Apa se risipise pe prunduri, în aţe subţiate de secetă.

Poteca ducea numai pînă la cimitirul satului cu cireşi bătrîni şi tei, şi cu bisericuţa de scîndură acoperită cu şindrilă neagră. De acolo înainte, spre celălalt cimitir militar, cărarea se astupase: nu mai călca picior omenesc. Morţii erau cuprinşi de ierburi şi de uitare, în marginea fîneţei.

Gardul de sîrmă era spart, un viţel ridică botul şi-l privi cu ochi umezi, miraţi.

Din podeţul de scînduri se desfundară bîrnele; o rezemătoare căzuse atîrnînd într-un singur cui. Crucile erau astupate de iarba înaltă şi grasă. Ploaia mîncase din ele. Vînturile le culcaseră. Pămîntul era pe alocuri scufundat, răscolit de muşuroaiele cîrtiţelor. Făpturile oarbe, ale întunericului, şi-au săpat hrubele lor printre oase de morţi.

Radu Comşa căuta numele. Nu se mai citeau decît cîteva. Soldaţi necunoscuţi erau acum aproape cu toţii. Găsi crucea căpitanului Ionescu: „Ce e aia moarte? Ce e aia veşnicie?" Crucea se prăvălise strîmbă. O apăsă cu pieptul în pămînt, să-i mai dea viaţă de un an. Nu descoperi mormîntul lui Ghenea; putea fi oricare dintre cele fără nume: „Dacă ne vom întoarce vreodată de aici, Comşa, avem o mare datorie..."

Radu Comşa se văzu între aceşti morţi ai vieţii lui moarte, avocatul domnului Lică Cartojan.

Şi mai căută încă, de la cruce la cruce... „Vreau să rămîn acolo, între soldaţi." Oasele lui Mihai Vardaru erau aici, între soldaţi. Crucea lui ca toate, iarba înaltă ca peste toate.

Viaţa Vardarilor continua departe de oasele putrede ale acelui copilandru îngropat aici. Inspecţiile domnului ministru Alexandru Vardaru; proiectele de organizare ale domnului ministru Vardaru; tratativele domnului ministru Vardaru pentru un mare împrumut de refacere în străinătate, domnul ministru Vardaru prezidează adunarea marilor petrolişti... Mihai, care se simţea despărţit de dînşii fiindcă *aici* învăţase să gîndească şi să simtă altfel decît dînşii, fiindcă îl dureau atunci cele ce nu-i dureau pe dînşii — ce-ar face oare acum dacă ar trăi? Ce-ar fi ajuns? Nu s-ar fi întors oare de mult la dînşii, la matca Vardarilor?

Oare moartea, judecînd acum lucid, oare moartea n-a fost mai generoasă cu el fiindcă l-a păstrat așa tînăr, cu elanurile de-atunci ? Nu-i mai bine pentru el așa și aici ?

Radu Comșa se gîndi întîi să smulgă spinii cu canafuri violete de pe mormînt. Dar nu-i smulse. Mihai l-ar fi mustrat : Să-i rămînă groapa în uitare, cum în uitare sînt și celelalte gropi ale tuturor. Nu, nu merita acel copilandru cu plăpîndele-i pîlpîiri atît de străine Vardarilor ; nu merita să cadă iarăși pradă lor, ca să-l modeleze și să introducă ordine în el epitropul și veșnicul administrator delegat al familiei, Alexandru Vardaru !

Mai bine așa ! Mai bine aici.

Morții rămîn cum au fost. Nu putrezesc pe picioare.

Singuraticul pelerin la mormintele uitate rămase neclintit cu ochii în pămînt.

O pasăre argintie, înșelată de nemișcarea lui, pogorî pe un vîrf de sîmziană, se legănă și, cu un piuit, zbură în alt vîrf de iarbă înspicată.

Zburau albine cu pungile încărcate de polen în iarba coaptă. Fîneața cînta de zumzetul gîzelor. Soarele se înclina spre culmi.

Nici o suflare ; numai vițelul fumuriu păștea mai departe, cu botul în iarbă.

Acum morții erau încorporați cîmpului, făceau parte din fîneața grasă. Nici o abatere ; tăcerea numai, nemărginită, și cerul boltit... Dacă s-ar ridica toți de aici, să se întoarcă spre cei la care li s-au oprit gîndul ultim în spaima morții, nimeni nu i-ar mai primi !

S-ar umple lumea de prea mulți strigoi !

Radu Comșa chemă din pămîntul cu flori și cu scaieți chipul tînăr și luminos al lui Mihai. Și întîia oară după mulți ani, nu-i mai veni amintirea hidoasă

cu viermele vîscos în ochi ; ci Mihai acel de pe treapta de piatră, în poiana cu dungi lucii pe iarba lucioasă, ca semne trase cu unghia pe-o catifea verde. A ridicat atunci ochii de copil care-a plîns : „Am să-ți spun altă dată !... Acum nu mai are nici o însemnătate."

Ce știa oare acum numai pentru el ?

De acolo nimic nu mai străbate la nimeni — iar aici e numai pămînt peste oase părăsite.

3

Stelian Minea împături biletele. Numără restul, îl numără îndelung, ticăit, ca orice provincial venit în capitală cu buget limitat, din care trebuie să stoarcă maximum de desfătări cu minimum de speze.

Margareta avea de ce să fie încîntată. Programul ei se realiza întocmai ; o seară la Operă, una la Național, una la Teatrul Mic. Numai de s-ar ține croitoreasa de cuvînt, să-i fie rochia gata în termen ; iar pălăria, numai de n-ar trece peste o mie opt sute.

Altfel, Stelian Minea știa că n-are să-i mai tihnească aceste trei zile.

Căci grijile lui erau acum de această natură, de doi ani, de cînd se însurase. Adică mai exact, de cînd fusese însurat printr-un complot, vast, tenace și subtil, al coconetului de toate vîrstele și toate categoriile din orășelul unde căpătase catedra definitivă.

La Bulevard, ceasul arăta trei.

Îi mai rămîneau, așadar, patru ore de libertate.

Margareta se dusese la o prietenă ; iar Stelian Minea regreta din tot sufletul că nevastă-sa nu are mai multe asemenea prietene aci. Tovărășia ei pe

stradă devenea un supliciu. Mai întîi, era cu un lat de palmă mai înaltă decît dînsul, scandalos de voinică şi de rumenă. De cîte ori becisnicul ucenic al lui Bergson arunca ochii, fără voie, în geamul vitrinelor, se vedea pereche reflectată grotesc ; el mărunt şi firav, ea înaltă şi zdravănă ; ca o mamă cu odrasla convalescentă, ieşită la plimbare. Pe urmă, îi zgîria dureros nervii felul ei de a vorbi tare şi vulgar ; staţionarea îndelungată la vitrinele parfumeriilor, modistelor şi pantofăriilor ; aerul de agasată plictiseală cînd îndrăznea şi el să se oprească la fereastra unei librării ; luxul vestimentar de gust îndoielnic ; tot ce-i ofensa discreţia cu care fusese învăţat să se strecoare prin viaţă, atrăgînd cît mai puţin luarea-aminte a semenilor.

Intră la Alcalay. Alese cîteva cărţi, numai după îndelungă chibzuială, cu aceeaşi preocupare să nu depăşească suma prevăzută în acest redus capitol bugetar.

La ieşire, se izbi piept în piept, cu Onisfor Sachelarie.

— Onisfor !

— Steliane !

Se îmbrăţişară ca şi altădată şi se depărtară cu un pas îndărăt, unul de altul, să se contemple după atîţia ani. Exact ca odinioară într-o noapte de viscol, în Iaşii refugiului... Amîndoi se arătară satisfăcuţi de examen. Toată înfăţişarea indica o prosperitate mediocră : stabilizarea definitivă în marele anonimat.

Onisfor Sachelarie purta guler tare, haină neagră şi corectă ; Stelian Minea îşi spuse că reprezintă acum tipul desăvîrşit al ardeleanului rigid şi solemn, cum îl zeflemiseau caricaturile şi anecdotele timpului. Îl întrebă, dacă nu e cumva deputat sau director de bancă.

— O, nu ! se apără Onisfor Sachelarie. Noi rămînem încă osîndiţi la opoziţie îndelungă !... Din pită unsă mîncă numai netrebnicii care vi s-au vîndut vouă, pentru blidul cu linte.

El, deocamdată are numai un birou avocaţial într-un oraş din nordul Ardealului, unde se bucură de o clientelă serioasă şi sigură. A venit la Bucureşti, în interesul unui asemenea client, şi de trei zile colindă ministerele.

— Ci, tune-i mama dracului de excelenţe, că nu poţi ajunge pînă la ele, parcă pe toţi i-a făcut mă-sa grofi !... Mă cuget, durere, că şi ardelenii noştri s-au ciocoit drăguţii de ei, încă mai năstruşnic, de îndată ce ajung domni... Adăşti trei audienţe, pînă se milostiveşte să-ţi primească chipul şi să-ţi asculte năcazul, ca să te amîne la ziua mai de apoi !...

Stelian Minea îşi şterse ochelarii bombaţi, ca să-l admire mai din plin.

Glumi, cu eterna şi binevoitoarea lui dorinţă de împăciuire :

— Va să zică, ne regăsim pe aceleaşi poziţii, dragă Onisfoare ? Regăţeni şi ardeleni ! Nu mai încăpeau unii de alţii... Să ne scoatem ochii mai adînc, că nu degeaba sîntem fraţi !

Celălalt încruntă sprîncenele stufoase şi făcu un semn de lehamite : Mai bine să nu mai vorbim despre chestiunea aceasta !

Îi propuse altceva. Mergea tocmai la madam Czvimbrovskich, madam Cimbru, unde îşi are un nepot în gazdă. Madam Cimbru a murit. Nava cu pasagerii altei generaţii o conduce acum Lisbet, care şi-a găsit un bărbat în sfîrşit ; un om de poliţie, care se îmbată şi o bate. Dacă Stelian Minea e curios să revadă veranda mesei lor de altădată şi să cunoască succesorii în discuţiile lor aprinse de odinioară, Onisfor Sachelarie îl invită să-l întovărăşească în

trăsură, pînă acolo. „Te avizez că ai să petreci o jumătate de oră interesantă poate, dar neplăcută !... Junii din generaţia nouă n-au nimic sacru... Respectiv, distrug tot şi arată faţă de înaintaşi necuviinţă şi dispreţ !"

Stelian Minea primi. Nu-l speria pînă într-atît furia iconoclastă a acestei generaţii incriminate. Îl ispitea deopotrivă, perspectiva de a revedea veranda proiectelor grandioase, cît şi dorinţa de a mai gusta din fructul acum interzis, al controverselor acerbe pe altă temă decît a chiriei, a preţurilor, a coşniţei de la piaţă.

În urbea lui, toţi cunoscuţii erau toropiţi într-un neant de abrutizare. Jucau cărţi, nu discutau despre altceva în afară de politică — ce flămînzi vin la putere şi ce sătui pleacă — se înfundau la chefuri imbecile, înveselindu-se foarte, la aceleaşi glume repetate cu o monotonie care ar fi desperat şi pe eroii lui Caragiale ori ai lui Cehov.

Toată viaţa lui era ternă şi leşietică. Acasă îl aştepta o femeie gureşă şi hărţăgoasă, plîngîndu-se etern de obrăznicia slugilor şi de scumpete, zeflemisindu-şi cu neîndurata superioritate a mediocrităţii practice bărbatul prea jigărit şi timid — un om de nimic, un filozof ! „Filozof" — era şi epitetul de derîdere, cu care îl întîmpinau colegii în cancelaria liceului ; precum şi circumstanţa atenuantă, pe care concetăţenii crunt înarmaţi pentru viaţa lor de larve, o acordau acestei fiinţe şubrede, cu capul mare susţinut pe un gît ca un vrej, trăind în lună şi preocupat de abracadabrante idei generale, ce nu ţin de foame. „Lăsaţi-l pe bietul Minea, că e un d-ăla... în sfîrşit, mă-nţelegi... un filozof !"

Diagnoza era în acelaşi timp protectoare şi compătimitoare, cum se cuvenea unui exemplar de umanitate dezarmat şi cu responsabilitatea redusă.

O discuţie în veranda lui madam Cimbru îl ademenea deci cu atît mai vîrtos, ca o temerară incursiune în trecut, o chemare a păcatului vechi ; întoarcerea măcar pentru o clipă într-o lume care-a fost cîndva şi a lui, iar acum e scufundată pentru totdeauna într-un paradis irevocabil pierdut.

Trăsura îi purta pe străzile întortocheate, cu acoperişuri din ce în ce mai joase şi cu grădini din ce în ce mai largi.

Amîndoi se răsuceau să descopere vechile staţii de tramvai, haltele de încrucişare, casa unde stătea un fost coleg.

Din nou, centrul Capitalei se îndepărta cu larma asurzită, şi totul relua o înfăţişare calmă şi somnolentă de oraş provincial. Ici-colo, se înălţaseră clădiri uriaşe cu cîte cinci şi şase etaje. O asemenea construcţie, cu zidurile roşii neisprăvite şi cu punţile schelelor prăfuite de var, li se păru o prezenţă deplasată şi insolentă peste drum de casa lui madam Czvimbrovskich.

„Asta strică tot farmecul străzii ! gîndi Stelian Minea. Miroase a parvenitism."

Şi intră în verandă nu fără oarecare emoţie.

Cu toată miopia, recunoscu îndată, în perete, tabloul : *Linişte domneşte în Varşovia* şi portretul domnului Anton Czvimbrovskich, ciocnind sticla de rom cu doi prieteni necunoscuţi la bîlciul din Nămăeşti.

Nepotul lui Onisfor Sachelarie bătu călcîiele, se îndoi de mijloc şi salutînd ceremonios, după moda chezaro-crăiască, încă în vigoare în Ardeal, se prezintă lui Stelian Minea :

— Liviu Moldovan !

Apoi, prezintă ceilalţi patru camarazi : Petruş Dumba, cu părul zbîrlit a harţă şi ochii albaştri ; Matei Sărăţeanu, în costumul unei echipe celebre de

fotbal, cu genunchii goi şi tricoul vărgat, alb şi portocaliu, proaspăt întors de la o întîlnire de antrenament; Leon Constantinescu, pierdut într-o imensă pereche de pantaloni charleston şi Nadia Ciobanu, persoană asexuată şi plină de siguranţă în mişcări, întinzînd mîna fără să scoată ţigara din gură.

Stelian Minea păstră pentru el remarca involuntară, că pe „vremea lui" nici o studentă nu se încumeta atît de liber, să participe singură la o adunare între colegi, cu ţigara în colţul buzelor.

Toţi tăcură, stingheriţi de aceşti intruşi.

Nadia Ciobanu aprinse o nouă ţigară de la cealaltă sfîrşită; îşi făcu de lucru răsfoind o carte de anatomie.

— V-am întrerupt, desigur? căută să încălzească atmosfera Stelian Minea. Vă rog să continuaţi!... Masa aceasta şi pereţii aceştia ne cunosc bine, pe prietenul Onisfor Sachelarie şi pe mine... Ne-am pierdut multe nopţi, aici, împărţind firul de păr în patru. Am cedat mîna!... E rîndul dumneavoastră acuma!... Ca în goana torţelor, dacă vă amintiţi, la vechii elini unde făclia trecea din mînă în mînă...

Toţi surîseră de politeţe şi tăcură.

Studenta cu părul tuns schimbă cartea de anatomie, pe un roman, şi pe sub gene, o clipă măsură cu o înveselire interioară chircitura aceasta cu fruntea de hidrocefal şi cu ochelari de miop, vorbind cu atît de imprudentă dezinvoltură despre un exerciţiu sportiv, unde se cere agerime, vigoare şi altfel de trup. Şi-l închipui gol ca alergătorii greci, gîfîind cu torţa în mînă ridicol şi pipernicit, cu membrele lui de păianjen printre ceilalţi concurenţi, care toţi vor fi fiind, desigur, cu pieptul lat, cu muşchii în fus şi cu tendoanele elastice, ca Matei Sărăţeanu, de faţă.

Comparaţia fu zdrobitoare pentru Stelian Minea. Noroc că anacronicul dascăl de provincie nici n-o bănuia!

Îşi potrivise ochelarii mai bine să revadă ca un vechi prieten, amănunţit, tabloul episodului din Varşovia, la al cărui spectacol lăcrima domnul Anton Czvimbrovskich, leahul pribeag, în ceasurile cînd romul şi mastica, secărica şi drojdia, îl predispuneau la elegie...

Se întoarse către Onisfor Sachelarie:

— De cîte ori nu mi-am amintit eu tabloul acesta pe front! Era destul să-mi răsară în minte, ca să-mi evoce îndată una din fericirile calde şi nostalgice după care suspinam toţi atunci; confort, casă, calm, cum credeam că n-o să le mai revedem niciodată, după război!...

Pe urmă, către ceilalţi novici:

— Trebuie să ştiţi, domnilor, că aici ne-a găsit mobilizarea în august 1916... Pentru noi, casa lui Madam Cimbru e un monument istoric...

Tinerii luară act, cu indiferenţă, de acest fapt important.

Pentru dînşii războiul însemna un eveniment prea îndepărtat, mai mult abstract. Sfîrşitul unei epoci şi începutul unui alt ev, cum sînt delimitate capitolele în manualele de istorie.

De politeţe, şi cu o abia bănuită intenţie de persiflare, tînărul cu genunchii goi şi cu piept de luptător întrebă:

— Aţi participat la război?...

— Evident! răspunse Stelian Minea. Din şase cîţi ne aflam aici în 1916, nici unul n-a lipsit!... Şi doi au căzut: Boroş în Ardeal, Lăscăruş Codreanu la Argeş...

Studenta alungă de sub ochi pagina din romanul suprarealist împrumutat de colegul cu pantaloni

charleston, ca să şi-l imagineze pe domnul acesta, ugilit ca un pui de curcă, sărind peste meterezele tranşeelor, răcnind şi zvîrlind cu grenade în atacuri, repezindu-se printre baionete şi tăind drum cu arma în piepturi omeneşti.

Imaginea fu imposibilă şi absurdă. Închipuirea refuza s-o accepte.

Stelian Minea trase un scaun, fără să fi fost invitat. Şi fără să gîndească, se aşeză la locul care era al lui.

Îndată se simţi cum a fost.

Contactul material al mesei, cu muşamaua vărgată sub cot, îi dădu senzaţia că ieri s-a ridicat de acolo şi că nu face decît să continue ceea ce au lăsat întrerupt. Prezentul mediocru şi ireparabil, nevasta rea de gură şi autoritară, sura existenţă de provincie, cu orice perspectivă închisă, ca de un zid opac, colegii de cancelarie cu intrigile, cu aerul lor superior şi protector, glumele crude ale elevilor ; toată realitatea aceasta fu suspendată printr-o magie.

El, cel adevărat, era numai acesta de aici.

Privi la fiecare dintre cei de pe pat şi de la masă, ca să le reconstituie după fizionomie firea şi preferinţele. Era într-adevăr o lume nouă şi necunoscută ! Dar nu-l intimida...

— Prietenul Sachelarie m-a prevenit că vom găsi aci un cap de pod ocupat de inamic... O atmosferă ostilă !... Dînsul crede că deşi ne despart numai zece ani, alcătuim două generaţii atît de străine şi de duşmane, încît nu există nici o punte de reconciliere... Sînt sigur că prietenul Sachelarie se înşală ! Oamenii se schimbă, dar ideile rămîn aceleaşi !... Oamenii şi sistemele. Nimeni n-a gîndit ceva nou de la Platon încoace...

Cel care opuse îndată altă părere fu Petruş Dumba, studentul cu creasta părului zbîrlită a harţă :

— Am înţeles îndată că dumneata ai fost cel care te-ai înşelat, nu domnul Sachelarie !... Noi ne-am mai întîlnit o dată cu domnul Sachelarie şi am discutat atît de înfocat, încît a plecat supărat ! Atunci am aflat de la dînsul cîteva din părerile dumitale, căci, pentru dumneata, domnul Sachelarie are mare admiraţie şi iubire... Am înţeles că eşti un occidental, unul din învăţaţii aceia sceptici şi idealişti, care, pînă acum cîţiva ani, juraţi pe cărţile lui Bergson. Şi e destul atît, ca să înţelegem că ne despart nu zece ani, ci o jumătate de secol, un secol, nu un secol, mai mult încă !... Între noi este Voltaire...

Stelian Minea îşi aruncă în treacăt, sub sticla bombată a ochelarilor, privirea la studentul cu pantalonul charleston, între el şi care se afla Voltaire.

Petruş Dumba îi surprinse privirea şi îi ghici gîndul.

Vorbi îndată în numele tuturor :

— Desigur, dumneata ne găseşti adunaţi prea din toate colţurile lumii, ca să apărem ca o unitate constituită. Şi nici nu sîntem... Eu n-am jucat niciodată charleston ca scumpul meu camarad Leontin, de o pildă, în schimb am fişă la siguranţă, ceea ce el n-are şi nici nu-l doare... Dar ne strîngem cot la cot cînd ne aflăm în faţa dumneavoastră ! Fiindcă dumneavoastră, pe noi, nici nu încercaţi să ne înţelegeţi şi ne condamnaţi din oficiu ; iar noi, pe dumneavoastră, vă înţelegem şi tocmai de aceea vă dezaprobăm... Sînteţi laşi.

— Fiindcă nu sîntem bolşevici în stare de rebeliune faţă de ordinea acceptată a statului ? întrerupse Onisfor Sachelarie. Ce ştii dumneata despre laşitate şi bravură, cînd n-ai cunoscut riscul permanent al morţii?

— Lasă asta ! interveni Stelian Minea, fiindcă nu-i plăcea niciodată să se pomenească despre faptele lor din război. Sîntem laşi ?... Să vedem de ce ? Îţi spun

drept că e o acuzaţie nouă şi sînt foarte curios să ne auzim rechizitoriul...

Tînărul cu bluza neagră înţelese că a mers prea departe.

Se simţi dator să atenueze acuzaţia.

— Vorbim, în afară de persoane, nu e aşa ? Vorbesc despre dumneavoastră, despre cei de aci... şi despre cei din toată Europa ! Camarazii dumneavoastră de arme, aliaţi sau inamici... Aţi capitulat singuri ! Aţi cîştigat victoria şi pe urmă n-aţi ştiut să o duceţi pînă la sfîrşit. Cînd v-aţi întors din război n-aţi ştiut să smulgeţi frînele omenirii din ghearele profitorilor şi să vă luaţi o răspundere. V-aţi temut de viitor ca femeile de şoareci... Acum toată viaţa vă e o succesiune de regrete ! Viaţa vă stătea înainte şi aţi căutat-o în urmă... Te întreb, domnule Minea, dacă nu e un spectacol ruşinos, cel de la Liga Naţiunilor şi de la toate congresele care mai durează şi acuma ?... Cîrpesc şi ciopîrţesc tratatele iniţiate de ani de zile, se tocmesc şi mai lasă de ici unul şi de colo altul ; ca şi cum binele omenirii poate să vină numai de la aceste chestiuni de cărbune şi despăgubiri.

— Ştii că eşti curios, dragă domnule ! se miră Stelian Minea. Ce vină am eu, de la catedra mea obscură dintr-un orăşel ticălos, că premierul Franţei şi cancelarul Germaniei se tocmesc la Liga Naţiunilor ? Pot eu să fac ceva ?...

— Acum nu ! reluă înverşunat, studentul din Deltă. Acum e prea tîrziu ! Dar aţi fi putut... Căci vina de aici porneşte. Aţi capitulat şi aţi lăsat să vă conducă acei care refuzau să înţeleagă că omenirea cere o schimbare... I-aţi lăsat pe dînşii, şi ei se încăpăţînează să creadă că un cataclism ca războiul n-a dezlănţuit alte crize decît deprecierea monetară şi problema refacerilor ! Ei nu pot vedea nici că există o revoluţie a conştiinţelor ; nici cauzele care au dus la schimbările formelor de guvernămînt, la crize economice şi la îndîrjirea luptei de clasă... O republică nu-şi face cetăţenii mai fericiţi decît un imperiu, şi fericirea aceasta nu poate să o dea o reformă fiscală atîta vreme cît aceiaşi profitori se îmbuibă din truda mulţimilor muncitoare, ţinute în beznă ca sclavii care vîsleau la auritele galere ale proconsulilor din antichitate... Aceasta o spuneaţi singuri înainte de război şi aţi uitat-o ! O regăsim în toate cărţile care în timpul războiului justificau războiul. Atunci făgăduiaţi altă lume, spuneaţi şi eraţi siguri că luptaţi pentru altă lume, şi acum vi s-ar părea cea mai mare fericire să reconstituiţi lumea cea veche, aşa cum a fost ea înainte... Sînteţi nemulţumiţi şi nu ştiţi de ce ! Doriţi ceva, şi nu ştiţi ce !... Iar situaţia vă este agravată, fiindcă nici o generaţie n-a mai avut ca dumneavoastră, posibilitatea de a da vieţii pecetea pe care aţi fi voit-o... Toţi, cînd v-aţi întors de pe front : român, francez, neamţ, toţi aveaţi dreptul să realizaţi omenirea pentru care aţi combătut, aşa cum au cutezat ruşii şi sînt pe cale s-o facă, bineînţeles, cu toate durerile facerii... Nimeni n-ar fi îndrăznit să vă conteste acest drept ! Nici n-ar fi avut puterea materială să o facă... Şi aţi dezertat unul cîte unul !... Acum, alungaţi şi lăsaţi pe dinafară, atribuiţi vieţii în sine, ca unei fatalităţi, deprimarea dumneavoastră interioară ; trăiţi meschin, vă văietaţi ; aveţi frică şi ură de viaţă ! Şi vă scandalizează că noi vrem să ne trăim viaţa, aşa cum o înţelegem...

— Da ! Dans, sport ! întrerupse cu dispreţ Onisifor Sachelarie.

— De ce nu ?... Dans, sport pentru unii. Şi celelalte pentru alţii... Nu se exclud !... Fac parte din viaţă. Lumea dumneavoastră era livrescă. Nu-şi scotea nasul din cărţi, şi din pricina cărţilor, nu

vedea şi nu trăia viaţa... Ori oameni rebegiţi să-i culci cu o suflare ; ori oameni invadaţi de grăsime... Pe cînd noi, sîntem tineri şi însetaţi de o altă lume pe care o vom clădi. O lume pe care, bineînţeles, nu o puteţi admite şi n-aveţi s-o puteţi suporta, căci nimic nu este mai greu decît să faci pe oameni să accepte o fericire nouă... Le trebuie cea morfolită de veacuri !... Tînjesc după ea...

— Vă invidiez dacă puteţi crede că din anarhia aceasta poate să iasă o omenire nouă ! rosti fără convingere Stelian Minea.

— Anarhie ! Nimic nu seamănă mai mult cu o casă în ruină decît una care se construieşte. Ni se pare că o spune nu ştiu ce poet, din favoriţii amicului Leontin. Şi o verific aceasta în fiecare zi, privind cum se înalţă casa din faţă... Nici o obiecţie nu putem face, nici arhitectului, nici lucrătorilor, pînă cînd nu vom vedea-o gata...

Petruş Dumba întinse picioarele, privindu-şi vîrful ghetelor şi aşteptînd de la Stelian Minea o apărare a lumii sale.

Dar Stelian Minea tăcea, turtind vîrful unei ţigări stinse.

Tot ce ar fi avut de spus îi părea inutil.

Se simţea într-adevăr ostenit, ca un om care a trăit un veac şi nu mai are nimic, nici de spus, nici de făcut, nici de dorit.

Ceilalţi începură să vorbească în şoaptă despre lucruri care îi priveau numai pe ei.

Nadia, după ce ascultase tot timpul cu ochii numai la Petruş, se întreba de ce nu-l poate iubi pe el, care înţelege atîtea, care ştie atîtea şi pune atîta pasiune în toate ; pe el care o iubeşte cu atît de tăcută deznădejde ; şi de ce se simte irezistibil atrasă de Matei Sărăţeanu, care, deşi e mai frumos şi puternic, e atît de plat în gîndire ? Parcă nici nu gîndeşte. Poate

că nici nu gîndeşte într-adevăr. Matei Sărăţeanu o învălui cu privirea şi ea rămase cu zîmbetul îngheţat pe buze, ca porumbiţa magnetizată de şarpe.

Onisfor Sachelarie intră cu nepotul într-o cameră cu fereastra la stradă, să-i dea sfaturi şi ceea ce aştepta nepotul mai mult : bani de buzunar.

Stelian Minea se simţea cu desăvîrşire străin ; se ridică de pe scaunul şi de la locul „fost al lui". Întrebă, dacă n-ar putea-o vedea pe Lisbet, vechea sa gazdă.

— Nu cred că e „vizibilă" ! lămuri cu o înveselire, Leontin, cel cu pantalonii charleston. I-a venit jupînul cu chef şi l-am auzit muştruluind-o ca la poliţie... Acum el sforăie şi ea plînge ! Pe urmă el are să se trezească, şi ea are să-i fiarbă o ciorbă de potroace... E un tip şic, jupînul, *costaud*[1] şi ştie cum trebuie să se poarte cu femeile. Nu le caută în coarne. Le pune coarne ! Şi din cînd în cînd le mai adaugă şi oarecare cucuie, vînătăi, ghionturi în coastă.

Stelian se gîndi că Lisbet ispăşeşte crunt rătăcirea tinereţii. Îşi aminti :

— Şi Toni ? Mai există Toni ?

— Oho ! Şi încă cum există ! Cel mai teribil brigand al cartierului. Cînd e jupînul aci, nici el nu-i „vizibil". Nu vor să se vadă, ca luna cu soarele.

Onisfor Sachelarie apăru întovărăşit de nepotul pe a cărui figură se vedea strălucind toată satisfacţia că suma de buzunar n-a dezminţit aşteptările. La spatele lui Onisfor, făcu un semn camarazilor, cu latul palmei pe obraz, că „l-a ras". Căci pentru el, Onisfor Sachelarie nu era decît un unchi cam caraghios şi pedant, strîmt la minte, dar în definitiv generos la pungă. Nepotul se dovedea din altă stofă, mai elastică ; se „regăţeniza" mai uşor.

---

[1] Solid, robust (fr.).

Își luară rămas bun.
— Mai veniți pe la noi, cînd treceți prin București ! se simți dator să-i invite fără vreo intenție malițioasă studentul cu părul răzvrătit. Madam Lisbet are să regrete că nu v-a văzut !... Ne vorbește întotdeauna cu mare stimă, despre dumneata, domnule Minea.
Stelian Minea încercă să glumească :
— Sper că ea nu-i atît de vrăjmașă, ca dumneata, generației noastre.
— De ce ? Discuția n-are supărare !... N-am vrut să vă ofensez cu nimic...
La spatele lor, cînd coborau scările, Leontin, cel cu pantalonii charleston și cu părul lins, repetă gestul lui Liviu Moldovan la spatele unchiului.
— Bravo ! L-ai ras !...
În trăsură, Onisfor se întoarse către prieten :
— Ce dracu tăcuși și tu, toată vremea ? N-ai găsit nimic să-i pui la respect ?...
Stelian Minea privi șiragul caselor fără să răspundă. Într-adevăr, făcuse figură de idiot.
Acum abia îi apăreau, numeroase și nedezmințite, toate argumentele pe care le tăcuse adineauri. Onisfor Sachelarie își spuse că prietenul s-a abrutizat în provincie, dacă a putut suporta atîta insolență, fără să găsească o replică ; el care le răspundea altă dată, tuturor, cu o sută de argumente.
— Ce-o mai fi făcînd oare domnișoara Betty ? își aminti Stelian.
Onisfor Sachelarie dădu din umeri cu indiferență. Nu știa ce-o fi făcînd domnișoara Betty, nici nu se mai gîndise vreodată și nici nu-l interesa.
Pe lîngă dînșii, țîșni zgomotos, lăsîndu-i în urmă, o motocicletă cu ataș ; conducea Matei Sărățeanu în tricoul lui vărgat alb și portocaliu, cu o beretă bască pe sprînceană ; la spate, Leontin cu pantalonii charleston, ținîndu-l de subsuori și în ataș, ghemuită

în leagănul lăcuit, Nadia, cu o țigară între buze... Toți întoarseră capul și îi salutară amical.
Mașina săltă vertiginos peste gropi și pietroaie, filînd trecătorii și bordura trotuarelor, viră nebunește și dispăru.
— Ce oameni ! Ce oameni ! se minună cu indignare Onisfor Sachelarie. Au să-și rupă gîtul !...
— În orice caz, ei au trecut și noi le înghițim praful !... constată Stelian Minea, risipind cu mîna norul de praf în care respira.
Onisfor încruntă sprîncenele, neconvins, fiindcă după el asemenea apucături și asemenea idei nu făgăduiau nimic bun. Opri birja. El se ducea la un sanatoriu, unde se afla în convalescență un bătrîn pentru care purta mare evlavie. Îi rosti numele. Era al unui fost conducător ardelean, în procesele vestite de acum douăzeci și treizeci de ani, client al temnițelor politice, din Vaț și din Seghedin.
Stelian Minea se miră aflînd că venerabilul luptător mai trăiește.
Nimeni nu-i mai pomenea numele, nu mai apărea nicăieri ; de aceea îl credea mort și de mult îngropat, ca atîția care visaseră o Românie Mare și de care România Mare se lepădase acum.
Rămase singur. Nu știa ce să facă pînă la șapte seara, cu toată libertatea pe care o dorise. Rătăci pe străzi. Nu mai cunoștea pe nimeni. Larma trecătorilor și îmbulzeala vehiculelor îi păreau insuportabile, acum, cînd se dezvățase de ele. Își spuse că n-ar mai putea trăi aci.
Descoperi că i-a intrat în sînge existența lui mucedă și fumurie de provincie, că dorește să se întoarcă îndărăt, mai repede, ca viermele în culcușul lui.
La hotel, îl primi Margareta, furioasă. Rochia nu era gata.

— Aşa e dacă mă potrivesc eu ţie!... Ce eşti? Bărbat?... O cîrpă!

Stelian Minea nu ştia de ce e vinovat şi la ce i s-a „potrivit“ Margareta, lui. Nici ce legătură este între bărbăţia sa, de cîrpă, şi între neexactitatea croitoresei. Dar nu încercă să pătrundă aceste misterioase corespondenţe, al căror secret îl cunoaşte numai logica femeiască.

Se aşeză pe marginea canapelei şi desfăcînd pachetul de cărţi, începu să taie foile unui volum, cu o elocventă şi dispreţuitoare impasibilitate.

Femeia nu lăsă să treacă nesancţionată această mută provocare. Îi smulse cartea şi o zvîrli cît colo.

— Ce, crezi că am venit aci să te contemplu citindu-ţi terfeloagele tale!... Ia-ţi pălăria şi hai la croitoreasă!

Îl prinse de braţ; iar Stelian Minea se supuse docil, căci pe mîna lui descărnată şi pipernicită, strîngerea fu puternică şi implacabilă, ca o luare în posesiune.

Şi astfel, resignat, merse să se piardă în anonimatul cel de toate zilele.

4

Camerista desfăcu cu o suavă gingăşie, una cîte una, rochiile din geamantanul deschis în mijlocul dormitorului, printre alte valize mai mărunte şi cutiile de pălării, lăcuite.

Exclamaţiile de admiraţie întovărăşeau crescendo fiecare exemplar rar, purtînd marca faimoaselor case din Rue de la Paix şi Faubourg Saint-Honorè. Zoe Vesbianu le zvîrlea cu indiferenţă pe spătarul scaunelor.

Totuşi mătăsurile moi, blănurile şi ţesăturile elastice îi dezmierdau plăcut vîrful degetelor.

Şi fiecare toaletă, cu amestecul său de parfum, însemna o amintire arzătoare şi atroce, ca trecerea printr-o văpaie, cum fusese toată viaţa de două luni, din care se întorcea.

— N-au să mai încapă în şifonier! se sperie servitoarea. Avem acuma mai multe decît un magazin de mode...

Zoe nu observă impertinenţa acestei familiarităţi şi nici acel „avem“, care punea laolaltă, în fond comun, garderoba stăpînei şi a servitoarei.

Altădată, ar fi restabilit distanţele cu un singur cuvînt tăios.

Acum lunecarea în jos se făcuse pe nesimţite, pe măsură ce sluga devenise confidenta şi, oarecum, complicea stăpînei. Zoe nici nu se mai gîndea la aceasta. Mototolind o eşarfă moale de mătase, în pumn, privi o clipă pe geam colţul ştiut din faţă.

O cîrciumă de şoferi şi birjari, unde privirea era deprinsă să regăsească întotdeauna, o prezenţă tenace, plină de misterioasă ameninţare şi cu toate acestea devenită indispensabilă, ca oxigenul văzduhului aspirat.

Sluga, surprinse privirea. Vorbi fără să-şi întrerupă lucrul mîinilor:

— De trei săptămîni nu mai vine!... Am dat bacşiş sergentului să-l alunge. L-a luat din scurt şi Miloş, rîndaşul. Cîrciumarul zice că nu pare să fie un pungaş... Un beţiv, un păcătos! Dar nu un pungaş...

Zoe închise ochii, ca la o durere lăuntrică, ce-a fost amorţită şi se deşteaptă. Atît de deprinsă era să ştie veghind acolo omul acela, spectrul acela, descărnat şi statornic!

Cînd era acolo, se temea, fiindcă nu știa ce vrea, ce pîndește și ce așteaptă. Acum, cînd nu mai e, se teme fiindcă a plecat și nu poate ști ce pregătește.

A crezut că scăpase. Plecase două luni, să se elibereze de încleștarea acestor două priviri mute, care o urmăreau și prin somn, cu visuri de spaimă.

Afară, cel de pe trotuarul din față, neclintită strajă la ușa cîrciumii. Intra, deșerta un pahar de otravă și se întorcea îndărăt, la post, cu ochii fixați la fereastra ei și cu rînjetul acela! Ochi halucinați, în care tremura nebunia.

Și aici, înăuntru, ceștelalți ochi mocniți, de huhurez.

Se întoarse către fotoliul de paralizat, pe rotile, unde Sofron îi urmărea fiecare mișcare, cu o privire miloagă, coagulată și lăcrimoasă, în care tresărea cîteodată o scurtă fulgerare de ură neputincioasă, îndată pirotită.

Sofron Vesbianu crezu că în sfîrșit Zoe și-a amintit de existența lui. Se sili să surîdă recunoscător. Fața puhavă și dezgustătoare rămase însă neclintită. Mușchii nu se supuneau. Numai în gîtlej scînci o schelălăială animală.

De două luni o așteptase, lăsat pe seama slugilor, care uitau să-i dea de mîncare și scotoceau prin sertare, fără rușine, sub privirea lui furioasă și fără putere. Și acum le-ar fi uitat toate, pentru o singură vorbă de bun găsit și o privire de milostivire. De dimineață, cînd Simplonul era la trei ore distanță de București, cu semne din mîna stîngă, care i se mai supunea voinței, ceruse să-i aducă bărbierul și să-l primenească.

Se lăsase îmbăiat și pieptănat, ras și îmbrăcat în halat nou. Două luni zăcuse în murdărie, bărbos, cu pieptii plini de sosuri, nespălat și duhnind. Acum ceruse oglinda; în halatul vărgat de lînă, cu obazul bărbierit și pudrat, se socotise îndestul de arătos și de vrednic ca s-o primească pe Zoe, sărbătorește.

Slugile nu-i mai scoteau limba și nu-l mai zădărau ca pe-un cîine printre gratii.

Dar Zoe intrase în casă, ignorîndu-i cu desăvîrșire existența. Și de astăzi dimineață tot așteaptă.

A fost, așadar, numai o părere că și-a amintit de el.

S-a întors nepăsătoare la pălăriile aruncate pe mese, la flacoanele nedestupate, la maldărele de ciorapi și la cutiile cu o sută de nimicuri.

De departe, în dimineți teribile, după nopțile care îi frigeau trupul și sufletul, la Paris, la Nisa, la Cannes, Zoe Vesbianu se gîndise uneori cu îmblînzită milă la dînsul.

Atunci, ca să se achite față de conștiință, se hotărîse să-i aducă aceste obișnuite dovezi materiale că și-a amintit și de el: cutia cu butoni de perle și porttigaretul de email cu desen cubist.

Dar acum, îndată ce-l regăsise așa cum l-a lăsat, hîd și neclintit între pernele jîlțului, toată scîrba și ura se redeșteptaseră mai crude. „Am să fac cadou butonii lui Emil — hotărîse — și porttigaretul îl trimit lui Serge!"

Momîiei din fotoliu îi aruncă în batjocură o păpușă de pîslă roșie, un Mefisto cu picioarele prelungi, amintirea unei nopți frumoase la cel mai vestit cabaret din Place Pigalle.

— Na! Joacă-te!... Tot ești în mintea copiilor...

Servitoarea rîse dovedind că este exact de aceeași părere. Simți momentul potrivit să adauge o informație suplimentară:

— Se scapă acuma pe el! Nesimțitul!...

Răspunsul, mojic și murdar, făcu erupție numai în creierul gelatinat al paraliticului, fără să se poată materializa în vorbe. Limba neînsuflețită nu îngădui decît un mormăit bestial, între grohăitul de porc și mugetul de bivol. Un an se împlinea de cînd accesul neașteptat de paralizie îl prăbușise pe covorul unui cabinet ministerial, în toiul celor mai cordiale și fructuoase tratative cu o excelență destul de inteligentă și de practică pentru a pleca urechea cu atenție la imperativele vremii. Ca atare, amîndoi n-au pregetat să pună la cale o operă patriotică, pe cît de vastă, pe atît de urgentă. Anume o uriașă întreprindere, care să controleze și să gireze toate autorizațiile de *Import-Export* monopolizate de ministerul respectiv și de excelența în cauză.

Sfănțuiala obligatorie, legalizată, de la sutele de mii de vagoane de grîu și petrol, pînă la minusculul tubuleț cu roșu de buze din vitrina parfumeriilor.

Mai rămăseseră de pus la punct doar cîteva formalități. Garanții, detalii de procedură, fixarea oamenilor de paie în locul ministrului, întocmirea unui consiliu de administrație pe spîrnceană, să cointereseze și clănțăii parlamentari ai opoziției. Toate după tipicul cel nou al României Mari.

Voios și ferice săltase de pe scaun și se repezise la biroul excelenței-sale să primească din mîna lui proiectul adnotat, definitiv, aprobat. Întinsese și el mîna. Deodată i-a fugit pămîntul de sub picioare, s-a prăbușit tavanul peste el — l-au cules grămadă de jos.

Excelența-sa a făcut societatea proiectată, dar cu altul. Un paralitic nu mai prezenta nici un interes.

Astfel, la început, în primele luni, Sofron Vesbianu era torturat numai de macabra ironie a soartei. Venise ceasul lui. România Mare se oferea ca un nesecătuit și fabulos Eldorado pentru toți aventurierii. Iar el

lipsea de la asalt, imobilizat, captiv, într-un jîlț de paralitic.

Pe urmă, orizontul se strîmtase. Universul lui se mărginea la cei patru pereți.

Avere, afaceri, planuri, moșii, depozite la bancă, acțiuni în creșteri vertiginoase la bursă, toate se îndepărtau de el, învăluite într-o ceață fără contur, fără să-i mai stăruiască în cugetul fumegos, după tresăririle fugitive de-o clipă. Chiar așa, fără să miște din deget și fără să mai pună la contribuție cu nimic creierul gelatinos, banii tot îi produceau alți bani, după legea banului.

Captiv între cei patru pereți, suferea numai din pricini pentru care n-ar fi suferit altădată și le-ar fi crezut absurde. Zi de zi află că o iubește pe Zoe mai mult decît își închipuise vreodată și o ura cu o gelozie mai răzbunătoare decît îl ajutau puterile.

Și astfel, de-un an, de cînd zăcea condamnat fără nădejde, în jîlțul acela, viața lor ajunse treptat-treptat aci.

Zoe îi hohotea în nas. Cînd trecea pe dinaintea lui îi arunca o sfîrlă în batjocură. Nu se sfia să-și aducă iubiții în casă, să se lase sărutată sub ochii lui ; pleca pentru o săptămînă ori pentru o lună și revenea irezistibil atrasă îndărăt. De fiecare dată, cu o treaptă mai adînc coborîtă în iadul său ; mistuită de aceeași arșiță de distrugere și de răzbunare împotriva tuturor : a ei, a vieții, a hîdului paralitic încleștat pe scaun, cu ochii holbați.

Camerista răsturnă pe biroul mic de trandafir un braț de cataloage, de programe și anunțuri — recolta nopților și zilelor din două luni. Zoe alese un carton și rămase îndelung cu ochii pierduți în inscripția neagră și roșie : *Grand Ermitage-Moscovite. Dîners et soupers. Concerts russes. Chants bohémiens et co-*

saques. Le prince Goury Vorchaguin, danseur caucasien.[1]

Prinţul Gurii... *Ermitage !* Ce noapte spasmodică şi ce lume stranie, cu nebunia distrucţiei atît de aproape de-a ei ! Şi cît de mică e această planetă : cum se regăsesc toţi, fără să se caute !

Orice a trăit pînă în noaptea aceea nu se poate asemui cu ceea ce i-a fost dat să vadă şi să trăiască atunci ! Intrase ameţită, tîrziu după miezul nopţii, cu Eduard ; nici nu-şi mai aminteşte cum se numea mai departe... Şi îndată îi păru rău ; se anunţa o noapte plicticoasă. A cîtea oară vedea oare un cabaret de emigranţi ruşi, cu aceleaşi figuri monotone, cu pereţii tapisaţi roşu, cu acelaşi cor de ţigance, aceiaşi foşti ofiţeri de gardă imperială deveniţi chelneri şi aceleaşi fete de generali, pianiste ? Ceruse să plece în altă parte ; se pregăteau să se ridice, lăsînd sticla de şampanie pe jumătate... Şi deodată din fum şi din ameţeala irizantă a băuturii, a ţîşnit ca un demon în mijlocul sălii, pe vîrful degetelor în cizmele moi, în costum de carnaval, prinţul Gurii Serghievici Vorşaghin. Ce dans sălbatic, cu chiot şi cu salturi printre vîrfuri de cuţite !... A recunoscut-o şi el de la cel dintîi strigăt de surpriză... După ce-a terminat, a venit să se aşeze la masa lor fără să se aştepte poftit. Pe urmă, noaptea aceea şi cealaltă noapte !... Oamenii aceia ciudaţi, inerţia cu care acceptaseră cele mai stranii răsturnări ale orînduielilor, prinţul devenit sluga fostei sale slugi, amestecul de cruzime şi de sentimentalism, nesaţiul de abrutizare în băutură... Banda întreagă tîrîtă în toate cabaretele şi tavernele din Place Pigalle şi Clichy ; femei bînd fără să fi mîncat ceva

[1] Marele Ermitaj moscovit. Dineuri şi supeuri. Concerte ruseşti. Cîntece ţigăneşti şi căzăceşti. Prinţul Gurii Vorşaghin, dansator caucazian. (Fr.).

de douăzeci şi patru de ore, bărbaţi sărutîndu-le ceremonios mîna pentru ca după un ceas să le sfarme degetele în încleştare sălbatică. Nici nu-şi aminteşte cînd s-a despărţit de Eduard şi de prietenul lui, să rămînă numai cu aceştia. Îi tresar în minte numai crîmpeie. Nume nehotărîte : Liuba, Ştefan, Duniaşa, Grigori... Şi cupiditatea din ochi, de cîte ori deschidea poşeta să plătească. Pe urmă un vînzător de păpuşi, bărbos, beat, plîngînd cu fruntea lată pe colţul mesei şi tînguindu-se ca un prunc orfan, prăpădit în vasta lume : „Vreau acasă ! Vreau să mă întorc acasă..." Profesorul Artemie Barnef, de la Universitatea din Petrograd... I-a rămas numele printr-un ciudat capriciu al memoriei. Şi alte nume, şi alte titluri... Avocaţi, şoferi şi prinţi bucătari. În fascinatoarea lumină roşie a firmelor luminoase treceau de la un local la altul, clătinîndu-se în piaţa cu miros de benzină şi de fard ; ceaţa se mărea, se chemau unii pe alţii, se strigau pe nume ; erau toţi dintr-o singură şi numeroasă familie în descompunere, cu geloziile şi urile lor, cu lăcomiile şi exploziile lor de orgoliu... Şi deşteptarea într-o cameră necunoscută cu oasele dureroase şi gura amară... Trei zile prinţul Gurii nu s-a dezlipit după aceea de ea, fortificînd-o cu pilda seninătăţii netulburate, cu care trecuse prin cele mai întunecoase peripeţii şi pînă la cele din urmă căderi... Dansator, călăreţ de circ, corist, chelner, şofer — nu se mira de nimic ! nu se plîngea de nimic ! nu se împotrivea la nimic ! Arată acelaşi obraz oval şi calm, cu aceiaşi ochi limpezi şi cu aceleaşi mişcări indolente, de felin. Numai în rîs suna ceva fals şi crud, poate deznădăjduit, ca un scrîşnet de sticlă pisată... Trei zile a crezut că-l iubeşte, că în sfîrşit a descoperit pasiunea cea mare şi purificatoare. Pe urmă s-a topit brusc, în ceaţa unde s-au depărtat toţi. S-a deşteptat în a patra dimineaţă fără el — şi cu o brăţară

și două inele mai puțin. N-a simțit nici dezgust, nici indignare. N-a fost oare, prințul Gurii, cu atîta umor delicat, încît i-a trimis într-un plic, cu toate mulțumirile, buletinul de gaj de la muntele de pietate !

Zoe Vesbianu așeză în cutia de scrisori, la păstrare, cartonul prospect al cabaretului rus, de unde prințul Gurii Serghievici Vorșaghin, dansator caucazian, zîmbea serafic, în costum războinic și fotogenic, cu două cartușiere încrucișate pe piept și cu teribile cuțite inofensive, înfipte în cingătoare.

5

„Mai comod acesta — gîndi — decît cel de afară. Cel puțin știi ce vrea !"

Și îndată păși la fereastră, să vadă dacă pe trotuarul din față n-a apărut cumva, arătarea fidelă, enigmatică și plină de necunoscută amenințare.

Trotuarul era gol.

Numai băiatul de prăvălie, cu șorțul verde, stropea cu o tinichea asfaltul. „Desigur a aflat că am fost plecată și încă nu știe că am revenit." Cînd va ști, se va posta iarăși fără îndoială, și iarăși Zoe Vesbianu va trăi zilele și nopțile sub teroarea acestui spectru, întors din depărtările moarte ale unui altfel de trecut. Îl știe cine e, cine a fost.

Dar ce închipuire omenească ar putea înțelege ce vrea ? Ce așteaptă ?

De ce a apărut dintr-o dată ca acel creditor demonic, la scadența uitată, din legenda omului care și-a vîndut umbra ?

„Socotelile mele sînt făcute... Eu am iubit altă Zoe. Pe aceea n-are s-o cunoască nimeni. Am omorît-o pe una în cealaltă. Pe urmă ?..."

Socotelile lui Titel Iliescu au fost făcute și au fost de o înspăimîntătoare exactitate.

Totul s-a împlinit cum a preștiut.

Anul s-a încheiat. Ultimul ban s-a topit. Ușile cluburilor s-au închis acestui bețiv fără guler și cu haine zdrențoase.

I-au rămas cîrciumile cele mai infame și tovărășiile cele mai crunte.

A învățat să ceară, ca să aibă ce bea.

Numai o singură eroare a existat în această înfricoșător de precisă socoteală. „Eu am iubit altă Zoe. Am omorît-o pe una în cealaltă." N-o omorîse pe una în cealaltă. N-o putuse omorî.

Pași clătinați de bețiv l-au tîrît aici. La fereastra Zoei de-acum, unde se înverșunează s-o caute pe cealaltă.

Zi și noapte se înverșunează să pîndească, să aștepte, s-o știe aproape, numai cu nădejdea s-o întrezărească o clipă, una singură. Ceilalți, cei de pe stradă și din cîrciumă, n-au decît să se ferească de el cu oroare, ca de-un vagabond zdrențăros și murdar cum a ajuns. Ei n-are decît să-i fie frică, fiindcă nu știe ce-așteaptă, ce vrea, de ce pîndește. Sergenții de stradă n-au decît să-i ordone stropșit să circule. Și argații să-l îmbrîncească în pumni. Ce-i pasă ? Ce-ar mai putea toți împotriva lui ?

El capătă un ban, se întoarce aci, plătește cel mai ieftin și mai ucigaș rachiu și așteaptă.

E mulțumit că o știe dincolo de zid, înfricoșată de prezența lui.

El este aici, remușcarea și viața ; spectrul unui trecut ireparabil nimicit.

Cînd o vede, rînjește, și e satisfăcut de rînjetul acesta, care, desigur, ei trebuie să-i gîtuie somnul cu vedenii de spaimă. Stă și rînjește. Cu încăpățînare de bețiv și de nebun, nu-i pasă de vînturi și ploaie,

de ochii oamenilor. Viaţa curge pe lîngă el fără să-l atingă : trecători, femei, copii care se sperie de acest vagabond peticit şi se ascund în poalele mamelor. El este aici, şi atît ! Restul nu mai are nici un interes.

„Desigur, mîine, cînd va şti că m-am întors, din nou va rînji spectrul lui fidel cum n-a fost nimeni, neîndurat cum n-a mai fost nimeni !“ gîndi Zoe Vesbianu şi se cutremură. Firul de acum două luni se leagă de unde a fost întrerupt. Cel de aici — şi cel de la spate. Două perechi de ochi, muţi şi nebuni ; spionîndu-i fiecare pas, martorii fiecărui pas, ştiindu-i de strajă cu o înfiorătoare statornicie.

Zoe porunci cameristei să împingă scaunul cu rotile în camera de alături, ca să-i piară din ochi măcar momîia cu privire de huhurez. N-avea de unde să presimtă, că de cealaltă privire, cea mai teribilă, a fost eliberată de o putere mai mare decît puterile omeneşti.

Sofron Vesbianu cerca să se agaţe de feţele meselor şi de mobile, cu mîna sănătoasă. Ca un copil rău împotrivindu-se să se lase dus la culcare, gîrîie din gîtlej o bolboroseală furioasă. Dar glasul n-are nici o putere. Şi servitoarea i-a făcut vînt scaunului cu piciorul, pînă în perete, cu spatele la restul camerei, ca să aibă în faţă numai zugrăveala roşie, unde cunoaşte cu de-amănuntul fiecare ornament al desenului.

Acolo se află colţul unde e „pedepsit“ ceasuri întregi şi uitat cîte o zi, de cîte ori arată nesupunere, cînd încearcă să zbiere sau cînd din treacăt, după vechiul nărav, vrea să pişte cu cele cinci degete valide sînii fetei din casă.

Acolo stă şi acum cu nasul în perete, clocind gînduri crîncene care nu se pot preface în fapte.

Ochii lui au surprins privirea Zoei, pe fereastră. Şi a înţeles ce căuta.

De omul acela are şi el frică. Pe acela, aşa zdrenţăros şi lihnit cum e acum, îl urăşte mai mult decît pe toţi sclivisiţii obraznici şi neruşinaţi, pe care îi tîrîie Zoe după dînsa, îi aduce în casa şi la masa lui, ca să-i rîdă în faţă şi să-i îmbrăţişeze sub ochii săi nevasta. Acela a fost înaintea tuturor : şi a lui Radu Comşa şi a prinţului Vorşaghin, şi a celor ce-au venit după dînşii.

Cînd Zoe Racliş se afla pe băncile pensionului, pentru omul acela ea fusese o altfel de apariţie eterică, aşa cum n-a mai părut nimănui ; aşa cum nici nu îndrăznise să-i spună vreodată şi nici nu cutezase să-i atingă obrazul cu vîrful buzelor. Poate că atunci Zoe nici nu bănuia. A aflat numai după ce Sofron Vesbianu, chiar în dimineaţa nunţii, a venit bîlbîindu-se de indignare, ridicol şi borţos în haina de ceremonie, să întrebe cine e tînărul acela şi cu ce drept a îndrăznit să-l oprească în drum, cu vorbe necuviincioase şi să-i atingă, în derîdere, obrazul cu dosul palmei. Alţii i-au arătat că la asemenea îndrăzneală nu se răspunde decît cavalereşte, cu o acceptare de luptă : un duel. A strîns din umeri. El şi duel ! Ca şi cum, dacă e vorba de luptă, nu fusese el cel care cîştigase lupta, de vreme ce cîştigase femeia ? Ca şi cum, nu tot el cîştigase şi celelalte lupte de mai tîrziu, oricare ? Chiar şi aceea dintre el şi Alexandru Vardaru, cînd îi plătise scump umilinţa îndurată, prinzîndu-l pe generalul Pol Vardaru într-o complicată urzeală de poliţe şi ipoteci, pentru ca pe urmă să-i scoată averea la mezat şi tot el să i-o cumpere !... A fost ultima dovadă de drăcească agerime a minţii, de calcul feroce şi răbdător, înainte de a cădea doborît în plin norocos asalt al nesecătuitelor filoane de aur stropite cu sînge din România Mare, pentru a ajunge de rîsul şi ocara slugilor, de cinica batjocură a femeii care, cu avuţia agonisită de el şi inutilă pentru dînsul

de acum, își satisface toate capriciile și își hrănește iubiții. Ciudat!... Pe toți aceștia îi urăște. Dar pe nici unul nu-l urăște atît cît pe acel care aștepta pînă acum trei săptămîni afară, în cîrpele lui de vagabond. Acela numai, numai acela a deținut o Zoe care nu mai există în nici o amintire, nici într-a ei, desigur; alta, pe care nici el n-a putut-o cumpăra și nici alții n-au mai putut-o cuceri. Și de aceea îl urăște, cu toată drojdia puterilor.

Se gîndește Zoe la el? Cînd îl vede așteptînd afară, în zdrențele lui, cu rînjetul lui, ce simte oare? Ce-și amintește? De ce o surprinde întotdeauna palidă cînd se întoarce de la fereastră cu buza de jos tremurînd, și alungîndu-și cu mîna dinaintea ochilor ca o părere?... Acum, desigur, e tot la fereastră, îl pîndește. Nu! A sunat telefonul. O aude... Nu se jenează niciodată în fața lui. Da! Serge. Îi trimite mașina... Într-un sfert de oră are să fie aci!...

Sofron Vesbianu, cu nasul înfipt în perete, auzi ordinul trimis șoferului; mașina ieșind pe poartă. O auzi revenind și auzi glasul lui Serge, și sărutările lor, și întrebările lor.

Pe toate acestea le suportă de un an și știe că nu mai există nici o scăpare. Zoe îi aduce sub ochii lui, descoperind poate o acră voluptate să-și răzbune așa, tot ce-a îndurat și a ucis în ea.

Se aud pașii. Vin. Glasul lui Serge:

— Unde e Budulache? Să-l vedem pe Budulache! Budulache e el.

Așa l-au botezat de un an de cînd se află aci, prizonier în pernele jîlțului. Unul — cel dintîi, a găsit că e leit un Buda grotesc, cu burta lui sferică și cu fața lăbărțată.

Pe urmă i-au găsit și un diminutiv: Budulache!

Iar porecla dezmierdătoare a fost trecută din unul în altul într-o fidelă succesiune, la toți amanții Zoei.

— Pa! Budulache!

Serge a răsucit scaunul de spătar, ca să-l întoarcă spre el cu fața și să-l admire mai deplin.

S-a dat un pas îndărăt; cu amîndouă mîinile în fundul buzunărilor își strîmbă gura vicioasă într-un rîs înveselit și își dă pe spate capul, copilăresc încă, clătinînd părul negru și luciu.

Niciodată n-a văzut ceva mai nostim ca privirea furioasă a acestei movile de grăsime învelită în halatul vărgat.

— *Regarde-le! Est-il beau?...* [1]

Îi aruncă pe cap o pălărie de-a Zoei, cu pene, cu dexteritatea unui aruncător de discuri, ca astfel parodia lui Buda-Budulache să arate încă mai amuzant. Sofron Vesbianu nu poate ajunge cu mîna sănătoasă pînă la cap; n-o poate ridica decît pînă la jumătate. Și nici nu poate clătina capul să o scuture. A rămas cu pălăria pe-o ureche, cum sînt unele gravuri de buldogi, în revistele umoristice. Ce poate face altceva decît să spumege și să grohăie.

Cei doi îi întorc spatele. Serge a încolăcit mîna după mijlocul Zoei, după ce, filotim, îi zvîrle un ziar lui Sofron... Așa, are să-i treacă timpul mai ușor, ca unui client în sala de așteptare a dentiștilor.

— Uitam, Serge... Dă-mi portțigaretul tău!... Serge întinde docil un portțigaret de piele, încăpător și simplu cum se cuvine generației sale sportive.

— Pfui! ce oroare! Banalitatea banalităților!... Noroc că există o Zoe pe lume să se gîndească la tine și să-ți aducă altceva.

Zoe a trecut în cealaltă cameră și revine cu portțigaretul de aur și de email, cu desen cubist.

[1] Privește-l! E frumos?... (Fr.)

— *Voilà!* Dăm mîine să-ți graveze în interior monograma...

Recunoscător, Serge îi sărută galant vîrful degetelor.

— Hî! Hîhî!

Spumegarea lui Sofron Vesbianu nu l-ar tulbura cu nimic. Sînt deprinși cu prezența aceasta pe care o ignoră îndeobște.

— Ce-i, Budulache? întrebă Serge, fără să întoarcă ochii.

— Hî! Hîhî!

Glasul are alt sunet, ca niciodată.

— Ce dracu o fi avînd broscoiul? se minunează, în sfîrșit, Serge.

Și cînd se întoarce, vede într-adevăr un Sofron Vesbianu cu o înfățișare stranie și necunoscută. Un triumf în privire, o bucurie, lucind monstruos numai în ochi, cu restul figurii neclintit.

Dar privirea strigă această bucurie inumană și neliniștitoare, cum ar începe să rîdă orbitele unui craniu. Și mîna sănătoasă bate pe genunchi ziarul.

— A înnebunit Budulache! spune cu simplitate și din nou cu indiferență Serge. Să vedem ce-o fi descoperit atît de amuzant în gazetă?...

Îi smulge gazeta și citește acolo unde Sofron Vesbianu bătea cu degetul. Nu e nimic!... O simplă știre, la rubrica faptelor diverse:

O DESCOPERIRE LUGUBRĂ

„In fundătura Tăchița Mărculescu numărul 3 bis, poliția a făcut aseară o descoperire lugubră. Proprietara casei, observînd că unul din locatari nu a mai dat de două săptămîni nici un semn de viață și văzînd ușa închisă, a anunțat comisariatul circumscripției, întrucît din cameră venea un

miros greu și suspect. Subcomisarul N. Alexandrescu a procedat la deschiderea casei prin forțarea broaștei. Intrînd apoi în cameră a dat peste un spectacol oribil. Pe pat se afla cadavrul locatarului, îmbrăcat și intrat în descompunere, cu părți din figură și din membrele superioare, mîncate de șobolani. Procedîndu-se la identificarea cadavrului, s-a stabilit că mortul se numește Constantin Iliescu, fost rentier și fost ofițer în rezervă, căzut în ultima vreme în cel mai abject alcoolism. După toate probabilitățile a sucombat în urma unui acces de delirium tremens. Neexistînd nici o bănuială, parchetul a autorizat înmormîntarea".

Serge a strîns din umeri și a zvîrlit ziarul. Ce o fi găsit imbecilul amuzant în această istorie?

— Ce e? întrebă Zoe cu indiferență, după ce încă o dată s-a dus pînă la fereastră, pentru a vedea dacă cel de acolo n-a revenit și neștiind că n-are să mai revină niciodată.

— Nimic! O prostie!... Se vede că Budulache s-a ramolit completamente...

Apoi trecînd în cealaltă cameră, cu brațul elastic și puternic Serge o cuprinse de mijloc și o răsuci, astupîndu-i gura ostenită și rece, cu buzele.

6

Luminiță,

Oare cum s-ar putea să răspund sincer invitației tale, fără să fiu cumva rău înțeleasă? Mă îmbii să vin la tine și să rămîn pînă la completa însănătoșire. Îmi descrii chiar camera rezervată, uzînd de toată șiretenia ta, pentru a mă ispiti cu

slăbiciunile la care știi că nu pot rezista prea mult. Mă asiguri că voi fi ca la mine acasă...

Dragă Luminița, de cînd eu nu mai am casă, nu este prima dată cînd mi se spune că în casa altuia m-aș putea simți ca sub acoperișul meu. Am încercat o dată, la sora mea, Emilia, unde era deja biata maman. N-aș repeta experiența. Și era doar o soră pe care o iubesc și mă iubește, am crescut împreună, iar tu știi că Emilia e cea mai blîndă și răbdătoare ființă de pe lume. Dar ea are copii, alte griji, satisfacțiile ei sînt de altă natură. Îmi era penibil la masă, să fiu tratată cînd ca invitată, cînd așa, ca un fel de supraveghetoare a copiilor. Îmi dau seama că sînt rea acum, interpretînd dragostea și ospitalitatea lor meschin. Dar imaginează-ți ce figură făceam cînd bărbatul Emiliei își aducea aminte între două feluri de mîncare să întrebe: „Ei, Eleno, ce mai știi de la Scarlat?" De la Scarlat nu știam nimic, fiindcă el scrie o dată la lună, și atunci cîteva rînduri în fugă și indiferente, ca o datorie achitată în silă.

Plecam ochii în farfurie. Mîncarea îmi rămînea în gît. Îmi era teamă să nu observe copiii că am ochii uzi. Le simțeam privirile iscodindu-mă pe furiș, cu toată curiozitatea nemiloasă a copiilor. Emilia încerca să schimbe vorba. Maman ofta. Și atunci era un noroc pentru mine dacă unul din copii săvîrșea o necuviință, să merite o admonestare și toată atenția să se deplaseze de la mine. După aceea, seara, cînd copiii pregăteau lecția, eternul refren: „Du-te să-ți explice Elena!... Ea are vreme... Eleno, te rog, ascultă-l tu!"

Era lucrul cel mai firesc, fiindcă bărbatul Emiliei venea obosit de la procesele lui, Emilia nu-și vedea capul de grijile gospodăriei, pe cînd eu n-aveam altceva de făcut decît să mă mut de pe un pat pe altul, să citesc ori să cîrpesc ciorapii copiilor. Vezi dar, dragă Luminița, că este destul să te simți obligată față de cineva, chiar față de cea mai dragă și apropiată ființă, ca îndată să devii bănuitoare și să ți se pară că în cel mai inofensiv gest se ascunde o intenție care să te blesesze.

Ți-am povestit atîtea, ca să înțelegi de ce nu pot răspunde la invitația ta.

Prietenia noastră, Luminițo, să rămînă așa cum a fost, fără umbra nici unei urîțenii din acestea la care ne silește viața. Dorești tu, oare, ca aflîndu-mă lîngă tine, în casa ta, la masa ta, să fac fără să vreau, în fiecare moment, comparație între nefericirea mea și poate să te invidiez? În noi stau ascunse atîtea sentimente de care ne-ar fi rușine, dacă le-am scoate la iveală!

Am primit fotografiile. Sînt delicioase. Acum, cînd îți scriu, le am pe masă, sub ochi, și mă uit din cînd în cînd la dînșii. Mihai îți seamănă leit, deși cînd privesc de aproape, văd că ochii nu sînt ai tăi. Sînt mai mari și seamănă cu ochii bietului Mihai Vardaru. Iar Mimi e pur și simplu încîntătoare. Mă întreb cu cine seamănă? Cu tine nu, căci e blondă, și nici cu bărbatul tău, pe care mi-l descria nu știu cine că e tot brun. Ce fericită ești tu! Vezi, chiar de departe tot te invidiez! Ai un tovarăș de viață excelent, care te înțelege și îți dă toate mulțumirile, așa că nu regreți nimic din ce-ar fi putut fi și n-a mai fost. Să uiți și poate să-ți spui că e mai bine așa. Ai doi copii, două minuni. Averea voastră n-a fost mult zdruncinată de expropriere. Domnul Alexandru Vardaru, ca întotdeauna prevăzător și lucid, a știut s-o cruțe cu cel mai strict respect al legilor. A nu te lăsa despoiat nu e un egoism. E o datorie. Ți-o spune o victimă a tuturor despoierilor, cum am ajuns eu. Voi? Voi ce-ați mai putea dori și să nu se realizeze?

La începutul mariajului doream și eu să am un copil. Poate mai desperat l-aș dori acum. Aș avea lîngă cine mă strînge, cu toată setea mea de afecție și de sacrificiu care nu-i mai trebuie nimănui. Dar un copil ar fi o nenorocire cu viața mea actuală, să-l tîrîi de colo-colo, sub acoperi-

șuri străine și provizorii. Și pe urmă, ce-ar fi să moștenească ceva din apucăturile lui Scarlat? Mai bine așa!...

Am întrerupt scrisoarea fiindcă a venit medicul și mi-a schimbat bandajul la picior. Peste o săptămînă mi-l prinde în ghips și pe urmă voi fi obligată să stau așa, nemișcată, cu fața în sus, cîteva luni, poate un an. Am înțeles ce mă așteaptă, deși nu vor să-mi spună, ca să nu mă demoralizeze — zic ei — dar după cîte am suferit, ce-ar mai putea oare să mă mai demoralizeze, Luminițo?

Sanatoriul e curat și liniștit. Toți par a fi omenoși. Am avut noroc că medicul l-a cunoscut pe papa, care i-a făcut odată servicii, cînd era tînăr și își urma studiile. E un fecior de învățător dintr-un sat de lîngă moșia care a fost a noastră. Papa l-a ajutat să plece în străinătate și acum medicul, care știe de unde a ajuns așa cum a ajuns, își plătește în felul lui și prin mine, o datorie de recunoștință. Cum vezi, nici o faptă bună nu rămîne pierdută. Dar, ce-am ajuns eu oare, dragă Luminițo, să dau prilej aproapelui să-și plătească prin mine datoriile de recunoștință?

Mi-a făcut condiții de plată excepționale, și cînd se părea că pentru mine sînt totuși și acelea prea grele, m-am pomenit cu o scrisoare de la frate-meu Toderiță, care e inginer la o societate petroliferă din Cîmpina, rugîndu-mă să-i fac neapărat plăcerea și să las să aranjeze el toate chestiunile materiale. Se pare că inginerii de la socitățile petrolifere cîștigă acum îndestul de bine, chiar cînd sînt atît de tineri și începători, cum e dînsul. Însă ce dovadă de dragoste și de suflet, din partea lui Toderiță, pe care-l judecasem atît de sever! Îți amintești că el a fost singurul care s-a opus cu toată energia mariajului meu și multă vreme nici nu ne-am vorbit. Ce deosebire între el și Camil! Căci n-aș putea spune acum, care dintre amîndoi: Camil sau Scarlat, a provocat ruina noastră și moartea lui papa, cînd s-a stins în cîteva zile după ce-au fost scoase casele în vînzare... Camil făcea datorii pe de o parte, Scarlat vindea pe de alta, și se pare că se înțelegeau

foarte bine. De altfel, și acum, la București, sînt nedespărțiți în viața lor, pe care n-o pricep.

Mă gîndeam, cînd au scos lucrurile din casă și a venit rîndul canapelei despre care îmi spunea Toderiță să fiu bucuroasă dacă îmi va rămîne — ca să am pe ce plînge — mă gîndeam cîtă dreptate a avut și cum numai el singur, un copil, a văzut ceea ce n-am presimțit nici eu, nici papa și maman, care oricum aveau mai multă experiență. Iar cînd ne-am mutat după moartea lui papa, într-adevăr pe canapeaua aceea, Luminița, mă ghemuiam, după ce adormea maman, să plîng, în fiecare seară. Scarlat la București se amuza în vremea aceasta... Știi cum s-a terminat aventura cu mutarea noastră la București! Tu erai în străinătate, chiar în anul după încheierea păcii și poate, dacă te-ai fi aflat la București, mi-ai fi fost de multe ori o consolare. Încă nu-l cunoșteam bine. Credeam în el. Îi era așa de ușor să se joace cu naivitatea mea de fată, care nu bănuia nimic din toate urîțeniile vieții și din netrebniciile oamenilor!

Cînd am sosit, am luat două camere la hotel. Spunea că e greu să găsim imediat un apartament confortabil, să-l mobilăm, să găsim servitori etc. Am întrebat de casa lui, care spunea că e modestă, ca și sfoara de moșie, de nu știu cîte pogoane, cum povesteau de-altfel că au toți refugiații. Mi-a răspuns echivoc. Credeam că o face din modestie. Numai cînd era prea tîrziu, am înțeles că n-are nici o casă și nici o moșie, cel mult datorii meschine în dreapta și-n stînga. După o lună a sosit și Camil.

M-au tîrît amîndoi la restaurante, la teatre, la plimbări. Aceasta la început. Pe urmă mă lăsau singură la hotel, de cele mai multe ori mi se aducea masa sus. Ei spuneau că au afaceri, că nu le ajunge timpul etc. Cu rîndul plecau cînd unul, cînd altul, la Roman. Eu, naivă, credeam în ocupațiile lor serioase și mă bucuram că i-a venit și lui Camil mintea la loc, să se ocupe de ceva mai grav decît timpul

și banii pierduți la club. Intr-o jumătate de an amîndoi îl făcuseră pe papa să iscălească atîtea polițe, sub cuvînt că au găsit plasament în niște întreprinderi imaginare cu beneficii fabuloase, încît nu mai voia nimeni să-i dea un ban pe semnătură.

Pe urmă, au început notele la hotel în intîrziere, portarul purtîndu-se obraznic. Ne-am redus la o cameră. Ne-am mutat la un etaj mai sus, pe urmă la altul. Scarlat uita de mine. De multe ori sunam să-mi aducă un ceai cu corn — acesta era dejunul meu. M-am trezit cu bilete de la femei, îl căutau, îi făceau reproșuri. În sfîrșit, n-am să-ți povestesc aci toată mizeria și umilința pe care mi le-a rezervat cu atîta cruzime viața și mă mir cum le-am suportat!

După o scenă, m-am urcat în tren, să văd la Roman ce se întîmpla. Aici altă dezolare! Papa începuse să înțeleagă în ce fel de afaceri sînt plasamentele lui Scarlat și Camil.

N-am vrut să mă mai întorc.

Scarlat mi se pare că atît aștepta. Fiindcă nu mai avea ce stoarce nici el, nici Camil, ne-au lăsat să ne descurcăm noi. Pînă ce exproprierea ne-a dat ultima lovitură. Papa n-a vrut să-și salveze nimic, deși ar fi putut să găsească o formă să-și pună moșia pe numele tuturor — în fine nu mă pricep ce chițibușuri avocățești propunea bărbatul Emiliei, magistratul. Cînd a fost silit să lichideze, pierdea și casa bătrînească. Bietul papa n-a asistat la această vînzare. Dumnezeu l-a cruțat și l-am găsit într-o seară rece, în birou, cu un volum de Montaigne deschis înainte.

Îți imaginezi, pe urmă, dragă Luminițo, viața mea într-un oraș de provincie, după ce ești ruinată și te privesc toți curios ori indiferent, sau, mai rău, te compătimesc.

Mă simțeam vinovată față de toți ai mei, fiindcă eu fusesem cauza acestei catastrofe și dădusem un atît de bun tovarăș lui Camil.

Cînd treceam pe lîngă casa noastră, mi se strîngea inima. A luat-o proprietarul unei fabrici de piele. Vedeam copiii străini jucîndu-se în grădina noastră. Lumina aprinsă în camera lui maman, la biroul lui papa. Mă întrebam ce e acum în camera mea. Nu ne-a cruțat de nici o amărăciune viața, dragă Luminițo. Mă întorceam cu maman de la cimitir. Se ducea să pună flori pe mormîntul lui papa. Și cum se rezema în brațul meu, o simțeam slabă și împuținată, iar eu abia îmi stăpîneam lacrimile și întorceam ochii să nu mi-i surprindă. „Nu pe aci, Eleno!" Înțelegeam. Voia să ocolim pe altă stradă, ca să nu dea pe la casa care a fost a noastră, unde se jucau alți copii, străini și gălăgioși.

A luat-o Emilia la dînsa. O cheamă acum Toderiță la el. Spune că e singur și că are o locuință admirabilă și prea largă, cu care n-are ce face. Dar ce soartă, Luminițo, cînd ți-e tot părul alb, după ce-ai fost deprinsă să trăiești la gospodăria ta și în liniște, să te țină copiii! Oricît te-ar iubi, ei își fac viața lor și tu ești acolo, străină, musafir. Mă uitam în ochii lui maman. Se sfia să facă observație unui copil ori să dorească ceva. Cînd sfîrșeau toți, se închidea în camera ei, cea mai retrasă, un fel de chilioară lîngă cămară, și vedeam pe sub prag, pînă tîrziu, lumina aprinsă.

Ce făcea? De ce nu dormea? Ce gîndea acolo singură?

Și mai găsea încă, Luminițo, putere și nu știu de unde, bunătate, să mă consoleze și pe mine. Biete degetele ei slabe netezindu-mi bărbia și glasul acela înecat, cu care îmi spunea numai atît: „Ce e, fetițo? Ce e, fetițo?..." Plîngeam amîndouă. Ne ascundeam și dacă ne surprindea cineva, ne simțeam umilite, parcă am fi săvîrșit un lucru urît.

Ce lungă scrisoare? Mă tem că are să se plimbe pe masa ta multă vreme, pînă ce vei avea curajul să o citești. Dar pentru mine e o ușurare să-mi povestesc, în sfîrșit,

cuiva tristețele. Și cine alt decît tine, cine le-ar putea înțelege și simți?

Acum mă văd aci singură, în celula aceasta cu miros de farmacie, cu patul alb de fier, cu măsuța pătrată, plecată pe hîrtie și scriindu-ți. Parcă e undeva îndepărtată și ștearsă, numai o umbră din mine.

Alții și-au refăcut viața. Dar eu ce mai aștept de la ziua de mîine sau de la cea de peste un an? Îmi scrii că ești mulțumită, copiii voinici și cuminți. Încă o dată spun, că pentru tine poate a fost mai bine așa, cum a fost, Luminițo. Scrie-mi. Dar nu fi zgîrcită. Are să mi se pară că îți aud glasul, cum îl ascultam altădată, cînd ne prindea ceasul tîrziu în dormitorul pensionului, după miezul nopții.

Te îmbrățișez, Elena

P.S. — Au trecut pe la mine Cora și Ralu Vardaru, îndată ce au aflat, nu știu de unde, că sînt aci. Altele pe care nu le-a cruțat viața. Par acum două bătrînele, în hainele negre. Nu se despart și vorbesc de Mihai, ca și cum ar fi încă undeva plecat, copil cum îl știau, și de unde are să se întoarcă. A trecut și Măgduța Dobreanu, acum Magda maior Ionașcu. E foarte drăguță, abia s-a schimbat, n-ai crede că are o fetiță exact ca ea: aceeași gură cît un nasture, aceiași ochi cu genele frizate. A făcut un mariaj potrivit. Maiorul Ionașcu e nepotul lui Vlahide, ministrul nostru la Praga, cu legături în toate familiile bune de aci. Se pare că va fi trimis la Praga ori la Roma atașat militar. Se iubesc. Despre Mihai nici o urmă de amintire. Bietul Mihai!

EPILOG

LÎNGĂ LACUL NEGRU ASFALTIT

1

În iarna anului 1925, Radu Comșa simți un junghi în gratiile coastelor, în semnul rănii de multă vreme uitat.

Durerea stărui o săptămînă, răscolită fără pricină, pe urmă, tot fără pricină, se potoli. Nu mai gîndea la ea, cînd umezeala primăverii o stîrni din nou, încleștîndu-i dureros și încheieturile genunchilor.

— Nu e nimic prea grav! vorbi medicul zgîriind cu tocul automat o rețetă cu ieroglife indescifrabile. Urmezi aceasta și în două veri de Techirghiol, cu băi de soare, ești voios ca un fante...

Ridică ochii la cicatricea din obrazul pacientului și își dădu seama că intenția de hazliu optimism cu „fantele“ n-a prea fost la locul său.

Rectifică, trecînd de la familiaritatea glumeață cu care-și trata întotdeauna clienții la tonul profesional:

— O cură de doi-trei ani la Techirghiol... Deocamdată trei linguri de poțiune pe zi!... Evită în special umezeala. Altfel te așteaptă o endocardită...

Arătînd spre cicatrice:

— De ce nu încerci o grefă?... Treci într-o zi pe la Juvara! El, cu plastica lui, te mulează din nou!... S-a ajuns la o tehnică în specialitatea asta, să concureze sculptura...

Medicul îl împinse politicos, dar grăbit spre uşă, fiindcă în anticameră aşteptau mulţi.

Radu Comşa predă reţeta la cea dintîi farmacie care descifră ieroglifele cu o uşurinţă miraculoasă, sorbi conştiincios trei linguri de poţiune pe zi, se feri de umezeală; durerea dispăru.

La începutul lui iulie îşi făcu socoteala economiilor. Erau puţine. Gazetele anunţau că în staţiunile balneare e o scumpete de jaf; se hotărî să se ducă în Moldova la odihnă, la una din mănăstirile Neamţului, unde auzise că locurile sînt pitoreşti, viaţa ieftină şi unde i se garantase că va găsi cea mai desăvîrşită linişte.

Alese mănăstirea Agapia. Nu mai fusese niciodată.

Mănăstirea îi plăcu în valea îngustă, împresurată de păduri cu bradul coborînd pînă în zăplazul ogrăzilor. Casele erau albe, cu cerdac bătrînesc. Florile de bună-dimineaţă îşi deschideau pîlniile în zori, întinse pe sfori pînă în streaşinile de şindrilă.

Aduse un geamantan de cărţi.

Maica de gazdă păşea în vîrful picioarelor.

Clopotele şi bătaia măruntă a toacei adînceau tăcerea.

Radu Comşa respiră într-un început de împăcare cu viaţa.

În sfîrşit, găsea astîmpăr; pustiul de aci îl lăsa numai cu el.

După cîteva zile, nimeni din tineretul voios de pe valea pîrăului nu mai purtă decît o relativă grijă domnului cu semnul urît din obraz, care pornea de dimineaţă în pădure, dincolo de stînci, pe potecile cele mai neumblate, cu o carte subsuoară.

O fată, zbîrlită, cu ochii drăcoşi şi cu veselia celebră pe pajiştea unde se juca crochet, îl boteză domnul Morocănilă. Alta, care-şi pregătea examenele de istorie, nu se lăsă mai prejos şi aflînd că-l

cheamă Radu, îl porecli Radu de la Afumaţi, departe de a bănui că vreodată, cu zece ani în urmă, alte fetişcane de vîrsta lor îi spuneau Radu cel Frumos. Cine ar fi putut-o crede?

Amîndouă poreclele, Morocănilă şi Radu de la Afumaţi, nu se excludeau. Fură adoptate cu o egală imparţialitate.

„A trecut domnul Morocănilă la cruce!... Se întoarce domnul Morocănilă de la stînci! Să ne pregătim, fetelor, de masă... Înseamnă că e ora douăsprezece şi jumătate!..."

Radu Comşa trecea şi se întorcea cu plămînii purificaţi de balsamul răşinii, cu o odihnă împrospătată în trup şi în suflet, fără să ştie că e domnul Morocănilă sau Radu de la Afumaţi şi cronometrul vilegiaturiştilor.

Dar după o săptămînă purceseră ploile. Mărunte şi mucede de cincisprezece ori pe zi.

Scama norilor atîrna de vîrful brazilor. Soarele încerca să străbată o jumătate de ceas. Se întrezărea palid şi ofilit, fără putere, bolnav. Se îneca în neguri, ostenit.

Pajiştea de crochet rămase pustie. Maicile treceau gheboşate sub umbrele la vecernie. Cîinii treceau pe lîngă garduri cu blana leoarcă, privind cerşitor la oameni.

Se lăsă frig, un frig ud, care pătrundea în oase.

El îşi adusese numai haine de vară. Se muta de pe un pat pe altul, zgribulit, cu pardesiul între umeri, ca un moşneag în care a intrat îngheţul morţii.

— Aşa-i Agapia noastră! tîngui cuvioasa Velasia cu mîna osoasă ca moaştele la gura cu buze subţiri, aducîndu-i mereu alte porţii de lapte fierbinte.

Aşeză tablaua verde cu doi trandafiri bizari pictaţi pe fund, unul albastru şi altul violet. Aşeză ceaşca bătrînească, încăpătoare, pe şerveţelul alb ca neaua.

— Aşa-i Agapia... Cînd începe să ploaie, putrezesc şi pietrele !... Pînă acum trăgeam clopotele şi făceam rugăciuni să ne milostivească Domnul cu oleacă de ploaie ; acum ne rugăm să o oprească... Musafirii de la maica Epraxia măcar mai bat cărţile. Mata stai numai singur, eşti mai schimnic decît noi...

Într-o dimineaţă Radu Comşa nu se mai putu ridica din pat. Junghiul îşi înfipse cîrligul în coaste ; genunchii trosneau cînd încerca să-i mişte. Rămase două zile cu plapuma roşie pînă la bărbie, cu faţa în sus, privind ţintă la icoanele afumate din perete, încununate cu şiraguri de mărgele şi flori de celuloid.

Pe fereastra strîmtă lumina pătrundea vînătă şi tristă.

Noaptea vîntul fîlfîia pe lîngă pereţi ca o pasăre cu aripi prea grele.

Maica Velasia scoase borcanele cu dulceţuri din sobă şi de deasupra caierele de lînă : aprinse focul.

În mijlocul verii avu senzaţia de iarnă, cu trosnetul lemnelor şi vreascurilor răşinoase de brad şi cu flacără jucînd dilatată pe pereţi.

A treia zi chemă un medic.

Doctorul Mazîlu de douăzeci şi cinci de ani debarca aici la fiecare început de iunie dintr-un landou vast şi prăfuit, cu o familie numeroasă de copii, nepoţi, nepoate, slugi, căţei şi pisici, ca să îmbarce în acelaşi landou prăfuit şi vast copiii, nepoatele, slugile, căţeii şi pisicile, abia la sfîrşitul lui august. Cunoştea toate maicile cu specialitatea lor, după cum le cunoştea metehnele ; de aceea păru că a venit să se intereseze mai mult de un anume şerbet al cuvioasei Velasia, decît de bolnavul din pat.

După ce înfipse o linguriţă zdravănă în şerbetul de toporaşi şi bău două pahare brumate de apă — „unde se mai găseşte apa de la Agapia ?" — plescăi din limbă, ştergîndu-şi mustăţile stufoase, îl pipăi

pe Radu Comşa, îl ciocăni, îl ascultă, îi puse termometrul, subţire şi rece, sub braţ.

Se ridică cu un suspin, fiindcă era gras şi se pleca anevoie.

Îşi strînse termometrul în tocul de nichel.

— Dumneata ai nevoie de Techirghiol şi de soare... Agapia nu-i o afacere !...

Pe urmă cerînd parcă scuze în numele Agapiei :

— Foarte bun aerul aici ! Eu de douăzeci şi cinci de ani vin... Linişte, pădurea colea !... Loc ideal pentru odihnă. Dar nu face pentru dumneata ! Doctoria dumitale e salicilatul, soarele şi nămolul, nu ploaia... De acum, dacă a început să ploaie, o ţine o lună. Ai văzut pe Ciungi ?... Este un munte aici, care se cheamă Ciungi. Acela-i barometrul local ! Sigur şi nedezminţit... Cînd e negură pe Ciungi, slabă nădejde să vedem soarele îndată...

Se opri ca să cerceteze pentru a cine ştie cîta oară, cu mîinile la spate, o icoană din perete. Îşi puse ochelarii şi, după ce-o examină amănunţit, declară cu o vădită satisfacţie de cunoscător :

— Aista-i lucru vechi... O are maica de la Raluca Sturzoaia !... Icoană rară şi scumpă, de la Sfîntu Munte.

Îşi aduse iar aminte de bolnav :

— Trimitem să ne facă o reţetă la Tîrgu Neamţ. În cîteva zile ai scăpat de criză... Cum te poţi mişca din pat, nu mai sta o zi ! Puşcă la Paşcani şi de acolo ia trenul direct la Techirghiol... Acela-i locul tămăduirii pentru dumneata !...

Se aşeză la masă şi scrise reţeta pe o foaie de carnet :

— Sînt sigur că nu cunoşti pe nimeni aici... Ştiu că acum vii întîia dată. Noi de aici cunoaştem pe fiecare cînd vine şi cînd pleacă... Laşi, aşadar, s-o trimit tot eu la tîrg ; eu aici sînt ca la mine acasă !...

Mă cunoaşte toată mănăstirea, de la cuvioasa stareţă pînă la cel din urmă ţînc care paşte oiţele...

Mai cercetă o scoarţă bătută în perete:

— Asta-i un lucru nou! constată, fiindcă ştia cu de-amănuntul zestrea fiecărei maici. Un lucru teribil! N-am văzut nici la maica Filofteia material aşa de fain, motive româneşti alese cu atîta gust, lucrătură de aşa calitate. He-hei! Nu se lasă bătută Agapia noastră...

La plecare, nu vru să primească onorariul:

— Mă ofensezi, domnule Comşa!... Aici sîntem toţi ca într-o familie... Îmi pare rău că trebuie să pleci. Altfel ai fi văzut ce fel de oameni sîntem noi, ceştia care venim la Agapia... O familie care se împărţeşte tot anul în ţară şi vara se adună să-şi refacă puterile... Mai o excursie, mai un pocheraş ori un maus; tineretul mai flirtează, se mai pune la cale un mariaj — aici mi-am măritat două fete — mai sînt oleacă de nopţi cu lună...

Doctorul Mazîlu îşi puse la uşă galoşii şi pregătindu-se să deschidă umbrela se întoarse din prag:

— Ne-am înţeles, va să zică? Techirghiol, nămol şi soare!...

Apoi se întoarse către maica Velasia, cea cu nasul încovrigat şi buzele tăiate subţire cu briciul în pielea de pergament:

— Te ruga nevastă-mea, măicuţă, pentru nişte şerbet, să fac o surpriză nevestei... Trei oca de trandafiri!...

2

După o săptămînă, Radu Comşa era la Movilă. Îi părea rău după liniştea de la Agapia, care făgăduia să fie atît de deplină, cu toate ameninţările indiscreţilor despre care vorbise doctorul Mazîlu.

Făcuse popas la Bucureşti o zi, pentru a căuta bani: economiile lui n-ajungeau. Se împrumută. Dintr-o parte două mii; dintr-o parte patru mii, dintr-o parte cinci mii: era deprins acum. Ajuns aici, se bucură că a găsit o cameră la o vilă nouă de la periferia terenurilor. Era într-adevăr cu pereţii subţiri de se auzea tuşind vecinul, dar era ieftină. Descoperi şi un restaurant modest.

Bucuriile lui erau acum mediocre şi meschine, avare. Îşi îngăduise încă un lux: cumpărase un şezlong pe care îl lăsase pe plajă, jos, la „turci".

După anii cîţi trecuseră, locurile nu mai erau de recunoscut.

În peisajul aproape pustiu de atunci, se prăsiseră cu spontaneitatea ciupercilor veninoase nenumărate vile cu acoperişul de ţiglă roşie. Era o forfotă de iarmaroc în barăcile de la şosea, cu miros de carne de oaie, cu murdărie şi duhori ţărigrădene.

Automobilele şi autobuzele se vînturau în vîrtejuri din care oamenii ieşeau ninşi pe umeri şi pe gene ca dintr-o moară. Frunzele salcîmilor atîrnau moarte sub stratul de colb. Copacii păreau mineralizaţi. Arşiţa juca apa morţilor peste cîmpuri cu vegetaţia aridă, spinoasă, sfîrlogită, de stepă.

La marginea terenurilor parcelate, sub scheletul schelelor se ridicau alte clădiri, cu o înfrigurare de colonişti tăbărîţi într-o singură noapte, într-o Californie unde s-a descoperit o mină plină de fabuloase făgăduinţi.

Dar marea, îndată ce te apropiai de ţărm, făcea toate acestea uitate şi iertate, consolînd de sluţenia construcţiilor şi lăcomia de speculă pe care o aduseseră oamenii. Acolo se soreau copii cu pieliţa arămie. Hohotea o lume voioasă, îndestulată şi gureşă.

Radu Comşa află ceea ce nu mai observase de multă vreme. Că hainele lui sînt demodate, sărace,

scurte şi strîmbe ; cu pete scoase la iveală de praful neogoit din aer ; cu marginea cusăturilor roase.

Cumpără benzină şi le curăţi singur, o după-amiază întreagă. Cînd ieşi, hainele erau curate, dar el mirosea ca un şofer în permisie.

Pe terasa cazinoului, la şapte, cînd de pe faleză marea se vedea schimbîndu-şi culorile de sidef albastru şi vioriu, el îşi căută un loc la o masă de la margine.

Chelnerul abia răspunse la chemare : îi trînti dinainte ceaşca de cafea şi paharul de sirop, ca o datorie împlinită în silă. Cafeaua era slabă, prea dulce şi rece, siropul cald.

Terasa însă lărmuia de lume ; în sala cazinoului urla jazbandul.

În faţa lui Radu Comşa se afla la o masă o doamnă cu părul oxigenat şi doi domni. Unul cu părul lins, cu înfăţişare sportivă, tînăr de tot, în pantaloni de flanelă şi cămaşă de mătase gălbuie. Celălalt mai în vîrstă, tot corect, cu figura osoasă, cu nările subţiri, mustăţile rase, fruntea înaltă ; frumuseţe bărbătească după care întorc femeile ochii pe stradă — dar cu mîneca dreaptă goală, de la umăr.

Fără să vrea, Comşa fu silit să-i vadă şi să-i asculte.

Doamna deschise poşeta, îşi pudră nasul, îşi roşi buzele. Făcu un semn din sprîncenele subţiri, arcuite, către cel mai tînăr :

— Domnule Pastion, ultimul !... Emil, te rog păzeşte-l tu pe Piki şi dacă-i aduce laptele, ai grijă... Vezi să nu fie fierbinte, suflă-i tu... Piki, stai mumos la tăticu !...

Domnul fără mînecă luă resemnat pe genunchi, cu mîna sănătoasă, căţelul alb, creţ, mătăsos şi mic cît un pumn, cu zurgălău de metal galben la gît.

— Mumos, Piki ! îl strînse doamna de bot înduioşată de despărţire. Are să-i dea tăticu păpică, pe urmă tutu are să facă dodo cu nunu...

Se întoarse răsucindu-se pe tălpile moi ale pantofilor fără tocuri.

— Haidem, domnule Pastion !

Piki îşi linse cu limba roşie botul şi privi lăcrimos la nunu, care plecă să danseze cu domnul Pastion.

Domnul lăsat singur, desigur soţul, rămase cu mîna sănătoasă pe spinarea căţelului, privi cu ochi gînditori în nemărginirea albastră şi calmă. Fu o părere sau adevăr ? Dar Comşa văzu pe figura omului, coborînd o umbră de mîhnire ascunsă, o tresărire îndată biruită.

Avea la butonieră semnul roşu, ca o picătură de sînge închegat : „Mihai Viteazul". Dar cine mai lua seama acum la aceasta ; ce însemnătate avea o bucăţică de cîrpă ?

Ochii lor se întîlniră o clipă, se încrucişară cîntărind stăruitor infirmitatea celuilalt. Apoi cu pudoare privîră în altă parte, fiecare amintindu-şi ceva uitat, neştiut de nimeni din toţi de aici ; ceasul cînd unul şi-a lăsat acolo mîna ; celuilalt, schijele i-au sfîşiat obrazul şi coastele. Ochii revenîră căutîndu-se, grei, cu un imperceptibil semn de înţelegere, ca între doi complici care nu trebuie să pară că se ştiu.

Pe urmă privîră amîndoi la tremurul luminos al mării, uşor ca o albastră eşarfă.

Chelnerul aduse serviciul de cafea cu lapte, feliile de cozonac.

Piki se mişcă plin de neastîmpăr ; sări pe masă, îşi scutură zurgălăul, dînd nerăbdător din coadă. Domnul fără mînă turnă laptele, suflă să se răcească, prepară pateul pentru căţel.

Cu mîna liberă îl hrăni din linguriţă, îl şterse pe urmă la bot cu batista lui de la piept.

Apoi Piki mai voi altceva.

Domnul îi prinse cureluşa în cîrligul zgardei, se depărtă cu el dincolo de marginea terasei, lîngă un copac, aşteptînd... Piki mirosi întîi, mirosi după ; scurmă cu precauţie de igienă atavică ţărîna, cu labele dindărăt şi pe urmă cu cele dinainte.

Domnul cu insigna lui „Mihai Viteazul" şi cu mîneca dreaptă spînzurînd se întoarse la loc după această îndeletnicire a timpurilor de pace ; îl urcă pe genunchi. Cînd întîlni iarăşi privirea lui Radu Comşa, ochii îşi cereau iertare : „Înţelege !... Viaţa e altceva !... E aceasta !... Crezi că eu n-am nevoie să mă stăpînesc ca să nu-l înşfac de ceafă şi să-l arunc peste rîpă, în mare ?..."

Aprinse o ţigară, cu o brichetă special patentată după război pentru infirmii cu o singură mînă.

Fumă cu gîndul în altă parte.

Piki, supărat de fum, strîmbă din nas, îşi mută în altă parte capul. Domnul făcu vînt cu mîna să risipească mirosul, ca unei persoane foarte delicate ce era.

„Peste ce necunoscută şi resemnată suferinţă am dat oare ?" se întrebă Radu Comşa, urmărindu-i cu simpatie privirea care căuta goală pe linia curbă a zării. Dar un presentiment îl făcu îndată să întoarcă ochii : i se păru că pe alee, spre hotel, a trecut Luminiţa ; s-a întors o clipă şi a trecut... Numai o părere... Ceafa cu pieliţa brună, mersul acelaşi, doar trupul mai plin, de femeie. Dar a fost desigur numai o părere !... Cînd se răsuci în loc, surprinse privirea domnului invalid asupra lui... Amîndoi se simţiră stînjeniţi... Parcă se spionau ca să vadă care mai poate descoperi ceva de invidiat la celălalt.

Doamna cu părul oxigenat şi cu trupul şerpuind liber în haina străvezie se ivi urmată de tînărul cu

părul lins, care călca elastic în pantofii cu talpă de azbest, tamponîndu-şi fruntea cu batista. Imediat doamna apucă gentuliţa, scoase oglinda şi puful, repară ravagiile năduşelii şi ale dansului.

Numai după ce sfîrşi, îşi aduse aminte de Piki care scîncea nerăbdător.

Ridică obrazul renovat, frumos dar vulgar :

— Ce e, Piki, Pikiki ? Vrea Pikiki să vină la nunu ?... A mîncat mumos tutu şi n-a fost lacom să capete bobo ?... Aide, Pikişor, acum, la nunu !...

Pikişor, care mîncase mumos, nu fusese lacom să capete bobo şi făcuse chiar caca, se căţără alintat în braţele lui nunu.

Domnul îşi şterse cu unica mînă perii de pe genunchi. Celălalt, tînăr, respira cald în sînii doamnei oxigenate, sub cuvînt că îl dezmiardă pe Piki.

Căţelul îl linse pe mînă, recunoscător.

Soţul îi învălui pe tustrei într-o privire rea, numai de-o clipă, dar care, învestită cu o ucigaşă putere, ar fi fost de ajuns ca să-i pietrifice laolaltă ; grup al celei din urmă mizerii conjugale.

— Uite cum te iubeşte pe dumneata, domnule Pastion ! se bucură doamna oxigenată, ferindu-şi capul cînd vorbea, fiindcă Pikiki se înălţase pe pieptul ei, cu o labă între sîni şi voia să o lingă pe buze. Simte îndată cine îl adoră !... Pe Emil nu-l poate suferi. Sînt sigură că Emil îl maltratează cînd lipsesc eu... S-a făcut un sălbatic Emil : un ipohondru !... Cînd ne-am luat, numai un an înainte de război, cine mai dansa ca el ?... Cine mai conducea maşina ca el ?... Cine mai juca tenis ca el ?... Acum abia l-am scos din bîrlog, să mai vedem şi noi lumea...

— Nu dansaţi ? Nu înţeleg de ce, dacă v-a plăcut !... se miră domnul Pastion, aşezîndu-şi cu un zîmbet amabil cravata de mătase deranjată.

Coborî ochii la mîna absentă a celuilalt, şi după o ezitare :

— Se dansează foarte bine şi numai cu o...

— Se dansează foarte bine şi numai cu o mînă, domnule Pastion! vorbi soţul. Ştiu!... Se dansează şi fără cap. Numai cu picioarele... Dar pe vremea mea, iubite domnule Pastion, dansul era altceva decît mizeria de acum şi de aceea îmi plăcea sălbatic, ca toată viaţa. Era dansul atunci un ritm, o exaltare, o armonie a gesturilor, o plăcere. Se vedea pe figuri graţia... Acum, ce se poate vedea într-un dancing? Ce te pasionează pe dumneata şi pe Mary?... Pe o pistă, cîteva perechi automate, cu figuri ţepene de lemn, învîrtindu-se, agitîndu-se, lunecînd şi desfăcîndu-şi picioarele cu o indiferenţă invers proporţională cu urletele desperate ale muzicii acesteia de gangsteri beţi... Nici nu se uită unul la altul!.. Parcă sînt condamnaţi să danseze, nu dansează de plăcere... Îndeplinesc un rit monoton. *C'est une danse morne* [1], ca toate plăcerile de după război...

— Acum vezi şi dumneata, domnule Pastion, ce idei preistorice are! Nu-i mai place nimic!... Are dreptate Pikişor să nu-l mai poată suferi.

Piki, auzindu-şi numele, dădu vesel din coada bîrligată şi profitînd de neatenţia lui nunu, îi şterse o limbă pe buze.

Domnul fără mînă privi peste ape, cu tot dezgustul rămas din drojdia tainei a şasea.

Tînărul sportiv, vrînd să cîştige bunăvoinţa soţului, întrebă cu politicoasă solicitudine, schimbînd vorba :

— Vă fac bine băile? Vă simţiţi, altfel, după...

— Dumneata crezi că aştept acum să-mi crească mîna? întrebă retezat domnul cu semnul lui „Mihai Viteazul".

---

[1] E un dans mohorît (fr.).

Tînărul cu părul lins, convingîndu-se definitiv că soţul n-are conversaţie, renunţă la orice obligaţie de politeţe şi se apleacă să respire căldura din sînii doamnei oxigenate, sub cuvînt că-l mîngîie pe Piki.

Jazul încetase; orchestra începuse. Glasurile se domoliră, fiindcă şi cei mai deşerţi îşi simţeau privirea chemată de odihnitoarea măreţie a apelor. Marea albastră prindea în culorile asfinţitului irizaţii viorii.

Departe, un vapor alb se întorcea dinspre Constantinopol, Asia Mică, Egipt.

Mulţimea în subţiri veşminte multicolore, după o zi de arşiţă, aspira briza amăruie, îndopîndu-se cu lichide răcoritoare, cu mulţumirea că se află acolo, privilegiaţi cu toate grijile uitate, să asculte viorile unei orchestre, cu marea, sclavă întinsă la picioare.

Din capătul potecii de sub faleză, urcă inoportun în mijlocul acestei desfătări balneare un posomorît convoi.

O colonie de orfane de război, în hainele lor cenuşii.

Înşirate, patru cîte patru, copilele cu obrajii pămîntii, păşeau ruşinate printre atît de voioşi şi superbi spectatori.

Aveau uniforme vărgate, ori cu alb, ori cu negru, dînd la un loc vînătul dureros al hainelor de temniţă. Gîturile diforme în bandajele murdare, cicatricele care boţiseră carnea sluţeau o biată umanitate stîlcită în mugur, de suferinţă şi de urîţenie.

Toţi întoarseră ochii de la copilele desfigurate de boală, privind peste capete sau căutîndu-şi de lucru în pahare şi farfurii.

Cele din urmă se tîrau în cîrji rezemate de altele; făceau salturi de animale care şi-au pierdut un picior în capcane.

O supraveghetoare păstra ordinea.

Nu era nevoie. Mohorîtele orfeline erau strînse în mizeria lor şi mute.

Orchestra se oprise fără să ştie nimeni de ce.

Cînd fură departe, în norul de colb stîrnit de picioarele slabe şi şchioape, asfinţitul vărsa o lumină sanghinolentă de abces.

Apoi viorile continuară, iar oamenii vorbiră mai tare, eliberaţi.

— Ar trebui să le interzică trecerea pe aici... Îţi strică pofta de mîncare ! declară dezgustat tînărul în cămaşă de mătase.

— Aţi văzut cum se agita Piki ? Abia l-am putut ţine ! Aşa e tutu, nu poate suferi mizeria aceasta inestetică... E în război cu democraţia, Pikiki !...

Piki linse pudra de pe nasul stăpînei, privind-o în extaz, cu ochii lăcrimoşi.

Domnul fără mînă mătură cu unica palmă, apăsat, de pe masă, fărîmituri nevăzute.

Radu Comşa plăti şi se ridică.

Merse să mănînce la birtul cu grătar şi ţambalagii, pe malul lacului unde se amestecă mirosul grăsimii de berbec sfîrîită cu duhoarea clocită a nămolului.

A doua zi, vlăguit de baia fierbinte, rătăcea pe ţărmul mării, călcînd pe linia îngustă unde nisipul ud de valuri e tare şi elastic ca guma sub paşi.

Culese cîteva scoici, cu plăcerea simplă de om sărac, care se mulţumeşte numai cu ce-i aruncă valurile.

Hainele lui albastre făceau urît aici şi mai urît, ghetele negre, cu tocuri scufundîndu-se în nisip. Căută un loc mai îndepărtat, dincolo de cel din urmă grup întins să se sorească. Nu ridicase ochii cînd trecu pe lîngă acest grup, cu privirea în pămînt. Îi

înălţă numai fiindcă un copil fugind, se izbi peste el, se împiedică şi căzu...

Îl ajută să se ridice : un băieţel de patru ani aproape gol, cu o cingătoare de mătase neagră la mijloc, cu părul negru în cîrlionţi. Copilul rîse scuturîndu-şi palmele de nisip, şi cuviincios, ceru pardon. Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de scoici culese ; se uită lung la ele, cu lăcomie în ochi.

Radu i le dărui, aşa cum dăruieşte un om sărac o plăcere care nu l-a costat nimic.

Copilul întinse mîna. O opri la mijlocul drumului.

— Ia-le, micuţule !...

— Nu pot... N-am voie să primesc nimic... de la nimeni !... ridică băieţelul ochii frumoşi şi mari.

— Mihai ! chemă un glas care-i opri lui Radu Comşa bătăile inimii în piept.

Copilul fugi la chemare :

— Aici sînt, maman !

Atît văzu Radu Comşa : pe Luminiţa goală în tricoul de baie, cu obrazul ei arămiu luminat de albul dinţilor într-un rîs ; o fetiţă alături, vînturînd nisipul cu o găleată, şi celălalt copil, care se numea Mihai (desigur în amintirea lui Mihai Vardaru), alergînd spre ea cu pasul îndesat de căluţ la galop, cum zburdă băieţaşii.

Luminiţa se opri din rîs. Îl recunoscu. Îi fu ruşine că o vede aşa, aproape goală ; acesta fu cel dintîi gînd.

Pe urmă...

Cînd Luminiţa fu învelită în mantaua spongioasă, Radu Comşa era departe, cu capul în pămînt, călcînd pe marginea ţărmului unde nisipul ud e elastic şi neted, şi nu se deschide să înghită.

— M-a ridicat de jos şi mi-a dat scoici, lămuri Mihai. E un domn bun...

— Mie nu mi-a dat, e un domn rău ! protestă fetiţa cu îndoita ei logică, de femeie şi de copil.

— Ți le dau pe toate, Mimi ! Uite... Ia-le, Mimi ! îndemnă cu generozitate Mihai, ajutînd-o să le culeagă de jos.

Așa fură încă o dată dăruite scoicile culese de Radu Comșa.

Luminița rămase în genunchi, cu mîinile înfipte în nisip.

În privirea ei neclintită, copilul crezu că citește încruntarea unei mustrări. Se apropie. agățîndu-i-se de gît, frecîndu-și lingușit obrazul cu pielița fină de obrazul Luminiței.

— Maman, zău că nu sînt vinovat !... N-am cerut...

— Ce ? nu înțelegea Luminița.

— N-am cerut scoicile !... Mi le-a dat singur, domnul ăla cu bubă în obraz... Mata știi că eu nu cer niciodată... Poate să spună și miss !...

„Dar de ce ne strînge așa maman ?“ De ce-i strînge Luminița alături, acolo în genunchi, unul de o parte și altul de alta ; îi strînge cu capetele lor la piept, unde se amestecă buclele bălane ale lui Mimi cu cîrlionții negri ai lui Mihai ? Ca și cum i-ar apăra de amenințarea unei priviri rele, așa îi strînge... Și de ce, pe urmă, îi răstoarnă pe nisip și îi rostogolește cu o nevoie nervoasă de a face ceva, de a mușca din mîinile lor moi, numai să alunge orice gînd, oricare ?

— Maman, ce veselă ești mata astăzi !...

— Maman, ce veselă ești mata astăzi !... repetă și Mimi, ridicînd lopata și aruncînd în suprem entuziasm o jerbă de nisip.

Radu Comșa e departe de tot. Abia se vede pe o stîncă înaintată, în apă, gheboșat pe piatră, confundat cu piatra.

3

După-amiază cerul s-a acoperit. Marea e gri-verzuie și rece privirii, ca o placă de zinc, iarna, în ger.

Radu Comșa, întins pe scaunul de pînză, de două ceasuri citește. Întoarce foile și gîndul îl fură.

Marea îi cheamă ochii la posomorala ei opacă și moartă, ca o altă mare decît cea de dimineață, devastată.

Din cînd în cînd, ia de la capăt pagina din urmă ; numai a văzut cuvintele, nu le-a citit.

La dreapta, lîngă baraca turcilor, cîteva bărci și-au înfipt în țărm boturile negre : cadavre de gigante cetacee. Mirosul de alge stagnează ; nu-i măturat de nici o suflare. Pescărușii zboară deasupra capului ca mecanice păsări de lemn vopsite cu lac alb.

În văzduh plutește greu presimțirea unei furtuni, dar care are să se descarce tîrziu, peste două sau trei zile. Vîntul a căzut. Norii pe cer imobili ; valurile abia se clatină uleioase.

„Toutes les douleurs ne nous grandissent pas, ne nous augmentent pas. Il y en a de stériles, de desséchantes, d'inavouables. Celles-là ne sont que misère et qu'appauvrissement...“ [1]

Radu Comșa întoarce foaia ; ochii fug peste rîndurile negre.

Acolo fîlfîie spre linia sură a zării două păsări albe depărtîndu-se avîntat de țărm, ca doi porumbei mesageri cu o veste bună spre necunoscuta insulă cu naufragiați.

---

[1] Nu toate durerile ne înalță și ne fac mai buni. Sînt unele sterile, nimicitoare, de nemărturisit. Acelea nu sînt decît mizerie și sărăcie... (fr.).

„En vérité, qui les voudrait partager avec nous, alors que nous n'osons pas même les laisser paraître ?...“ [1]

Copilul Luminiţei se numeşte Mihai. Are într-adevăr ochii lui Mihai Vardaru copil, aşa cum îi mai păstrează fotografia Cora şi Ralu, în capela lor funerară. Şi glasul are mlădierea din glasul lui Mihai.

Cartea a căzut pe genunchi.

Din larg, păsările mesagere se întorc. Fîlfîie acum din aripi zvîcnit şi tragic, ca anunţătorii furtunilor. Naufragiaţii din insula uitată au pierit — şi acolo bîntuie furtună pustie.

O doamnă sprijinită în baston se apropie călcînd cu precauţie, urmată de un pui de tătar cu fes care poartă subsuoară un scaun.

Are părul şi obrazul acoperit de un văl albastru, ridicat pînă la gură : se vede numai bărbia ovală de culoarea caişei şi buzele fin desenate, dar fără nici un strop de sînge. S-a oprit rezemată în baston pentru a alege un loc.

— Aici, dragă Selim ! se hotărăşte, arătînd cu vîrful toiagului.

Selim întinde scaunul. Cînd a sfîrşit, ridică faţa neagră de pui al stepelor, cu fesul decolorat pe ceafă, aşteptînd bacşiş cu mîna gata întinsă, scorojită şi numai cu palmele roze ca laba de maimuţă.

Bolnava se aşază cu precauţie, ridicînd piciorul anchilozat, potriveşte o pernă dedesubt, să-l păstreze orizontal. Pregăteşte o carte în care atîrnă un semn de mătase ; înainte de a o deschide ridică voalul să ştie cine-i vecinul. Radu Comşa a recunoscut ochii bizantini, părul greu, blond-cenuşiu, pieptănat strîns şi despărţit de dunga albă la mijloc ; Elena Bilbor

[1] Într-adevăr, cine vrea să le împartă cu noi, atunci cînd noi înşine nu avem curajul să le lăsăm să apară ?... (Fr.)

— Elena Măinescu.

Şi Elena Măinescu l-a recunoscut, după o ezitare. Îi face ea semn, chemîndu-l obosită dintr-o îndepărtare unde nu mai mişcă acum decît umbrele unor alte, cu totul alte fiinţe, fiinţe care au fost cîndva, amîndoi.

— Domnule Comşa !... Aproape că nu ne mai recunoaştem, nu ?

Radu Comşa a dus la buze degetele subţiri şi inerte.

Elena are un început de zîmbet trist, de la care e absentă — un surîs clişeu, politicos, de conversaţie.

— Fugi, cum văd, şi dumneata de lume, domnule Comşa !...

— E mai linişte aici... Citeam...

— Şi eu tot pentru...

Apoi, fiindcă nu există femei care să vadă o carte şi să nu simtă irezistibil nevoia de a o cere împrumut, nu se abătu de la această orînduială.

— Dacă se întîmplă să ai cumva cărţi mai multe aci, domnule Comşa, am să apelez la dumneata... Pe mine marea mă enervează... Sufeream eu de mult de insomnie, dar ca aici !...

— Oricînd cu plăcere !... se oferi Comşa. Scarlat Măinescu nu e aici ? întrebă, deşi îi era perfect indiferent dacă Scarlat Măinescu se află ori nu aici.

— O ! cît despre Scarlat, domnule Comşa !... Ne vedem atît de rar !... El nu se poate despărţi de Bucureşti... Iar eu cu boala mea, nu sînt o femeie să poată reţine un om ca Scarlat...

Pregăti cartea...

— Urîtă vreme astăzi !...

— Da, foarte urîtă !... Mare în care să nu te îneci...

Conversaţia se împotmoli.

Elena deschise cartea, Radu se aşeză la loc, deschise şi el la pagină, dar nu citi.

Nu citea nici Elena Măinescu, numai că nu ridica ochii de teamă să nu-i oprească atraşi de obrazul lui Radu Comşa.

Dacă ar fi fost de la început cu partea aceasta de figură spre dînsa, arătînd numai cicatricele respingătoare, nu l-ar fi recunoscut. Nu l-a mai văzut niciodată, din iarna războiului de la Iaşi... Sînt cîţi ani ? Şapte... Nu ! Opt ! Opt ani !... S-au petrecut toate parcă în alt veac, în altă planetă, în altă viaţă. O înţelege abia acum pe Luminiţa.

Îşi aminti deodată : „Numai de n-ar veni Luminiţa aici !..." A spus că poate să treacă după-amiază cu copiii. Ar fi o întîlnire... Şi el nu bănuieşte nimic : citeşte ! Nu citeşte ! N-a auzit foaia întorcîndu-se. Desigur, ca şi dînsa, priveşte literele fără să le vadă.

Are haine sărace, e îmbătrînit pretimpuriu ; din ce o fi trăind ? Toată înfăţişarea e de declasat... Ca şi dînsa, a întins mîinile după o înşelare, o ispăşeşte. S-a mişcat... Citeşte într-adevăr ? Nu ! Îşi roade unghiile...

Poate gîndeşte la ea, poate că îi recapitulează viaţa cu aceeaşi milă cu care i-o vede şi dînsa pe-a lui.

Sînt amîndoi acum, în ungherul acesta ascuns, fugind de lume, zvîrliţi ca obiectele scoase din uz.

Furişă spre el o privire, aşezîndu-şi piciorul dureros. Radu Comşa astupase pagina cărţii cu mîna şi se uita în nisip, cu bărbia în piept, cu cealaltă mînă spînzurînd.

Dar el nu gîndea la prietena Luminiţei cu milă. Îşi spunea numai că dînsa îndură ceea ce trebuie să plătească orice femeie cînd îşi întovărăşeşte viaţa cu indivizi de speţa lui Scarlat Măinescu. Desigur se simte nedreptăţită, învinuie soarta. Uită că şi-a decis-o singură... Pe urmă, se gîndi că dacă n-ar fi tăcut el, poate că soarta Elenei Bilbor ar fi fost acum alta.

N-avu vreme să-şi isprăvească gîndul.

Tăbărî o ceată veselă, coborînd poteca falezei cu rîsete sonore de copii. Nici aici nu poate avea linişte !... De mîine are să se mute la un kilometru, acolo unde nu se mai aventurează nimeni.

4

Copiii năvăliră trîntind găleţile şi lopeţile pe nisip.

— Mihai ! Mimi ! nu daţi întîi bonjur tantei Elena ? mustră cu blîndeţe un glas de bărbat, la spatele lui Radu Comşa.

Copiii se întoarseră supuşi la scaunul Elenei Măinescu şi întinseră mînuşiţele atît de pîrlite de soare, încît păreau înnegrite cu tinctură de iod.

Elena îi dezmierdă pe creştet, ferindu-le părul din ochi ca să le dezvelească fruntea.

— Şi tu, Mioara ? întrebă un glas feminin.

O fetiţă cu trup, cu mîini, cap şi gură de miniatură, înaintă cu sandalele mici de păpuşă, deschizînd braţele grăsulii, curmate :

— Bonzu', tantelen !

Elena o ridică în braţe, îi sărută obrajii, ochii cu genele frizate, în nesaţiul maternităţii sale, osîndită să rămînă pentru totdeauna sterilă.

— Luminiţa nu vine ! Are migrenă... anunţă acelaşi glas bărbătesc ce mustrase adineauri copiii.

Erau doi acolo, care-au respirat eliberaţi de-o povară.

Radu Comşa se gîndise să plece îndată ce a recunoscut copilul de astăzi dimineaţă ; dar n-ar fi voit să se pară că fuge. El n-are de ce fugi !... Deschise cartea hotărît să citească. Va rămîne zece minute, pe urmă are să plece în chipul cel mai firesc, fără să întoarcă ochii la dînşii...

— Ce mai găseşti tu să citeşti atît, Eleno ? întrebă un glas moale, pe care Comşa îl recunoscu al Laurei Vardaru.

Elena arătă coperta albastră a cărţii : autorul cu teoriile la modă de trei ani.

— Freud[1] ? se zbîrli glasul Laurei Vardaru. Dar e o oroare, Eleno ! Cum pot admite că Mimi îl iubeşte mai mult pe Radu, iar Mihai mai mult pe Luminiţa, numai fiindcă aşa vrea doctorul Freud prin complexul lui Oedip şi alte asemenea monstruozităţi ?... Ajungi să te dezgusti de cele mai nevinovate sentimente ale copiilor... Şi pe urmă, cum să cred că toate visurile absurde sînt realizarea unor dorinţe ale noastre, secrete ?... Toate interpretările acelea scabroase, de care roşeşti !... Ne-ar fi ruşine să mai gîndim la ceea ce visăm !... Altceva, Eleno, dacă găseşti, cu plăcere... Dar Freud, mersi !

— Altceva are să ne dea domnul Comşa... Domnule Comşa !

Elena nu-i pregătea lui Radu Comşa un supliciu din delicateţe ori fără să fi premeditat deplin. Îşi spunea numai că de vreme ce Radu Comşa se află aici, mîine ori poimîine tot se va pomeni neaşteptat faţă în faţă cu Laura Vardaru, cu bărbatul şi copiii Luminiţei, cu Luminiţa chiar...

Îi uşura acest ceas penibil, alegîndu-l ea, dirijînd ea întîlnirea :

— Domnule Comşa !

Radu Comşa se ridică, lepădînd cartea pe pînza scaunului şi blestemînd clipa cînd a ales acest ungher „retras“ unde soseau ca la o convocare toate spectrele trecutului pe care le evita el.

— Pe Magda o cunoşti, mi se pare, domnule Comşa ?... Cînd era numai Măgduţa Dobreanu. Acum : doamna maior Ionaşcu ! Domnul maior Ionaşcu... Domnul Radu Şerban... Şi acestea mărunte, generaţiile viitoare ! Exuberantele generaţii viitoare !...

Radu sărută mîna Laurei Vardaru, grasă şi albă ; mîna Măgduţei mirosind a lavandă ; strînse mîinile celor doi bărbaţi.

Toţi trecură cu indiferenţă peste cicatricele din obraz, ignorîndu-le, cum au părut că nu iau seamă nici la hainele cu petele mai mult sau mai puţin scoase cu benzină, dar mirosind a garaj de automobil.

Tanti Laura era cu părul albit, făcuse guşă, respira greu, fluturîndu-şi vînt cu o batistă cît un lat de palmă. Magda abia era ceva mai femeie decît fetiţa de pension pe care o îndrăgise cîndva Mihai Vardaru ; părea mamă în glumă a unui copil confecţionat numai ca să aibă o păpuşă vie. Maiorul de cavalerie Ionaşcu îşi scutură cu bobîrnace de pe tunica de vară un fulg invizibil, pe urmă contemplă marea în poziţie de ostaş în repaus, cu un picior înainte şi cu arătătorul mîinii drepte înfipt între al treilea şi al patrulea nasture al uniformei...

Bărbatul Luminiţei se aşezase familiar pe un braţ al scaunului unde sta Elena, balansînd un picior, cu pantalonul de şeviot alb, ridicat sus, lăsînd să se vadă ciorapul fin, tot alb.

Acestea le văzu toate dintr-o singură privire Radu Comşa, iar tăcerea dură.

— N-am spus mersi pentru scoici ! recunoscu Mihai pe domnul de dimineaţă, cînd fugise fără să mulţumească. Mersi pentru scoici !...

— Ce scoici ? întrebă tanti Laura, dezvelindu-i fruntea din păr şi privind nedumerită, pe rînd, la copil şi la Radu Comşa.

— Mi-a dat domnul un pumn de scoici frumoase, azi-dimineaţă ! explică Mihai cu exces de gesturi, în

[1] *Sigmund Freud* (1856—1939) — medic şi psiholog austriac, creatorul teoriei idealiste a psihanalizei.

care se recunoştea neastîmpărul Luminiţei de odinioară.

Şi arătînd spre sora mai mică:

— Eu le-am dat pe urmă lui Mimi, tanti!... Dar Mimi le-a uitat pe plajă... Aşa e ea întotdeauna. Nu se ţine nimic de dînsa!... Vrea tot ce vede, plînge şi, după ce a căpătat, uită...

„E doar copilul Luminiţei", se gîndi Comşa.

— Ba nu le-am uitat, să ştii tu!... Le-am lăsat că aşa am vlut. Elau nişte scoici ulîte! se apără Mimi, uitîndu-se cu indignare la Mihai fiindcă scornea asemenea calomnii, şi cu dispreţ la Radu Comşa, fiindcă îndrăznise să se arate generos cu nişte scoici atît de urîte.

— Acum, la joacă!... Haideţi, copii! bătu din palme cu voioşie silită Laura Vardaru, îndemnîndu-i să se depărteze, numai fiindcă surprinsese privirea lui Comşa asupra copiilor şi îi bănui gîndurile neprietenoase, ieşind la lumină din negre şi răscolite adîncuri.

Radu Comşa constată că guşa Laurei Vardaru, cînd respiră, se umflă şi se dezumflă ca pieliţa de sub bărbia şopîrlelor.

Copiii mutară lîngă apă lopeţile, găleţile şi corăbiile de lemn.

Mihai tăie autoritar cu lopata planul unei fortăreţe în stil mare.

— E ora cînd toţi copiii de pe plajele Europei fac castele de nisip!... Ca să aibă marea ce spăla pînă dimineaţa! rîse uşor Măgduţa, aşezîndu-se la picioarele Elenei pe nisip şi ridicînd obrazul despre care Luminiţa spusese odată că încape într-o oglindă de buzunar.

Dar rîsul era numai pe buze: gîndul învălui o clipă fugitivă amintirea lui Mihai Vardaru, o dimineaţă de iarnă cu mult soare sclipind în nămeţi, o grădină cu

arbori albi în neclintirea lor irelă, scrisoarea de mai tîrziu care-i ajunsese prin Luminiţa, de la Radu Comşa, într-o carte unde-a găsit-o ca din întîmplare.

Umpluse un pumn de nisip şi îl lăsă să se prefire în fire subţiri, ca într-un ceasornic de nisip care măsura în secunde anii cîţi au trecut.

Cînd mîna fu goală, mătură moviliţa ca un mic mormînt pentru o pasăre, scutură părul, şi redată vieţii, chemă alături:

— Jack, vino aici!...

Maiorul Ionaşcu se aşeză docil pe nisip, ferindu-şi cizmele să nu le zgîrie de scoici.

Laura Vardaru rupse tăcerea stînjenită:

— Vorbeam de Freud, domnule Comşa!... Şi spuneam că prefer teoriilor acestora nemţeşti şi fără nici un haz cheia visurilor! Cheia visurilor din care, cînd eram copilă, dădaca îmi arăta că dacă am visat struguri, înseamnă că am să plîng şi dacă am visat icoana sfîntului Gheorghe, înseamnă că am să mă mărit cu un cavaler mai mult sau mai puţin cruciat, cum de-altfel s-a întîmplat, spre neşansa lui Pol... Erau mai naive aceste tălmăciri dar cu simboluri mai poetice! *On ne peut pas vivre dans l'absolu* [1], înţeleg prea bine, dar nu înţeleg să cobori visul, adică ceea ce e mai imaterial, la o realitate atît de respingătoare... N-am dreptate, domnule Comşa? încheie, făcîndu-şi vînt cu batista de mătase mov.

— Mărturisesc, doamnă, că n-am urmărit nimic din toate aceste teorii foarte la modă...

— Observi ce vremuri am ajuns, domnule Comşa? nu putu rezista Laura Vardaru. Căutăm moda la nemţi!... Ciudat rezultat al războiului!... Mîine te pomeneşti că vom împrumuta de la ei şi idei. Alexandru e în admiraţia lor, pentru perseverenţa orga-

---

[1] Nu se poate trăi în absolut (fr.).

nizată cu care îşi pregătesc de pe acum revanşa. Mă ierţi că te-am întrerupt.

— Spuneam că nu m-au interesat — urmă Comşa — fiindcă acum nu mai visez niciodată... Cu şapte-opt ani înainte, aveam, e adevărat, o viaţă dedublată. Visam mai mult decît era permis să viseze un om serios. Dar atunci nu ştia nimeni că există un doctor Freud, încît îmi explicam şi eu visurile cum mă ajuta mintea... Adică în afară de realitate...

Radu Comşa surîdea ; buza cicatrizată dezveli caninul în rînjet.

Vorbise, gîndindu-se într-adevăr numai la visurile lui, care de şapte ani nu mai veneau, ca şi cum ceva înăuntru fusese stins.

Dar tanti Laura, Elena şi Magda înţeleseră răspunsul altfel. Radu Comşa făcea aluzie obscură la altceva din existenţa sa — de acum şapte ori opt ani — cînd „visase mai mult decît era îngăduit unui om «serios»".

Găsiră nedelicată această aluzie şi îl condamnară, aruncînd tustrele o privire de dezaprobare strigoiului apărut între ele, dintr-o viaţă despre care nimeni nu pomenea nimic, de mult, printr-o tacită înţelegere. Devenise, aşadar, acest Radu Comşa un om înveninat, aşa cum îl arătau cicatricele : om stigmatizat ?

— Eu nu cred că dumneata ai dreptate ! vorbi bărbatul Luminiţei, privindu-l o singură dată, la început, indiferent, şi adresîndu-se pe urmă numai celorlalţi, fiindcă Radu Comşa îi păru un tip fără nici un interes. Nu se poate să nu visezi !... E cert că omul visează de cum închide ochii pînă se deşteaptă. Numai că nu-şi aminteşte ceea ce a visat ! Ceea ce ar fi interesant în concepţia doctorului Freud şi ceea ce observ că n-a ştiut să exploateze ar fi o teorie nouă care ar rezulta asupra timpului...

— Iar ne vîri la alt neamţ acum ! La Einstein[1] ! se sperie tanti Laura, în curent totdeauna cu toate teoriile la modă, ca să aibă ce combate etern indignată.

Superficial le frunzărea. Superficial le combătea.

— Nu, tanti Laura ! continuă bărbatul Luminiţei. Dacă ai răbdare, rămînem numai la Freud... Freud spune că visurile dinainte de a ne trezi sub impresia unui zgomot nu sînt decît sforţările noastre inconştiente, prin somn, să dăm altă interpretare zgomotului inoportun pentru a mai cîştiga încă puţin timp de odihnă...

Bărbatul Luminiţei se aşeză pe nisip, potrivindu-şi dunga pantalonilor şi încrucişînd picioarele ca orientalii.

Radu Comşa simţea nevoia să plece. Să plece imediat şi nu îndrăznea de teamă să nu pară că a fugit.

— Cred că nu vă plictisesc ? se pregăti pentru o poveste lungă Radu Şerban. Toată lumea vorbeşte de Freud... Să vorbim de Freud ! Mă gîndeam chiar azi-dimineaţă, după un vis al Luminiţei... Ştiţi că am găsit aici o vilă comodă, dar prea strîmtă... Numai trei camere ! am aranjat odaia copiilor, cu miss dincolo în sufragerie, să nu ajungă la noi zgomotele... Luminiţa are un somn foarte dificil, agitat, întrerupt... Destul să audă paşi şi se deşteaptă. În camera noastră avem un singur pat dublu, nu se poate mişca unul fără să simtă celălalt. Azi-dimineaţă cînd mă trezesc — (Luminiţa e întotdeauna mai leneşă, ca toate femeile care nu profită deplin de somnul nopţii) — mîna mea dreaptă era prinsă sub ea...

Bărbatul Luminiţei îşi privi cu un surîs echivoc pantofii de olandă.

[1] *Albert Einstein* (1879—1955) — fizician german, creatorul teoriei relativităţii.

— Era sub dînsa şi, de aceasta chiar, visam mi se pare că eram Mucius Scaevola şi că îmi ardeam mîna în jeratic, să dovedesc nu ştiu ce bravură... Dar visul meu n-are importanţă ! Mişc mîna încet s-o scot... Luminiţa se întoarce cu faţa în sus şi surîde continuînd să doarmă — ea e veselă şi prin somn !... Atunci izbucneşte un zgomot în sufragerie ; servitoarea răsturnase ceştile de cafea... Luminiţa sare speriată, se freacă la ochi. Somnoroasă încă, îmi spune : „Ce vis stupid, Radule ! Bine că m-am trezit !" Fiindcă eram tocmai sub impresia cărţii lui Freud şi a unui comentator al lui Freud, mă cuprinde curiozitatea să văd cît de stupid a fost visul Luminiţei... Şi îmi povesteşte un adevărat roman, un film de călătorie, peripeţii foileton. Toate declanşate instantaneu de zgomotul care a durat o secundă. Într-o secundă timpul suprimat şi lăsînd să se dezlănţuie episoade care în viaţa reală, cronologic, ar fi cerut zile, săptămîni şi ani poate... Vă plictisesc ?

— Nu, nu, protestă maiorul Ionaşcu. Un vis al Luminiţei nu poate fi decît un vis plin de toate nostimadele...

Dar cele trei femei îşi căutară ochii.

Întreaga poveste cu toate amănuntele intime, în auzul lui Radu Comşa, deveneau de-un tragicomic sadism.

Tanti Laura încercă să o înlăture :

— Ajungi la teoria timpului ! Lasă visul...

— Nu se poate ! declară bărbatul Luminiţei, încăpăţînat şi metodic. Ca să explic, conform lui Freud, trebuie să o iau de la început. Aşadar, dormeam cu mîna sub Luminiţa cînd...

— V-au scos din minţi nemţii ăştia !... suspină deznădăjduită tanti Laura. Freud, Einstein — nu ştiu de unde au apărut !... E răzbunarea învinşilor !...

— Nu m-au scos din minţi de fel, tanti Laura ! se apără bărbatul Luminiţei, săpînd groapă în nisip cu călcîiele pantofilor. Există o idee în aer, mă interesează şi atît... Nu mă împiedică să-mi văd de treburi şi să trăiesc viaţa cum se cuvine trăită ; chiar să revin la mintea copiilor, cînd în aceasta găsesc plăcere !... sfîrşi renunţînd la povestea visului şi la toate teoriile, sărind în picioare sprinten şi scuturîndu-şi nisipul de pe haine.

Aruncă pălăria de paie, ca un disc, pe nisip. Iar după două minute se află lîngă copii, nivelînd cu lopata minusculă tot ce-au ridicat Mihai, Mimi şi Mioara, din fortăreaţa lor, şi închipuind o construcţie nouă, pe un plan mult mai vast.

Radu Comşa se temea să plece, la gîndul privirilor care aveau să-l urmărească depărtîndu-se. Se temea de reflecţiile lor cînd el nu va mai fi acolo, sau numai de ceea ce vor gîndi, chiar fără să rostească nimic.

Ascultase trăgîndu-şi mînecile scurte peste manşete, sugînd cu aer nepăsător dintr-o ţigară, ca dintr-un creion. Dar se felicită, că el, care nu fumează decît rar, şi-a luat de astă dată portţigaretul. Altfel, fără această ţigară salvatoare, şi-ar fi ros unghiile.

Ochii lui îi drămăluiau pe toţi fără iubire.

Nici pentru unul nu găsea îndurare. Laura Vardaru, cincantenară puhavă, cu guşă de guşter, cu aceleaşi simboluri ale ei poetice şi cu aceleaşi mofturi : *„on ne peut pas vivre dans l'absolu"*... Generalul Pol Vardaru cel puţin trăia în acel absolut, cu lichiorurile şi cîntecele lui de cabaret ! Magda, lîngă maiorul acesta insuportabil, cu gîtul strîns în gulerul tunicii : Jack — nume ridicol de papagal... În capul ei fără creier, ca o capsulă, nimic n-a rămas din amintirea lui Mihai. Mihai Vardaru nu mai există aici pentru nimeni. E un nume ; l-au trecut altui copil şi atît ! S-au achitat ! Toţi l-au uitat. Instinctiv se îndepărtează cu amintirea de el. Prea introducea o notă

străină şi discordantă în lumea lor. Îl invocau doar pentru a afirma prin moartea lui statele de serviciu şi blazonul de eroism al familiei Vardaru. Încolo ?... Încolo, poate îşi dădeau seama că moartea lui a însemnat un act mai curajos chiar decît bravura cu care va fi înfruntat gloanţele acolo, în pădurea unde a căzut la atac, cu fruntea în băltoaca putredă a lipitorilor şi a respingătoarelor larve. A însemnat un act tineresc şi temerar de desolidarizare, de condamnare a lumii lor... De aceea toţi de faţă, trăind mai departe în această lume a lor, ca să nu le tulbure cumva somnul cu cine ştie ce visuri mai puţin „nostime“ au lăsat timpul să-l îngroape. Iar timpul e fără milă... Cine spunea că vindecă toate ? Nu ! Ucide toate... Pe copilandrul acela din altă plămadă, l-a ucis a doua oară, să-l uite toţi şi cînd nu-l uită să-l confişte de dincolo de mormînt, pentru inventarul familiei !... Şi imbecilul acesta, bucherul acesta, cu teoria lui Freud ciugulită desigur din cea mai recentă carte !... Aduce în imaginaţia tuturor, fără discreţie, amănunte din intimitatea lor conjugală ; cum doarme cu mîna sub nevastă-sa, ca să viseze că e Mucius Scaevola şi dînsa să viseze alte idioţii... Un arivist şi nimic mai mult ; marionetă în mîinile lui Alexandru Vardaru ! El l-a ales deputat, el i-a dat catedră universitară — că a rostit două cuvîntări mai curăţele în Cameră, ce mare lucru ? Cine nu poate flecări două ceasuri în Cameră ? Şi odraslele lor nesuferite, alintate, copii de pîslă, în care ca iasca se va usca mîine locul unde altora le rămîne o inimă.

Privi la grupul de la marginea mării, cu duşmănie.

Radu Şerban, în genunchi pe nisip, tipărea cu lopata meterezele unui fort.

Uitase teoriile lui Freud. Era numai cu copiii lui, coborît la bucuriile lor. Mihai îl ajuta cărînd apa cu găleata. Mimi supraveghea lucrările cu o mînă la

spate : „Ai uitat glădina ! S-aducem floli pentlu glădina plinţesei...“ Mioara, copila în miniatură a Măgduţei, aduna scoici ovale pentru ferestre.

— Un crab... papa, am prins un rac mare !...

Mihai alergă de la marginea apei ţinînd un crab de labă şi aruncîndu-l jos. Se cinchi să-l vadă de aproape. Crabul strînse întîi labele, pe urmă începu să se tragă îndărăt şi într-o parte cu mişcări dezordonate de păianjen.

— Îl duc înapoi... la copiii lui ! se hotărî Mihai, apucîndu-l cu precauţie de labă şi fugind să-l zvîrle în mare.

Astfel, la marginea aceleiaşi ape, alţi şi alţi copii găseau aceleaşi bucurii, repetau aceleaşi gesturi şi aproape aceleaşi cuvinte.

Radu Comşa se uită la omul din mijlocul lor cu scîrbă. Se preface desigur că află bucurie jucîndu-se cu dînşii numai din făţarnice principii, pentru a se dovedi un tată simplu şi ideal. Cum s-a prefăcut adineauri că-i este indiferent cînd l-a întîlnit aici. Fără îndoială ştie că între el şi Luminiţa... Nu se poate să nu ştie ! Asemenea lucruri se află întotdeauna... A crezut adică imbecilul, că el nu va înţelege ce se ascunde sub această nepăsare ? Se preface că îl ignoră ; dar e gelos pe trecutul Luminiţei ! Orice bărbat e gelos pe trecutul femeii, mai mult decît pe prezent.

Cu o uitătură de spion, pe sub gene, cercă să vadă dacă celălalt nu-i aruncă vreo privire furişă.

Dar Radu Şerban hohotea fără nici o grijă şi fără nici o bănuială, fiindcă Mimi i se urcase călare pe gît şi îl mîna cu o lopată :

— Hi, cal !

— Mimi, lasă-mă să termin ! Fii cuminte, Mimi !...

— Domnule Comşa, întrebă Laura Vardaru, cînd să trimit după cărţile pe care i le-ai promis Elenei ?

— Oricînd ! rosti Radu Comşa — sugînd din ţigara-creion.
Pe urmă îşi dădu seama că vorbise cu ţigara în gură şi o aruncă în nisip.
— Şi uitam să te întreb : unde ?... Unde locuieşti aici, domnule Comşa ?
Lui Radu Comşa îi fu ruşine în primul moment să numească vila săracă unde stătea.
Dar aruncă imediat numele, ca o provocare :
— Vila Mavrichi !
Laura Vardaru ridică sprîncenele şi umerii nedumeriţi : numele nu-i spunea nimic.
— N-am auzit încă de vila aceasta... În ce parte ?
— O chichineaţă la marginea din stînga băilor ! se grăbi să lămurească maiorul Ionaşcu, de obicei monosilabic. Îmi amintesc, fiindcă tocmai rîdeam alaltăieri cu Magda şi cu Luminiţa ! Are o firmă mai mare decît casa !
Într-adevăr *Vila Mavrichi*, cu pereţii subţiri şi scundă ca o provizorie construcţie de carton la marginea cîmpului, înălţa, printr-o orgolioasă fantezie a domnului Mavrichi, o firmă uriaşă şi inutilă, bătută în doi pari ca firmele de semințării şi de pepiniere, care se pot citi din goana trenului în intrările oraşelor.
Radu Comşa privi înveninat la maior. Vru să ducă mîna la gură ca să-şi roadă unghiile şi numai cu greu se stăpîni. Însă tanti Laura interpretă altfel lucrurile, zîmbind şi ameninţînd cu degetul grăsuliu :
— Înţeleg, domnule Comşa, domnule Comşa ! Te-ai exilat tocmai acolo, ca o protestare împotriva celor care... În sfîrşit, ideile dumitale de bolşevic.
Pentru Laura Vardaru, orice om care nu era înscris în partidul lui Alexandru Vardaru era bolşevic.
Radu Comşa aruncă o uitătură duşmană şi tanti Laurei.

— Ba nu aşa, tanti Laura !... vorbi încet Elena Măinescu, sprijinindu-se în braţele scaunului să-şi îndrepte piciorul amorţit. Dau perfectă dreptate oricui, să fugă de bîlciul unde stăm noi... Să caute linişte deplină... Aici urlă orchestrele şi tarafurile pînă la miezul nopţii. Eu, cel puţin, am uitat ce e somnul...
Radu Comşa gîndi că într-adevăr, acolo, la Vila Mavrichi, în cîmp, n-ajung urletele tarafurilor şi jazului; dar nu poate închide ochii toată noaptea, fiindcă aude prin perete tusea uscată a vecinului.
La amintirea acestei mizerii, privi fără prietenie şi la Elena crucificată pe scaunul ei de infirmă, cu ochii scobiţi din orbite şi cu cearcăne viorii sub pleoape.
— Mi-ar plăcea să stăm odată la masă, la birturile acelea de la drum ! îşi rosti Magda o dorinţă veche. De cînd îl rog pe Jack ! Mi se pare atît de pitoresc !... Să facem într-o seară o escapadă...
„Da ! — se uită acru Comşa la dînsa — aş vrea şi eu să te văd cu penele de sticlete, în sosurile de acolo şi în sfîrîiala de său. Ce repede te-ai mai vindeca de pitoresc !..."
Astfel, Radu Comşa isprăvi cu toţi.
— E timpul să trecem pe la Luminiţa ! hotărî tanti Laura, privindu-şi ceasul de la brăţară. Copii !... Radu... Radule !
Radu Comşa se scutură la chemarea numelui care nu era numai al lui — care pentru aceştia nu mai era acum numele lui.
Radu Şerban părăsi cetatea, scuturînd hainele copiilor, aducînd uneltele. Veni cu ele în mînă. Era cu fire de nisip în păr. Culese pălăria de jos. Copiii întinseră mîinile, luîndu-şi ziua bună cuminţi. Radu Comşa gîndi, cu acreală : „dresaţi !" Laura Vardaru o sprijini de braţ pe Elena. Maiorul se oferi să ducă scaunul.
— La revedere, domnule Comşa... Cred că ne mai întîlnim pe aici ! îi strînse mîna bărbatul Luminiţei,

aruncînd fără nici o intenţie formula banală a oamenilor care s-au cunoscut într-o staţiune balneară, unde ştiu că vor da ochi şi a doua zi, fără să se caute.

Apoi, a pornit cu cîte un copil atîrnat de fiecare braţ.

5

„Cînd te voi mai întîlni, am să întorc capul!" decise Radu Comşa, întinzîndu-se pe pînza scaunului şi deschizînd cartea.

Respiră.

Crezuse că n-au să mai plece. Mîine are să se mute la un kilometru. În celălalt capăt, spre Tuzla, unde nu mai ajunge nimeni.

Căută pagina la semn:

„Je te reparlerai de toutes ces choses; il faudra bien parler encore de l'avenir si nous voulons l'aborder sans aveuglement, sans honte et sans horreur." [1]

Pe marea vînătă, sub lamele de nori neclintiţi, amurgirea se lasă mucedă.

Două păsări albe — aceleaşi ori altele? — înaintează spre zarea unde ceaţa a pus o barbă de funingine. Şi nici un val. Apa sleită trebuie să fie acum grea ca plumbul.

„La majorité des hommes souffrent d'une espèce d'abandon; ils souffrent de s'offrir toujours en vain..." [2]

Mesagerii albi se întorc din zarea deşartă.

---

[1] Îţi voi vorbi din nou de toate aceste lucruri; va trebui să-ţi mai vorbesc încă despre viitor dacă vrem să-l întîmpinăm fără orbire, fără ruşine şi fără oroare. (Fr.)

[2] Cea mai mare parte a oamenilor suferă de un fel de părăsire: suferă din cauză că se oferă întotdeauna în zadar... (fr.).

Bat extenuaţi din aripi. Acolo de unde vin n-au găsit nimic; chiar insula s-a scufundat; un gol vînăt şi alt nimic.

Cartea lui Radu Comşa a lunecat de pe genunchi. În faţă, pe plajă, între linia apei şi el, e cetatea de nisip. Intactă şi cu ferestrele de sidef lucind, aşteaptă bucuria de mîine a copiilor.

Întoarce ochii şi ochii revin.

Cetatea are metereze rotunde, un şanţ de jur împrejur şi o punte. E şi turnul de pază, aşa cum l-a închipuit micul Mihai. Şi spînzurătoarea de trestie, pentru spioni. Şi ferestrele de sidef, cum le-a voit Mioara, de unde prinţesa să privească lupta cavalerilor cruciaţi; şi grădina cu fire de alge a lui Mimi, unde să se plimbe prinţesa, cînd bătălia s-a sfîrşit. „Am uitat glădina pentlu plinţesă!"...

— Mîine dis-de-dimineaţă venim cu maman! Venim s-o isprăvim! spuse Mihai, admirîndu-şi încă o dată cetatea cu mîndrie, înainte de a pleca şi înconjurînd-o cu lopata în mînă ca să-i netezească încă vreun colţ nemistriit.

Iar din mers, se mai întoarse s-o privească, neîndurîndu-se s-o lase vîntului care poate va împinge peste noapte valurile pînă acolo, să lingă nisipul şi să înghită tot.

Nici un val nu se clinteşte. Vîntul a murit undeva...

„Fii fără teamă, Mihai, tu, celălalt Mihai! Bucuria ta fragilă nu va supravieţui pînă mîine!"

Ce putere rea îl împinge pe Comşa?

A aruncat cartea pe scaun.

Merge pînă acolo şi, cu o aruncătură duşmană de picior, dărîmă turnul, răstoarnă meterezele, apoi cu talpa, metodic, netezeşte pămîntul amestecînd scoicile cu firele de alge, apăsat, da! să nu mai rămînă decît o jalnică movilă de nisip strivită sub tălpi.

Cînd a sfîrşit, îşi şterge fruntea şi priveşte ca un răufăcător împrejur, abia atunci temîndu-se să nu-l surprindă cineva.

Şi într-adevăr, vine cineva !

Îşi ia înfăţişarea nepăsătoare a unui om care se plimbă cu mîinile la spate respirînd în singurătate binefăcătoarea odihnă a mării...

— Ştiam că eşti aici !... Mi-a spus doamna Laura Vardaru...

Virgil Probotă îi căută amîndouă mîinile, ca să le scuture cu toată dragostea prieteniei lor vechi.

Dar mîinile lui Radu Comşa rămaseră moi şi neînsufleţite. Da de unde a mai venit şi acesta ? Toţi se adună astăzi aici ? Cînd au să-l lase odată în lumea lui, unde nu mai este loc pentru nimeni ?

— Îl cunoşti pe Dinu ?

Copilul îi pare urît, cu gîtul subţire în gulerul uniformei de liceu cu vipuşcă galbenă. Are ochii cu fire de aur şi fruntea bombată ca a Mariei ; totuşi îi pare urît.

E cu tigva goală, tunsă scurt. N-a mai rămas nimic din copilul cu părul cîrlionţat.

Timid, băiatul întinde mîna domnului acestuia străin ; astăzi Radu Comşa a întîlnit toţi copiii altora.

Dinu se uită pe furiş la cicatricele din obrazul lui Comşa, pe urmă a plecat ochii, fiindcă totdeauna copiii fug instinctiv de urîţenie şi de suferinţă.

— Să stăm jos, Radule !

Virgil Probotă pipăi nisipul cu mîna.

— E cald încă... Putem sta ! Şi să vorbim, Radule... atîtea veacuri sînt de cînd nu ne-am văzut !...

Prietenul de şcoală şi de tinereţe începu într-adevăr a vorbi. Radu fu silit să asculte.

Unul vorbi mai întîi numai despre el ; cum vorbesc întotdeauna oamenii numai despre ei. Celălalt

asculta gîndindu-se numai la el ; cum gîndesc întotdeauna oamenii numai la ei. Stăruitoarea bunăvoinţă a lui Virgil Probotă rănea ca o ofensă dezolarea lui Comşa, încă mai ermetic ghemuit în sine.

Dinu merse chiar la marginea mării şi întins cu faţa în jos, cu obrajii în pumni, privea şesul apei cu nesaţiul romantic al celor dintîi lecturi.

În acelaşi loc, Maria Probotă, acum nouă ani, stătuse tot aşa, odihnindu-şi ochii osteniţi pe calmul plat al aceleiaşi mări. Dinu îi adusese un crab atîrnat de picior, exact ca adineauri, Mihai, copilul Luminiţei.

Dar liceanul cu părul tuns şi cu vipuşca galbenă la uniformă nu le putea şti acestea, nu şi le mai amintea.

Copiii uită — viaţa lor e înainte, nu îndărăt.

Amintirea era ştearsă, cum au fost şterse pentru totdeauna urmele lor în nisip şi cum marea, aceeaşi de astăzi, nu mai păstrează, indiferentă şi veşnic primenită, amintirea mării de atunci.

Dar ochii lui Dinu, castanii cu fire de aur, ca ochii Mariei se învăluiră de o tristeţe copilărească o clipă, tristeţea a fost numai fiindcă aşa, privind întinderea sură a apei, îşi imagina că e indianul Thalcave, la capătul ultim al Patagoniei, privind cu mîna streaşină la ochii păienjeniţi, orizontul unde a dispărut pentru totdeauna barca în care se află prietenii lui, copiii Căpitanului Grant.

Astfel, tristeţile nefericirilor imaginare se suprapun peste tristeţile fără vindecare, ale vieţii celei adevărate. Se suprapun şi le înlocuiesc.

— Pot spune că acum sînt mulţumit !... declară Virgil Probotă, lungindu-se pe nisip într-un cot, şi trăgîndu-şi haina sub el.

„Maria nu mai este pe lume şi el poate fi mulţumit !" gîndi scîrbit Comşa.

Şi îndată după aceea: „Am devenit avocatul din oficiu al morţilor. Adineauri pentru Mihai Vardaru! Acum pentru Maria."

— Clujul era ideal pentru un om ca mine! continuă Virgil Probotă. Am un laborator admirabil înzestrat. Mi-e destul... Restul nu mă interesează! Cînd ies dintre microscoapele şi fiolele mele, mă surprinde că atîta lume se frămîntă pentru nimicuri fără nici un interes şi îi compătimesc. Dinu învaţă bine. Poate a început să citească prea mult, dar îi supraveghez lectura... Curiozitatea e un indiciu... Nu trebuie contrariată, ci numai captată! Canalizată! Nu-i tolerez excese: nici prea mult sport, cum a degenerat obiceiul acum, nici numai carte, falsificarea livrescă a vieţii, cum era obiceiul pe vremea noastră... Acum e vorba să ne mărească salariile!... Cu puţină chibzuială se poate trăi, măcar că se vaicără toţi...

Radu Comşa îşi cîntări prietenul, cu înfăţişarea lui de om satisfăcut, în hainele noi, în care se mişca stîngaci.

Observă că a început să prindă burtă şi că a chelit complet. Această constatare nu-l nemulţumi.

— Am venit pentru o săptămînă numai, şi mai mult pentru Dinu. Imaginează-ţi că uitase cum e marea!... E adevărat că la patru ani, cînd a fost el, ce putea înţelege?... Pe urmă, mă întorc iar la laboratorul meu: eu lucrez şi vara! Pot spune chiar că lucrez mai bine! E linişte, nu mă deranjează nimeni. Cînd obosesc, deschid fereastra... Pomii sînt la doi paşi... După un sfert de oră, mă întorc reculeş... Prepar o lucrare serioasă. Am cîteva comunicări la revistele de specialitate, despre care s-a făcut oarecare caz... La sfîrşit, tot străbaţi! Viaţa nu e atît de ingrată... Păcat numai că...

Virgil Probotă se opri, uitîndu-se cu ochii lui roşcaţi, la locul unde Dinu căuta neclintit în zarea după care au dispărut copiii Căpitanului Grant.

Era marginea de plajă pe care o alegeau altădată Maria cu Dinu. Unde i-a găsit în dimineaţa ultimă a lor, aici, în august 1916.

Poate la aceasta se gîndea. Poate la altceva.

Acum, acolo era numai nisipul, marea şi alt Dinu.

Reluă:

— Toţi sfîrşim prin a accepta viaţa!... Adaptarea e un principiu de existenţă! O condiţie...

„Acum începe cu mania lui! gîndi Comşa. O teorie biologică!... Am auzit adineauri o disertaţie asupra lui Freud; s-o suport şi pe aceasta!" Şi îşi surîse singur cu rînjetul dezvelind caninul.

Dar Virgil Probotă nu începu de fel cu mania lui. Se întoarse la Radu, punîndu-i mîna pe genunchi şi întrebîndu-l:

— Şi tu?...

— Eu, cum mă vezi! rosti amar Comşa, observînd că prietenul abia acum şi-a amintit de el.

— Eşti cam laconic, Radule!...

— Precum vezi...

„Vorbeşte exact, acum, ca Dan Şcheianu, gîndi cu sinceră mîhnire Virgil Probotă. Cine ştie ce secrete umilinţi înăbuşă în el! E un nefericit. Trebuie scăpat din această pierzare."

— Radule! rosti cu frăţească pornire Virgil Probotă. De ce nu-mi spui?...

— Ce să spun? rîse fals Radu Comşa, dezvelind colţul caninului în rînjet. Aştepţi o spovedanie? Să-ţi înşir — ce? Povestea mea e aici, aici şi aici! arătă pe rînd obrazul însemnat, haina cu ţesutul mînecii destrămat şi fruntea. Oricine poate citi, iar unii, de aceea fug!...

— Suferinţa ta, Radule, e aici... spuse încet Virgil Probotă, atingîndu-i pieptul. Inima ta e bolnavă!

— În orice caz, n-ai să mi-o tămăduieşti tu în laborator... Nici n-ai să mi-o întinzi la pila electrică, ca mezenterul broaştelor! adăugă mai tîrziu ca să-l jignească.

Şi îndată începu să-şi roadă unghia pînă în carne.

Virgil Probotă desenă cu apărătoarea de nichel a creionului figuri geometrice în nisip, ştergînd şi construind altele.

Vorbi fără să ridice ochii, cum s-ar fi destăinuit pămîntului:

— Înţeleg ceva din dezolarea ta, Radule!... E înrudită cu a multora dintre noi... Atît doar, că fiecare se mărgineşte la el, ori la profesia lui, nu observă că sîntem atinşi de o boală generală: o temere, o îndoială... parcă, uneori, o mustrare... Cîteodată, în laboratorul meu, de acolo din Cluj, cînd obosesc, deschid fereastra şi întorc spatele mesei de lucru... Atunci mă cuprinde şi pe mine îndoiala! Tot ce există, pe pămînt, ori sub pămînt, a fost scormonit la iveală de tovarăşii mei necunoscuţi din toate laboratoarele lumii, şi a fost pus la dispoziţia celorlalţi... Ieri erau puteri nefolosite şi bogăţii nebănuite de nimeni!... Acum stau la picioarele tuturor. Omeneşte, ai cîteodată drept să te simţi mîndru de veacul tău... Şi lumea e totuşi nefericită! Din ce în ce, nu ştie ce vrea şi nu se mulţumeşte cu ce are...

— Mi se părea adineauri că arăţi a fi foarte mulţumit! îl întrerupse cu acreală Comşa.

Virgil Probotă nu auzi. Continuă:

— Citeam o anchetă... Chiar ieri. Au răspuns savanţi şi militari, din Europa şi din America şi japonezi de care se tem deopotrivă europenii şi americanii... Toţi vorbesc despre un război viitor ca despre o fatalitate inevitabilă... Cel mult, îndrăznesc să spere că va fi, deocamdată, amînat! Şi toţi ştiu că un război viitor are să însemne o exterminare în masă a oamenilor, pe lîngă care războiul ce a fost rămîne numai o joacă de copii... Se vorbeşte despre crepusculul rasei albe. Despre celelalte continente, care se vor ridica să ne extermineze cu armele create de noi... Şi cîte şi mai cîte alte ameninţări, unele reale, altele absurde, care ne mai pîndesc!... Atunci mă cuprinde o îndoială... Nu slujim oare o minciună? Nu sîntem cumva complicii unei înşelări care pregăteşte omenirii alte suferinţe, mai teribile?

Virgil Probotă se îndreptă în capul oaselor pe nisip, vîrî creionul în buzunarul de la piept şi privi acum zarea opacă a apei, dinspre care înainta noaptea.

— Mă uit la copacii care înfăţişează natura şi gîndesc prin ei!... Mi se parte atunci că miracolul nostru, de care sîntem mîndri, e un miracol trist! Am denaturat natura, am făcut-o ignobilă şi criminală!... Oamenii cunoşteau plăceri simple şi dezinteresate... Acum fericirea e plătită şi artificială. Bucuriile noastre sînt tarifare... O pădure e a cuiva, nu a pămîntului. Şi peştii rîurilor au acum un stăpîn... Civilizaţia lumii noastre e exclusivistă! Plătesc ca să pot spune de ceva că e al meu şi nu-mi face plăcere decît pentru că e plătit. Şi fiindcă plătesc şi fiindcă plătind pot obţine orice, devin insaţiabil, vreau mereu şi mereu altceva, iar satisfacţiile noastre sînt triste şi incomplete!... E metehna, e tara civilizaţiei noastre, cum de altfel au repetat-o destui. Va veni o lume nouă mai bună şi mai dreaptă pe care noi n-am fost capabili s-o facem?

Virgil Probotă se ridică în picioare.

Radu Comşa îl găsi grotesc, în hainele lui noi de parvenit al progresului, perorînd în faţa mării care-a văzut atîtea milenii, atîtea şi atîtea.

Dar Virgil Probotă nu bănui aceste gînduri ale prietenului, vorbind mai departe:

— Şi tot copacii aceia îmi dau atunci răspunsul... Mi se pare că ţi-am spus. Sînt cîţiva tei bătrîni. Cînd au fost săditi acolo, omul nu putea zbura şi nici nu putea culege din văzduh, cu o antenă, concertul de la Paris... Toate s-au înfăptuit deci în mai scurtă vreme decît ciclul unei vieţi. Şi vîrsta planetei se numără doar cu milioanele de ani!... Atunci, mi se lămureşte singura explicaţie a acestei nemulţumiri de care suferă omenirea... Omul e nemulţumit şi suferă, fiindcă n-a avut vreme să-şi formuleze şi soluţiile cele mai potrivite de viaţă pentru condiţiile create tot de el. A rămas adeseori încă un barbar, în urma tehnicii veacului, folosind numai tehnica. Se urcă în avion să parcurgă cinci sute de kilometri în două ore, mîine, poate într-o oră, dar mentalitatea lui e încă veche, ca atunci cînd străbătea distanţa aceasta în căruţă de poştă, în opt zile... Şi mă întorc iar de la fereastra cu tei, la masă şi la microscoapele mele. Mă întorc împăcat!... Nu vreau să-mi trădez, trîndăvind, miile de tovarăşi pe care nu-i cunosc, din toată lumea, care nu se îndoiesc şi nu se opresc din munca lor de furnici... Criza de acum e trecătoare! Tot ce-a cîştigat vreodată omenirea a fost ca un sacrificiu şi a început printr-o catastrofă. Creştinismul a dărîmat imperiul roman. Şi religia noastră, a ştiinţei, dărîmă pentru moment, ca să reconstruiască. Cele ce se petrec în Rusia Sovietelor sînt poate un început. Cine ştie ce se petrece acolo? Citeam un studiu al lui Pavlov...

Radu Comşa gîndi: „Acesta, în imbecilitatea lui, crede că fericirea omenească are să iasă dintr-o eprubetă". Şi îl compătimi.

Dinu veni de la ţărmul apei. Pierduse nădejdea că se va mai întoarce barca în care au plecat fiii Căpitanului Grant.

Sub fruntea rotundă, ca fruntea Mariei, acum ochii castanii cu fire de aur aduceau mai deplin aminte ochii Mariei.

Dar Radu Comşa nu-i văzu decît mîinile lungi şi mişcările dizgraţioase, de copil în vîrsta cînd creşte. Şi copilul presimţi că omul acesta cu semn urît în obraz nu-l priveşte cu simpatie. Pentru aceasta se întristă, fiindcă întotdeauna copiii sufăr cînd nu se sînt iubiţi.

Virgil Probotă îşi încheie logosul cu mîna pe umărul lui Dinu:

— Să nădăjduim că aceştia au să fie mai fericiţi!... Noi stăm cu jumătate de viaţă într-o epocă şi cu jumătate în cealaltă. Ne întoarcem cu gîndul numai îndărăt! Ei au viaţa numai înainte... N-au ce regreta, fiindcă n-au cunoscut ce-am ştiut noi. N-au ce să-şi amintească. Poate au să ne dispreţuiască puţin pentru sentimentalismul nostru, care mîindu-ne mereu în trecut, nu ne îngăduie să trăim prezentul... Pentru ei totul va fi firesc!... Se vor simţi bine în veac, cum noi nu mai sîntem capabili să ne simţim.

Copilul ridică ochii castanii la amîndoi, neînţelegînd:

— Dar mă simt foarte bine!... Păcat numai că marea e atît de urîtă în astă-seară...

„Are acelaşi glas. Glasul Mariei, ca sunetul mat al bilelor de fildeş ciocnite", gîndi Radu, iar amintirea moartei îi fu amară.

Apoi îl cuprinse o frică absurdă, o remuşcare de mult aţipită undeva în el. Teama ca nu cumva Dinu să-şi amintească de acea noapte de noiembrie, cînd i-a părăsit în ploaie, pe legătura lor săracă, în drumul retragerii.

— Cred că mergi cu noi la masă, Radule ? îl îndemnă Virgil, nădăjduind să-l dezmorţească aşa din mocnita-i singurătate. Sîntem numai noi...

— Nu pot... Mai rămîn !... se împotrivi Radu Comşa, născocind îndată o prietenie imaginară :

— Aştept pe cineva.

Dinu se bucură că nu vor sta la masă cu un om atît de posac.

Cînd se depărtară, Radu îi privi din urmă, rozîndu-şi unghiile. Virgil ţinea copilul cuprins cu mîna stîngă după gît. Dinu întrebă :

— Tăticule, acesta e domnul Comşa, despre care tot îmi spuneai mata ?...

Dar gîndul pentru care întrebase rămase închis în sfiiciunea lui de copil : se mira că cineva va fi putut fi vreodată prieten cu asemenea om.

6

Radu Comşa rămase iarăşi singur. Îl impresură amurgirea fumurie.

Cerul noros se lăsase pe mare, de unde nu se mai întorcea nici o pasăre albă.

S-ar fi spus că în apa vînătă murise acum, lăsîndu-se la fund, tot ce a fost însufleţit cîndva.

Cetatea de nisip era numai o movilă de nisip, boţind o cicatrice slută pe plaja netedă, nivelată de adierea vîntului de seară.

Îl scutură frigul.

Strînse scaunul. Îl tîrî la baraca de scînduri.

Se îndreptă spre birtul lui cu miros de untură sfîrîită, ocolind lumina.

Se încrucişă în drum cu o pereche rezemată în braţ, cu frunţile apropiate : doamna cu părul oxigenat, stăpîna lui Pikiki şi domnul Pastion. Pe urmă,

după zece paşi, întîlni soţul fără mînă, cu Pikiki legat cu cureluşă, păşind cu ochii în pămînt, în înnoptare, pe poteca prăfoasă...

N-avu nici simpatie, nici înduioşare pentru el. Ba îşi spuse că un om care acceptă aceasta nu merita să fi pierdut cîndva o mînă „acolo".

Se izbi cu pieptul într-o împrejmuire de sîrmă. Ocoli pe-o alee. O fereastră luminoasă îi atrase ochii. Vru să privească în altă parte, dar ochii erau chemaţi de căldura bună şi intimă, a luminii aprinse. Fereastra era deschisă. Lampa atîrna deasupra mesei. Doi copii, doi părinţi, o familie : ceea ce se află în ceasul acela în dosul tuturor ferestrelor, de la un capăt al României Mari la altul, unde pentru el nu se afla loc.

Înaintă încă şi se opri cu ochii lărgiţi, cu mîna sprijinită în trunchiul unui salcîm.

Era fereastra *lor.*

Luminiţa, cu un copil la dreapta şi altul la stînga, le împărţea în farfurie. *Celălalt,* întors, cu spatele spre întunericul de afară... Mihai, copilul cu scoicile şi cetatea, înălţă ochii, clătinîndu-şi cîrlionţii părului : fără să se audă vorbele, se înţelegea că Luminiţa îl mustră pentru ceva şi că el se apără. Mimi, cu şervetul după gît, se uita la lampă prin scăunaşul de cristal...

Omul întors cu spatele vorbi ceva, Luminiţa a rîs uşor... Pe urmă, rămase cu ochii uitaţi în înnoptarea de afară ; a mutat vasul de cristal cu flori, din calea privirii.

Gîndeşte ceva străin ; o clipă e absentă dintre ceilalţi. Bărbatul i-a pus mîna pe mîna ei. A tresărit şi rîde : „Nimic ! Nu ştiu la ce mă gîndeam !... Mimi, lasă scăunaşul şi mănîncă..."

Mimi numai frunzăreşte. Mihai a terminat şi a pus furculiţa alături. Explică ceva gesticulînd aprins, cu

mîinile deasupra mesei. Degetele Luminiţei îi mîngîie părul, s-au întîlnit cu degetele bărbatului pe creştetul copilului, care e al lor.

Mîna lui Radu Comşa s-a înfipt într-un ghimpe din trunchiul salcîmului, dar nu o mişcă. Durerea îi face bine.

Priveşte la o viaţă, a lui, care i-a fost furată.

Luminiţa a vorbit. I-a auzit cuvîntul rostit, numai după mişcarea buzelor :

— Radule !...

A răspuns *celălalt.*

Ce uşor i-a fost ! „Radule !" — numai a schimbat ceva şi viaţa durează !... Cît o urăşte ! Cum a putut să creadă vreodată în ea ?... Luminiţa iar rîde. E abia mai femeie decît atunci... Peste ea n-au trecut anii. N-au lăsat nici un semn... Îşi dezmiardă copilul : cum poate dezmierda copilul altuia ?... Dar ce gînduri stupide... E numai copilul *ei,* al *lor,* al *acelora...* El e cel străin, care stă aici şi nu se poate desprinde, ca un cerşetor privind la fereastra unde e cald şi lumină înăuntru şi unde n-a fost primit, fiindcă pentru dînsul nu era vreun loc.

Lampa a clipit, s-a clătinat. Sînt nenorociri care pot veni neaşteptat, să curme cea mai calmă şi durabilă fericire ; explodează o lampă, cade de sus şi se aprind toţi, se sfarmă automobilul într-un zid... Mişună gazetele în fiecare zi de asemenea fapte diverse... Dacă s-ar aprinde toţi, ar sări el oare în flăcări să salveze unul ? Dacă i-ar găsi sub maşina sfărîmată, s-ar pleca oare să ridice unul ?

Dar lampa revarsă înainte lumina ei caldă şi bună. Cei dinăuntru n-au cum presimţi că s-ar putea întîmpla vreodată ceva să rupă tihna lor fericită.

Totul pentru dînşii e sigur şi simplu.

Se zbate un fluture împrejurul luminii şi a căzut cu aripile dogorîte pe faţa de masă. Mihai a întins

mîna după zvîrcolirea lui, iar Mimi îl vrea ea. Luminiţa l-a luat ca să facă pace. L-a ridicat în vîrful degetelor şi s-a dus la fereastra deschisă, să-l arunce afară.

L-a pus în palmă şi a suflat asupra lui. Fluturele şi-a palpitat aripile să zboare în noapte cu toată rămăşiţa puterilor de viaţă. A izbutit. Se depărtează de viaţă. Şi Luminiţa s-a oprit, cu mîinile rezemate în pervaz, să privească pe întuneric după el. E înrămată de lumina molcomă dinăuntru ; în fund se văd buclele copiilor ; un cap bălan, unul negru...

Luminiţa s-a aplecat încruntîndu-şi sprîncenele ca să străbată mai adînc întunericul. Parcă e cineva : o umbră... Un necunoscut rezemat de un copac... Un cerşetor, un vagabond... A fost numai o părere... Nu se mişcă. S-a clătinat o creangă şi a crezut că e un om. O părere şi alt nimic.

Se întoarse aşezîndu-şi din mers firele de păr în care luceşte lumina.

Cînd înoată cineva prea departe, în larg, cum înoată imprudent Luminiţa, nimic mai uşor decît să-şi piardă într-o bună zi respiraţia şi să nu se mai întoarcă niciodată ! Nu li se întîmplă atîtora ?...

Gîndul s-a ales din ultima drojdie de acră umilire, de ruşine şi pizmă.

Radu Comşa a dus mîna plină de sîngele rănii la ochi, la obraz... Ce i-a mai putut trece oare prin gînd ? Pînă unde a ajuns ? Ce fiară odioasă piroteşte în el ?... Tot ce-a făcut astăzi a fost numai să urască. În bucuria tuturor, a adus sufletul lui înveninat. Pe nimeni nu l-a cruţat. Pe nimeni nu l-a iertat ! Nici pe copii... Bucuria lui a fost să le strivească bucuria lor. Şi acum a sfîrşit prin a dori şi aceasta !

Mîna îi astupă ochii. Întîlneşte semnele tăiate în carne, ca un stigmat în afară, a hîzeniei dinăuntru, adunată an de an.

Şi mîna s-a retras de atingere cu oroare.

Acesta e tot adevărul pe care îl înţelege acum: rana a venit numai ca să pună în afară semnul hîzeniei care dormita în el, dinainte. Să-l deosebească între toţi...

— A gemut cineva afară?

Copilul Luminiţei, ridicat în vîrful picioarelor ca să ajungă pînă la pragul ferestrei, priveşte cu ochii lui mari şi nevinovaţi în întunericul unde cutreieră duhurile urîte şi rele.

— Un om fuge!...

Da, un om fuge cu obrazul ascuns în palma încleştată printre spinii care-l plesnesc, să-l mai sîngere încă.

Fuge spre margine, dincolo de tot, de ziduri, de oameni şi de lumină, unde întunecarea a pus stăpînire. Fuge gonit de el însuşi, cu inima zvîcnind în gratiile coastelor unde s-a deşteptat o durere şi mai atroce, şi mai intolerabilă încă decît cea a rănilor vechi, de „acolo", de departe, din locuri şi ceasuri cu deşarte sărmane jurăminte uitate de toţi. Iar cînd a ajuns în cîmp, lucirea lacului cu apă sleită şi neagră îl cheamă, ca lacul pustiu şi blestemat, Asfaltit[1]... Se împleticeşte, se ridică şi fuge peste mărăcini şi buruieni veninoase, printre spini, pînă ce cade undeva cu sîngele obrazului în nămolul chiftind de duhoare.

Iar apa de acolo e atît de grea şi blestemată, încît nu primeşte trupul nici unui înecat.

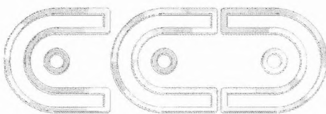
[1] Marea Moartă.

CUPRINSUL

CARTEA A DOUA (continuare)

CARTEA A TREIA

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

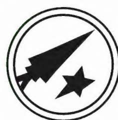
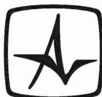

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

